Atlasul valorilor sociale

România la 100 de ani

Bogdan Voicu, Horațiu Rusu, Claudiu D. Tufiș
(editori)

Presa Universitară Clujeană

Atlasul valorilor sociale

România la 100 de ani

Bogdan Voicu, Horațiu Rusu, Claudiu D. Tufiș

(editori)

Presa Universitară Clujeană

2020

Referenți științifici:

Conf. univ. dr. Anca Bejenaru

Conf. univ. dr. Andrei Gheorghiță

ISBN 978-606-37-0987-6

Fotografia de pe copertă: © Bogdan Voicu

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruţa Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./Fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

Cuprins

Prefață

Fascinanta alchimie a valorilor românești

(Nicu Gavriluță)

Atlasul valorilor sociale, această nouă carte coordonată de Horațiu Rusu, Bogdan Voicu și Claudiu D. Tufiș, reprezintă o temeinică și complexă cercetare sociologică având la bază versiunile românești ale sondajelor valorilor (EVS –European Values Study și WVS –World Values Survey). Acestora li se mai adaugă informațiile a două sondaje complementare, rezultând în final o profesionistă ilustrare a valorilor în care crede românul actual. În toate textele din carte sunt foarte bine configurate tendințele de schimbare a valorilor în raport cu trecerea spre (post)modernitate a diferitelor categorii sociale din România actuală. Cred că personajul principal al acestei cărți sunt *mentalitățile sociale românești*, cercetate sincronic și diacronic. Referințele frecvente ale celor 14 autori sunt la valori diverse, precum ,,moralitate, religiozitate, fericire, încredere, securitate personală, libertate, solidaritate, toleranță etc" (p.7), cât și modurile în care românii actuali își reprezintă ,,munca, națiunile, politica, migrația, știința și tehnologia etc" (p.7).

În primul text al cărții, Horațiu Rusu are în atenție dimensiunile etnice și civice ale identității românești. Sunt luate în calcul semnificațiile emoționale ale identității românești (trăiri colective, emoții, sentimente, ,,vocea" sângelui sau capitalul genetic). Urmează o profundă analiză și rafinată interpretare a datelor lingvistice, religioase, cutumiare, comportamentale etc. Un loc special în analiza sociologului sibian îl ocupă afectele, emoțiile, reprezentările sociale, actele umane (i)raționale, auto/heteroidentificările în raport cu Sinele propriu și cu figura Celuilalt. Cele două dimensiuni – etnică și civică – ale identității naționale românești sunt admirabil interpretate prin prisma teoriile care prezintă identitatea ca pe un dat *a priori*, oarecum static și cu efecte deterministe asupra comunităților sociale și națiunilor. Trimiterile precise sunt la teoriile privind etnogeneza românilor, la strămoși, tradiții, obiceiuri etc. Sunt apoi aduse în prim plan și celelalte teorii, cele care insistă pe caracterul construit, dinamic și schimbător al componentei civice (respectarea instituțiilor și legilor) a identității românești (și nu numai). Așa cum era de așteptat, cei care valorizează mai mult componenta civică a identității românești sunt, de regulă, absolvenți de studii (post)universitare, catolici sau protestanți și angajați în mediul privat. Interesant este de văzut în ce măsură cele două componente ale identității naționale – cea etnică și cea civică – se regăsesc (și) în cuprinsul solidarității sociale din România.

Diferențele dintre cele două dimensiuni – etnică și civică – ale identității românești sunt evidențiate de Horațiu Rusu după variabile sociologice clasice: apartenență confesională, categorii de vârstă, limbă, domeniu de activitate public/privat, studii și experiența migrației. Cu toate aceste evidente diferențe, Horațiu Rusu observă cu subtilitate faptul că nu putem paria pe existența unor realități simple, dihotomice, referitoare la construcția și reprezentarea identității naționale: predominant civice în Vest și majoritar etnice în Est. Realitatea socială este infinit mai complexă și multidimensională, concluzionează cu absolută îndreptățire Horațiu Rusu.

În primul său studiu, Marian Vasile cercetează *fericirea la români* în relație cu datele socio-demografice clasice, dar și cu securitatea socio-economică și cu valorile (post)materialiste. Referințele precise sunt la insecuritate, sănătate, educație, control asupra vieții proprii, clivaje sociale, obiective (ne)competitive ale propriei vieți etc. (O cercetare viitoare poate continua analiza în contextul actual, marcat decisiv de pandemia Covid 19). Fericirea nu este înțeleasă ca o emoție de moment, ci ca o atitudine stabilă în timp. Autorul plasează fericirea la români în contextul cercetărilor sociologice din ultimii 30 de ani, insistând (și) pe

comparația României cu țările (ne)europene care au participat la sondajele EVS/WVS. Revine astfel în discuție clasica întrebare: *Este România altfel?* Marian Vasile oferă un răspuns nuanțat și profesionist argumentat, evident în baza cercetărilor sociologice de teren. Remarc în mod deosebit importanța acordată de autor aspectelor spirituale ale vieții românilor, fapt ce ar trebui să fie inclus în absolut orice politică macro/micro socială din România, așa cum se întâmplă, de exemplu, în Franța din 2009 până astăzi.

Într-un alt text, Marian Vasile aduce la zi, pentru spațiul românesc, o temă sociologică clasică: *imaginile și reprezentările sociale ale muncii*. Atunci când acestea se combină cu alte valori, noi putem vorbi de o *etică a muncii* și de un stil de viață specific. Autorul face un excurs bine documentat al *eticii muncii*, începând cu ascetismul intramundan al luteranilor și calviniștilor de secol XVI și încheind cu valorile managementului și calculului rațional specifice timpurilor actuale. Toate acestea sunt puse apoi subtil în relație cu diviziunea socială a muncii, cu tehnologizarea industrială și cu fragmentarea socială, cu fractalizarea pieței muncii și cu adâncirea clivajelor sociale. Scopul final pare a fi tranziția spre un postmaterialism și omnivorism cultural. În acest context internațional, românii acordau o importanță majoră muncii (în intervalul 1993-2018). Munca era văzută de români ca ceva foarte personal - mijloc de autoexprimare, de afirmare a personalității proprii și a Sinelui.

Bogdan Voicu este autorul mai multor studii din acest volum colectiv. În primul dintre ele, sociologul bucureștean cercetează *valoarea încrederii în Celălalt*. Teza studiului său este aceea că noi, românii, am excelat în ultimii 25-30 de ani în ,,arta de a ne construi dușmanul”, cum ar spune Umberto Eco. Are dreptate Bogdan Voicu. Încrederea în Celălalt este esențială în societatea dublului risc, însă România stă sub semnul unei lipse endemice de încredere în ceilalți. Ideea este argumentată temeinic. Autorul invocă varii studii de specialitate și realizează o lucidă incursiune personală în istoria politicii românești din ultimii 30 de ani. Relevă subtil sursele încrederii, dubla încredere și costurile neîncrederii. Soluția firească este aceea de a începe să avem ,,încredere în noi, în alții, în lume”. Corelat cu încrederea limitată a românului în semenul său, Bogdan Voicu are în atenție și capacitatea noastră a relaționa unii cu alții. Pagini importante din carte sunt dedicate asociaționismului în România ultimilor 30 de ani.

Într-un alt studiu, Bogdan Voicu abordează problema complexă a pattern-urilor românești legate de *valorile parentale*. Întrebarea cheie este următoarea: ce ar trebui să-i învățăm pe copiii noștri? În primul rând școala îi învață tainele și valoarea socializării, susține pe bună dreptate Bogdan Voicu. Autorul prezintă și un top al valorilor parentale dominat de valoarea bunelor maniere. Realmente interesat este faptul că, timp de 25 de ani, primele 3-4 valori parentale ale românilor din fruntea/coada clasamentului nu s-au schimbat. Primele trei valori declarate sunt *hărnicia, responsabilitatea, religiozitatea* și *toleranța*. Ultimele 4 valori menționate sunt *altruismul, imaginația, supunerea* și *perseverența*. Analiza tuturor acestor valori este raportată frecvent la anumite caracteristicile sociodemografice ale românilor (sexul respondentului, vârsta, educația, statusul marital, venitul, dimensiunea localității), dar și la situația din alte țări. Concluzia este aceea că românii sunt stabili/conservatori cu privire la valorile parentale pe care le doresc să fie transmise copiilor lor. Faptul acesta este interpretat de autor ca un melanj între tradiționalism și modernitate, conturându-se astfel ,,o potențială trecere tăcută spre ieșirea din tradiționalism” (p. 170) și ,,pseudomodernitate” (p.173).

Această schimbare îndelungată a societății românești poate fi citită și în cheia inevitabilelor *schimburi intergeneraționale*. Este tocmai ceea ce își propune (și reușește) Bogdan Voicu într-un studiu de sine stătător. Schimbarea generațiilor conține în sine aproape totul: de la reprezentările muncii la arta comunicării; de la structurile instituționale la practicile politice; de la rolurile de gen până la reprezentările corpului și la asumarea credințelor religioase. Cercetarea lui Bogdan Voicu își propune să urmărească ,,diferențele dintre cohorte în ceea ce privește importanța acordată familiei, prietenilor, timpului liber, politicii, muncii și religiei” (p. 193). Cele șase elemente sunt apoi minuțios analizate și expresiv ilustrate. Mă reține în mod special

scăderea majoră a importanței religiei la tinerii născuți după anul 2000. Cred că ideea merită reluată și cercetată mai complex, ca subiect de sine stătător.

Ultimul studiu din volum semnat tot de Bogdan Voicu propune ceva realmente interesat: ,,Sunt emigranții români altfel decât cei rămași în țară?”. Teza lui Bogdan Voicu este că întâlnirea cu modelele culturale alogene este fecundă. În timp, prin aculturație, ea duce la schimbarea valorilor migranților români. De regulă, migranții au un ,,status social dominant”, adică un ,,capital uman, social, material și simbolic” (p. 199) mai consistent decât cel al românilor rămași în țară. Portretul axiologic al românului migrant, creionat subtil de Bogdan Voicu, ar fi cel al omului (mai) încrezător în Celălalt, cu simț civic, social și participativ mai pronunțat, responsabil și mai puțin credincios.

La rândul său, Claudiu D. Tufiș duce mai departe cercetarea profesionistă a *încrederii*, orientând-o inspirat spre realitatea faptului că noi, românii, funcționăm mai curând în absența încrederii în alteritate. Concluzia lui Claudiu D. Tufiș este că vom avea de-a face în viitorul apropiat cu o ,,reașezare a sistemului politic” marcată esențial de rezultatele primului mandat al președintelui Klaus Iohannis și, evident, de o sporire a încrederii în Celălalt.

Mircea Comșa analizează pe baza datelor obținute din cercetări empirice naționale ,,modul în care cetățenii se raportează la câteva teme politice și anume: interesul pentru politică, evaluarea subiectivă a importanței politicii, participarea efectivă și potențială la diferite activități de protest, respectiv tipurile de guvernare potrivite pentru România” (p.67). Disponibilitatea românilor spre protest și spre sistemele de guvernare potrivite sunt foarte bine cercetate în raport cu anumite categorii sociodemografice. În general, observă Mircea Comșa, avem de-a face în România cu ,,participare redusă la viața politică” și cu o ,,ușoară creștere pentru tipuri de guvernare nedemocratice” din partea unor cetățeni al căror profil socio-demografic este foarte bine descris de Mircea Comșa.

Reprezentările sociale ale relațiilor dintre *liberate, egalitate* și *siguranță* fac obiectul unei alte cercetări semnată de Mircea Comșa. Ea are la bază anchetele comparative internaționale European Values Study (EVS) și World Values Survey (WVS), cu referire specială la România perioadei 1993-2018. Astfel, credințele în puterea de control asupra propriei vieți sunt analizate în raport cu sexul, vârsta, educația și mediul de rezidență. Interesantă este și corelația libertății cu egalitatea (politică sau social-economică). Odată cu trecerea timpului, balanța înclină în favoarea libertății. (Analiza se poate continua și după anul 2018, atunci când vor fi disponibile datele cercetărilor empirice. Se va observa, probabil, creșterea clivajelor dintre libertate și egalitate în condițiile pandemiei actuale). La fel, relația dintre libertate și siguranță este cumva invers proporțională: se restrâng (uneori) anumite libertăți pentru a crește gradul de siguranță (față de atentatele teroriste, actele infracționale, pericolul de îmbolnăviri etc.).

Foarte sugestive sunt și percepțiile românilor cu privire la *(in)corectitudinea alegerilor politice.* Aceste percepții fac parte din lumile noastre interioare, obligatoriu subiective, întrepătrunse cu lumile interioare ale altor actori sociali. Rezultă de aici un alt tip de realitate, uneori semnificativ diferită de cea obiectivă, dar foarte importantă și interesantă. Asupra ei se oprește Mircea Comșa, folosind în analiză ,,o serie de itemi care vizează dimensiuni precum relația dintre media și politică (informare echilibrată, respectiv favorizare), organizarea alegerilor (organizarea alegerilor și numărarea voturilor), fraudarea alegerilor (mituirea și amenințarea alegătorilor, piedici puse candidaților opoziției) și existența unor alternative reale (mai mulți candidați, șanse de alegere independente de genul candidaților)” (p. 110). Sunt luate în calcul variabile sociologice clasice, cum ar fi sexul, vârsta, educația, mărimea localității, mediul de rezidență.

Într-un alt studiu, Mircea Comșa cercetează longitudinal *prezența/absența ideologiei* în mentalul social al electoratului român. ,,Această analiză încearcă să răspundă la următoarele întrebări: Care este ponderea

cetățenilor care se auto-poziționează pe axa ideologică stânga-dreapta și cum s-a modificat aceasta în timp? Raportat la totalul celor care se auto-poziționează, care este ponderea celor de stânga, dreapta, respectiv centru și cum s-au modificate aceste ponderi în timp? Există o relație între auto-poziționarea ideologică și caracteristicile socio-demografice ale actorilor? Dar o relație cu valorile, respectiv preferințele de vot?" (p. 120). Analiza se face după aceleași variabile clasice (gen, vârstă, educație, venituri, poziție socială). Răspunsurile sunt grupate în trei mari categorii (stânga, centru, dreapta) și reflectă specificul românesc al asumării și înțelegerii ideologiei politice în intervalul 1993-2018.

Percepțiile sociale și atitudinile privind *corupția* în România fac obiectul unei cercetări semnate de Aurelian Muntean. Autorul preferă (inspirat) o perspectivă comprehensivă și o analiză multidimensională a corupției. Sunt prezentate mai multe cvadrante cu unele cazuri specifice și foarte cunoscute de corupție. Corupția este analizată (și) în raport cu tipurile de experiență (individuală sau de grup). Sunt formulate mai multe ipoteze de lucru și testate cu ajutorul *analizei de regresie lineară*, corelată cu anumite variabile sociodemografice.

Mălina Voicu propune un studiu realmente interesant și foarte profesionist realizat: *Cât de religioasă este România?* Cercetarea pleacă de a supoziția prezenței ubicue a religiei în viața românilor. Trimiterile precise sunt la construcția de biserici și la predarea religiei în școli; la vânzarea/cumpărarea de obiecte religioase și la frecventarea Bisericii. România a fost un proiect eșuat al îndoctrinării comuniste. Cercetările sociologice demonstrează clar faptul că, la începutul anilor 90, România era depășită în credință religioasă doar de Polonia și Turcia. Crizele succesive și creșterea gradului de ,,insecuritate existențială" (Mălina Voicu) au dus la menținerea vitalității religioase în România. Interesant este faptul că fenomenul creșterii economice și al îmbunătățirii calității vieții din ultimii 10 ani nu au dus la scăderea semnificativă a credințelor și practicilor religioase din România, susține cu absolută îndreptățire Mălina Voicu.

Fenomenul este analizat sociologic, în raport cu vârsta, nivelul studiilor absolvite și apartenența la o anumită generație (*pre-comunistă* pentru cei născuți înainte de 1945; *comunistă* pentru cei care și-au făcut intrarea în lume între anii 1946-1989; *post-comunistă* pentru cei născuți după anul 1990). Mălina Voicu observă cu subtilitate un fenomen propriu României: ,,Generațiile tinere merg mai puțin la biserică decât cele vârstnice și cu toate acestea nivelul general de practică religioasă crește" (p.132). Prin urmare, religia este pentru români și *altceva* decât un ,,suport existențial". Faptul aceste este explicat de Mălina Voicu prin scăderea natalității și migrație, dar și prin faptul că numărul persoanelor vârstnice ce frecventează constant Biserica îl depășește pe cel al populației active.

Alexandra Deliu și Elena Tudor au în atenție *atitudinile românilor față de știință și tehnologie*. Ele sunt plasate într-un generos context internațional, foarte bine ilustrat de studiile sociologice de specialitate. Sunt profesionist aduse în atenție reprezentările preponderent negative din spațiul social românesc privind criza învățământului și analfabetismul funcțional al tinerelor generații. Cu toate acestea, reprezentările sociale pozitive privind importanța științei și tehnologiei în viața românilor sunt în creștere în intervalul dintre 2005 și 2018. Totuși, atunci când efectele științei și ale tehnologiilor sunt puse în relație directă cu datele morale și spirituale, românii sunt mai circumspecți. La fel, când știința & tehnologia sunt corelate cu religia, ,,românii cred mai degrabă că știința distruge ideile oamenilor despre bine și rău, mai degrabă că ne bazăm prea mult pe știință și nu suficient pe religie și tind să favorizeze religia, mai degrabă decât știința, când cele două se contrazic" (p. 141).

În continuarea cercetării, Horațiu Rusu și Livia Dana Pogan au ca obiect al investigației *valențele muncii la români*, în relație cu motivația, satisfacția și performanța. Trimiterile sunt la paradigmele sociologice contemporane, cele care corelează munca cu angajamentul organizațional, responsabilitatea socială, cu familia și loisir-ul. Sunt apoi admirabil analizate orientările *intrinseci* și *extrinseci* ale muncii la români în relație directă cu anumite caracteristici sociodemografice. Rezultă, printre altele, faptul că majoritatea populației

românești are preferințe mixte ce presupun combinarea reprezentărilor intrinseci ale muncii cu cele extrinseci. Mai mult, munca începe să fie resemnificată și în spațiul românesc prin trecerea de la valorile materialiste (supraviețuire, securitate, avuție) la cele postmaterialiste (dezvoltate personală, împlinirea Sinelui, creșterea calității vieții etc.).

Delia Nadolu reușește să ne prezinte o temeinică și bine scrisă cercetare socio-antropologică privind *identitatea românească*. Ce înseamnă să fii român? Răspunsul este dat în baza unei cercetări naționale din anul 2018, la care se adaugă și microcercetarea realizată în numite licee din județele de unde se selectează viitorii studenți ai UVT. Cercetarea sociologică s-a realizat în baza unui item cu 5 dimensiuni (,,Să fii născut în România", ,,Să respecți instituțiile politice și legile României", ,,Să ai strămoși români", ,,Să știi să vorbești limba română", ,,Să împărtășești cultura română"). Rezultatele finale trimit la valori identitare precum patriotismul, cultul eroilor naționali, respectarea culturii naționale, asumarea limbii naționale și dorința de ,,a te simți simțit" prin comuniune lingvistică. Concluzia autoarea este că ,,identitatea națională este în primul rând legată de interiorizarea conținuturilor simbolice specifice (cultură, valori, limbă) și mai puțin de aspectul formal al teritorialității, descendenței sau respectului formal față de mediul instituțional" (p. 180).

La rândul său, Bogdan Nadolu studiază sociologic reprezentările privind *știința și tehnologia în spațiul românesc* actual (o preocupare constantă a autorului timișorean). Eșantionul său cuprinde arealul de selecție al viitorilor studenți timișoreni și datele cercetării WVS din România anului de grație 2018. Bogdan Nadolu are perfectă dreptate să observe evoluția noastră rapidă spre stadiul de *homo interneticus*. O ipostază a acestei schimbări este cea lingvistică: ,,expresii de tipul homo interneticus, portabilitate, internetul obiectelor, roboți sociali, data mining, locuințe inteligente, learning machine sunt tot mai prezente în limbajul comun" (p.181). În această lume nouă, hipertehnologizată, Bogdan Nadolu se întreabă ,,în ce măsură ne mai controlăm viața, relațiile, conduitele, opiniile, dorințele, planurile de viitor și chiar visele?" (p.182). Răspunsul sociologului timișorean este unul inteligent și realist: într-o bună măsură, noi nu ne mai aparținem fiind ,,pierduți într-o lume digitală fluidă și nemărginită care ne scapă deja cuprinderii și înțelegerii noastre..." (p.182). Cu toate acestea, nu este loc de pesimism sau disperare. Respondenții ambelor eșantioane au încredere în beneficiile științei și tehnologiei, deși unii dintre ei manifestă un consistent dezinteres față de substraturile noilor tehnologii. Acestea dn urmă au o mai mare căutare socială, pe când știința este asumată selectiv de subiecții investigați. Și această analiză este minuțios realizată în raport cu datele sociodmografice clasice.

Melinda Dincă și Daniel Lucheș propun o sugestivă și foarte importantă cercetare despre *valoarea toleranței* în rândul liceenilor din România. Intențiile prime ale celor doi autori de a defini și nuanța sensurile și importanța toleranței în lumea de azi la nivel de state sunt pe deplin realizate. Importanța toleranței ca valoarea promovată de varii organisme și instituții internaționale este și ea clar evidențiată. Cercetarea celor doi sociologi timișoreni scoate în evidență 4 categorii sociale intens dezavuate (alcoolicii cronici, persoanele dependente de droguri, homosexualii și romii). Această ,,intensitate a toleranței" față de cele 4 categorii sociale (în ideea de a nu-i avea ca vecini) exprimată de liceenii timișoreni este mai pronunțată față de intoleranța exprimată la nivel național în cercetările EVS din 2018. Pentru a înțelege datele intime, latențele intoleranței, cei doi autori propun un ,,model factorial exploratoriu prin utilizarea analizei componentelor principale și metoda de rotație EQUAMAX" (p.189). Jocul explicativ este astfel modelat de forța a doi factori (,,respingerea diversității" și ,,preferința pentru securitate"). Cei doi factori se regăsesc și în reprezentările de gen privind alteritatea. Astfel, fetele sunt mai intolerante față de grupurile sociale ce le pot periclita siguranța, iar liceenii față de grupurile diferite religios, etnic sau sexual. În primul caz explicațiile țin de socializarea diferențiată specifică genului feminin. În cel de-al doilea caz se invocă inspirat (supra)viețuirea unor latențe conservatoare și paternaliste.

În concluzie, *Atlasul valorilor sociale* din România este o lucrare de referință pentru toți specialiștii în științe socio-umane. Este un volum fundamental pentru cercetătorii cantitativiști, oferind deopotrivă și o prețioasă informație spre analiză și interpretare sociologilor calitativiști. Scrisă la 14 mâini profesioniste, cartea este totuși unitară. Combină ingenios prezentarea datelor empirice cu arta decriptării semnificațiilor subtile. În mod cert, autorii volumului de față excelează prin profesionalism și claritate. Studiile cuprinse in această carte păstrează un exemplar echilibru al relației dintre cantitativ și calitativ, evitând elegant formalismul anost sau delirul hermeneutic. Absolut toate textele sunt adaptate pe gustul și înțelesul publicului larg educat, fiind bazate în totalitate pe cercetări empirice limpede argumentate. În mod realmente inspirat acest volum colectiv este augmentat și cu generoase referințe culturale, fapt realmente provocator pentru orice intelectual interesat de fascinanta alchimie a valorilor românești.

Introducere

25 de ani de sondare a valorilor în România

(Bogdan Voicu, Horațiu Rusu, Claudiu D. Tufiș)

Volumul de față a fost conceput ca o cooperare între autori menită să exploateze în principal datele colectate prin versiunile românești ale sondajelor valorilor (EVS – European Values Study și WVS – World Values Survey). EVS și WVS sunt sondaje periodice ce se colectează cu începere din 1981, în peste 100 de societăți din lume. Distanța între două sondaje WVS este 5 ani, iar între două sondaje EVS este de 9 ani. România a colectat date în 1993 (EVS/WVS), 1999 (EVS/WVS), 2005 (WVS), 2008 (EVS), 2012 (WVS), 2017/2018 (EVS și WVS). Cel mai recent val documentează astfel situația României la 100 de ani de la Unirea din 2018, sărbătorită azi ca zi națională ce marchează făurirea statului modern România. Am profitat de suprapunerea valului EVS/WVS cu aniversarea Marii Uniri și documentăm în acest volum starea societății. În plus, folosim două sondaje complementare, ce ne permit să vorbim despre generația născută după 2000 și despre emigranții români.

Pornind de la aceste date, vă propunem un volum care să prezinte succint și într-un limbaj foarte accesibil care sunt valorile sociale ale românilor. Ne adresăm unui public larg, interesat să înțeleagă România de azi, și căutăm să oferim cifre atent documentate care să contribuie la dezbaterea publică contemporană. Dezbaterile recente privind teme precum caracterul tradițional sau modern al românilor, ce înseamnă a fi român, cum trebuie să ne organizăm ca societate vor găsi argumente suplimentare în capitolele din acest volum.

Cartea poate fi utilă universitarilor și studenților, în principal de la specializările sociologie, științe politice, antropologie, psihologie, științele educației, jurnalism, comunicare și relații publice, istorie sau filosofie. Ne adresăm de asemenea cercetătorilor din zona științelor socio-umane, precum și profesorilor și elevilor din învățământul preuniversitar, liceal și gimnazial, temele abordate în volum fiind de interes pentru cursuri precum sociologie, educație socială, educație civică, istorie sau religie. Jurnaliștilor și celor care lucrează în mass media, materialele din volum se pot constitui într-o sursă de documentare pentru elaborarea produselor jurnalistice atât scrise, cât și din audio-vizual. Publicul larg, la rândul său, include cititori interesați de a afla mai multe despre cultura română și despre societatea românească.

Deși vorbim despre un atlas, geografia pe care o practicăm nu se referă la o organizare a spațiului terestru ca urmare a acțiunii oamenilor, ci este o mai degrabă o morfologie a spațiului social și cultural. Ne uităm la felul în care se prezintă societatea românească din punct de vedere al valorilor sociale la care aderă indivizii, ne uităm la modul în care se schimbă preferințele valorice, adică la tendințe și, nu în ultimul rând ne uităm la diferențele care apar în aceste preferințe între diverse categorii sociale (pe care, deși nu le construim analitic neapărat așa, le putem ilustra în dihotomii uzuale în mentalul colectiv: săraci și bogați, femei și bărbați, muncitori și intelectuali, oameni cu studii superioare și oameni cu educație precară, moldoveni și ardeleni etc.). De aceea „hărțile” noastre nu sunt hărți ale spațiului geografic ci ale intersecțiilor mentalităților colective cu timpul și cu diverse spații sociale.

Am încercat, să prezentăm cât mai multe din valorile sociale cu care operează oamenii în discursurile de zi cu zi: moralitate, religiozitate, fericire, încredere, securitate personală, libertate, solidaritate, toleranță etc. Dar și modul în care se raportează valoric la diverse aspecte ale vieții: munca, națiunile, politica, migrația, știința și tehnologia etc. Capitolele nu sunt egale ca dimensiuni și complexitate. Ele au însă un element structural

comun: toate includ o scurtă prezentare a termenilor cu care operează, prezintă realitatea curentă a orientărilor valorice pe care le abordează, abordează dinamica lor şi caută să realizeze comparații intra-societale și, acolo unde este posibil, între societăți. Deși limbajul este accesibil construcțiile teoretice nu eludează standardele academice uzuale în știința modernă. Mai mult decât atât, tot din motive legate de facilitarea interpretării, încercăm să obișnuim cititorul cu câteva „scheme" de prelucrare și interpretare a datelor.

Fiind vorba de un atlas al valorilor românilor, capitolele sunt structurate în jurul valorilor cheie pe care le prezentăm: familie – roluri de gen – valori parentale, fericire, încredere în oameni, încredere în instituții, participare civică, participare politică, vot, principii economice și democratice, corupție, migrație – imigrație – emigrație, religie, moralitate, cultură politică, drepturile omului, solidaritate, toleranță, știință și tehnologie.

Autorii acestui volum au experiențe de cercetare și interese de cercetare diferite. Ei propun propria perspectivă asupra datelor existente și poartă cititorul în lumea înțelegerii modurilor de a face din România. Vă explicăm, pas cu pas, cum arată societatea, de ce este ea astfel, cum a evoluat în ultimii 30 de ani și care sunt tendințele pe termen lung. Cartea poate fi privită ca un ghid al călătorului prin societatea românească. Reperele, așa cum am mai spus-o, nu sunt drumuri, lacuri, dealuri sau munți, ci atitudini și comportamente. Cele din urmă, atitudinile și comportamentele, reflectă valorile, realități latente, adânci, care nu sunt direct observabile, sunt desprinse prin socializare, prin interiorizarea normelor sociale, a regulilor grupurilor de apartenență și care călăuzesc mai apoi comportamentele și atitudinile.

Datele primare folosite provin, așa cum am menționat, din sondajele valorilor. Cele colectate în 2017-2018 constituie un eșantion mare, reprezentativ, de aproape 3000 de respondenți, intervievați în Noiembrie 2017-Februarie 2018 (WVS) și în Februarie-Mai 2018 (EVS). Detalii complete sunt prezente pe pagina Grupului Românesc pentru Studiul Valorilor Sociale (www.RomanianValuies.ro). Eșantionul mare ne permite să comparăm între ele grupuri de oameni, să investigăm dinamici regionale, să studiem diferențe între generații și constituie o resursă bogată de cunoaștere despre România.

Ceea ce lipsește din acest eșantion sunt două categorii esențiale ale societății: cei ce au emigrat, respectiv tinerii născuți după 2000, care nu puteau fi parte a eșantionului pentru că erau prea tineri în 2017-2018. Pentru a compensa, adăugăm date din două alte surse. Prima este constituită de un eșantion de tineri, realizat de colegi de la Universitatea de Vest din Timișoara (UVT), care au coordonat intervievarea unor elevi de clasele a XI-a și a XII-a de la liceele de unde provin studenții în sociologie de la UVT. Chestionarul este o versiune restrânsă a celui folosit în WVS și EVS, prin urmare avem suficiente puncte comune pentru comparație. Aplicarea chestionarului fiind realizată în vara lui 2019, datele rezultate sunt utile în contextul acestui volum, fiind exploatate în patru dintre cele cinci capitole de la finalul volumului. Ultimul capitol este bazat pe cea de-a doua sursă suplimentară de date: un sondaj online realizat de Grupul Român pentru Studiul Valorilor Sociale. Cei chestionați sunt emigranți români, iar eșantionul include aproape 1300 de respondenți. Baza de date este și ea disponibilă pentru analiză pe site-ul Grupului Român pentru Studiul Valorilor Sociale.

Notă

Lucrul la acest volum a fost parțial susținut de grantul UEFISCDI PN-III-P4-ID-PCE-2016-0245, RemOSM, coordonat de Bogdan Voicu.

Lecturi suplimentare:

Despre Valori

Voicu, B. (2008). Valorile şi sociologia valorilor. pp. 249-294 în Lazăr Vlăceanu (coord.), *Sociologie*, Iași: Polirom.

Voicu, B., Telegdy, B. (2016) Dynamics of Social Values: 1990–2012, *Acta Universitatis Sapientiae, Social Analyses*, 6(1): 7−30.

Despre societatea românească:

David, D. (2015). *Psihologia poporului român*. Iași: Polirom.

Vlăsceanu, L., & Hâncean, M. G. (2014). *Modernitatea românească*. București: Editura Paralela 45.

Voicu, B., Rusu, H. M., & Popa, A. E., eds, (2015). Este Romania altfel. *Societatea si sociologia... încotro*, Sibiu: Editura ULBS.

Voicu, B., Voicu, M. eds., (2007). *Valori ale românilor: 1993-2006. O perspectivă sociologică*, Iaşi: Institutul European.

Zamfir, C. (2004). *O analiză critică a tranziției: ce va fi" după*". Iași: Polirom.

Individul

Despre dimensiunea etnică şi dimensiunea civică a identității naționale: ce valorizează românii[1]

(Horațiu Rusu)

Introducere

Cu toții ne-am născut într-o lume în care geografia politică şi administrativă este, în mare parte, o rezultantă a osmozei dintre ceea ce numim națiuni şi state. Acesta este unul din motivele pentru care diada state - națiuni reprezintă unul dintre cele mai stabile repere ale gândirii și acțiunii pentru oameni. De altfel și Hobsbawm observă că, la sfârșitul secolului XX, cele două noțiuni se folosesc interșanjabil: „toate statele sunt mod oficial națiuni" (1992: 163). Însă, acest model de structurare a relațiilor populațiilor cu spațiul şi organizările politice, economice, culturale etc. aferente lui, nu a fost întotdeauna valid (şi nici în prezent nu este universal valabil). Spre exemplu, în Europa medievală, mult mai relevante decât diviziunile teritoriale bazate pe revendicări de tip etnic sau național, au fost cele bazate pe alte criterii. Între acestea putem menționa criterii economice, religioase sau de securitate (apărare) care au fost reflectate, de exemplu, în diviziunile ocupaționale, de clasă sau în diviziunile dintre orașe-cetăți şi așezările aflate pe teritoriile din proximitatea lor, sau în diviziunile dintre feude sau imperii.

Pentru a înțelege această idee, putem să ne gândim la arealul ce poartă astăzi numele Transilvania, care în al doilea mileniu are diverse configurații teritoriale și care este, succesiv, parte a regatului Ungariei, principat cvasi-autonom cu dublă vasalitate (otomană și habsburgică), parte a imperiului austriac, ulterior austro-ungar şi, în fine, parte a României. În cea mai mare parte din această perioadă, deși schimbările statutului geopolitic al Transilvaniei sunt numeroase, nu diada stat-națiune este cea mai relevantă configurație pentru organizarea vieții sociale a locuitorilor săi, ci diverse alte sisteme de organizare comunitară. Spre exemplu pacte militare, economice, religioase sau politico-administrative (ex. Andreanum, Unio Trium Nationum) sau organizări mai degrabă socio-economice la origine, precum Universitas Saxonum, care în decursul timpului ajung să fie considerate drept organizări etnice.

Astăzi însă, așa cum spuneam la început, națiunile şi diada stat - națiune sunt cadre de interpretare a realităților ce par extrem de firești, naturale. Pentru cei mai mulți oameni națiunile sunt categorii ale gândirii şi repere neîndoielnice ale acțiunii sociale. Ordinile socio-politice bazate pe aceste cadre sunt, în cea mai mare parte a timpului, cvasi-nechestionabile. Există în universul cotidian, şi sunt familiare pentru oricine, nenumărate narațiuni, din varii domenii ale vieții (ex. muncă, economie, sport, sănătate, politică, știință şi tehnologie), care își fundamentează disjuncțiile pe ideea de națiune. Iată câteva dintre acestea, ușor de găsit în mass-media în limba română: „românii sunt printre cei mai harnici angajați din lume"[2], românii economisesc mai puțin decât austriecii[3], românii consumă cele mai multe antibiotice fără prescripție dintre europeni[4]. Ele operează nu doar la nivelul simțului comun ci şi la nivel de narațiuni globale (Meyer et al. 1997).

---

[1] Fragmente din acest capitol au făcut parte dintr-o versiune preliminară a textului publicată în anul 2019 în Revista Sinteza nr. 60.

[2] https://stirileprotv.ro/stiri/financiar/romanii-sunt-printre-cei-mai-harnici-angajati-din-lume-ce-ascund-insa-cifrele.html

[3] https://www.gandul.info/financiar/romanii-economisesc-lunar-de-4-5-ori-mai-putin-decat-austriecii-cat-reusesc-sa-puna-deoparte-ungurii-sarbii-slovacii-si-croatii-13436381

[4] http://www.ziare.com/social/medicamente/romania-este-in-top-5-in-ue-la-consumul-de-antibiotice-riscul-este-urias-pentru-pacienti-1489608

În literatura de specialitate, valențele analitice ale categoriei „națiune” sunt exploatate în diverse moduri. Două dintre sensurile cu care se operează frecvent, și despre care o să discutăm în secțiunea următoare, sunt cel de națiune etnică respectiv de națiune civică.

Despre sensul civic şi sensul etnic al națiunii

Există multe studii care analizează ce sunt identitățile colective (de varii tipuri) și, mai specific, ce sunt etniile sau națiunile și cum apar ele. În procesul de definire a identităților etnice şi naționale sunt aduse în dezbatere multiple argumente: de la cele ce pun problema legăturilor de sânge (sau genetice) sau culturale (ex. limbă, religie, obiceiuri, obiecte și stiluri vestimentare, memorii colective), la unele ce invocă pragmatismul individual (utilitatea) sau acțiuni ale elitelor şi actorilor politici. Se discută, spre exemplu, despre procese afective (afecte, emoții, sentimente) sau procese cognitive (reprezentări asupra realității, alegeri raționale), despre auto-identificări (asumarea unei identități) sau hetero-identificări (atribuirea unei identități de către altcineva) şi despre relațiile dintre ele. Analizele sunt extrem de bogate şi diversitatea teoretică din acest câmp științific este substanțială. Există lucrări în limba română care tratează aceste teme şi nu o sa detaliez aici asupra lor. În schimb, o să apelăm la o simplificare ce are în vedere categorii de concepții asociate termenului primordialism și categorii de concepții procesuale (sau situaționale sau instrumentale). Prima categorie ar desemna o perspectivă ce reunește acele teorii care avansează sau pleacă de la ideea existenței unor identități “înnăscute”, mai degrabă statice, cu pronunțat caracter determinist. Cea de-a doua desemnează teorii care susțin ideea unor identități construite, dinamice, contextuale, instrumentale sau chiar inventate (Rusu, 2009:32). Puse în relație cu termenul națiune, primele circumscriu mai degrabă dimensiunea etnică iar cele din urmă mai degrabă pe cea civică, politică a identității naționale.

În cea ce privește prima dimensiune, semnificațiile cu care este încărcată identitatea sunt în primul rând emoționale. Ele au în centru idei despre „legăturile” de sânge dintre membrii grupului dar şi cu strămoșii şi urmașii (deci vizează atât continuitatea în timp cât şi în spațiul prezentului) şi despre comuniuni lingvistice și culturale preexistente indivizilor, pe care aceștia le „moștenesc”. Aceste concepții sunt legate de dezbaterile științifice, filosofice, începute în Europa în secolul rațiunii (secolul al XVIII-lea) şi dezvoltate puternic în secolul (afirmării) națiunilor. Mai ales a doua jumătate a secolului al XIX-lea, este o perioadă în care se amplifică preocupările pentru studierea, „psihologiei popoarelor”, „caracterelor naționale”, morfologiei culturilor. Se vehiculează termeni precum spirit al poporului sau suflet al poporului şi, în descrierea lor, concepții legate de unitatea lingvistică, religioasă, culturală (mitologică) și de obiceiuri. Se practică o etnologie şi geografie umană care urmărește să pună în relație populațiile şi culturile, în baza unor vectori spațio-temporali. Laolaltă, aceasta sunt de fapt elemente ale tezei romantice (de origine germană) a națiunii, ce cucerește întreaga cultură şi politica europeană. Ea depășește granițele literaturii științifice și își găsește expresia, mai ales din aria fostelor imperii otoman si habsburgic, în mișcările sociale care asumă că statele sunt expresia firească, naturală, organică, a națiunilor. Națiunea este deci, din această perspectivă, o chestiune dată, primordială, naturală, perenă, ce își găsește exprimarea în sisteme unitare de administrare politică, economică şi legislativă. În acest sens, națiunile creează state.

Pentru a ilustra această viziune în relație cu proiectul românesc de construcție națională, putem să ne gândim la tezele legate de etnogeneza poporului român: teza latinistă (a cronicarilor moldoveni, puternic promovată de reprezentanții Școlii Ardelene), cea dacică (apărută în perioada pașoptistă) şi în fine cea a sintezei daco-romane, reflectată în mitul popular al Dochiei (promovată în a doua jumătate a secolului XIX, consolidată treptat şi dominantă în perioada interbelică şi postbelică). Toate ideile conexe, despre strămoși şi sângele vărsat pe şi pentru teritoriu, latinitatea limbii şi portul popular ancestral, obiceiurile comune şi străvechi ale

locuitorilor etc., intră în categoria concepțiilor de tip primordialist, care acreditează ideea existenței naturale şi rădăcinilor ancestrale ale națiunii.

În ceea ce privește cea de-a doua dimensiune se discută despre o concepție a națiunii bazată pe ideea de cetățenie. Identitatea națională este una de tip civic, construită cultural cu sprijinul sistemului de administrație, de învățământ, al pieței economice şi media. Mai ales literatura secolului XX dezbate și dezvoltă această viziune conform căreia națiunile sunt o creație modernă și identitățile naționale sunt un produs al modernității (ex. Gellner, 1983; Anderson, 1991; Tilly, 1994) şi nicidecum o „entitate" primordială sau perenă.

Una dintre explicațiile care stau la baza acestei perspective ar fi faptul că apariția şi existența națiunii este condiționată de cea a unei legislații comune și a unor instituții politice. Prin specificul mecanismelor pe care le pun în funcțiune (ex. modele de administrare, politici economice de taxare şi redistribuire) şi prin infrastructurile pe care le dezvoltă şi întrețin (ex. servicii publice) în diferite planuri (educațional, comunicațional, teritorial, economic, fiscal, de apărare etc.), statele generează omogenizarea culturală, simbolică a populațiilor prinse în cadrele lor. Astfel, le diferențiază gradual de alte populații prinse în alte cadre de același tip ale altor state creând națiuni. Identitatea națională este construită şi exprimată treptat prin simboluri încărcate cu semnificații oficiale, discursuri oficiale, doctrinare, asupra istoriei şi în relație cu memoria colectivă. Acestea sunt vehiculate prin intermediul programele școlare, mass media, celebrărilor publice, muzeelor, monumentelor, competițiilor sub umbrela națiunilor etc. Oamenii aderă la aceste construcții simbolice în procesul de enculturație (socializare), atunci când noile generații (tinerii) interiorizează norme și valori sociale prin expunerea la cele vehiculate de generațiile mai vechi (vârstnicii).

O altă explicație ar fi legată de tipurile de sisteme politice, administrative și economice ale statelor. Naționalismul etnic (un naționalism cultural, mai degrabă specific estului Europei, văzut ca angajament suprem față de națiune înțeleasă ca entitate naturală, perenă) ar fi tributar sistemelor economice feudale din țări cu conduceri absolutiste. În schimb naționalismul civic (un naționalism politic, mai degrabă specific vestului Europei, înțeles ca angajament față de națiune văzută drept comunitate politică alcătuită din indivizi cu drepturi şi responsabilități egale) s-ar fi dezvoltat în acele țări cu sisteme politice descentralizate, cu o clasă de mijloc semnificativă şi cu tradiții liberale (Kohn, 1965). Antiteza între cele două concepții asupra națiunii este deseori pusă în discuție (Smith, 1986; Hobsbawm, 1992; Gellner, 1997), naționalismelor bazate pe ele asociindu-li-se valențe negative – celui dintâi – respectiv pozitive – celui din urmă (vezi şi Jaskułowski, 2010).

Indiferent însă de explicațiile la care aderăm, națiunea este, din această perspectivă, o categorie construită social şi cultural, specifică modernității. În această instanță identitatea comună este mai degrabă o chestiune de raționalitate, imaginare, contractuală, de utilitate şi aderare la un anume tip de valori sociale.

Plecând de la ideile de mai sus, o să discutăm, în continuare, despre măsura în care diversele mecanisme sau criterii (de tip civic sau etnic) pe care, teoretic, se bazează construcția identitară națională sunt valorizate de cetățenii români.

Date şi măsurare

Studiile valorilor globale și europene permit o analiză comparativă a modului în care oamenii se raportează la națiune, şi care sunt resorturile pe care le consideră importante în construcția identității naționale. Astfel putem să vedem cât de importante sunt legăturile de sânge, moștenirea culturală, relația cu teritoriul sau respectarea unor valori comune (instituții politice, legislație) în definirea apartenenței.

Datele pe care o să le prezentăm provin din Studiul Valorilor Europene (EVS). Cea mai mare parte au fost culese prin ancheta sociologică realizată în România în 2018. Ele sunt completate, în unele situații, cu date din anchete anterioare (2008) şi date din alte țări europene incluse în EVS 2018. Eșantioanele sunt reprezentative, informații despre mărimea eșantioanelor și tehnicile de eșantionare se găsesc pe site-ul http://www.romanianvalues.ro.

Itemii disponibili în anchetele valorilor sociale referitori la resorturile pe care se bazează identitatea națională diferă, din păcate, atât în timp cât şi din punct de vedere al măsurării. Din acest motiv prezentăm pentru comparație doar rezultate bazate pe date din EVS 2008 şi 2018 (un singur item este diferit în chestionarul aplicat în 2018 față de cel din 2008). Ele vizează estimarea importanței pe care oamenii o acordă criteriilor necesare pentru a fi cu adevărat român. Aceste criterii sunt construite, parțial, în logica discutată mai sus, pentru a reflecta dimensiunile civică şi etnică a identității naționale. Întrebarea este formulată în felul următor: „Unii oameni spun că următoarele lucruri sunt importante pentru a fi cu adevărat român. Alții spun că ele nu sunt importante. Dumneavoastră ce credeți?”. Itemii, regăsiți atât în ancheta din 2018 cât și în cea din sunt: „să fii născut în România”, „să știi să vorbești limba română”, „să respecți instituțiile politice şi legile României”. În plus, în ancheta din 2018 există următorul item: „să împărtășești cultura română” diferit de cel din ancheta din 2008: „să fi trăit o vreme îndelungată în România”. Scala de măsurare a răspunsurilor este în patru trepte, variind de la „foarte important” la „deloc important”. În analize, în urma recodificării, „foarte important” are valoarea 4 iar „deloc important” valoarea 1.

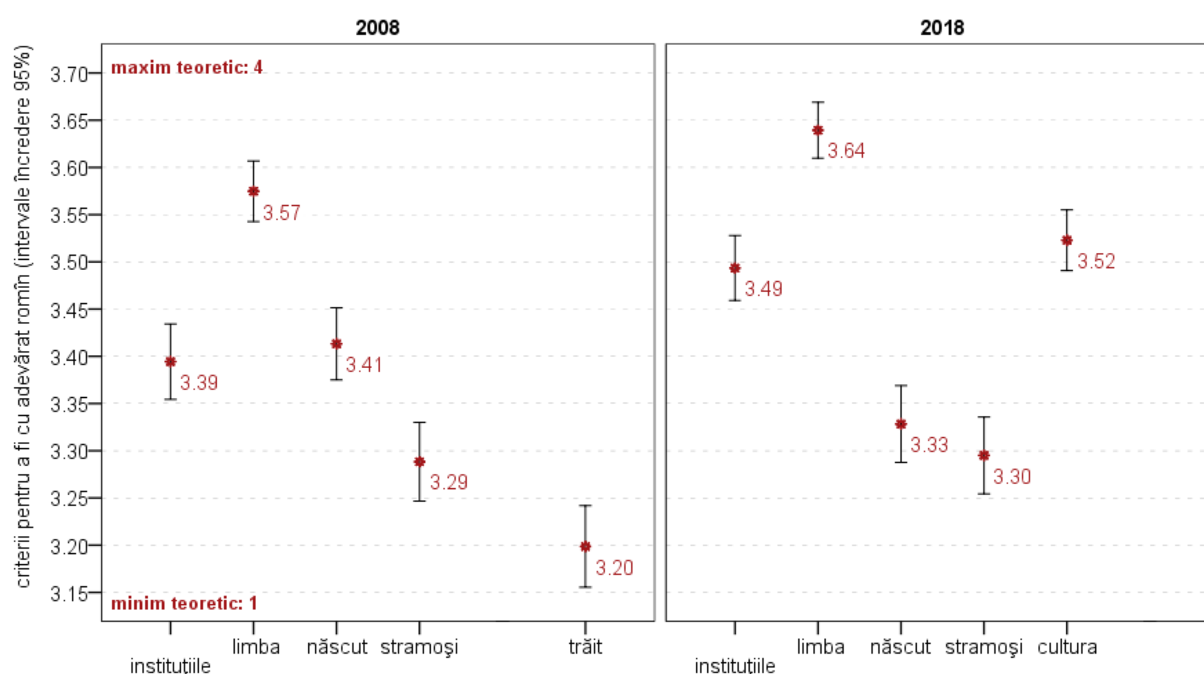
În următoarea secțiune o să prezentăm şi o să discutăm, în primul rând, răspunsurile la itemii prezentați mai sus, pentru întreg eșantionul din 2018 comparativ cu 2008. O secțiune ulterioară a prezentării vizează modul în care răspund la o parte din întrebări diferite categorii de populație.

Resorturi ale construcției identitare: rezultate pentru întreg eșantionul

În Figura 1, sunt prezentate date comparabile în timp, referitoare la fiecărui criteriu prezentat mai sus. Valorile afișate reprezintă medii ale răspunsurilor, pentru întreg eșantionul, pentru fiecare item în parte (refuzurile de a răspunde - „nu răspund” - și răspunsul - „nu știu” - au fost tratate ca valori lipsă, nefiind incluse în calcul). Cu cât un criteriu este valorizat mai puternic cu atât poziția sa în figură este mai ridicată (ex. în 2018, pentru a fi considerat cu adevărat român, a cunoaște limba română, este un criteriu mai important decât a avea strămoși români). Liniile verticale („mustățile”) indică intervalele de încredere (intervalul de valori în care, cu o probabilitate de 95%, se regăsesc, în populație, mediile estimate pe baza eșantionului).

La o primă vedere (Figura 1), observăm că toate criteriile sunt considerate a fi importante. Ele au valori semnificativ mai ridicate decât mijlocul teoretic al scalei. În al doilea rând, se poate observa că importanța acordată criteriilor care, teoretic, ar fi de tip de tip civic (a respecta legile și instituțiile unei țări, a te naște într-o țară), respectiv etnic (a avea strămoși, a cunoaște limba) se modifică în timp, însă nespectaculos. Pentru criteriul civic (a trăi o vreme îndelungată în România) respectiv etnic (a împărtăși cultura) comparația nu este posibilă. Analiza sugerează că în 2008 criteriile pentru a fi considerat cu adevărat român erau, în ordinea importanței, următoarele: să cunoști limba română, să fii născut în România şi să respecți instituțiile politice şi legile, să ai strămoși români, să fi trăit în România. În 2018 criteriile pentru a fi considerat cu adevărat român sunt, în ordinea importanței, următoarele: să cunoști limba, să împărtășești cultura şi să respecți instituțiile politice şi legile, urmate de să fii născut în România şi să ai strămoși români.

Figura 1. Importanța criteriilor luate în considerare pentru a fi cu adevărat român (medii cu intervale de încredere, calculate pe întreg eșantionul)

Atunci când sunt comparate longitudinal (se utilizează teste T pentru eșantioane independente), atât criteriul referitor la vorbitul limbii române cât și cel referitor la respectarea legilor şi instituțiilor sunt semnificativ mai importante în 2018 decât în 2008. Aceasta sugerează atât o accentuare a importanței atât a unei dimensiunii herderiene (lingvistice, culturale) cât şi a unei dimensiuni renaniene (factor civic) teoretice a identității naționale. În același interval de timp însă, criteriul referitor la nașterea în România (criteriu civic) devine semnificativ mai puțin important.

Deși Figura 1 sugerează posibila existență a unor diferențe semnificative între valorizarea criteriilor, metodele de analiză care permit verificarea felului în care se grupează ele (i.e. analiza factorială, analiza cluster, scalare multidimensională) nu relevă în mod clar, în nici una dintre anchete, cele două dimensiuni care să reflecte categorisirea teoretică. Cu alte cuvinte în niciunul dintre cele două valuri (2008 sau 2018) datele nu pun în evidență existența unei dihotomii clare pe falia teoretică etnic-civic (de altfel analiza tip cluster și scalarea multidimensională sugerează, pentru datele din 2018, relații mai puternice între criteriul limbă şi cultură pe de o parte şi criteriul naștere şi strămoși pe de altă parte). Ceea ce ne spune, de fapt, că în ciuda unor puncte de vedere (vezi Jaskułowski, 2010) referitoare la existența unui naționalism bun (civic) versus a unui naționalism rău (etnic), oamenii nu văd criteriile ca fiind antagonice,.

Deși în România datele nu confirmă nici o antiteză civic-etnic și, nici în mod clar, validitatea empirică a celor două dimensiuni teoretice, există studii publicate pe baza altor date obținute prin anchete sociologice (ex. ISSP – International Social Survey Programme – sau Eurobarometre) care, pe lângă faptul că au sugerat mai multe moduri de grupare a criteriilor care aparțin teoretic uneia sau alteia dintre dimensiuni (Jones şi Smith, 2001; Shulman, 2002), au sugerat şi existența a mai mult de două dimensiuni (ex. etnică, politică, culturală – vezi Janmaat, 2006). O explorare a datelor disponibile pentru o parte din țările europene în care s-au colectat date în cadrul EVS 2018 sugerează, pentru țări central şi vestice, următoarele: atât în Elveția, Olanda, Austria cât şi în Germania criteriile cunoașterii limbii şi respectării instituțiilor politice şi legilor sunt mai

importante decât toate celelalte; ele sunt urmate de criteriul împărtășirii culturii care e mai important decât celelalte două rămase; între criteriul nașterii şi cel al existenței strămoșilor primul este mai important. Cu alte cuvinte ordinea criteriilor este asemănătoare cu cea din România.

În ceea ce privește gruparea criteriilor pe fundamente empirice (atât prin metoda analizei cluster de tip ierarhic cât şi prin metoda analizei factoriale) analizele exploratorii sugerează că în Elveția, Austria şi Olanda criteriul limbii, culturii şi respectării instituțiilor se grupează într-o dimensiune diferită de cel al nașterii şi existenței strămoșilor. În Germania însă doar criteriul respectării instituțiilor pare a face parte din altă dimensiune. Pentru țări est europene datele relevă o situație ușor diferită. În Bulgaria şi Polonia ordinea criteriilor este: împărtășirea culturii, cunoașterea limbii, respectarea instituțiilor politice şi legilor, existența strămoșilor şi în fine a fi născut în țară. Explorarea modului în care se grupează criteriile (itemii) nu relevă însă în mod clar mai multe dimensiuni. În Belarus, pe de altă parte, gruparea pe dimensiuni este asemănătoare cu cea din Austria dar ordinea importanței criteriilor este următoarea: respectarea instituțiilor politice şi legilor, împărtășirea culturii, cunoașterea limbii, a fi născut în țară şi ultimul existența strămoșilor.

În sinteză, explorările efectuate mai sus nu par să sugereze: a) nici suprapunerea modului în care se grupează empiric criteriile (pe baza datelor) cu modul teoretic de grupare a criteriilor, de la care am plecat b) nici antinomia teoretică civic-etnic şi c) nici o existență clară a unei diviziuni est-vest în sensul unui naționalism etnic versus unul civic (o analiză mai atentă a posibilității grupării criteriilor pe alte tipuri de dimensiuni, după cum sugerează unele din analize exploratorii efectuate aici, merită însă a fi făcută). Una din explicații poate fi că aceleași criterii sunt interpretate diferit în țări diferite, chestiune care poate ține şi de nivelul de modernitate şi de tipul de eterogenitate etnică (veche sau nouă) a populațiilor.

Categorii sociale și valorizarea resorturilor construcției identitare

Deoarece analizele exploratorii anterioare nu relevă o suprapunere clară a datelor empirice cu modelele teoretice, dar și pentru simplitatea prezentării, am decis ca, în această secțiune, comparațiile între diversele categorii de populație să fie realizate doar în raport cu două criterii. Este vorba despre criterii ce fac parte din dimensiuni teoretice diferite, și anume: criteriul de tip civic al respectării instituțiilor politice şi legilor și criteriul de tip etnic al existenței strămoșilor. Pe baza lor am construit și un index (care matematic exprimă diferența între opțiunile pentru criteriul civic respectiv etnic) care să reflecte tendințele, de la nivel individual, de a aprecia mai degrabă componenta civică sau etnică identității. Indexul astfel obținut ia valori de la -3 la 3. Valorile negative reflectă o valorizare mai puternică a criteriului etnic, cele pozitive reflectă o valorizare mai puternică a criteriului civic. Deși aceste criterii, după cum am văzut mai sus (Figura 1), se diferențiază semnificativ din punct de vedere al valorii mediilor pe întreg eșantionul, putând fi, teoretic, elemente componente ale unor dimensiuni diferite (există și indicii în urma analizei tip cluster și tip scalare multidimensională), reiterăm că ele nu sunt opuse unul altuia ($r=0.48$ în 2018, respectiv $r=0.26$ în 2008, ambele la $p=0.000$).

Într-o primă etapă am verificat dacă diverse categorii de populație, delimitate în funcție de: sex, categorie de vârstă, mediu de rezidență (rural comparat cu urban), apartenență religioasă (ortodoxă comparată cu protestantă și catolică), limba desfășurării interviului în cadrul anchetei EVS (română versus maghiară sau maghiară și română – variabilă tip "proxy" care estimează limba vorbită acasă și, prin urmare, poate fi un indicator pentru apartenența etnică), experiența de migrație (dacă a locuit în străinătate sau nu) și tipul angajatorului (privat sau stat), valorizează semnificativ diferit (metodele folosite: teste T și ANOVA) fiecare dintre cele două criterii luate separat. În cea de-a doua etapă am explorat care categorii de populație tind să

aprecieze mai degrabă componenta civică sau etnică identității pe baza indexului construit (metoda utilizată a fost regresia multiplă).

Rezultatele primului set de analize relevă următoarele diferențe pentru fiecare dintre cele două criterii în parte (pentru $p<0.05$):

- catolicii valorizează semnificativ mai puțin decât ortodocșii și protestanții atât criteriul civic cât și cel etnic, între cei din urmă neexistând diferențe semnificative;
- categoria persoanelor sub 35 de ani valorizează semnificativ mai puțin decât fiecare dintre categoriile celor între 35 și 55 ani și celor peste 55 de ani criteriul civic, între cele din urmă neexistând diferențe semnificative;
- categoria celor peste 55 de ani valorizează semnificativ mai mult decât fiecare dintre categoriile celor între 35 și 55 ani și celor sub 35 de ani criteriul etnic, între cele din urmă neexistând diferențe semnificative;
- cei care vorbesc româna valorizează mai puternic atât criteriul civic cât și criteriul etnic decât cei care vorbesc maghiara sau româna și maghiara acasă;
- cei care lucrează în mediul privat valorizează semnificativ mai puțin atât criteriul civic cât și criteriul etnic decât cei care lucrează în sectorul public, guvernamental;
- cei care au cel puțin studii universitare valorizează semnificativ mai puțin atât criteriul civic cât și criteriul etnic decât cei care au maxim studii liceale;
- cei care au experiență migrație de valorizează semnificativ mai puțin criteriul civic decât ceilalți, neexistând diferențe între categorii în ceea ce privește criteriul etnic.

Nu există diferențe semnificative pentru nici unul din cele două criterii în ceea ce privește sexul sau mediul de rezidență (urban-rural).

Al doilea tip de analiză ne ajută însă ceva mai mult. Rezultatele acesteia indică faptul că preferința pentru componenta civică este: 1) mai ridicată în cazul celor care au studii superioare sau postuniversitare atunci când sunt comparați cu toți ceilalți din punct de vedere al nivelului de educație; 2) mai ridicată în cazul celor care lucrează în mediul privat atunci când sunt comparați cu cei care lucrează în mediul public sau ONG; 3) mai scăzută în cazul celor de religie ortodoxă prin comparație cu cei de religie catolică și protestantă 4) mai crescută odată cu înaintarea în vârstă. Diferențele bazate pe mediu de rezidență, sex, limba vorbită acasă, experiența de migrație nu relevă vreo preferință pentru componenta civică sau etnică a identității.

Concluzie

Deși unele puncte de vedere teoretice au încercat să construiască ideea unei dihotomii Est-Vest în ceea ce privește construcția identității naționale (în sensul că identitățile naționale în vestul Europei ar avea o puternică componentă civică iar în est o puternică componentă etnică) datele explorate aici nu par să le confirme. De altfel și unele din studiile empirice existente (la care am făcut referire mai sus) sugerează o realitate mult mai complexă, multidimensională, ce trebuie investigată mai profund şi pe baza mai multor parametri decât cei puși la dispoziție de cercetările comparative existente.

În ceea ce privește datele analizate, este interesant de observat că importanța criteriului pe care teoria îl definește ca fiind civic, respectarea instituțiilor politice şi a legilor din România, crește, iar importanța criteriului nașterii pe teritoriul statului (tot de tip civic) scade. Este posibil ca în primul caz să intervină o creștere a sensibilității populației față de astfel de noțiuni civice în contextul dezbaterilor curente din societate referitoare la legislație, stat de drept etc. și a mișcărilor sociale pe tema justiției. În relație cu cea

de-a doua ajustare a opțiunilor putem avansa, pe de o parte, o ipoteza legată de influența emigrației asupra concepției identității. În acest sens poate fi plauzibilă o relaxare a definițiilor criteriilor apartenenței identitare pe baza locului nașterii prin prisma raportării la copii născuți în familiile de români care au rezidența în altă țară dar care, cel mai probabil, sunt considerați români atât de părinți cât și de rudelor sau prietenii aflați în țară. Ipoteza are în vedere estimări care avansează cifre de ordinul sutelor de mii de copii născuți în alte țări din UE, majoritatea după 1999, în familii alcătuite din cel puțin un cetățean român, trendul în unele ţări fiind ascendent (vezi raport OECED 2019 pp.57-61). Pe de altă parte o posibilă influență o poate avea şi vizibilitatea publică, crescută după 2008, a procesului de acordare a cetățeniei române cetățenilor moldoveni cu origini române care, la rândul său, actualizează cadrele definiționale oficiale ale identității. Ne gândim la un posibil efect al politicii din primul mandat al președinției lui Băsescu de accelerare a apropierii față de Republica Moldova transpusă şi în procesul de simplificare a procedurilor acordării cetățeniei române moldovenilor (datele disponibile în rapoartele anuale de activitate din perioada 2012-2018, de pe site-ul ANC, permit un calcul al numărului de persoane care si-au redobândit cetățenia română, în baza articolului 11 din Legea cetăţeniei române nr. 21/1991, al cărui rezultat se situează în jurul cifrei de 465.500 de persoane – estimăm că marea majoritate sunt cetățeni ai Republicii Moldova).

Nici în ceea ce privește valorizarea separată a componentei civice sau etnice a identității de diferite categorii de populație, rezultatele analizei nu indică o imagine clară în sensul unei posibile antiteze etnic-civic. Însă, atunci când verificăm valențele civic-etnic la nivel individual printr-un index care exprimă diferența între cele două opțiunile datele indică faptul că preferința pentru componenta civică crește cu educația și vârsta și că e mai puternică la cei care lucrează în privat versus cei care lucrează la stat și mai scăzută la ortodocși decât la ceilalți.

În România, construcția identității naționale s-a bazat, atât în secolul XIX cât şi în secolul XX (mai ales în perioada comunistă), pe o viziune publică puternic impregnată de idei de tip primordialist. Realitatea furnizată astăzi de anchete nu pare să sugereze că acest punct de vedere este îmbrățișat în totalitate de populație. Fără să diferențiem între apartenența etnică declarată a persoanelor incluse în anchete, datele sugerează că pentru oameni mai degrabă nu există granițe clare care să delimiteze dimensiuni diferite (pe logica civic - etnic) ale identității naționale. Cu toate acestea există diferențe semnificative de valorizare a criteriilor pe care teoria le consideră pur etnice şi pur civice (de exemplu diferența dintre respectarea instituțiilor şi legilor din România şi necesitatea de a avea strămoși români) şi există criterii care sunt mai puternic legate unele de altele.

Bibliografie

ANC (f.a.) *Raport anual de activitate 2012. 2013. 2014. 2015. 2015. 2017. 2018*., http://cetatenie.just.ro/index.php/ro/prezentare/rapoarte-si-studii

Anderson, B. (1991) Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London: Verso.

Gellner, E. (1983) *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.

Hobsbawm E. (1992). *Nations and nationalism since 1780. Programme, Myth Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Janmaat J.G. (2006) Popular conceptions of nationhood in old and new European member states: Partial support for the ethnic-civic framework, *Ethnic and Racial Studies*, 29:1, 50-78.

Jaskułowski, K. (2010) Western (civic) "versus" Eastern (ethnic) Nationalism. The Origins and Critique of the Dichotomy. *Polish Sociological Review*, 171, 289-303.

Jones, F.L., P. Smith (2001) Individual and Societal Bases of National Identity. A Comparative Multi-Level Analysis, *European Sociological Review*, 17:2, 103–118.

Kohn Hans. (1965) Nationalism its Meaning and History, Malabar, FL: Krieger Publishing Company.

Meyer, J., J. Boli, G.M. Thomas, and F.O. Ramirez. (1997) World Society and the Nation-State. *American Journal of Sociology*. 103, 144–81

OECD (2019). *Talent Abroad: A Review of Romanian Emigrants*, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/bac53150-en.

Rusu, H. (2009) Teorii ale identităţii colective: între esenţialism şi constructivism. De la identitate la identificare. în *Sociologie Românească*, 1, 31-44.

Shulman, S., (2002) Challenging the Civic/Ethnic and West/East Dichotomies in the Study of Nationalism, *Comparative Political Studies* 35, 5, 554–85.

Smith, A.D. (1986) *The ethnic origins of nations*. Oxford: Blackwell.

Tilly, C. (1994) States and Nationalism in Europe, 1492–1992. *Theory and Society*. 23, 131–46.

Lecturi din aria subiectului, în limba română

Boari Vasile, Sergiu Gherghina, Radu Murea (2010) *Regăsirea identității naționale*. Iași: Polirom.

Cotoi, Călin (2006) *Primordialism cultural si geopolitica românească*. București: Mica Valahie.

Dungaciu, Dan. (2004) *Naţiunea şi provocările (post)modernităţii*. Bucureşti: Editura Tritonic.

Rusu, Mihai Stelian (2015) *Memoria națională românească. Facerea și prefacerile discursive ale trecutului national*. Iași: Polirom.

Veres Valér (2008) *Analiza comparată a identităţii minorităţilor maghiare din Bazinul Carpatic*. Cluj Napoca: ISPMN.

Fericire, securitate socio-economică și valori materialiste-postmaterialiste

(Marian Vasile)

În acest capitol discut despre cât de fericiți sunt românii punctând relația acestei atitudini cu securitatea socio-economică și valorile materialiste-postmaterialiste. Fericirea este sentimentul pe care o persoană îl asociază cu viața sa atunci când este rugată să se gândească la aspectele pozitive și negative ale acesteia. În chestionarul WVS/EVS fericirea este măsurată prin întrebarea *Luând în considerare toate aspectele vieții voastre ați spune că sunteți: Foarte fericit (1), Destul de fericit (2), Nu prea fericit (3), Deloc fericit (4).* Așadar, în acest capitol, fericirea nu se referă la emoții intense de moment, fiind sinonimă cu satisfacția cu viața sau bunăstarea subiectivă, adică o atitudine stabilă în timp (Veenhoven 2012).

Capitolul are mai multe secțiuni. Pentru început, arăt câți români sunt fericiți, cum a evoluat acest indicator în ultimii 30 de ani și evidențiez interesul internațional acordat domeniului. În secțiunea următoare compar România cu țările care au participat la sondajele EVS/WVS căutând un răspuns la întrebarea „Este România altfel?” în ceea ce privește starea de spirit. Apoi dezvolt analiza prin asocierea fericirii cu securitatea socio-economică și alte caracteristici cunoscute drept factori care o influențează cum ar fi valorile postmaterialiste. Închei cu concluziile capitolului. Variabilele utilizate în analize sunt prezentate în Anexa: Măsurarea conceptelor utilizate în acest capitol.

Fericirea în România și interesul internațional față de domeniu

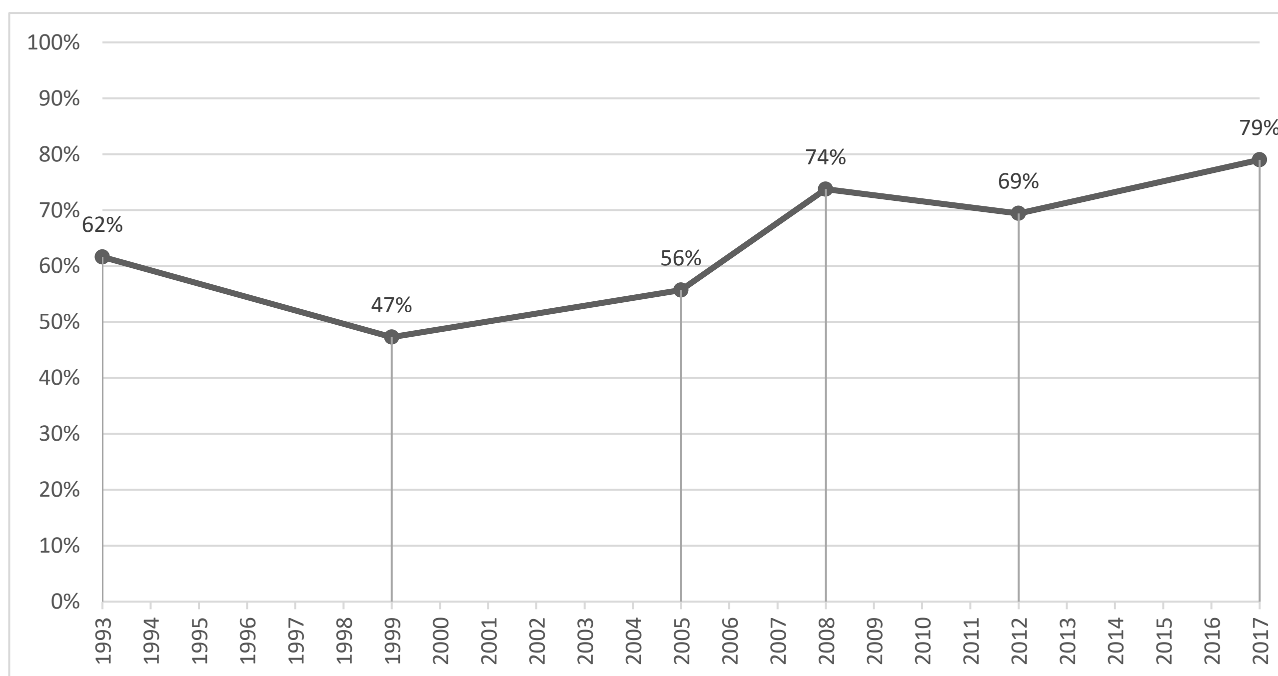
Fericirea este barometrul impactului în plan evaluativ-subiectiv al schimbărilor sociale.

Figura 2 ilustrează procentul românilor fericiți din diferite momente ale ultimilor 30 de ani: primii ani după schimbarea regimului comunist (62% dintre români erau fericiți în anul 1993, o valoare asemănătoare cu cea din Estonia sau Slovacia, dar mai mică față de Cehia și mai mare în comparație cu Bulgaria sau Rusia), tranziția - cu costuri ridicate și criza economică asociată (47% români fericiți în anul 1999), boom-ul economic din anii 2000 (creștere la 56% apoi la 74% români fericiți în anul 2008). Scăderea procentului românilor fericiți la 47% în 1999 este consecința costurilor ridicate ale tranziției de la economia centralizată la economia de piață.

După schimbarea regimului comunist, românii au așteptat îmbunătățirea rapidă a vieții dar, pentru mulți, nu s-a întâmplat acest lucru ci, dimpotrivă, au devenit „pierzătorii tranziției” (Mărginean 2006) și „captivi în spațiul de status” (Sandu 1999). Scăderea procentului românilor fericiți la 69% în 2012 după o perioadă de zece ani de creștere este consecința temerii de a pierde acumulările pozitive din perioada precedentă (Davies 1962). Boom-ul economic din anii 2000 a ridicat așteptările cu privire la calitatea vieții iar teama de a pierde standardul atins cu dificultate înrăutățește starea de spirit a românilor. Totuși, starea pozitivă pare a se consolida, procentul românilor fericiți urcând la 79% în perioada 2017-2018.

România ultimilor 30 de ani este activă, urmărindu-și aspirațiile pentru o viață mai bună. Au loc mai multe mișcări sociale, cele mai vizibile recent fiind împotriva proiectului exploatării miniere de la Roșia Montana (2012), reacțiile după incendiul regretabil din Colectiv (2015), protestele #rezist împotriva modificării legislației în justiție și a corupției în general (2017-2018).

Figura 2. Evoluția procentului românilor fericiți

Notă: datele provin din baza longitudinală integrată rezultată prin unirea datelor EVS (2015) disponibile la Gesis Leibniz-Institut für Sozialwissenschaften și datelor WVS (2014) disponibile pe pagina de internet oficială a proiectului http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp plus ultimul val din anii 2017/2018 al EVS și WVS.

Eurostat, institutul european de statistică, a pus în practică recomandările de măsurare ale comisiei Stiglitz-Sen-Fitoussi cei interesați putând monitoriza calitatea vieții în țările europene cu indicatorii din secțiunea[5] intitulată *GDP and beyond / Quality of Life*. Fericirea are dedicat un jurnal științific denumit *Journal of Happiness Studies*[6], un raport anual cu circulație globală denumit *World Happiness Report* (Helliwell, Layard, și Sachs 2019), iar cercetătorii din diferite domenii de specialitate sunt reuniți în *International Society for Quality of Life Studies*[7] sau grupuri de cercetători cum este *RC55 Social Indicators* din *International Sociological Association.*

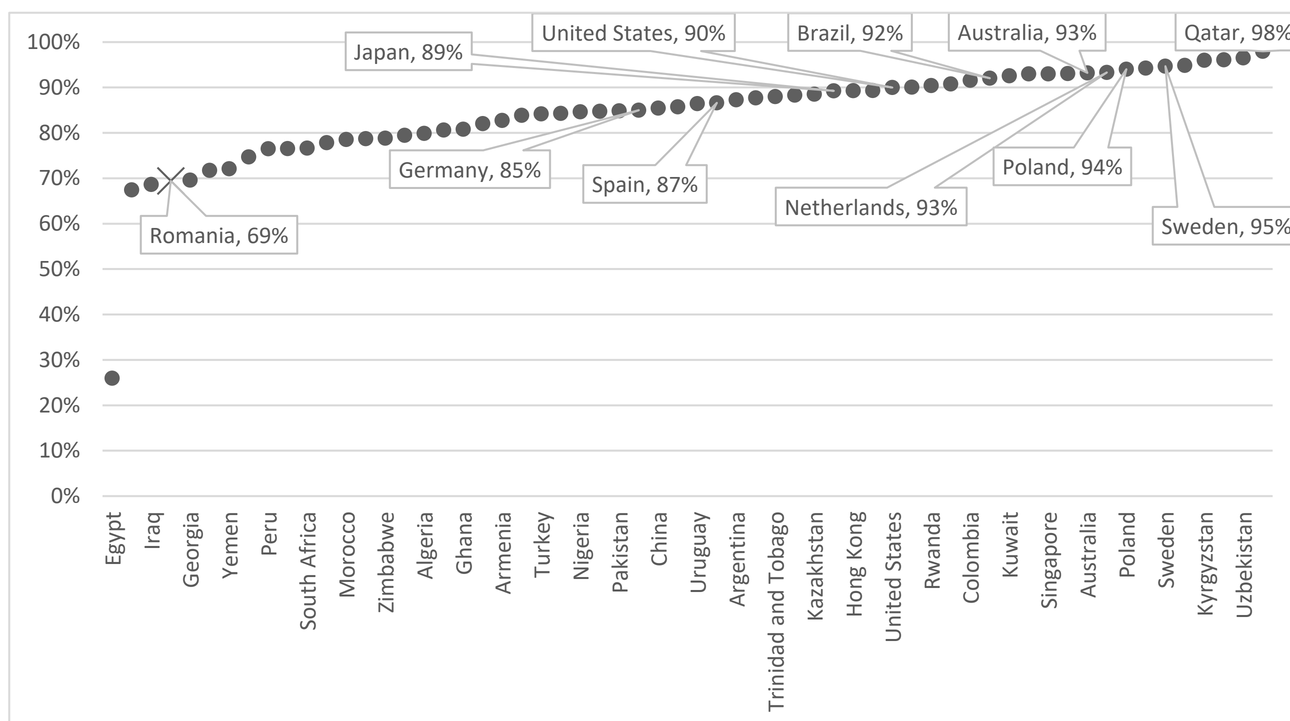
Este România altfel?

Dintre societățile participante la valul 2010-2014 al WVS, România era printre țările cu cel mai mic număr de cetățeni fericiți (Figura 3). După criteriul fericirii, România se poziționează în acest val al cercetării alături de țări în curs de dezvoltare participante la anchetă cum ar fi cele din Estul Europei. Egiptul, societatea cu doar 26% persoane fericite, este o excepție notabilă aceasta trecând în perioada cercetării prin *Primăvara Arabă*. România seamănă cu Belarus (67%), Iraq (69%), Georgia (70%) sau Ucraina (72%). România este diferită de Germania (85%), Spania (87%), Australia (93%) sau Olanda (93%), societăți care au atras și atrag emigranți

[5] Pagina de internet curentă este https://ec.europa.eu/eurostat/web/gdp-and-beyond/quality-of-life.
[6] Pagina de internet curentă este https://www.springer.com/journal/10902.
[7] Pagina de internet curentă este https://isqols.org.

români.

Figura 3. Distribuția persoanelor fericite la nivel global, World Values Survey, valul 2010-2014

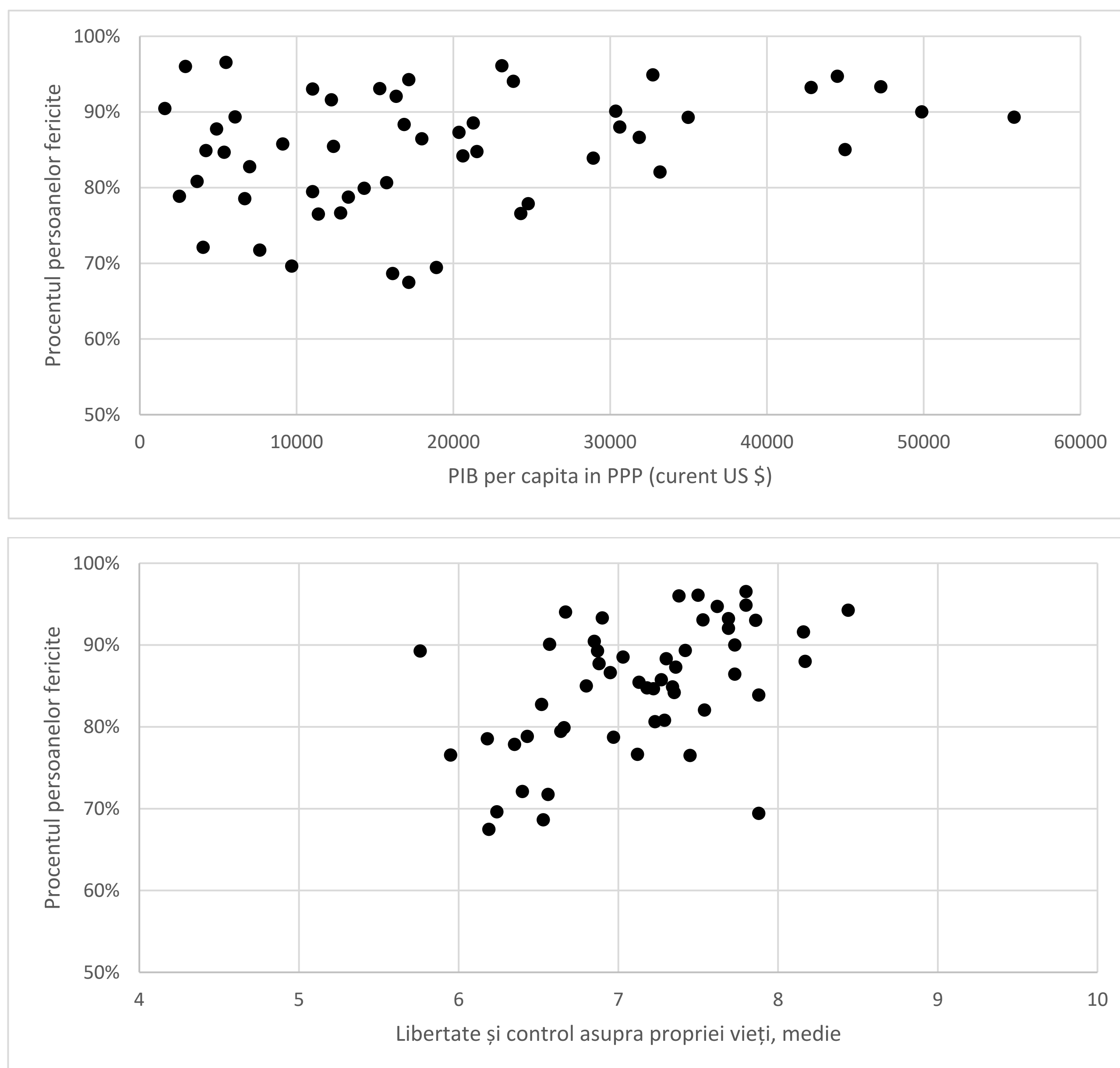

Notă: datele provin din baza longitudinală integrată rezultată prin unirea datelor EVS (2015) disponibile la Gesis Leibniz-Institut für Sozialwissenschaften și datelor WVS (2014) disponibile pe pagina de internet oficială a proiectului http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp.

Trebuie să remarcăm că toate țările, cu excepția notată, au peste 60% cetățeni fericiți. Această distribuție este consemnată în literatura de specialitate (Cummins 2003). Dezvoltarea economică și modernizarea societății fac oamenii mai fericiți prin creșterea libertății de alegere (R. F. Inglehart 2019) dar există și procese psihologice adaptative (Cummins, Lau, și Davern 2012) care îi ajută pe aceștia să supraviețuiască în condiții dificile (Veenhoven 2005).

La niveluri similare de dezvoltare economică (Figura 4) observăm variație în ceea ce privește procentul persoanelor fericite. De asemenea, la niveluri mari ale dezvoltării economice observăm o plafonare a fericirii, alți factori intervenind aici pentru plusuri semnificative în acest plan. Fericirea se îmbunătățește pe măsură ce oamenii se simt mai liberi și ca având control asupra propriei vieți. Prin urmare România nu e „altfel”, ci seamănă cu societăți aflate în stagiul ei de dezvoltare (Figura 4).

Figura 4. Relația dintre fericire și dezvoltare economică respectiv libertate și control asupra propriei vieți la nivel de țară

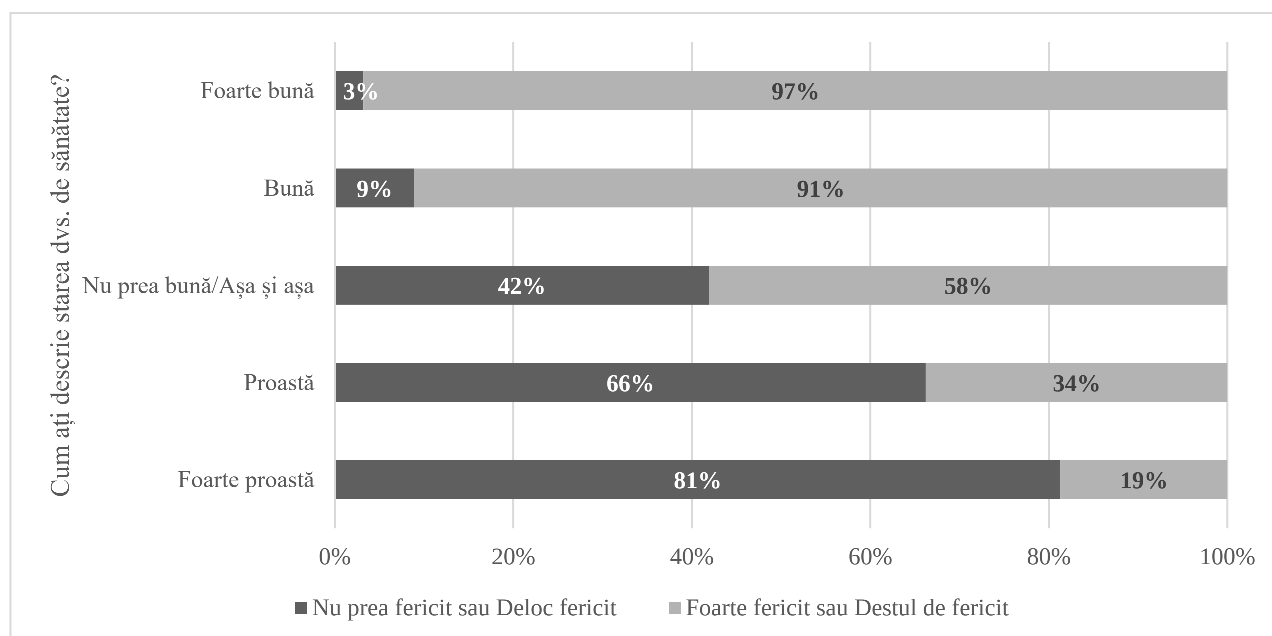
Notă: datele provin din baza longitudinală integrată rezultată prin unirea datelor EVS (2015) disponibile la Gesis Leibniz-Institut für Sozialwissenschaften și datelor WVS (2014) disponibile pe pagina de internet oficială a proiectului http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp. Produsul intern brut este extras din datele World Bank.

Securitatea socio-economică și fericirea

Oamenii au diferite tipuri de resurse pe care le folosesc pentru a trăi. Educația și sănătatea sunt astfel de resurse. Acestea trebuie privite ca fapte sociale pentru că educația copiilor nu ține doar de eforturile personale, fiind influențată semnificativ de capitalul cultural și material al părinților. O situație similară este cu sănătatea care nu este dependentă exclusiv de stilul de viață practicat, inegalitățile sociale având un impact important asupra stării fizice și psihologice a unei persoane (Vlase, Precupețu, și Vasile 2013; Precupețu, Aartsen, și Vasile 2019). Ronald F. Inglehart (2019), în cea mai recentă versiune a teoriei

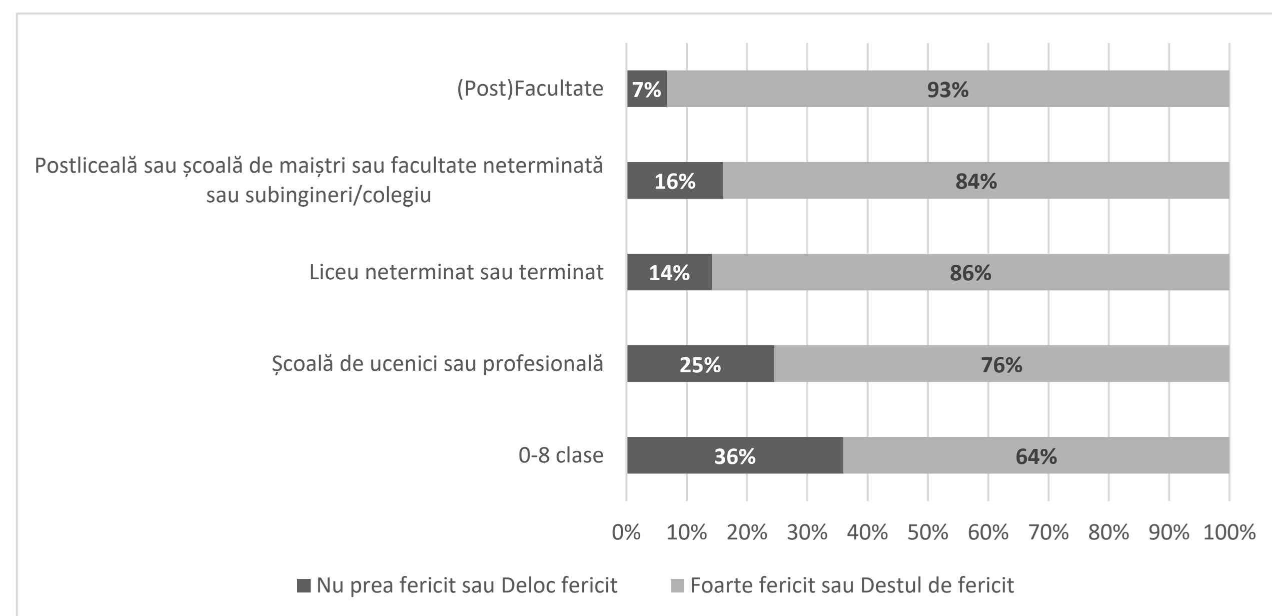
evoluționiste a modernizării, consideră insecuritatea și inegalitatea socială piedici esențiale în calea fericirii oamenilor. În ciuda progreselor uriașe făcute de omenire în ultimii 150 de ani, sunt în continuare categorii numeroase care nu le resimt semnificativ. Astfel de categorii pot fi regăsite în toate societățile în proporții variate. Această secțiune prezintă ponderea persoanelor fericite și nefericite din România, în funcție de criterii care îi pot expune pe oameni la insecuritate socio-economică.

Figura 5. Procentul românilor fericiți în funcție de modul în care își percep sănătatea

Sursa: EVS/WVS România 2017/2018.

Figura 6. Procentul românilor fericiți în funcție de nivelul educațional absolvit

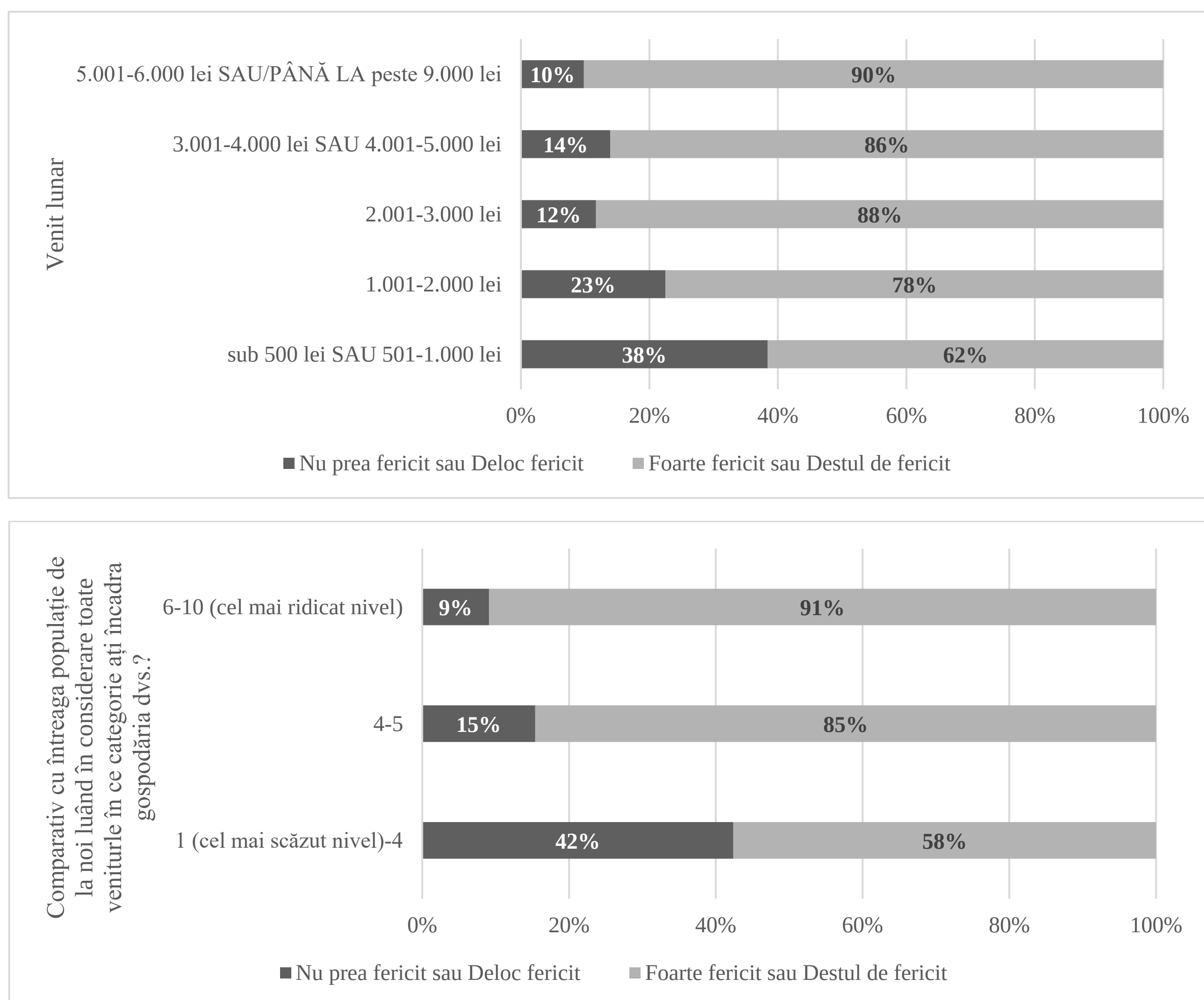

Sursa: EVS/WVS România 2017/2018.

Insecuritatea are fațete multiple. Sănătatea este o resursă esențială în viața unui om, iar dacă acesta o percepe în mod negativ, adică fiind „puțină”, acesta va avea o senzație de nesiguranță față de ceea ce îi rezervă viața (Figura 5). Aproape o treime din populația României își apreciază starea de sănătate ca fiind proastă, foarte proastă sau nu prea bună/așa și așa[8].

Educația oferă acces pe piața muncii și cunoaștere cu ajutorul căreia oamenii navighează printre oportunități dar și probleme fiind astfel o resursă fundamentală pentru fericire. Figura 6 arată că, dincolo de mecanismele adaptative la condițiile de viață, absolvenții nivelului primar numără mai multe persoane nefericite decât celelalte categorii educaționale, cu precădere față de absolvenții nivelului terțiar.

Figura 7. Procentul românilor fericiți în funcție de venitul lunar net absolut și venitul relativ

Sursa: EVS/WVS România 2017/2018.

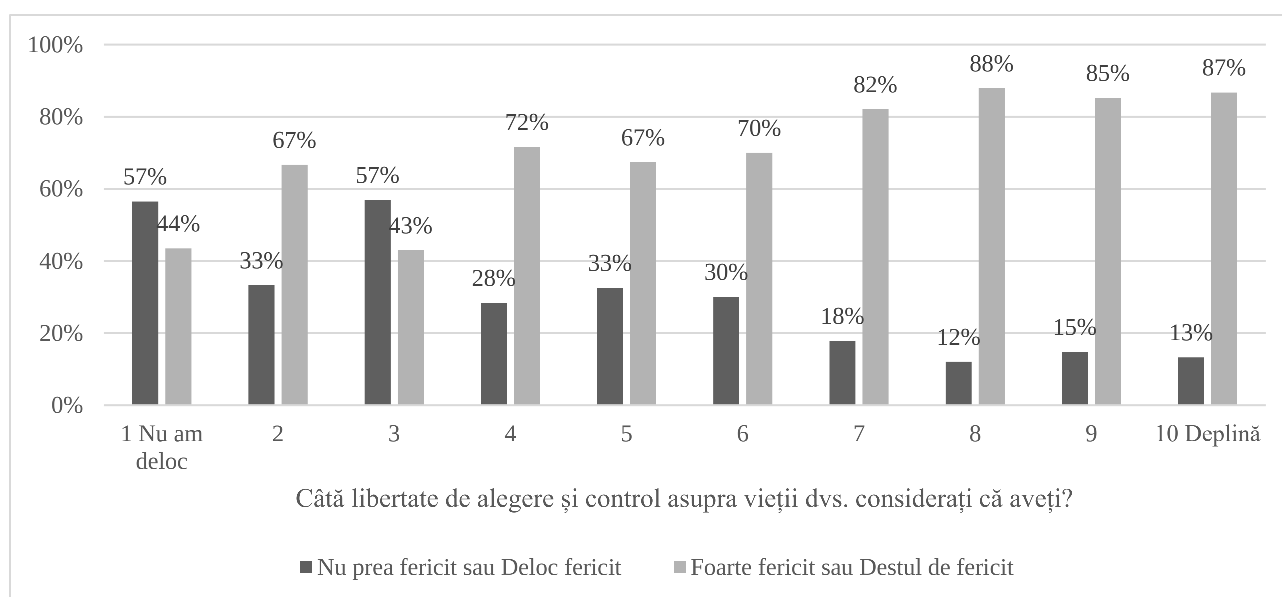
Venitul este indicator esențial în analiza de față pentru că, până la un punct, banii chiar aduc fericirea, chiar fiind calculate praguri monetare necesare pentru un trai decent (Guga, Mihăilescu, și Spatari 2018). Dar

[8] În chestionarul EVS varianta de mijloc a scalei de răspuns este etichetată „Nu prea bună” iar în chestionarul WVS este etichetată „Așa și așa”.

dincolo de valoarea absolută este important și venitul relativ: cât am eu față de ceilalți? Decalajul perceput între mine și ceilalți declanșează nemulțumire și, implicit, nefericire (Figura 7). Întrebarea despre venitul absolut[9] atrage întotdeauna un număr mare de non-răspunsuri, în cazul de față pentru aproximativ 13% din cazuri lipsind informația solicitată. Rezultatul trebuie privit sub această precauție. Remarc absența asocierii dintre insecuritatea percepută a locului de muncă sau a accesului ori menținerii pe piața muncii și fericire. Oare să reflecte o situație generalizată negativă în piața muncii din România sau capacitatea adaptativă în contextul dat a românilor? Datele acestea nu ne permit testarea ipotezei dar este o întrebare de reflecție pentru viitor.

Una dintre întrebările sondajului solicită autopoziționarea pe scala libertății și controlului asupra propriei vieți: este de așteptat ca absența acestora să reducă fericirea. Rezultatele nu sunt surprinzătoare. Figura 8 arată cum procentul românilor fericiți crește pe măsură ce se percep mai liberi și mai în control asupra propriei vieți.

Figura 8. Procentul românilor fericiți în funcție de libertatea percepută de alegere și control asupra propriei vieți

Model complex al fericirii

În secțiunile anterioare am văzut cum a evoluat procentul românilor fericiți pentru perioada disponibilă din proiectele EVS/WVS, cât de diferiți suntem față de alte țări investigate și care este rolul securității socio-economice pentru variația acestuia. În această secțiune testez un model complex al fericirii folosind simultan mai multe elemente care pot influența acest sentiment. Modelul este necesar pentru că trebuie izolate efectele caracteristicilor pentru a înțelege cu adevărat care sunt factorii esențiali pentru fericire și care este profilul românului fericit. Folosesc analiza de regresie logistică binară care ne ajută să înțelegem probabilitatea de a face parte din grupul românilor fericiți.

[9] Întrebarea despre venitul absolut a fost adresată doar în European Values Study. Întrebarea despre venitul relativ a fost adresată doar în World Values Survey.

Tabelul 1. Model complex al fericirii

Predictori		EVS/WVS Exp(B)	EVS/WVS p	EVS Exp(B)	EVS p	WVS Exp(B)	WVS p
Socio-demografice	Vârsta (categorie de referință 18-24 ani)		0.11		0.33		0.37
	25-34 ani	0.80	0.43	0.82	0.69	0.58	0.21
	35-44 ani	1.51	0.14	1.75	0.27	0.98	0.96
	45-54 ani	0.86	0.58	1.14	0.79	0.51	0.11
	55-64 ani	0.99	0.98	1.02	0.97	0.65	0.32
	65+ ani	1.10	0.72	1.47	0.43	0.73	0.49
	Bărbat	1.02	0.73	1.18	0.41	0.81	0.30
	Urban	0.98	0.88	0.93	0.70	0.95	0.81
	Are experiență cu străinătatea	1.11	0.65	0.71	0.25	1.64	0.06
Postmaterialism	Valori (categorie de referință: post-materialist)		0.56		0.70		0.57
	Ambivalent	0.86	0.53	0.79	0.54	0.93	0.82
	Materialist	0.95	0.98	0.92	0.83	1.15	0.65
	Importanța lui Dumnezeu în propria viață	1.11	0.00	1.13	0.01	1.12	0.02
	Numărul organizațiilor din care face parte	1.18	0.00	1.20	0.03	1.29	0.01
(In)Securitate socio-economică	Autoevaluarea stării de sănătate	4.00	0.00	5.42	0.00	3.28	0.00
	Educația (categorie de referință studii superioare)		0.00		0.63		0.09
	0-8 clase	0.35	0.00	0.78	0.56	0.33	0.01
	Școală de ucenici sau profesională sau de maiștri	0.45	0.00	0.67	0.32	0.43	0.04
	Liceu neterminat sau terminat	0.54	0.01	0.96	0.92	0.38	0.01
	Postliceală sau facultate neterminată sau învățământ superior de scurtă durată	0.47	0.03	0.61	0.37	0.49	0.17
	Libertate percepută de alegere și control	1.18	0.00	1.13	0.00	1.26	0.00
	Venit lunar sub 1000 lei			0.33	0.01		
	Venit lunar între 1.001-2.000 lei			0.51	0.09		
	Venit lunar între 2.001-3.000 lei			1.34	0.50		
	Venit lunar între 3.001-5.000 lei			0.73	0.44		
	Venitul relativ					1.24	0.00
	Anchetă (1=EVS, 0=WVS)	1.18	0.16				
Adecvarea modelului	Constanta	0.01	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
	- 2 log likelihood	1822		755		733	
	Cox & Snell R^2	0.23		0.28		0.26	
	Nagelkerke R^2	0.37		0.44		0.41	
	Omnibus tests of model coefficients χ^2 (p calculat)	669 ($p<0.001$)		369 ($p<0.001$)		306 ($p<0.001$)	
	Hosmer and Lemeshow test χ^2 (p calculat)	8.48 ($p=0.38$)		8.75 ($p=0.36$)		25.76 ($p=0.001$)	
	Classification table, percentage correct start/stop	80/84		80/84		79/84	
Număr cazuri	în analiză	2480		1104		1011	
	în eșantion	2871		1614		1257	

Notă: Celulele cu gri închis arată o valoarea p calculată mai mică decât nivelul de semnificație teoretic 0.05. Celulele cu gri deschis arată o valoare p calculată mai mică decât nivelul de semnificație teoretic 0.10. Coloana Exp(B) conține raportul de șanse (odds ratio). O valoare mai mare de 1 a raportului de șansă indică un efect pozitiv al variabilei de pe rând, de exemplu un răspuns mai pozitiv cu un punct pe scala de răspuns de cinci puncte de la autoevaluarea sănătății crește aproape de patru ori șansele de a face parte din grupul românilor fericiți.

În cele ce urmează explic cum diferă fericirea de la un respondent la altul, în funcție de profilul celor aproape 3000 de indivizi luați în considerare. În 2017-2018, 79% dintre români se considerau destul de fericiți sau foarte fericiți, iar 21% se considerau nu prea fericiți sau deloc fericiți. În ultima sa carte, Ronald F. Inglehart (2019) enunță ca factor esențial pentru fericire securitatea socio-economică. Este, prin urmare, interesant de inspectat în ce măsură securitatea socio-economică influențează fericirea românilor controlând simultan pentru alte caracteristici dovedite în studii publicate ca fiind importante pentru aceasta.

Modelul include alături de insecuritate variabilele sociodemografice sexul, vârsta, mediul de rezidență, experiența de studiu sau lucru în străinătate. Sexul persoanei este inclus în analiză pentru că reflectă posibile diferențe de rol atribuit însă, în ansamblu, este de așteptat ca bărbații și femeile să aibă stare de spirit asemănătoare (Eurostat 2018). Relația dintre vârstă și fericire este un subiect controversat în literatura de specialitate dar, în general, este de așteptat ca aceasta să fie negativă (Laaksonen 2016). În România, puțin sub jumătate din populația țării locuiește în localități rurale care diferă, în multe situații, de localitățile urbane în termeni de infrastructură de locuire, educațională, culturală, comercială ș.a., dar chiar și între ele; punctând diferențele între satul central și satul periferic, Sandu (2018) descrie plastic această zonă drept „un arhipelag în derivă”. Așadar, presupun că persoanele din mediul rural au o probabilitate mai mică de a fi fericiți față de persoanele din mediul urban pentru că accesul la servicii necesare unei calități bune a vieții este mai restrâns cu câteva excepții unde satul este satelitul unui oraș dezvoltat beneficiind de apropierea față de infrastructura acestuia (Ionescu-Heroiu et al. 2013). Unii români au studiat sau lucrat în străinătate fiind expuși la reguli, norme, comportamente, atitudini diferite. Experiența cu străinătatea poate avea un efect negativ asupra fericirii prin revenirea într-o țară de origine mai puțin dezvoltată față de o țară gazdă mai dezvoltată dar și un efect pozitiv prin dezvoltarea unui set de capabilități care îi ajută să gestioneze mai ușor provocările (Voicu și Vasile 2014).

Alături de aceste caracteristici folosesc ca predictori participarea activă în organizații și religiozitatea, pe care Inglehart o consideră un tampon în fața costurilor sociale ale schimbărilor structurale. În fine, un alt pilon explicativ este reprezentat de orientarea de valoare materialistă sau postmaterialistă a persoanei. Inglehart arată că postmaterialiștii au șanse mai mari să fie fericiți, nu doar pentru că aceștia au probabil o situația socio-economică mai bună și mai stabilă decât materialiștii, ci și pentru că scopurile lor sunt mai degrabă noncompetitive. Obiectivele noncompetitive sunt asociate pozitiv cu fericirea (Headey 2008). Postmaterialiștii pun preț mai mic pe „a fi primul” și se concentrează pe libertatea de exprimare, comunitate, protecția mediului înconjurător, lucruri care oferă o deschidere mai mare către înțelegere socială și cooperare, către o viață mai bună generalizată nu doar personală.

Tabelul 1 sintetizează rezultatele analizei. Dat pentru că la întrebarea despre venit sunt mulți care evită răspunsul, primul model nu ia veniturile în calcul. Al doilea ține cont de cele absolute (măsurate doar în EVS), iar al treilea de cele relative (disponibile doar în WVS).

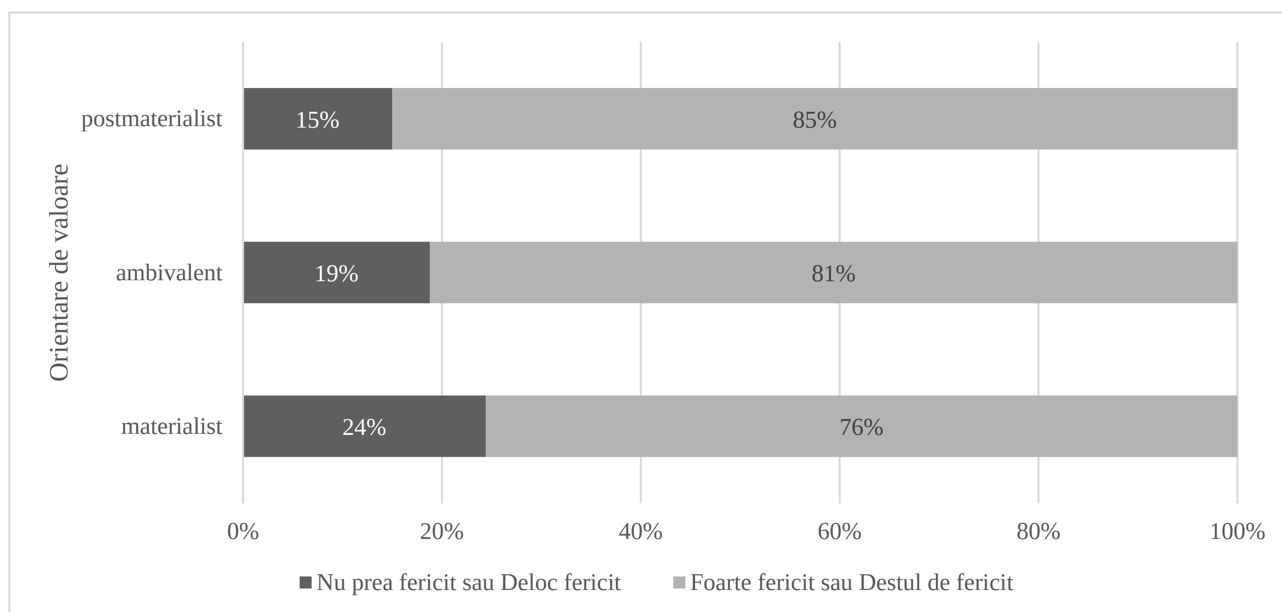
La nivel bivariat, adică ignorând celelalte caracteristici pentru care am controlat în modelul complex al fericirii, românii cu vârsta între 18 și 44 de ani au o probabilitate mai mare să fie fericiți[10] în timp ce aceia cu vârsta mai mare de 55 de ani au o probabilitate mai mică. Urmând același raționament, bărbații români au o probabilitate mai mare să fie fericiți la fel și românii care locuiesc în mediul urban. Observăm însă absența acestor relații în Tabelul 1 în toate modelele. De fapt, diferențele dintre bărbați și femei sau dintre urban și rural dispar dacă luăm în calcul efectul celorlalți factori pe care i-am inclus în modelul din Tabelul 1.

[10] Conform testului de asociere χ^2 și a valorilor reziduale standardizate ajustate (residuals adjusted standardized) calculate în IBM SPSS versiunea 23.

O situație similară este valabilă și pentru orientarea de valoare postmaterialistă. Postmaterialiștii au o probabilitate mai mare să fie fericiți față de cei cu valori materialiste (Figura 9) dar diferențele dispar, nu mai sunt semnificative, când luăm și alți factori în calcul.

Absența efectului vârstei poate sugera că fericirea nu este dependentă atât de stadiul din ciclul de viață, cât de oportunitățile pentru o viață fericită pe care le au diferitele categorii de vârstă. Așadar, atenția trebuie distribuită echitabil pentru toate. Observăm, în schimb efectul constant al religiozității, participării sociale și libertății percepute de alegere și control asupra propriei vieți. Fericirea este socială. Oamenii au nevoie de comunitate și comuniune pentru a avea o stare de spirit pozitivă. Absolvenții de studii superioare au probabilitate mai mare să fie fericiți față de celelalte niveluri educaționale. Relația dintre educație și fericire nu apare în modelul în care controlez pentru venitul absolut (EVS). Interpretarea bazată pe acest model trebuie făcută cu precauție datorită numărului mare de răspunsuri lipsă la variabila venit. O analiză amănunțită a pragurilor de venit considerate adecvate pentru fiecare nivel de educație absolvit ar putea oferi un răspuns pentru această situație. În modelul WVS vedem efectul pozitiv al autoevaluării câștigurilor materiale comparativ cu restul populației: pe măsură ce românii se văd mai asemănători cu ceilalți după acest criteriu crește probabilitatea de a fi fericit. Așadar, inegalitatea socială este un factor care poate reduce numărul oamenilor fericiți.

Figura 9. Procentul românilor fericiți în funcție de orientarea valorică materialism-postmaterialism

Concluzii

În acest capitol am discutat despre câți români sunt fericiți și ce îi face fericiți. Am comparat diferite categorii sociale grupate sub eticheta (in)securitate socio-economică, valori, religiozitate, participare socială și caracteristici sociodemografice. Relațiile observate în analizele bivariate nu sunt similare în totalitate în modelul complex al fericirii pe care l-am testat. Insecuritatea socio-economică este un factor important care îi împiedică pe români să fie fericiți. Dacă societatea îți oferă oportunități pentru o viață decentă, atât în termeni absoluți cât și relativi, ajungând să simți că viața ta chiar este a ta și o poți trăi în armonie cu ceilalți

atunci ai șanse mari să te simți fericit. Relația dintre valori și sentimentul fericirii arată la nivel bivariat probabilitate mai mare ca post-materialiștii să fie mai fericiți față de materialiști. Însă, în România numărul materialiștilor este mai mare față de cel al postmaterialiștilor, fiind nevoie încă de timp pentru ca supraviețuirea și condițiile de trai să fie decente pentru majoritatea populației astfel să se poată concentra pe nevoi superioare.

Bibliografie

Cummins, Robert A. 2003. „Normative Life Satisfaction: Measurement Issues and a Homeostatic Model". *Social Indicators Research* 64 (2): 225–56. https://doi.org/10.1023/A:1024712527648.

Cummins, Robert A., Anna L.D. Lau, și Melanie T. Davern. 2012. „Subjective Wellbeing Homeostasis". În *Handbook of Social Indicators and Quality-of-Life Research*, ediție de Kenneth C. Land, M. Joseph Sirgy, și Alex C. Michalos, 79–98. Dordrecht ; New York: Springer.

Davies, James C. 1962. „Toward a Theory of Revolution". *American Sociological Review* 27 (1): 5–19.

Eurostat. 2018. *Viaţa femeilor şi bărbaţilor în Europa – un portret statistic*. http://www.insse.ro/cms/Women_and_men/index.html?lang=ro: Uniunea Europeană.

EVS. 2015. „European Values Study Longitudinal Data File 1981-2008". GESIS Data Archive. https://doi.org/10.4232/1.12253.

Guga, Ștefan, Adina Mihăilescu, și Marcel Spatari. 2018. „Coșul minim de consum lunar pentru un trai decent pentru populația României".

Headey, Bruce. 2008. „Life Goals Matter to Happiness: A Revision of Set-Point Theory". *Social Indicators Research* 86 (2): 213–31. https://doi.org/10.1007/s11205-007-9138-y.

Helliwell, J., R. Layard, și J. Sachs. 2019. „World Happiness Report 2019". New York: Sustainable Development Solutions Network.

Inglehart, R., C. Haerpfer, A. Moreno, C. Welzel, K. Kizilova, J. Diez-Medrano, M. Lagos, et al., ed. 2014. „World Values Survey: All Rounds - Country-Pooled Datafile Version: Http://Www.Worldvaluessurvey.Org/WVSDocumentationWVL.Jsp." Madrid: JD Systems Institute.

Inglehart, Ronald F. 2019. Evoluția culturală. Schimbarea motivației umane și a modului în care aceasta transformă lumea. Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană.

Ionescu-Heroiu, Marcel, Sebastian Ioan Burduja, Dumitru Sandu, Ștefan Cojocaru, Brian Blankespoor, Elena Iorga, Enrico Moretti, et al. 2013. „Romania - Competitive Cities : Reshaping the Economic Geography of Romania : Full Report (English). Romania Regional Development Program." Washington DC: World Bank Group. http://documents.worldbank.org/curated/en/664361468093270286/Full-report.

Laaksonen, Seppo. 2016. „A Research Note: Happiness by Age Is More Complex than U-Shaped". *Journal of Happiness Studies*, decembrie. https://doi.org/10.1007/s10902-016-9830-1.

Mărginean, Ioan, ed. 2006. *Quality of Life in Bulgaria and Romania*. First European Quality of Life Survey, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions[...]. Luxembourg: Office for Offical Publ. of the European Communities.

Precupețu, Iuliana, Marja Aartsen, și Marian Vasile. 2019. „Social Exclusion and Mental Wellbeing in Older Romanians". *Social Inclusion* 7 (3): 4. https://doi.org/10.17645/si.v7i3.2008.

Sandu, Dumitru. 1999. *Spațiul social al tranziției*. Iași: Polirom.

———. 2018. „Ca un arhipelag în derivă: satele României". *Dilema Veche*, 27 iunie 2018.

Stiglitz, Joseph E., Amartya Kumar Sen, și Jean-Paul Fitoussi. 2009. „Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress”. Paris: Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress.

Veenhoven, Ruut. 2005. „Happiness in hardship”. În *Economics and happiness: framing the analysis*, ediție de Luigino Bruni și Pier Luigi Porta, 248–66. Oxford: Oxford University Press.

———. 2012. „Happiness, Also Known as «Life Satisfaction» and «Subjective Well-Being»”. În *Handbook of Social Indicators and Quality-of-Life Research*, ediție de Kenneth C. Land, M. Joseph Sirgy, și Alex C. Michalos, 63–78. Dordrecht ; New York: Springer.

Vlase, Ionela, Iuliana Precupețu, și Marian Vasile. 2013. „Individual and Contextual Factors in Self-Rated Health Inequalities: A Comparison between Romania, 10NMS and EU15”. *Revista de Cercetare Şi Intervenţie Socială* 41 (June): 28–39.

Voicu, Bogdan, și Marian Vasile. 2014. „Do 'Cultures of Life Satisfaction' Travel?” *Current Sociology* 62 (1): 81–99. https://doi.org/10.1177/0011392113516651.

Anexa: Măsurarea conceptelor utilizate în acest capitol

	Concept	**Măsurare**
Variabila dependentă	Fericire	Întrebarea din chestionar este: Luând în considerare toate aspectele vieții voastre ați spune că sunteți: Foarte fericit (1), Destul de fericit (2), Nu prea fericit (3), Deloc fericit (4). În analize este folosită variabila dummy unde 1=Foarte fericit sau Destul de fericit iar 0=Nu prea fericit sau Deloc fericit.
	Anul studiului	În baza de date se face distincția între valul cercetării și anul în care a fost aplicat chestionarul. Un val poate include mai mulți ani. De exemplu, primul val din EVS în care a participat România s-a derulat între anii 1990-1993.
Caracteristici socio-demografice	Vârsta	În chestionar este înregistrat anul de naștere. Am calculat vârsta în ani împliniți folosind ca an de referință 2008. Ulterior, am creat o variabilă cu mai multe categorii de vârstă pentru grafice și analiza de regresie. Procedura regresiei logistice binare în IBM SPSS 23 primește o categorie drept referință și le consideră pe celelalte dummy.
	Sexul	Întrebarea din chestionar este: *Sexul respondentului: 1. Bărbat, 2. Femeie.* În analiza de regresie folosesc o variabilă dummy cu codul 1 = Bărbat.
	Mediul de rezidență	Informația este derivată din procedura de eșantionare și informațiile oferite de operatorul de interviu. În analiza de regresie folosesc o variabilă dummy cu codul 1 = locuiește în mediul urban.
	Experiența cu străinătatea	Întrebarea din chestionar este: Dvs. ați locuit în străinătate pentru lucru, studii, din motive familiale sau orice alt motiv exceptând turismul, pelerinajul sau îngrijirea medicală? 1. Da, 2. Nu. Aceasta este o întrebare specifică chestionarului românesc al ambelor anchete. În analiza de regresie folosesc o variabilă dummy cu codul 1 = da.

	Concept	Măsurare
Postmaterialism	Materialist-postmaterialist	Întrebarea din chestionar este: Dacă ar fi să alegeți, pe care dintre lucrurile de mai jos l-ați considera cel mai important? Care ar fi al doilea lucru ca importanță? 1. Menținerea ordinii în țară, 2. Oamenii să aibă un cuvânt mai greu de spus cu privire la deciziile importante ale guvernului, 3. Lupta împotriva creșterii prețurilor, 4. Protejarea libertății cuvântului. Dacă sunt alese 1 și 3 atunci persoana este materialistă. Dacă sunt alese 2 și 4 atunci persoana este postmaterialistă. Alte opțiuni sugerează ambivalență. Procedura regresiei logistice binare în IBM SPSS 23 primește o categorie drept referință și le consideră pe celelalte dummy.
	Religiozitate, credință	Întrebarea din chestionar este: Cât de important este Dumnezeu în viața dvs.? 1. Deloc important ... 10. Foarte important. În analiza de regresie variabila este folosită ca atare.
Participarea socială	Numărul organizațiilor în care este membru	Întrebarea din chestionarul WVS este: Vă voi citi o listă de organizații voluntare. Vă rog să îmi spuneți, pentru fiecare organizație, dacă sunteți membru activ, membru inactiv sau dacă nu sunteți membru al unei astfel de organizații. Trebuie ales pentru fiecare din organizațiile: Organizații religioase sau bisericești; Sport sau recreere; Educație, artă, muzică; Sindicate; Partide politice; Organizații ecologiste; Asociații profesionale; Organizații umanitare sau caritabile; Organizații ale consumatorilor; Grupuri de sprijin, de ajutor între oameni cu aceleași probleme; Asociații de femei; Alte organizații sau grupuri. Întrebarea din chestionarul EVS nu are Asociații de femei. În analiza de regresie este folosită o variabilă care numără organizațiile voluntare în care persoana este membru activ sau inactiv. Nonrăspunsurile sunt considerate ca nefăcând parte din nici o organizație.
(In)Securitate socio-economică	Autoevaluarea stării de sănătate	Întrebarea din chestionar este: Cum ați descrie starea dvs. de sănătate în prezent? 1. Foarte bună, 2. Bună, 3. Nu prea bună (WVS) / Așa și așa (EVS), 4. Proastă, 5. Foarte proastă. În analiza de regresie este folosită variabila cu scorurile inversate astfel încât 5=Foarte bună.
	Educație	Întrebarea din chestionar este: *Care este cel mai înalt nivel de educație atins de dvs.? (WVS) / Care este ultima școală absolvită de dvs.? (EVS).* Lista de răspunsuri include 19 categorii pentru WVS și 20 pentru EVS, în EVS făcându-se distincția între liceu tehnologic/industrial și teoretic. Am realizat o variabilă cu mai multe categorii. Procedura regresiei logistice binare în IBM SPSS 23 primește o categorie drept referință și le consideră pe celelalte dummy.
	Venitul absolut	Întrebarea din chestionarul EVS este: În ce grupă de venit se încadrează venitul total al gospodăriei dvs. (incluzând toate sursele de venit – salarii, pensii, vânzări produse, chirii primite, dividende, burse etc. – ale tuturor membrilor gospodăriei). Alegeți intervalul de timp care vă este mai la îndemână: aproximativ săptămânal, aproximativ lunar, aproximativ anual. Se prezintă zece intervale. Le prezint pe cele lunare: 1. Sub 500 lei, 2. 501-1000 lei, 3. 1001-2000 lei, 4. 2001-3000 lei, 5. 3001-4000 lei, 6. 4001-5000 lei, 7. 5001-6000 lei, 8. 6001-7500 lei, 9. 7501-9000 lei, 10. Peste 9000 lei. Datorită numărului mic de cazuri pentru categoriile de venit ridicat am restrâns grupele de venit. Procedura regresiei logistice binare în IBM SPSS 23 primește o categorie drept referință și le consideră pe celelalte dummy.

Concept	Măsurare
Venitul relativ	Întrebarea din chestionarul WVS este: Comparativ cu întreaga populație de la noi, luând în considerare toate veniturile, salariile, pensiile și alte surse de venit, în ce categorie ați încadra gospodăria dvs.? 1. Cel mai scăzut nivel ... 10. Cel mai ridicat nivel. În analiza de regresie variabila este folosită ca atare.
Insecuritatea percepută a locului de muncă	Întrebarea din chestionarul WVS este: În ce măsură sunteți îngrijorat de: să îmi pierd slujba sau să nu îmi găsesc o slujbă? 1. În foarte mare măsură, 2. În mare măsură, 3. În mică măsură, 4. În foarte mică măsură.
Libertatea percepută de alegere și control asupra propriei vieți	Întrebarea din chestionar este: Unii oameni cred că au libertate totală de alegere și control asupra vieții lor, iar alți oameni cred că indiferent ce fac nu pot influența ce li se întâmplă în viață. Vă rugăm să folosiți scala următoare pentru a indica câtă libertate de alegere credeți că aveți dvs.: 1. Nu am deloc ... 10. Am libertate deplină. În analiza de regresie variabila este folosită ca atare.

Relațiile cu oamenii

1993-2018: În căutarea încrederii în oameni[11]

(Bogdan Voicu)

Politica românească postdecembristă este dominată de căutarea dușmanului. O astfel de afirmație este chintesențială, definind deopotrivă starea electoratului și a liderilor politici, aducând în prim plan o situație tipic tradiționalistă și punctând clar punctul în care dezvoltarea societății stagnează de 25 de ani.

Este însă util să ne uităm la detalii și să căutăm o explicație a acestei stagnări. În cele ce urmează mă voi referi la încrederea în oameni, sau mai exact la absența sa, ca element definitoriu pentru starea României de azi. Din când în când voi vorbi și despre cifre, provenite din sondajele analizate în această carte.

Înainte de orice să notăm însă importanța temei. Încrederea în oameni este o manifestare a capitalului social (Paxton, 1999; Putnam, 2000), adusă în prim planul dezbaterilor academice și din mediul de design a politicilor de dezvoltare de lucrările lui Putnam (1993), Bourdieu (1983) și Coleman (1990) și de dezbaterea din jurul Social Capital Inițiative al Băncii Mondiale (Woolcock & Narayan, 2000). Încrederea în oameni este considerată un liant al societății, pe care se bazează cooperarea, capacitatea de a genera acțiune comună (Hardin, 2002; Voicu, 2010). Importanța sa în înțelegerea relațiilor dintre oameni, a organizării societății și a dezvoltării fac ca anual să apară câteva sute de studii dedicate încrederii (Hardin, 2002).

Măi animalule!

Pentru Ion Iliescu, în 1990, politica părea simplă sau cel puțin așa părea la televizor. Cine nu era cu noi, era împotriva noastră, iar „noi" însemnau opiniile lui Ion Iliescu. Astfel se face că domnia sa va rămâne în istorie ca un personaj ce a mulțumit în văzul lumii unor bătăuși ce au caftit pe cei ce i se împotriveau, restabilind „ordinea" cu bâta și plantând panseluțe în Piața Universității. Intoleranța față de opiniile altora, avea să fie exprimată de președintele ales de trei ori cu largă majoritate în numeroase ocazii, destul de des depășind limitele bunei cuviințe. Curtoazia lui „măi animalule" – adresat unui jurnalist constănțean contestatar, în plină stradă definește un stil politic simplu, cel al neîncrederii.

Lipsită de un argument simplu, ușor de transmis unor electori nefamiliari cu dezbaterea, clasa politică românească a ales după 1989 mesajul simplu al acuzării celorlalți, al căutării unui pericol societal major. Actualul PSD a construit în jurul vânzării țării, a pericolului extern, al capitaliștilor veroși, teme familiare publicului în urma propagandei obsesive din timpul dictaturii comuniste. Nu întâmplător, sub Ponta și Dragnea s-a revenit la astfel de mesaje, căutând la infinit un „dușman" spre care să fie deturnată atenția.

Se repetă astfel la nesfârșit același scenariu al evitării dezbaterii, al impuneri unui punct unic de vedere, legitimat prin prezența unui pericol ce necesită acțiune imediată. Dictatura comunistă, cea antonesciană, cea legionară și cea carlistă procedaseră la fel.

Concurenții politici ai actualului PSD s-au plasat întotdeauna în acest scenariu. Indiferent că a fost vorba de PNȚ-CD, PNL, PD, PDL, PLD, PPDD, ApR, PMP sau USR, ca să dau doar câteva exemple, poziționarea centrală politică a fost de opozant PSD. Căutarea dialogului sau propunerea de politici diametral opuse au fost întâmplări rare. Observam într-un studiu scris în 1998 că programul de politici sociale cel mai apropiat de

[11] O primă versiune a acestui text a apărut în revista *Sinteza*, numărul august-septembrie 2018. Modificările din această versiune sunt minore.

PNȚ-CD era cel al actualului PSD. Azi, partidele de opoziție nici măcar nu mai au un program închegat. Ca atitudine, ceea ce propun ele electoratului este un „măi animalule!” adresat PSD, în timp ce PSD le adresează aceeași atitudine prin acuza perpetuată de a fi vânduți unor inamici (Soros este acum marota fluturată cu obstinație). De la obsesia „grelei moșteniri” a celor 15.000 de specialiști iluzorii ai PNȚ-CD la bannerele fluturate de USR prin sala de ședințe a Parlamentului, mesajul este simplu: nu avem încredere în voi, prin urmare nu avem chef să discutăm. Apogeul acestei atitudini de desconsiderare totală și de evitare a propriei răspunderi a fost atins pe vremea președinției lui Traian Băsescu, pe când Parlamentul a devenit ținta oprobiului prezidențial. La nivel simbolic a fost o întoarcere a alesului național împotriva celor care l-au ales, pentru că avuseseră nechibzuința de a-i alege și pe alții, nu doar pe domnia sa.

Această perpetuare a neîncrederii în ceilalți nu este însă întâmplătoare. Persistă în România percepția că politicienii sunt *altfel* de oameni, iar politica corupe. Dar există o legitate sociologică puternică, formulată între alții de către Robert Merton, un american, cu 60 de ani în urmă. În orice colectivitate, liderii sunt cei ce se conformează cel mai bine normelor societale, cei care seamănă cel mai bine cu imaginea colectivității despre ce este un om onorabil. Cu alte cuvinte, politicienii sunt ca noi, ceilalți, nefiind nici pe departe niște marginali. Mitul excepționalismului liderului … este doar un mit.

Societatea dublului-risc

Scriind despre societățile contemporane, sociologii post-modernității, în principal Ulrich Beck și Anthony Giddens, aveau să le definească drept societăți ale riscului. Modernizarea culturală vine cu acceptarea unor libertăți individuale, cu acceptarea că nu există un stil de viață unic, un adevăr unic, un fel unic de a fi. Modernizarea vine cu asumarea de riscuri tehnologice acceptate și asumate în mod reflexiv. De la energia nucleară la încălzirea globală, de la protejarea mediului la prevenirea proliferării inegalității, conștientizarea acestor riscuri este determinată de o atitudine reflexivă a indivizilor și societăților față de dezvoltare. O astfel de abordare a lumii și vieții necesită însă un anumit nivel de securitate materială și încredere în acțiunilor celorlalți. Este greu să accepți costuri suplimentare asociate protejării planetei dacă nu ai cu ce să te întreții. De aici nevoia de securitate materială. Și este greu să te apuci să sortezi propriul gunoi menajer pentru a proteja mediul, dacă nu ai încredere că și ceilalți fac sau măcar pot sau vor face la fel.

Un lituanian, Leonardas Rinkevičius, avea să construiască la începutul anilor 2000 pe aceste baze, observând că Europa de Est este un teritoriu al dublului risc: pe de o parte globalizarea și dorința de a face parte din lumea civilizată pun societățile postcomuniste în fața riscurilor postmoderne de care vorbeam mai sus. Pe de altă parte, dezvoltarea doar parțială le pune în fața riscurilor materiale tradiționale. Iar acestea sunt asociate unei situații de criză perpetuă, în care nu dorești încă o incertitudine, încă o variabilă greu de controlat, ci ai vrea ca lucrurile să fie predictibile pentru a te concentra pe a rezolva problema ta stringentă, cea materială.

În fapt, diversitatea în sine devine un risc nu doar când starea materială este incertă, ci și în absența încrederii. Este ușor să accepți pe cei altfel decât tine dacă ai încredere că ei nu îți vor răul. Altfel, în absența acestei încrederi generalizate că oamenii sunt buni, orice fel altfel de a fi devine un risc: dacă mă va lovi? Dacă va strica mediul în care trăiesc, prin zgomot, mizerie, sau mirosuri neplăcute? Dacă va pune sub semnul întrebării adevărurile mele absolute? Nu am timp să rezolv astfel de necunoscute, așa că mai bine dispare din jurul meu.

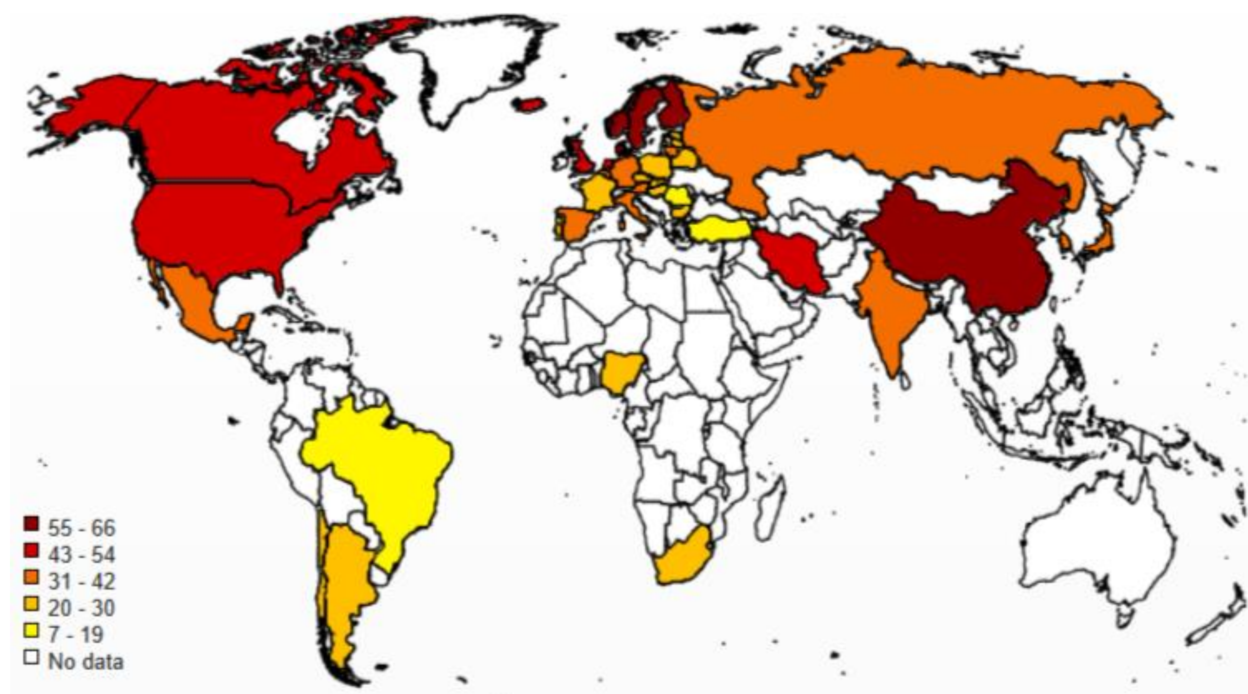
Mi s-a spus de curând, într-o comisie oarecare: nu suntem aici să discutăm, nu am timp de așa ceva, trebuie să luăm decizii. Timpul este o resursă esențială, una materială. Raritatea sa induce imediat riscuri materiale majore. Ea impune soluții de criză, tradiționaliste, ce resping dezbaterea, reflexivitatea, și curmă riscurile printr-o abordare autocratică. Sub această presiune, recursul la soluții normative devine tentant. Astfel de soluții exclud negocierea, dialogul.

Încrederea poate acționa însă ca un tampon ce preia din riscuri și scade masiv costurile …

Intermezzo cu cifre. 1993

La finalul anilor 1970, o parte din cei ce citesc aceste rânduri nu erau născuți. Eu aveam 8 ani prin urmare nu aveam cum să fiu implicat în căutarea unor sociologi și politologi de a avea o cercetare academică care să compare între ele țările, mai exact să observe pattern-urile în care gândesc oamenii și schimbarea acestora. Au rezultat nu una, ci două cercetări: European Values Study și World Values Survey. Prima include doar țări europene și se repetă la fiecare 9 ani, iar a doua este repetată la aproximativ 5 ani distanță și include societăți din întreaga lume. Echipa din care fac parte implementează în România ambele programe de cercetare, începând cu a doilea val, comun, cel din 1990-1993. Atunci România a colectat datele ceva mai târziu decât restul țărilor (în 1993 față de 1990-1991). Dar tocmai acea colectare târzie ne permite astăzi să avem o serie de date unice, comparabile, care dau măsura schimbării societății.

Figura 10. Ponderea celor care nu aveau încredere în majoritatea oamenilor, la începutul anilor 1990

Sursa: date ale European Values Study/World Values Survey din 1990-1993, figura fiind generată folosind instrumentul online disponibil la: http://www.atlasofeuropeanvalues.eu/new/wereld.php?ids=62&year=1990

Sondajele EVS și WVS includ o întrebare despre încrederea în oameni care este folosită în această formă începând cu 1942. În România ea are o istorie mai recentă, acel sondaj din 1993 fiind între primele în care a fost utilizată. Respondenții sunt solicitați să spună dacă ei cred că mai degrabă că „se poate avea încredere în majoritatea oamenilor” sau că "e mai bine să fii atent în relațiile cu oamenii". Desigur, unii pot refuza să răspundă, iar alții pot declara că nu se hotărăsc între cele două alternative. Ponderea celor ce au ales la începutul anilor 1990 să se arate încrezători plasa România în zona cea mai tradiționalistă a Europei, alături de Turcia, departe de țările nordice, de cele vestice, și destul de mult sub media celor estice.

Sursele încrederii

Ani la rând mi s-a repetat că doar comunismul ne-a adus aici. Decenii la rând, pe când explicam că cifrele arată că, în comparație cu alți europeni, românii își întâlnesc cel mai rar prietenii, mi s-a spus că sunt tânăr, că e chestie de bani (de parcă ți-ar trebui bani ca să te întâlnești cu prietenii la un pahar de vorbă pe prispa balconului??) și că românii sunt oameni calzi și primitori. În fapt, în spatele lipsei de interes față de prieteni stă un model tradiționalist de familie, în care relațiile sunt desfășurate aproape exclusiv cu rudele, precum și lipsa endemică de încredere în oameni. Dacă oamenii nu sunt de încredere, ce rost ar avea să te întâlnești cu ei? Iar dacă nu te întâlnești cu ei, cum ai putea să construiești un pattern propriu al încrederii în oameni?

Încrederea se construiește în primul rând în socializarea primară, în copilărie, și depinde de câtă încredere aveau cei din jur, de siguranța materială resimțită atunci. Normele încrederii sunt decisive în această privință. Expunerea la o lume care încredere în oameni este cea care te face să ai încredere și tu, mai ales dacă expunerea are loc în copilăria timpurie. Înveți că oamenii sunt de încredere și te comporți, involuntar, ca atare, o viață întreagă. Securitatea materială la rândul ei este cea care îți permite să riști fiind încrezător. Pierderea nu este mare dacă te înșeli, atât timp cât ai o stabilitate materială ce îți permite să îți asumi riscuri.

A doua sursă a încrederii o constituie expunerea la norme societale în timpul maturității. În unul dintre articolele mele academice am arătat că cei ce migrează în alte țări preiau din modelul încrederii din țara lor de rezidență, combinându-l cu cel din țara de origine, învățat în copilăria timpurie.

A treia sursă este educația. Încrederea este un pariu, o predicție despre cum se vor comporta ceilalți. Pentru a putea avea încredere în oameni este nevoie să îi cunoști pe aceștia, să poți estima ce vor face ei în situații diferite, să înțelegi că oamenii nu doresc în mod natural răul altor oameni. Educația te face să intuiești mai ușor resorturile fine ce determină reacțiile celorlalți.

Exploratorii secolelor al XIV-lea și al XV-lea întâlneau triburi primitive ce îi primeau cu fast. Sau, după caz, îi atacau când se simțeau în siguranță. Triburile cu pricina acționau conform unei norme puternice a lipsei de încredere și a cunoașterii limitate. Străinii, cu haine și obiceiuri stranii, erau prin definiție periculoși. Întâmpinarea cu mese bogate și daruri peste resursele lor era o simplă manifestare a neîncrederii. O ofrandă menită să preîntâmpine eventuale agresiuni. În acest sens îl omenește și Dromihete pe Lisimah, după ce îl capturează în jurul anului 300 î.Hr.: ca să îi cumpere bunăvoința, recunoscându-i puterea superioară, în ciuda victoriei vremelnice.

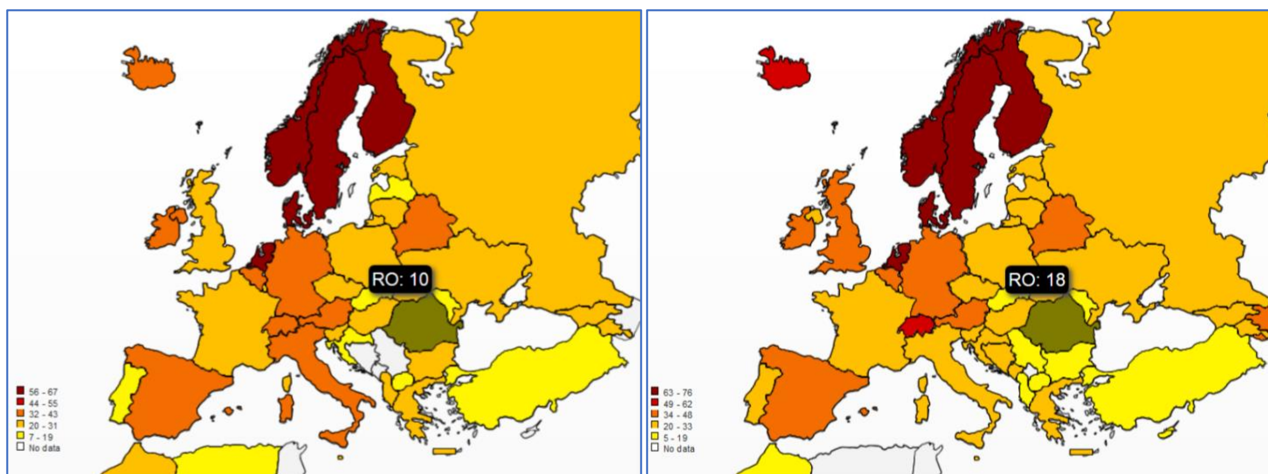
A fi primitor nu înseamnă că ai încredere și nici că ești prietenos. A ști însă cum reacționează alții îți permite însă să fii încrezător și să fii prietenos. Aici vine rolul educației în a modela încrederea: aduce cunoaștere.

În fine, al patrulea factor al creării de încredere sunt experiențele personale. Ele însă contează prea puțin. Doar aduc un impact minor. Încrederea se construiește greu și se dărâmă … la fel de greu. Da, stereotipul conform căruia încrederea dispare repede, la primul obstacol, se dovedește a fi unul fals. Poate încrederea redusă să dispară, altfel însă, așa cum am spus, încrederea se formează în copilărie, cu greu dispare în urma unui eveniment nefericit.

1999, 2008

Dacă vă așteptați ca postcomunismul să fi adus o explozie a încrederii în România, vă înșelați. Inerția culturii este una extrem de mare. Iar cultura încrederii o dovedește cu prisosință. România sfârșitului anilor 1990 și cea a finalului anilor 2000 era tot printre cele mai neîncrezătoare societăți europene.

Figura 11. Ponderea celor care se declarau că au încredere în majoritatea oamenilor, la finalul anilor 1990 (stânga) și la finalul anilor 2000 (dreapta)

Sursa: date ale EVS/WVS 1999-2000 și EVS 2008-2009, figura fiind generată folosind instrumentul online disponibil la: http://www.atlasofeuropeanvalues.eu/new/europa.php?ids=256&year=1999&country=. Cifrele sunt calculate ca procente din cei ce au ales o variantă de răspuns. **[roșu=cultură dominată de încredere mai mare, galben= cultură dominată de încredere mai mică]**

Eu și voi

Informațiile din acest text încep să se succeadă rapid. O serie de experimente realizate de John Ermisch și colegii săi (Ermisch este un cercetător …britanic 😉) în anii 2000 au dovedit destul de convingător că cei ce au încredere în sine au încredere în oameni și invers. Iar explicația este simplă: ai încredere în tine atunci când controlezi lucrurile din jurul tău, adică atunci când ești sigur pe ceea ce știi despre lume, când mediul nu îți poate aduce surpriză după surpriză. Adică atunci când știi cum reacționează oamenii, deci poți avea încredere în ei.

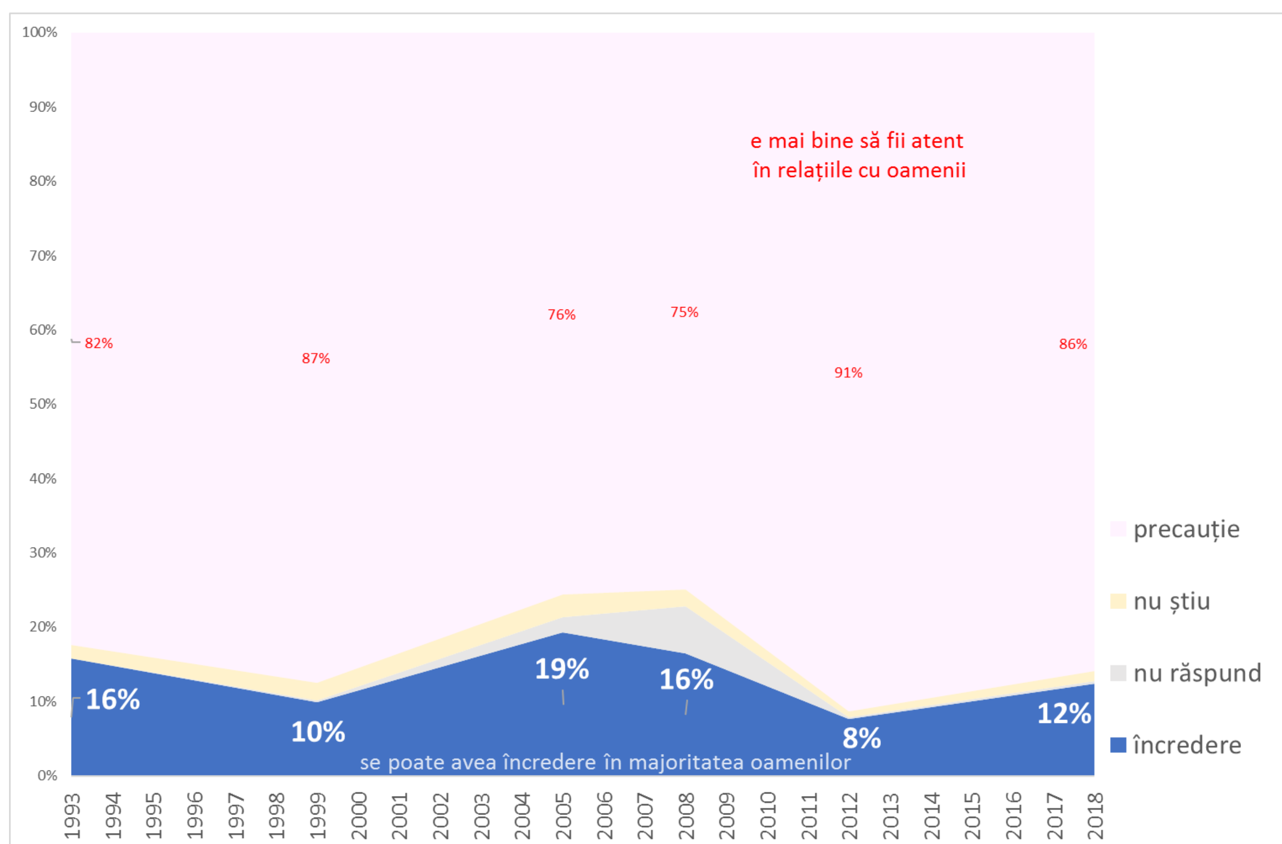
Neîncrederea costă bani …

Să presupunem că mergi la piață. Spui că vrei două mere. Vânzătorul ți le întinde. Sau tu îi întinzi banii. Hai să zicem că o face el primul. Dar tu iei merele și pleci, spunând că deja ai plătit. Sau ai putea să o faci. Dar vânzătorul are încredere că nu vei pleca cu merele și vei plăti. Așa cum tu ai încredere că el îți va da merele în cazul în care ai plătit tu primul. Fără această fărâmă de încredere, tranzacțiile ar dura infinit mai mult. Ar trebui negociate mereu condițiile în care dai banii și iei merele, cum se dă restul (vă dați seama ce coșmar?), cine face primul pas. În cel mai bun caz ar dura minute bune să te asiguri că vânzătorul are un cântar care nu înșală, iar el să se convingă că banii tăi nu sunt falși. Sau ar fi nevoie de vreun garant pe care să îl plătești suplimentar. Toate lucrurile astea ar mânca timp. Vânzătorul ar vinde de două ori mai puține mere, ceea ce ar dubla prețul celor două mere pe care le cumperi. Asta v-ar costa prin urmare bani pe amândoi. „Asta” ar fi lipsa de încredere, neîncrederea carevasăzică. În plus, timpul tău ar fi diminuat. Iar cum *time is money* …

Evoluția încrederii în oameni. România 1993-2018

Oscilațiile încrederii românilor în oameni nu sunt mari. Depresiunea economică din anii 1990 vine cu o reducere ușoară a încrederii. Creșterea economică împinge încrederea spre 20% în 2005, dar criza economică globală o readuce sub 10% în 2012. În 2018 încrederea crește foarte ușor peste 10%.

Figura 12. Dinamica încrederii românilor în oameni

Sursa: calcule propria pe bazele de date românești ale EVS/WVS 1993, 1999, 2018, EVS 2008 si WVS 2005, 2012.

Dacă încredere nu e ...

Au trecut 25 de ani de la primul sondaj al valorilor în România. Căutăm încrederea în continuare. Pentru că nu avem încredere în oameni, nici nu ne batem capul să discutăm cu ei. Dimpotrivă, îi definim drept dușmani, că așa e mai simplu. Politicienii vorbesc fiecare pe limba sa, acuzând de toate cele pe cei din partidele adverse. Apoi se mută liniștiți de la un partid la altul, fac o cumetrie cu cel din partidul advers, susțin primarul care le dă un contract, chiar dacă e din altă parte, și nu generează nici un program politic. Toate sunt semne că de fapt nu există dușmani, ci doar lipsa de obișnuință de a comunica, de a-i accepta pe alții. Lipsa de încredere.

România nu este o țară de pe Marte. Am scris atât de des acest lucru încât nu îmi vine a crede că încă îl mai scriu. Noroc că nu am vreun fan, altfel m-aș trezi că hit-ul meu este „România nu e altfel” (am coordonat recent și o carte cu un titlu similar, împreună cu Horațiu Rusu și Adela Popa). România este o țară ca toate celelalte. Încrederea sa în oameni este redusă fiindcă așa a fost mereu, aparent încremenită în tradiționalism,

respingând diferențele, de la homosexuali la atei, cu o educație slabă (da, mereu a fost slabă, dat fiind că niciodată nu am fost o societate teribil de modernă).

Prietenii din diaspora mă zăpăcesc explicându-mi mereu cât de rău e acasă. Și îmi spun și ce *nașpa* sunt cei din țara unde trăiesc ei. Adică manifestă aceeași încredere redusă pe care au dobândit-o în copilărie. Dar ei sunt ceva mai încrezători decât cei care locuiesc în țară. Poate și de aici am putea începe, de la a avea încredere în noi, în alții, în lume.

Bibliografie

Beck, U. (2009). *World at risk*. Polity.

Bourdieu, P. (1983). Okonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital, pp. 183–198 in Reinhard Kreckel (ed.) *Soziale Ungleichheiten* (Soziale Welt, Sonderheft 2), Goettingen: OttoSchartz & Co., 1983,

Coleman, J. S. (1990). *Foundations of social theory*. Harvard University Press.

Ermisch, J., Gambetta, D., Laurie, H., Siedler, T., & Noah Uhrig, S. C. (2009). Measuring people's trust. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, *172*(4), 749-769.

Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. John Wiley & Sons.

Hardin, R. (2002). Trust: Key Concepts in the Social Sciences (Cambridge). *Polity*.

Paxton, P. (1999). Is social capital declining in the United States? A multiple indicator assessment. *American Journal of sociology*, *105*(1), 88-127.

Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: America's declining social capital. In *Culture and politics* (pp. 223-234). Palgrave Macmillan, New York.

Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nanetti, R. Y. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton university press.

Rinkevicius, L. (2000). Public Risk Perceptions in a 'Double-Risk'Society: The Case of the Ignalina Nuclear Power Plant in Lithuania. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, *13*(3), 279-289.

Voicu, B. (2010). Capital social în Romania începutului de mileniu: drumeţ în ţara celor fără de prieteni?. Ed. Lumen.

Voicu, B., Rusu, H. M., Popa, A. E. (2015). *Este Romania altfel? Societatea si sociologia... incotro?*, Sibiu: Editura ULBS și București: Tritonic.

Woolcock, M., & Narayan, D. (2000). Social capital: Implications for development theory, research, and policy. *The world bank research observer*, *15*(2), 225-249.

Lecturi suplimentare

Bădescu, G., & Uslaner, E. (Eds.). (2004). *Social capital and the transition to democracy* . Routledge.

Delhey, J., Newton, K., & Welzel, C. (2011). How general is trust in "most people"? Solving the radius of trust problem. *American Sociological Review*, *76*(5), 786-807.

Sandu, D. (2003). Sociabilitatea în spaţiul dezvoltării: încredere, toleranţă şi reţele sociale. *Editura Polirom, Iaşi*.

Despre necesitatea încrederii în instituțiile sistemului politic[12]

(Claudiu D. Tufiș)

A devenit deja un obicei ca atunci când apar rezultatele câte unui sondaj de opinie în mass media cititorii să se uite și la „clasamentul” încrederii în instituțiile statului. Pentru câteva zile după publicarea unui astfel de sondaj mass media are multiple teme de discuție: *Cum mai stă Biserica? Mai are cineva încredere în guvern? Vrem să mai fim în UE?* De la mici articole în presa scrisă, la editoriale pe platformele de comentarii, la emisiuni de radio și până la talk-show-uri televizate, analiștii neamului (ceea ce americanii numesc, cu ironie, „talking heads” – capetele vorbitoare) jubilează sau deplâng, după caz, prezentul și viitorul poporului român. Desigur, o întrebare la fel de validă precum cele de mai sus este și următoarea: *Câtă încredere mai au românii în presă?*

Acest capitol exploatează rezultate din valurile 2017-2018 al European Values Study și World Values Survey, produse în România de către Grupul Românesc pentru Studiul Valorilor Sociale (http://web.RomanianValues.ro), sprijinit de RQSA, ICCV și grantul CNCS „RemOsm”. Colectarea datelor a fost realizată de către un consorțiu IRES/MMT.

Topul încrederii în instituții

Pentru că tentația este, într-adevăr, mare, propun să începem discuția exact din acest punct: Care era clasamentul încrederii în primăvara lui 2018, momentul în care au fost culese datele din cadrul proiectului European Values Study? Datele sunt prezentate în Figura 13 și sunt ordonate în ordine descrescătoare, de la instituția care se bucură de cel mai mare nivel de încredere și până la instituția care suferă cel mai mare deficit de încredere.

Pentru cei care urmăresc frecvent astfel de rezultate nu ar trebui să fie o surpriză că armata și biserica sunt pe primele locuri în acest clasament al încrederii. Una dintre puținele constante ale acestor aproape treizeci de ani de tranziție a fost că românii au încredere în primul rând în armată și în biserică. Celor două instituții li se mai adaugă și sistemul de educație, învățământul. Putem spune, pe baza acestor date, că doar trei instituții din stat se bucură cu adevărat de încredere: școala, biserica și armata beneficiază de încrederea a aproximativ trei sferturi dintre români.

Urmează un al doilea grup de instituții, despre care nu putem spune decât că aproximativ jumătate dintre români consideră că sunt demne de încredere: două dintre acestea sunt instituții internaționale (ONU și UE) iar restul de trei sunt instituții care țin de buna funcționare a vieții de zi cu zi în societate: poliția, justiția și sănătatea.

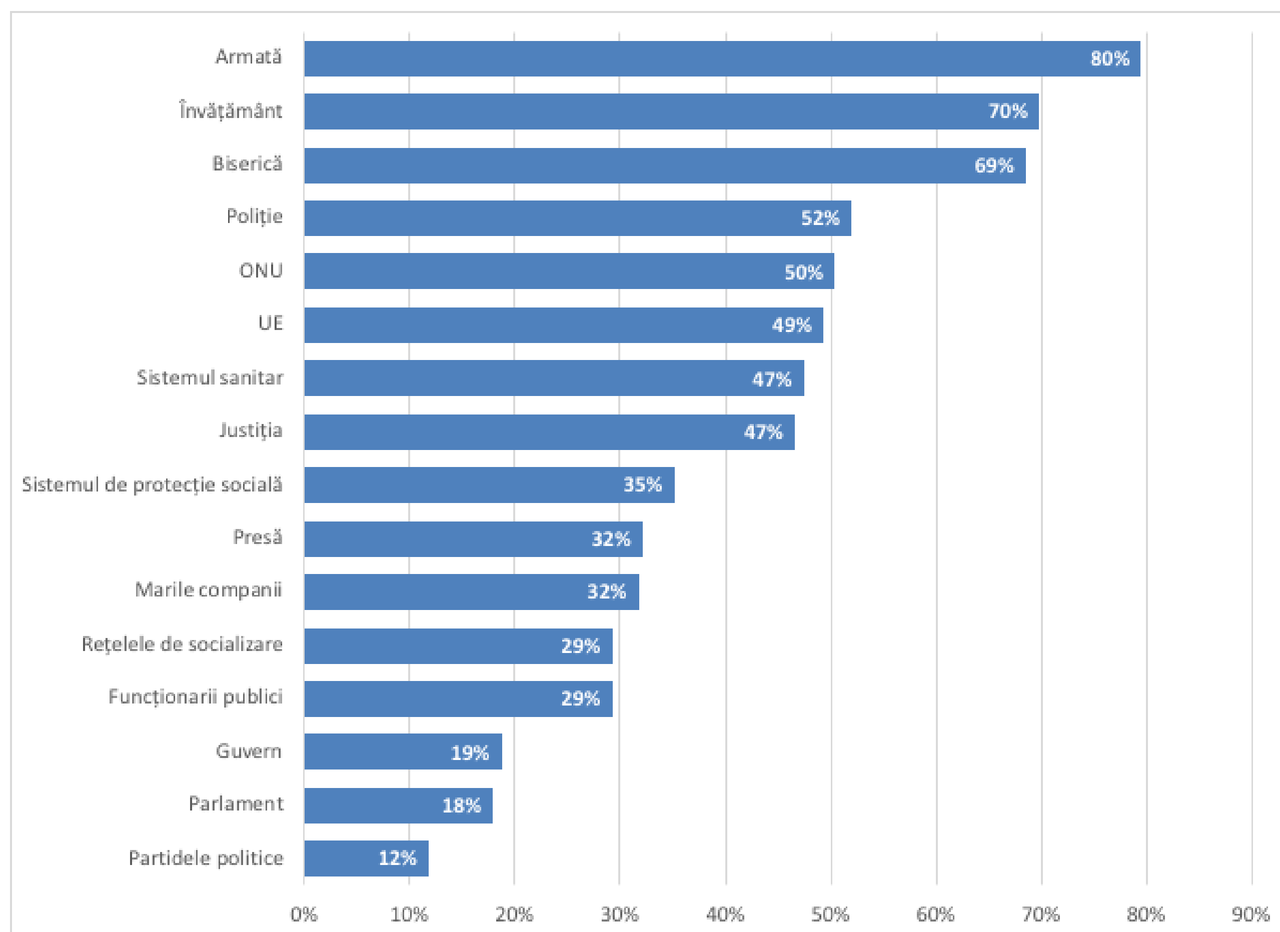
Al treilea grup distinct este format din instituții mai amorfe, nu foarte clar delimitate, în care doar aproximativ o treime dintre români au încredere: sistemul de protecție socială, presa, marile companii, rețelele de socializare și funcționarii publici.

Pe ultimul loc în acest clasament se află cele mai importante instituții ale unui stat, instituțiile sistemului politic, cele care au puterea de a structura și modifica modul de funcționare pentru toate celelalte instituții (armată, învățământ, sănătate etc.). Sunt exact acele instituții care definesc restul instituțiilor și influențează

[12] O versiune preliminară a acestui capitol a fost publicată în revista *Sinteza.* Este republicat aici cu modificări minore.

modul în care acestea pot acționa. Despre aceste instituții – guvern, parlament, partide politice – putem spune un singur lucru cu certitudine: nu sunt deloc printre cele mai plăcute instituții din România, de vreme ce aproximativ 80% dintre români nu au încredere în ele.

Figura 13. Încredere în instituțiile din România, 2018

Notă: Datele din grafic reprezintă procentul persoanelor care au declarat că au multă sau foarte multă încredere în instituțiile de pe listă, raportat la totalul persoanelor care au oferit un răspuns. Sursa datelor: European Values Study (EVS) – România, 2018.

Avem, așadar, o imagine de moment (primăvara lui 2018) care ne arată cum își distribuie românii încrederea în instituțiile statului. Merită menționată, în acest context, o informație suplimentară: nu numai că nu prea avem încredere în instituții, dar nu prea avem încredere nici în semenii noștri. Din datele pe care le avem la dispoziție, în ultimii 25 de ani între 75% și 90% dintre români au declarat că nu se poate avea încredere în oameni și că e mai bine să fii prevăzător în relațiile cu oamenii (vezi Voicu, capitolul anterior).

Să recunoaștem: imaginea pictată de aceste date nu este una încurajatoare. Pare că România anului 2018 este o Românie a lipsei de încredere. Iar dacă ne reamintim evenimentele acestui an, la sfârșitul căruia am fost îndemnați să sărbătorim 100 de ani de la Marea Unire, vom vedea că am sărbătorit centenarul mai „dez-uniți" ca niciodată: evenimentele din sfera politică ne-au divizat în tabere din ce în ce mai puțin dispuse să discute una cu cealaltă, indiferent că este vorba de atitudinile față de un partid politic sau altul, de cele referitoare la oportunitatea legalizării căsătoriei între persoane de același sex sau de cele privind finanțarea

construcției Catedralei Mântuirii Neamului din bani publici. Luptele politice din 2019 și 2020, continuate chiar și pe perioada pandemiei, au confirmat imaginea prezentată de aceste date.

Este dracul chiar atât de negru?

În 2016 Johan Norberg, istoric suedez, a publicat o carte (*Progress: Ten Reasons to Look Forward to the Future*) în care susține și demonstrează cu o multitudine de date o teză foarte simplă: în pofida a ceea ce auzim în fiecare seară la programele de știri și la talk-show-uri, în ciuda celor strigate de politicieni de la diversele tribune de la care vorbesc, lucrurile stau mult mai bine decât credem noi că stau.

Pe scurt: nu, dracul nu este chiar atât de negru. Iar acest lucru este valabil și în România, căci, ignorând grupul minuscul care sărbătorește încă momentele importante ale istoriei perioadei comuniste la mormântul Ceaușeștilor în cimitirul Ghencea, nu cred că cineva poate susține cu argumente valide că România prezentului se află într-o situație mai proastă decât cea în care se afla în 1989.

Voi încerca să arăt că situația nu este chiar atât de dramatică prezentând două argumente. În prima parte voi discuta cum am supraviețuit ca societate deși nu avem încredere nici în relațiile dintre noi ca indivizi și nici în relațiile dintre noi și stat. În a doua parte voi încerca să arăt, prezentând date privind încrederea în instituțiile sistemului politic din 1990 și până în prezent, că anul 2018 nu este unul aparte în ceea ce privește nivelul scăzut al încrederii instituționale ci este parte a unui ciclu al încrederii care este influențat, printr-o relație de interdependență complexă, de ciclul electoral.

Cum funcționăm în absența încrederii?

Fără a intra în detaliu în teoria încrederii, voi menționa câteva argumente pe care diverși autori le-au adus pentru a susține că încrederea este necesară pentru buna funcționare a unei societăți.

Ulrich Beck, de exemplu, susține că modernizarea generează riscuri suplimentare într-o societate iar acestea nu pot fi controlate decât cu ajutorul încrederii. Este de ajuns să ne gândim la prima decadă a tranziției post-comuniste din România pentru a înțelege exact la ce riscuri de referă Beck: inflație galopantă, șomaj crescut, pensionare anticipată ca formă de a controla șomajul, înlocuirea economiei planificate cu elemente ale unei economii de piață, schimbarea modului de organizare politică prin implementarea alegerilor. Toate aceste schimbări au complicat viața cetățenilor și i-au expus unor riscuri complet noi. Cum acestea erau schimbări sistemice și nu depindeau de acțiunile noastre ca indivizi, am fost puși în fața unei alegeri: fie acceptăm aceste instituții, le acordăm încrederea noastră și ne vedem de viață, fie ne opunem lor și căutăm modalități de a ne trăi viața în afara noii orânduieli.

Claus Offe, sociolog german, susține că încrederea nu este necesară doar pentru indivizi ci și pentru viabilitatea instituțiilor. Iar autori americani, precum Francis Fukuyama sau Ronald Inglehart, susțin că încrederea este necesară și pentru buna funcționare a societăților, pentru că este una din sursele capitalului social. Practic, indiferent de perspectiva teoretică adoptată, cei care studiază modul în care sunt organizate societățile converg înspre ideea că încrederea este un element esențial pentru buna funcționare a acestora.

Dacă acest lucru este adevărat, ce se întâmplă cu societăți precum cea românească, în care încrederea este rară iar atitudinea dominantă pare să fie cea a lipsei de încredere? Dacă încrederea este esențială, cum de mai funcționăm ca societate?

Un prim răspuns, simplu și irascibil, ar suna cam așa: *Funcționăm, dar voi vedeți cum?* Nimeni nu poate nega că societatea românească încă funcționează. În același timp, nimeni nu poate nega că există momente în care pare că funcționăm la nivel de avarie. Începând cu 2011, crizele politice au devenit parte a cotidianului, transformând politica din artă a guvernării într-un circ ieftin. Performanțele guvernanților au transformat România într-o țară în care, folosind categoriile lui Albert Hirschman, populația s-a împărțit între loiali (cei care au de câștigat ceva de pe seama relațiilor de aservire cu politicul) și oponenți, aceștia din urmă având de ales între opoziția vocală din interior (diversele grupuri care fac din România o țară a protestelor de stradă cvasi-permanente începând cu 2012 și până recent) și opoziția prin abandon (ceea ce a făcut din România una dintre principalele țări de emigrare din lume în ultimii ani).

Un al doilea răspuns, ceva mai complicat, vine dinspre sociologul polonez Piotr Sztompka, cel care observând situații similare cu cea a României a propus ca instrument explicativ ideea de „substitut funcțional al încrederii". În absența încrederii, o parte din funcțiile pe care aceasta ar trebui să le îndeplinească într-o societate sunt preluate de alte mecanisme care acoperă vidul lăsat de încredere și care mențin societatea pe linia de plutire. Voi menționa rapid lista acestor mecanisme identificate de Sztompka și voi arăta modul în care ele se manifestă în cazul românesc:

- Providențialismul, evident în cazul României prin faptul că biserica a fost întotdeauna una dintre instituțiile cu cel mai mare nivel de încredere din partea publicului.
- Corupția, în mod surprinzător poate pentru cei convinși că aceasta este principala cauză a subdezvoltării României, este un mecanism înlocuitor al încrederii mai ales în relația cu instituțiile statului. Impredictibilitatea modului în care funcționează o mare parte din instituțiile statului este ușor înlocuită cu predictibilitatea unei relații construite pe baza unui act de corupție, de la care ambii actori implicați știu ce să aștepte.
- Vigilența, evidentă în cazul României prin creșterea masivă a numărului de companii de securitate private precum și a numărului de gardieni, publici sau privați, în orice instituție, fie ea de stat sau privată.
- Procesomania, tendința de a recurge la lege pentru absolut orice interacțiune care în mod normal s-ar putea rezolva pe baza unei strângeri de mâini sau a cuvântului dat.
- Ghetoizarea, la nivel de familie sau comunitate. Și acest substitut se poate observa în România, de la reducerea cercului de persoane în care avem încredere doar la cei din familia extinsă și până la apariția complexelor de locuințe „închise", izolate, în care accesul non-locatarilor nu este permis decât pe bază de invitație.
- Paternalismul, orientarea către lideri autoritari, puternici, carismatici. Acest mecanism descrie, practic, ultimii treizeci de ani ai societății românești, care se află mereu în căutarea liderului care ne va salva, de la Iliescu la Băsescu, la Arafat, la Iohannis, la Cioloș, la Voiculescu sau la oricine altcineva care captează imaginația publicului pentru o anumită perioadă de timp.
- Externalizarea încrederii, vizibilă în România prin faptul că românii au de mai mult de două ori încredere în instituțiile internaționale (UE, ONU) decât în instituțiile sistemului politic (președinție, guvern, parlament, partide politice).

Discuția despre aceste substitute funcționale ale încrederii poate fi extinsă, dar nu vreau să întristez cititorul aducând în discuție costurile suplimentare pe care o societate le plătește folosind acești înlocuitori ai încrederii. Am arătat doar că toate cele șapte mecanisme identificate de Sztompka se regăsesc în cazul României și recomand celor interesați de această discuție să citească volumul lui Sztompka (*Trust: A Sociological Theory*).

Am discutat până acum despre absența încrederii, despre modul în care aceasta este substituită, imperfect, de alte mecanisme și am sugerat că există costuri pe care le plătim pentru absența încrederii, costuri pe care

le vedem, le simțim și le plătim cu toții. Imagine cinică, deprimantă, dar nu inevitabilă. După cum voi arăta în secțiunea următoare, deși o mare parte dintre români nu au nici cea mai mică încredere în instituțiile sistemului politic, acesta poate fi recuperat, reconstruit și făcut să funcționeze după principii care să ne permită să avem încredere în aceste instituții.

Putem schimba ceva sau suntem sortiți disperării?

Deși în cel mai fericit caz consider România doar o democrație disfuncțională, nu cred că am ajuns încă în momentul în care să putem spune despre principalii actori politici că au plasat România pe un drum ferm către autoritarism (Cristian Preda amintea că tendința românilor de a exagera defectele guvernanților poate fi observată încă din secolul al XIX-lea). Pornind de la această premisă ar trebui să fie evident pentru oricine că într-un sistem care se dorește democratic orice îmbunătățire a modului în care funcționează sistemul politic nu poate fi realizată decât prin și cu ajutorul sistemului politic. De aceea instituțiile care formează acest sistem politic – președinție, guvern, parlament, partide politice – trebuie recuperate și repuse în slujba publicului, indiferent de cât de lipsite de încredere sunt în acest moment. Datele din Figura 14 arată evoluția încrederii în cele patru instituții menționate anterior de-a lungul întregii perioade a tranziției, din 1990 până în 2018.

După cum se poate vedea, niciuna dintre cele patru instituții nu are un parcurs lin. Există creșteri remarcabile dar și prăbușiri spectaculoase. Există momente de calm dar și perioade tulburi. Iar dacă încercăm să identificăm factorii care *mișcă* încrederea în instituții vom realiza că putem distinge un nivel *standard* al încrederii, care este modificat de acești factori.

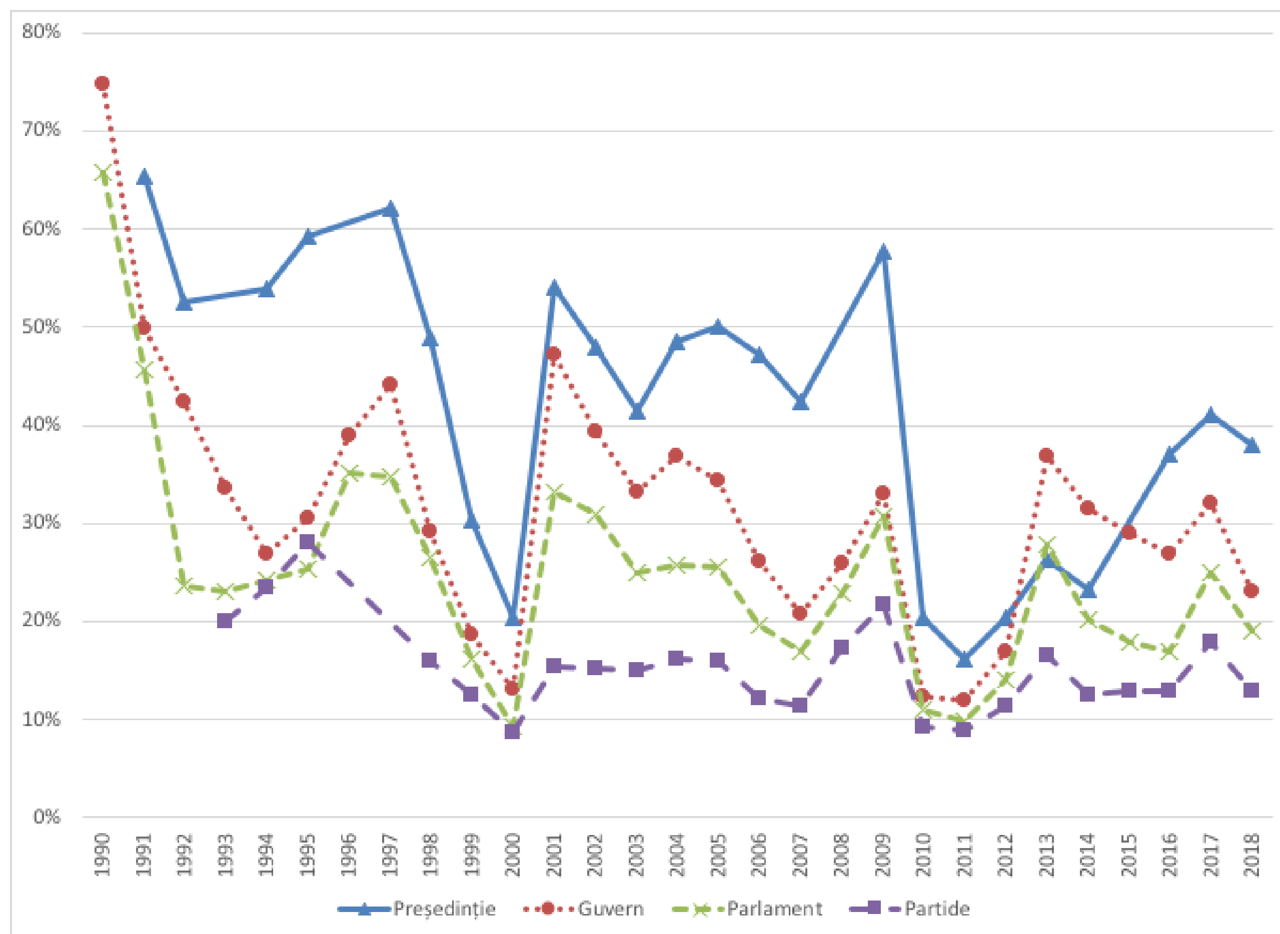
Consider că analiza celor aproape 30 de ani de date ne permite să identificăm doi factori majori care influențează încrederea în instituții, factori cunoscuți în literatura de specialitate: pe termen scurt încrederea este influențată de performanța (economică de cele mai multe ori) instituțională, în timp ce pe termen mediu încrederea este influențată de poziția în ciclul electoral. Și voi indica doar câteva exemple care să ilustreze acești factori.

Crizele economice prin care a trecut România la începutul tranziției (1991-1992), la sfârșitul anilor 1990 (1997-1999) sau la sfârșitul anilor 2000 (2009-2010) sunt clar vizibile în grafic. Șocul inflației și șomajului a redus încrederea în guvern de la 75% la 27% și în Parlament de la 66% la 23%. Slaba performanță a guvernării CDR a redus încrederea în guvern de la 44% la 13%, în Parlament de la 35% la 9% iar în Președinție de la 62% la 20%. În mod similar criza lui 2008 a lovit dramatic în încrederea în Președinție, care a scăzut de la 58% în 2009 la doar 16% în 2011. Este clar că performanța economică are un efect asupra încrederii instituționale: oamenii au încredere în instituții atunci când acestea funcționează și produc creștere economică și își pierd încrederea în instituții atunci când acestea nu previn sau nu reduc suficient de mult efectele crizelor economice.

Am discutat anterior trei crize economice care au redus semnificativ nivelul încrederii instituționale. Figura 14 arată, însă, că între aceste momente de criză încrederea în instituții și-a revenit, a scăzut și a crescut din nou, urmând alt ritm decât cel economic și anume ritmul electoral. Eliminând perioada 1990-1992, când nivelul de încredere în instituții reflectă mai degrabă euforia post-revoluționară și speranța că vom avea o tranziție lină, pentru celelalte perioade putem vedea o legătură clară cu ciclul electoral. Astfel, alegerile din 1996 sunt legate de o creștere a încrederii în guvern și Parlament. Alegerile din 2000 sunt asociate cu o creștere importantă a încrederii în toate cele patru instituții ale sistemului politic. Legătura este mai puțin evidentă în cazul alegerilor din 2004, poate și ca urmare a discrepanței dintre rezultatul alegerilor (câștigate de PSD + PUR) și formarea guvernului de către alianța DA în colaborare cu PUR și UDMR. Următoarele trei rânduri de alegeri (2008, 2012, 2016) sunt toate asociate cu creșterea încrederii în instituțiile sistemului

politic. Pe măsură ce momentul alegerilor se îndepărtează în timp și pe măsură ce guvernele se erodează în actul guvernării, încrederea în instituții intră pe o pantă descendentă, iar acesta este un model ce se regăsește în cele mai multe cazuri.

Figura 14. Încredere în instituțiile sistemului politic din România, 1990-2018

Notă: Datele din grafic reprezintă, pentru fiecare an, media mai multor sondaje de opinie în care respondenții au fost întrebați cu privire la nivelul de încredere în instituțiile sistemului politic. Pentru elaborarea graficului am folosit o serie de sondaje comparative internaționale: World Values Survey (WVS), European Values Study (EVS), Comparative Study of Electoral Systems (CSES), Eurobarometer (EB), Central and Eastern European Barometer (CEEB), Candidate Countries European Barometer (CCEB). Acestora li se adaugă Barometrul de Opinie Publică (BOP), o serie de sondaje realizate de United States Information Agency (USIA), o serie de sodaje academice (Studii Electorale Românești, COMALP, MECELEC), precum și sondaje realizate de diverse companii de sondare a opiniei publice: CURS, IMAS, IRES, INSCOP.

Eliminând efectul economiei și pe cel al ciclului electoral, putem ajunge la nivelul standard al încrederii în instituții. Astfel, în cazul partidelor politice se poate observa că încă de la sfârșitul anilor 1990 încrederea în această instituție variază între 10% și 20%. E posibil ca în unii ani să coboare sub 10% iar în alții să urce peste 20%, dar acestea sunt variații determinate de cei doi factori menționați. Nivelul standard al încrederii în partidele politice este de aproximativ 15%. În cazul Parlamentului există variații mai mari ale încrederii, între 10% și 30%, în timp ce nivelul standard al încrederii în Parlament este de aproximativ 20%. Pentru guvern variația este și mai mare, între 10% și 40%, dar nivelul standard pare să fie de aproximativ 30%. Președinția, instituție puternic individualizată în România, are cele mai mari variații de-a lungul timpului și în acest caz

este mai dificil de stabilit nivelul standard al încrederii, deși acesta nu are cum să fie mai mic decât cel al încrederii în guvern.

Am menționat aceste evoluții pentru a arăta că datele din Figura 14, care arată un nivel foarte scăzut al încrederii în instituțiile sistemului politic, nu sunt surprinzătoare dacă ținem seamă că în 2018 eram în partea a doua a unui ciclu electoral în care chiar dacă instituțiile au performat relativ bine din punct de vedere economic, au pierdut o proporție semnificativă din sprijinul alegătorilor pe teme legate de justiție. Putem prezice, însă, că prezidențialele din 2019 și apoi localele și generalele din 2020 vor crește din nou nivelul încrederii în instituțiile sistemului politic, redeschizând fereastra de oportunitate pentru implementarea unor reforme care să permită creșterea nivelului standard al încrederii în aceste instituții. Aș îndrăzni să spun chiar că schimbările din sfera politică din ultimii cinci-șase ani au creat premisele pentru astfel de schimbări. Aduc trei exemple de potențiali factori benefici în acest sens.

În primul rând, apariția unor noi partide. USR este cel mai la îndemână exemplu la nivel național dar și partide precum POL (Partidul Oamenilor Liberi, Târgu Mureș) merită o mențiune la nivel local. Acestea au venit cu o abordare diferită a modului de organizare și de funcționare a partidelor politice. Practic, aceste partide demonstrează votanților că există și alt mod de funcționare, unul destul de diferit de cel al partidelor *tradiționale* în care doar 15% din români au încredere. Rămâne de văzut dacă noile partide vor continua în același fel și dacă vor atrage și alte partide spre acest stil de politică sau dacă sistemul politic se va dovedi conservator și ca impune și noilor partide modelele comportamentale ale partidelor cu vechime.

În al doilea rând, societatea civilă a făcut în ultimii ani pasul dinspre sectorul non-guvernamental și dinspre stradă înspre implicarea în politică. Partidele menționate în paragraful anterior au puternice legături cu societatea civilă și preiau, într-o oarecare măsură, interesele acesteia. Această legătură clară dintre societatea civilă și partide are potențialul de a crește nivelul standard al încrederii în partide precum și în Parlament și guvern, în măsura în care reprezentanții acestor partide vor continua colaborarea și vor implementa o parte din ideile societății civile.

În al treilea rând, deși poate părea contraintuitiv și nu știu în ce măsură este rezultatul unei strategii sau doar al unui anumit tip de personalitate, consider că primul mandat al lui Iohannis, deseori acuzat de absență, are potențialul de a elimina din rănile provocate sistemului politic de un președinte *jucător*, care a generat multiple crize în sistemul politic (e suficient să ne reamintim de războiul dus cu Parlamentul sau de referendumul de modificare a structurii Parlamentului și de reducere a numărului de parlamentari pentru a avea o idee despre ce au însemnat cele două mandate ale președintelui Băsescu pentru încrederea în instituțiile sistemului politic). După zece ani în care instituția prezidențială a fost folosită ca armă pentru a reduce din prestigiul Parlamentului, un mandat precum cel al lui Iohannis, lipsit de evenimente și care nu a încercat să intre peste sferele de acțiune ale Parlamentului și guvernului permite oamenilor să înțeleagă mai bine cum interacționează aceste instituții și care sunt atribuțiile fiecăreia. Din nefericire, anul 2020 ne prezintă un președinte mai implicat decât în primul mandat în politica partizană: în mare parte din intervențiile sale publice, președintele Iohannis a criticat, adesea dur și uneori chiar la limita neutralității care este așteptată de la un președinte, Partidul Social Democrat.

Consider că cei trei factori menționați mai sus, combinați cu începerea unui nou ciclu electoral în 2020, formează premisele unei reașezări a sistemului politic, în urma căreia nivelul standard al încrederii în instituțiile sistemului politic să crească. Până atunci, însă, rămâne de văzut dacă partidele tradiționale vor permite ca acest lucru să se întâmple, pentru că acestea au cel mai mult de pierdut de pe urma unor astfel de schimbări.

Bibliografie

Beck, Ulrich. 1992. *Risk Society. Towards a New Modernity*. Los Angeles: Sage.

Fukuyama, Francis. 1996. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperit*y. New York: Free Press.

Hirschman, Albert. 1970. *Exit, Voice, and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Harvard: Harvard University Press.

Inglehart, Ronald. 2019. *Evoluția culturală: Schimbarea motivației umane și a modului în care aceasta transformă lumea*. Cluj Napoca: Editura Școala Ardeleană.

Norberg, Johan. 2016. *Progress. Ten Reasons to Look Forward to the Future*. London: OneWorld Publications.

Offe, Claus. 1999. „How Can We Trust Our Fellow Citizens?" În *Democracy and Trust*, editată de Mark Warren, pp. 42-87. Cambridge: Cambridge University Press.

Preda, Cristian. 2020. *De ce ațipesc parlamentarii? Și alte întrebări pestrițe despre politica românească*. București: Humanitas.

Sztompka, Piotr. 1999. *Trust. A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Voicu, Bogdan. 2021. „1993-2018: În căutarea încrederii în oameni". În Bogdan Voicu, Horațiu Rusu, Claudiu D. Tufiș, (editori), *Atlasul valorilor sociale? România la 100 de ani*.

Capacitatea de a coopera.
Asociaționismul în România, azi și acum 30 de ani[13]

(*Bogdan Voicu*)

Viața este formată dintr-o sumedenie de mici detalii și imperfecțiuni care o fac să fie umană. A trăi în mediul perfect poate fi un vis pentru mulți. Realitatea este însă mai nuanțată. Oamenii nu fac aproape niciodată ceea ce li se pare celorlalți a fi ideal. Explicația este simplă: oamenii sunt oameni și fiecare are propriile lui păreri, care pot fi diferite de ale altora. Din îmbinarea părerilor fiecărui individ se construiește calea pe care merg cu toții. Acesta nu este neapărat un drum drept, cu un scop clar. El constituie doar una dintre căile întru devenire. Devenire a speciei, devenire a fiecăruia.

Societățile și grupurile se constituie prin cooperare (Putnam, 2000). Aceasta este necesară pentru a realiza lucruri, a duce la bun sfârșit acțiuni ce altfel sunt extrem de dificile. A construi o casă, a stinge un incendiu, a muta un bolovan uriaș sunt astfel de lucruri simple, în care este nevoie de cooperare. Iar societățile se constituie dintr-un lanț infinit de astfel mici cooperări. Este ceea ce regimul comunist a ignorat: oamenii sunt diferiți, au nevoi diferite, au opinii diferite, doar cooperarea îi poate ajuta să se exprime in stilul propriu și devină împreună, păstrându-și umanitatea. Iar cooperarea constituie în esență a renunța la perfecțiune, a accepta compromisuri, a-i accepta pe ceilalți așa cum sunt.

Lumea contemporană a descoperit faptul că a coopera excedă cu mult o comandă centralizată și presupune capacitatea de decizie a unei infinități de grupulețe. Fiecare grupuleț face ceea ce crede el de cuviință pentru a împinge înainte societatea și propriile interese. Această situație este aparent haotică și nu conduce la nimic bun. Pentru un individ tradiționalist, este o situație de evitat. Pentru cei mai dispuși către schimbare și acceptare, este vorba doar de un loc comun, o stare firească de a fi, în care îmbinarea acțiunilor fiecăruia face viața savuroasă și aduce acel mediu în care fiecare se poate dezvolta. Teama este cea care poate zădărnici eforturile de a coopera.

Una dintre resursele cele mai stringente ale capacității societale de a coopera este ceea ce literatura din științele sociale numește „capital social” (Voicu, 2010). Capitalul social nu este eticheta pe care România a aplicat-o în 1990 capitalului subscris. Capitalul social constituie capacitate de cooperare, un capital aparte, ce se poate converti relativ ușor în alte forme de resurse. Spre exemplu, a avea o vastă rețea de prieteni și cunoștințe constituie o manifestare a capitalului social. Acești prieteni pot ajuta la nevoie: dacă unul are o bormașină și tu nu ai, relația ta cu acel prieten te poate ajuta să ai o bormașină atunci când ai nevoie. Capitalul social dat de prietenie se transformă astfel în accesul la bormașina pe care altfel nu o aveai. Un alt exemplu este legat de încrederea în oameni. A avea încredere simplifică viața personală și se convertește în timp câștigat: nu mai ești preocupat să calculezi cine va înșela și cine nu, nu mai pierzi timp făcând lucrurile pe care știi că ceilalți le vor face oricum, ci poți să te concentrezi pe a face partea ta. Nu mai pierzi timp anunțând cât de periculoși sunt ceilalți, ci cooperezi cu ei.

Cooperarea se manifestă puternic în asociații. Asociații caritabile, cluburi sportive, asociații religioase, asociații de femei, pentru protecția mediului, grupuri de oameni care au aceleași interese, de la fotografie la citit, de la creșterea cailor la colecționarea de șervețele de hârtie. Asociațiile sunt locuri unde oamenii găsesc prilejul de a vorbi cu cei ce le împărtășesc cel puțin un tip de interes, unde fac voluntariat fără a căuta

[13] O versiune preliminară a acestui capitol a fost publicată în revista *Sinteza.*

recompense materiale imediate, unde se construiește bunul comun, unde cooperarea este zămislită și modelată (Smith, 1994).

În mediul academic și de proiectare a dezvoltării, anii 1980 marchează un interes puternic pentru capital social (Woolcock, Narayan, 2000), interes perpetuat până în ziua de azi. Stimularea unei puzderii de asociații ca expresie a societății civile și a generării participării la viața societății a devenit în timp element fundamental pentru modul de organizare al societăților europene și de oriunde. Adepții autoritarismului se opun însă acestui model, care întărește capacitatea cetățenilor de a fi altfel și utilizează în mod subtil resursele societății, redistribuindu-le spre cei în nevoie fără intervenția statului.

Este bun un exemplu: România era la începutul anilor 1990 o țară cu puțini voluntari și membri în asociații. Cifre în acest sens sunt disponibile peste câteva paragrafe. La jumătatea anilor 2010 am constatat însă un fenomen nou: o puzderie de tineri, de regulă mai bine educați și mai bine plătiți, ofereau deja din timpul lor celor care nu aveau atât de multe resurse. Ajutau, spre exemplu, copii orfani. O făceau prin intermediul unor asociații, acele hulite ONG-uri, care asigurau pur și simplu cadrul în care tinerii ce avuseseră succes în viață împărtășeau din experiența și resursele lor cu adolescenți rezidenți în orfelinate, pe care îi orientau în viață; petreceau timp cu tineri cu dizabilități din familii amărâte, cărora le ofereau mici raze de soare și altfel de înțelegere asupra lumii. Nu era un fenomen neapărat nou. Găsim astfel de exemple, dar la scară mai mică și în anii 1990. Un deceniu mai târziu, în anii 2000, era deja ușor de observat o preocupare a unor asociații religioase care, de asemenea, ajutau pe cei în nevoie. Această ajutorare a celor în nevoie constituie de fapt o redistribuire a resurselor în societate, un fel de plată voluntară a unor impozite sui generis: cei cu mai multe resurse voluntariază în beneficiul celor mai puțin înzestrați material sau aflați în situații critice. Astfel, fără a exista transferuri materiale sau financiare, cei care voluntariază oferă timp, forță de muncă și cunoaștere celor ce au nevoie de ele, redistribuind dinspre voluntari spre beneficiarii voluntariatului. Principiul impozitării și a transferurilor si prestațiilro sociale este același, vizând redistribuirea dinspre cei mai avuți spre cei mai sărmani. Un astfel de transfer, conceptualizat ca atare, poate deranja pe cei care doresc să controleze totul și care nu acceptă că oamenii pot avea inițiative de sine stătătoare fără a afecta perfecțiunea unei societăți rigide, și conferind umanitate vieții.

În ultimii 10-15 ani, România a cunoscut dezvoltarea asociaționismului și mai ales diversificarea tipului de asociații existente, urmând modelul vestic. Asociațiile sunt locuri unde oamenii discută despre pasiuni comune, practică sport, fac lucruri ce aparent nu au de a face cu starea societății. Totuși, aceste astfel de locuri, de la cluburi sportive de amatori la asociații de părinți, sunt creuzetul unde apar inițiative civice, unde oamenii vorbind ba de una ba de alta încep să dezvolte proiecte comune, în interesul întregii colectivități.

La începutul tranziției, unul din trei români era membru al unei asociații sau grup în afara statului. Cifra este însă mincinoasă: două treimi din cei ce erau membri ai unei grupări erau de fapt parte a sindicatelor, moștenind obligativitatea comunistă de a fi parte a unui sindicat. Atunci, la începutul anilor 1990, România participa la unul dintre sondajele comparative internaționale academice. Era vorba de valul comun al European Values Study (EVS) și World Values Survey (WVS). În cele ce urmează folosesc date din această serie de sondaje, repetată astfel: 1990-1993 (1993 în România): val comun EVS și WVS, 1999-2000 (1999 la noi) – EVS; 2005-2007 (2005 în România): WVS; 2008-2009 (2008-România: EVS; 2010-2014 (2012 - România): WVS; 2017-2019 (2017-2018 în România): val comun EVS și WVS. Adaug date din Barometrele de Opinie Publică (BOP) ale Fundației Soros și din Romanian Election Study (RES), un alt sondaj academic internațional la care România participă.

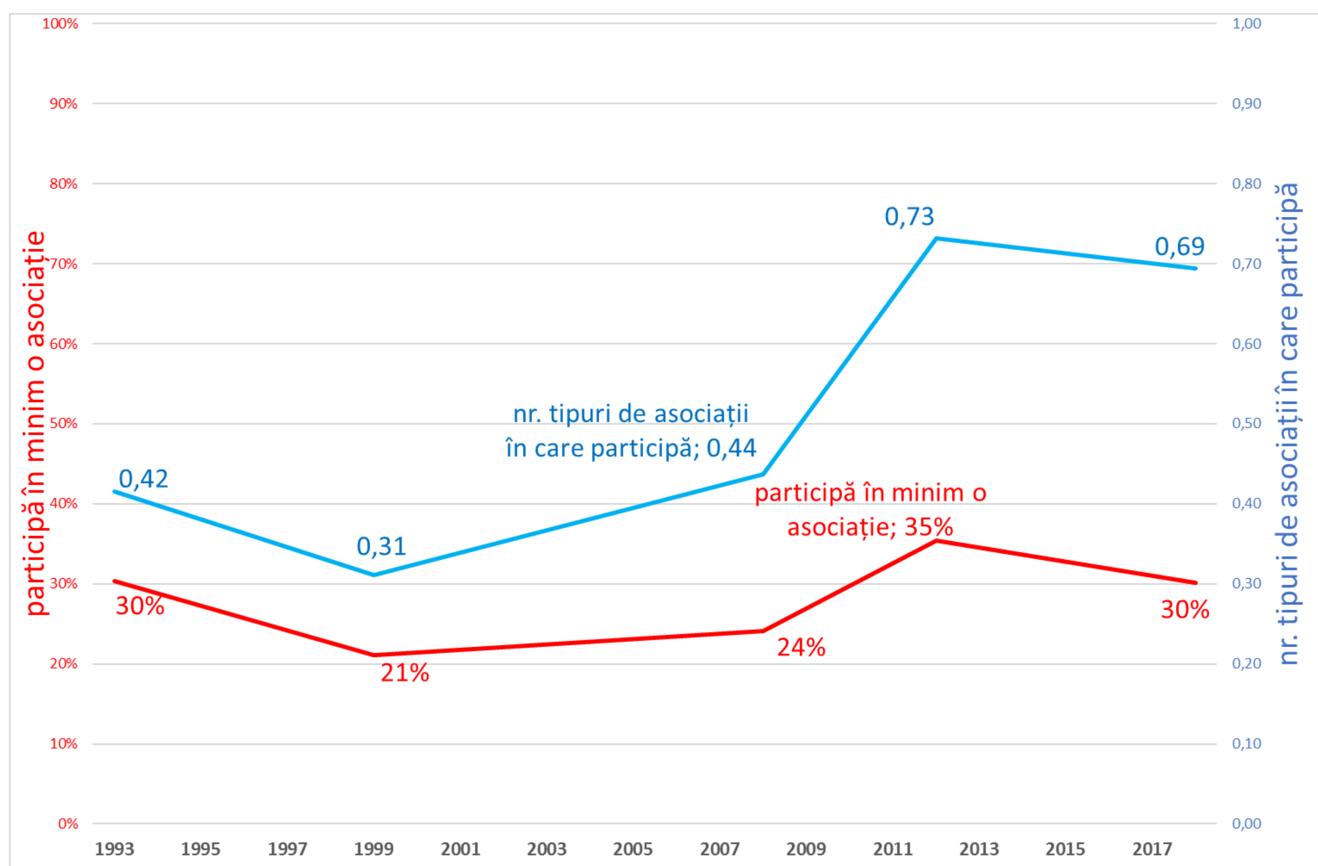
Datele permit evaluarea participării în asociații și a dinamicii acesteia în postcomunism. În 1990-1993, 30% dintre români participau în asociații. Disoluția mișcării sindicale scade această cifră la 21% în 1999 și 24% în

2008, pentru ca în 2012 ponderea celor ce erau membri în cel puțin un grup să ajungă la un aproape spectaculos 35%, urmând a se plasa la 30% în 2018.

Evoluția în sine, cu suișuri și coborâșuri poate părea bizară. Este nevoie de repere, iar acestea vin din două direcții. Pe de o parte este interesant să observăm ce se petrece în alte părți. Pe de alta, este esențial să aflăm în ce fel de asociații participă românii.

Comparația internațională ne este mereu nefavorabilă. La începutul anilor 1990, în Europa, doar Spania și Polonia aveau o participare mai redusă în astfel de grupuri și asociații, iar dacă eliminam sindicatele din calcul, România se plasa departe și de aceste două țări, cu o implicare în asociații mai degrabă simbolică. Țările vest-europene aveau în 1990 ponderi ale participării la cel puțin o asociație care erau dublul cifrei României, chiar și dacă luam în calcul sindicatele. (fără a lua în calcul sindicatele, ponderea participării în asociații în țările vestice era de 3-5 ori mai mare decât în România).

Figura 15. Participarea în asociații în România: 1993-2018. Sursa datelor: EVS/WVS.

Notă: axa din stânga se referă la ponderea celor care declară că sunt membri in minim o asociație din lista de tipuri de asociații prezentată în chestionar. Axa din dreapta se referă la media numărului de tipuri de asociații alese din listă. Puteau fi alese un tip de asociație (de exemplu asociații sportive), două (de exemplu asociații sportive și religioase), trei sau mai multe, sau niciuna. Cum mulți nu au ales nicio asociație, media în fiecare val al sondajelor folosite este subunitară. Dinamica celor doi indicatori este prezentată în paralel pentru a permite compararea lor, chiar dacă sunt măsurați pe scale diferite.

Cifrele indică, în cazul României, un trend ascendent după anul 2000. Dar acest lucru nu schimbă poziționarea în rândul țărilor europene cel mai puțin predispuse spre asociaționism. Spre exemplu, la începutul anilor

2010, 35% dintre români erau membri într-o asociație, în timp ce în Polonia ponderea era de 45%, în Slovenia de 69%, în Suedia de 90%, în Germania de 76%, Olanda – 78%, Estonia – 46%. Dintre țările europene pentru care avem date în 2010-2014, doar Spania este aproape de noi: 37%. Cifrele pentru 2005 sau 2008, pentru care avem date în majoritatea țărilor europene, se mențin în același pattern. Cifrele noi, din 2018, indică o stagnare a României în jurul aceluiași nivel de 30-35%.

Tabelul 2. Ponderea celor ce participă în asociații în câteva țări europene: 1990-2018 (pentru 2018 sunt disponibile doar datele pentru România).

	1990-1993	1999-2000	2008-2009	2010-2014	2018
Suedia	85%	96%	62%	90%	85%
Italia	32%	42%	38%		26%
Spania	23%	29%	25%	37%	32%
Germania	70%	51%	47%	76%	75%
UK	53%	34%	46%		56%
Slovenia	39%	52%	53%	69%	72%
Polonia	21%	26%	17%	43%	27%
România	30%	21%	24%	35%	30%

Sursa datelor: EVS/WVS. Celulele libere indică absența datelor în țara și anul respectiv. Am selectat țările din tabel, astfel încât să acoperim cele patru tipuri de stat al bunăstării (nordic/social-democrat – Suedia, continental/conservator – Germania, mediteraneean/familial – Italia si Spania, respectiv liberal – UK), să avem două societăți postcomuniste altele decât România (Polonia și Slovenia) și să includem principalele destinații ale migrației românilor (acesta este motivul pentru care sunt incluse și Spania și Italia).

Trendul ascendent, așa cum spuneam, are nevoie de nuanțare. Tabelul 3 ilustrează dinamica participării pe tipuri de asociații. Se observă ușor că trendul ascendent este prezent după 2000 în mai toate tipurile de asociații și grupuri luate în calcul. Există însă două tipuri de asociații care sunt performerele creșterii: cele religioase și cele sportive. Organizațiile religioase sunt în fapt cele care fac România să nu se plaseze foarte departe de restul Europei. Așa cum o făceau sindicatele la începutul anilor 1990, tot la fel, participarea în organizații religioase practic dublează numărul de membri în asociații din România. Spuneam că la începutul anilor 1990, participarea în sindicate era în fapt una doar aparentă. În timpul comunismul aceasta era practic o formă obligatorie asociată muncii, și un mod de impozitare tacită, dată fiind plata cotizațiilor către sindicate. Inerția și menținerea îndelungată a fabricilor în forma lor din comunism a păstrat participarea sindicală ridicată la începutul anilor 1990. Și pe fondul restructurării economiei, participarea în sindicate s-a prăbușit, părând a cunoaște o ușoară relansare după 2000 (cifrele sunt însă pentru moment insuficiente pentru a afirma cu tărie că există o astfel de creștere).

Tabelul 3. Tipuri de asociații în care participă românii.

anul	1993	1998	1999	2003	2008	2009	2012	2018
Tip asociație sursa	(EVS/WVS)	(BOP)	(EVS/WVS)	(BOP)	(EVS)	(RES/CSES)	(WVS)	(EVS/WVS)
pentru ajutorare bătrâni	2%		2%		4%	1%		
organizații religioase	5%	2%	4%		9%	3%	20%	17%
educație, artă, muzică, cultură	2%		3%		4%	1%	7%	7%
sindicate	20%		9%		6%	7%	8%	8%
partide politice	3%		2%		4%	2%	7%	5%
grupuri de acțiune locală	1%		1%		2%			
drepturile omului	0%		1%		1%			
mediu, ecologie, drepturile animalelor			1%		3%		4%	5%
mediu, ecologie	1%	1%		1%				
drepturile animalelor	0%					1%		
asociații profesionale	2%	2%	2%	5%	2%		5%	5%
tineret	1%		1%		1%			
sport/recreere	3%		2%		3%	1%	8%	8%
grupuri de femei	0%		0%		1%	0%		
mișcări pentru pace	0%		0%		1%	0%		
sănătate	0%		1%		2%	0%		
grupuri de consumatori							3%	3%
organizații umanitare & caritabile		1%					4%	6%
grupuri de ajutor reciproc							4%	4%
alte grupuri	2%		2%		2%	1%	3%	4%

Cifrele reprezintă ponderea celor ce declară că participă în fiecare tip de asociație. Suma pe coloană poate teoretic depăși 100%, dat fiind că fiecare respondent poate participa în oricâte tipuri de asociații dorește.

Participarea în asociații religioase a cunoscut în schimb un boom după criza economică declanșată la nivel mondial în 2007-2008. Contextul este unul care merită menționat. Religiozitatea în România era în 1990 surprinzător de mare. Așteptările multora reflectate în stereotipurile publice defineau comunismul ateu drept factor ce ar fi înăbușit credința religioasă. Numai că Biserica ortodoxă își menținuse parțial privilegiile și în comunism. Fără a fi fost un opozant al regimului, precum în Polonia, Biserica își negociase tacit poziția cu regimul, incluzând înglobarea Bisericii Greco-Catolice. Neimplicată direct în acțiunile de război, precum în Cehia – devenită ulterior aproape complet atee, Biserica Ortodoxă avea să își mențină influența, și, mai ales, credința religioasă avea să rămână puternică. Pe această bază, având ca sprijin fundamental tradiționalismul accentuat al populației, în anii 2000, după primele alegeri uninominale, religiozitatea se va reflecta într-un mod ciudat în amendamentele la legea bugetului de stat pe 2005. Dintr-un total de o mie și un pic de amendamente, aproximativ 90% se referă la alocarea de bani pentru chestiuni religioase, în principal pentru construcția sau renovarea de biserici. Bisericile (nu doar cea ortodoxă) acumulează resurse și încep a se orienta spre societate. Ele creează astfel mediul în care oamenii se pot întâlni în asociații, în afara bisericii în

sine, dar cu scopuri religioase. Creșterea puternică a participării în grupări și asociații religioase este expresia acestui fenomen.

Participarea în asociații religioase, ca orice participare în asociații, are efectul de a conferi un for în care oameni cu opinii similare se întâlnesc și discută. Implicit, vor discuta și despre chestiuni de interes comun, ce merg dincolo de scopul inițial al asocierii dintre ei. Astfel apare și contextul în care se pun la cale mici proiecte, cum ar fi spre exemplu înfrumusețarea unui parc, ajutorarea săracilor din parohie, sau renovarea terenului de sport al școlii din împrejurimi.

Pe de altă parte, cei ce participă în asociații religioase tind să împărtășească valori tradiționaliste, cum ar fi credința că femeile și bărbații nu sunt egali (Voicu & Voicu, 2016). Asociațiile religioase devin astfel locul în care astfel de valori sunt perpetuate, după cum a dovedit-o și inițierea „Referendumului pentru familie" din 2018.

Asociațiile sportive aduc laolaltă oameni din pături diferite ale societății, dar tind să prezinte o segregare pronunțată pe niveluri de venit. A juca șah sau fotbal este mai ieftin decât a face iahting, iar schiul este undeva între aceste extreme. În plus, ele tind să separe femeile de bărbați, iar aceasta se asociază de asemenea cu valori ce promovează inegalitatea de gen. Asociațiile sportive constituie de asemenea pretextul de a întâlni oameni, de a extinde rețeaua socială, de a discuta spre exemplu problemele fundamentale ale societății la "berea de după meci".

Ani la rând, la jumătatea anilor 1990 și începutul anilor 2000, colegi de-ai mei au luat în derâdere discuția despre cum participarea în asociații, inclusiv (sau mai ales) în cele legate de sport (pot fi și grupuri de suporteri, nu neapărat de practicanți ai sportului) creează mediul pentru participare civică. Între timp, în România a crescut participarea în asociații, iar cele legate de sport și recreere au prins mai mult decât altele, chiar dacă nu la fel de mult ca cele religioase. Nu întâmplător, această creștere a implicării în asociații a venit la pachet cu o vizibilă creștere a participări civice. Parte a sa s-a regăsit în protestele de varii orientări politice din ultimii ani.

Trendul pare a fi ireversibil. Numărul de oameni care caută în asociații expresia propriul fel de a fi crește. Se profilează o Românie pestriță, imperfectă, dar funcțională, asemănătoare multor țări din Europa de Vest, împrumutând mai degrabă din nordul și Vestul continentului decât de la Spania mai puțin predispusă la asociaționism. Cei ce își doresc uniformitate vor fi nemulțumiți de varietatea opțiunilor, de lipsa comenzii centralizate. În schimb, șansele de cooperare între indivizi și la nivel societal au perspective promițătoare. Doar drumul pare a fi în continuare unul lung și presărat cu poticneli în imperfecțiunea sa umană.

Bibliografie

Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: The collapse and revival of American community. Simon and Schuster.

Smith, D. H. (1994). Determinants of voluntary association participation and volunteering: A literature review. *Nonprofit and voluntary sector quarterly*, *23*(3), 243-263.

Voicu, B. (2010). Capital social în Romania începutului de mileniu: drumeţ în ţara celor fără de prieteni?. Ed. Lumen.

Woolcock, M., & Narayan, D. (2000). Social capital: Implications for development theory, research, and policy. *The world bank research observer*, *15*(2), 225-249.

Voicu, M., & Voicu, B. (2016). Civic participation and gender beliefs: An analysis of 46 countries. *Sociologicky Casopis*, 52(3), 321.

Sugestii de lectură suplimentară

- Bădescu, G., & Uslaner, E. (Eds.). (2004). *Social capital and the transition to democracy*. Routledge.
- Bekkers, R. (2007). Intergenerational transmission of volunteering. *Acta Sociologica*, *50*(2), 99-114.
- Voicu, B., & Voicu, M. (2009). Volunteers and volunteering in Central and Eastern Europe. *Sociológia*, *41*(6), 539-563.
- Wilson, J. (2012). Volunteerism research: A review essay. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, *41*(2), 176-212.

Solidaritatea socială în Romania contemporană: absență, declin sau nici una dintre ele?

(Horațiu Rusu)

Introducere

Unul dintre fenomenele sociale îndelung studiate este solidaritatea socială. În sociologie, ea este considerată un element esențial în definirea și funcționarea societăților. Într-o serie de lucrări publicate în ultimii ani am discutat pe larg despre modurile sale de definire, tipurile și sursele sale. Am analizat modul în care se manifestă în România, dar și în Europa, atât din punct de vedere longitudinal (în timp) cât și transversal (prin comparație cu alte societăți) (Rusu, 2011; Voicu, Rusu și Comșa, 2013; Rusu și Gheorghiță 2014; Rusu 2015; Rusu 2016a; Rusu 2016b). În toate aceste lucrări, am utilizat aceleași semnificații ale solidarității. Astfel, din punct de vedere *atitudinal*, solidaritatea este înțeleasă ca o expresie a preocupărilor pe care le au oamenii pentru soarta celorlalți sau disponibilitatea de a-i sprijini sau ajuta pe ceilalți. Din punct de al *componentei acționale*, solidaritatea se concretizează în comportamente de sprijin sau ajutor acordat altora (psihologii sociali le numesc *comportamente* prosociale).

În acest text, nu propun analize foarte tehnice ale solidarității și nici nu insist asupra subtilităților sale conceptuale. În primul rând, capitolul vizează furnizarea unui context de înțelegere a dezbaterilor despre presupusul declin sau lipsa solidarității în societățile contemporane. În al doilea rând, urmăresc aducerea la zi a cunoașterii bazată pe date: vom vedea cum se prezintă solidaritatea la români, astăzi, *din punct de vedere atitudinal*.

Pe de o parte, cel puțin în narațiunile publice, se avansează ideea că, *la nivel individual*, suntem din ce în ce mai însingurați[14] și din ce în ce mai puțin solidari. Este însă presupunerea corectă și, mai mult, general valabilă? Este relația solitar – solidar una exclusiv de tip disjunctiv sau este posibilă și conjuncția? Pentru a oferi un răspuns la această întrebare mă voi raporta la dezbaterile teoretice curente din sociologie.

Pe de altă parte, chestiunile declinului *la nivel societal* sau a *lipsei generalizate* a solidarității reprezintă teme recurente în societățile moderne[15]. Dar este oare posibilă absența solidarității în societatea modernă? Sau, cel puțin, putem vorbi despre un declin abrupt, generalizat al solidarității în societatea contemporană? Un răspuns la aceste întrebări, se va contura mai jos, când voi prezenta rezultatele cercetărilor empirice.

Capitolul de față începe printr-o discuție referitoare la relația individualizare-solidaritate, continuă cu o scurtă prezentare a semnificațiilor curente ale termenului solidaritate și a modului de măsurare în anchetele sociologice. Urmează o parte de prezentare a datelor recente relative la tipurile de solidaritate și scurte concluzii.

Datele din 2018, despre care o să discut în acest text, fac parte din ultimul val al World Values Survey, ancheta realizată în România. Pentru a furniza o imagine mai generală, ele sunt completate cu date din alte valuri

[14] Spre exemplu: Loneliness is pervasies and rising, particularly among the young, în The Economist, 31.08.2018 https://www.economist.com/graphic-detail/2018/08/31/loneliness-is-pervasive-and-rising-particularly-among-the-young;

[15] Spre exemplu: Despre solidaritate, fără rost. ziare.com. 25.12.2010 http://www.ziare.com/politica/stiri-politice/despre-solidaritate-fara-rost-1064514; Unde duce lipsa de solidaritate? în Adevărul, 03.07.2019 https://adevarul.ro/news/politica/unde-duce-lipsa-solidaritate-1_5d1c3e72892c0bb0c60f06e1/index.html;

(cercetări succesive pe aceleași teme) ale anchetelor valorilor europene (European Values Survey – EVS) sau globale (World Values Survey – WVS).

Solidaritate și individualizare

Discut în această secțiune trei chestiuni: 1) despre tentația generalizării și posibilitatea absenței solidarității în societate prin prisma experiențelor individuale directe sau indirecte și prin prisma teoriilor sociologice; 2) despre un posibil declin al solidarității în societatea modernă și contemporană; 3) despre unul din elementele care conduce la ipoteza declinului solidarității, și anume teza individualizării, pe care o creionez apelând la doi termeni ce, deși aparent sună straniu, sunt mai ușor de înțeles: tranziență și autonomie.

Așadar, de ce pot ajunge oamenii să creadă în posibilitatea absenței solidarității? Un prim răspuns ar fi: din experiențele practice negative, directe, din viața de zi cu zi. Foarte puțin probabil să existe persoane care să nu fi avut nevoie de sprijin în unele situații (ex. ca șoferi, bicicliști, ca turiști sau pur și simplu persoane aflate în postura de a căuta o adresa). La fel de probabil să se fi întâmplat să simtă, „pe pielea lor" că nu primesc ajutorul așteptat. Acest tip de experiențele negative directe marchează și influențează modul de gândire și raportare la ceilalți. Cu atât mai mult dacă sunt repetate. Uneori însă experiențele negative nu sunt directe. Putem afla, discutând cu alții, citind presa, diverse bloguri sau rețele de socializare, că domnul sau doamna cutare a avut, într-un anume moment, nevoie de sprijin pe care nu l-a primit timp îndelungat sau chiar deloc. Și acest tip de discuții, sau informații, dacă sunt recurente, conduc la formarea sau consolidarea unor opinii negative despre solidaritate. Cu atât mai ferme cu cât autoritatea percepută a sursei informației este mai ridicată. De aici, sau combinația experiență directă-indirectă suprapusă cu lipsa unei înțelegeri profunde a modului în care se schimbă societățile, tentația unor generalizări de felul celei referitoare la absența solidarității. Cu siguranță însă, dacă oamenii reflectează asupra tuturor situațiilor în care au primit ajutor sau au ajutat, în care au fost martorii unor situații ce au presupus ajutor sau la situațiile despre care au auzit și intră în această categorie, este foarte puțin probabil să ajungă la concluzia că *toate* experiențele directe sau indirecte ce vizează o situație de întrajutorare sunt negative. O reflecție de acest tip va conduce pe oricine la concluzia că lipsa generalizată a solidarității este improbabilă.

Absența generalizată a solidarității este o imposibilitate și din punct de vedere al cunoașterii bazate pe teoriile existente în științele sociale. Fără să intru în detalii, reiterez doar că încă de la apariția sociologiei, solidaritatea a fost considerată un element cheie al existenței societăților; o chestiune de dependență mutuală, ce ține de necesitatea supraviețuirii societății umane, un fel de liant care unește indivizii (Durkheim, 1984). Cu alte cuvinte, de foarte mult timp se consideră că relațiile interumane și construcțiile sociale (ex. grupurile, organizațiile, comunitățile, națiunile chiar) nu pot exista în absența solidarității. Deși pot apărea contexte în care oamenii sunt ispitiți să gândească, așa cum sugeram mai sus, că sunt nevoiți să acționeze exclusiv singuri, să ne bazându-se doar "pe forțele proprii", atitudinile sau comportamentul social uman sunt în mod esențial bazate pe interacțiunea cu ceilalți. Spre exemplu, orice comportament (de cooperare) ce urmărește rezolvarea unor probleme pe care oamenii singuri nu le pot soluționa (ex. de la mutarea unui obiect greu la stingerea unui incendiu) se bazează pe ceea ce numim solidaritate. De altfel și datele obținute în urma studiilor pe care le-am realizat în decadele anterioare, în România, sau pe care le furnizează alte țări din lume, arată același lucru: absența solidarității este un non-sens (vezi Voicu, Rusu și Comșa, 2013).

În ceea ce privește declinul solidarității, discuția este mai complexă, în sensul că asumpția aceasta a fost făcută și în câmpul științific nu doar în spațiul public. Dacă în spațiile cunoașterii comune un declin major al solidarității poate fi presupus în baza experiențelor directe, individuale, în plan științific resorturile sunt

altele. Exista, încă de la primele texte pe această tema, interpretări care echivalează tranziția imaginată de Durkheim (1984), de la solidaritatea mecanica la cea organica, ca fiind un declin (vezi Bayertz, 1999: 13-15). Ipoteza unui declin al solidarității este construită, de exemplu, în baza unor observații referitoare la consecințele modernității, sau la procese asociate modernității cum ar fi procesul pe care sociologii îl numesc de *individualizare*. Pentru că acest proces este extrem de complex și dificil de înțeles în lipsa unor repere teoretice consistente o să încerc să îi dezvălui o parte din semnificații apelând la termenii pe care i-am avansat mai sus: tranziență și autonomie. Primul se referă mai degrabă la caracteristica durabilității legăturilor umane (trainice versus instabile) iar cel de-al doilea la modul în care se raportează oamenii la fundamentele (instituții, norme, valori etc.) legăturilor interumane (gradul de libertate pe care și-l stabilesc în raport cu acestea).

Tranziența este un fenomen, asociat procesului individualizării, ale cărui înțelesuri sunt mai ușor de intuit prin prisma exemplelor ce stau la îndemână. Din punct de vedere al experiențelor practice ale fiecăruia dintre noi, ea poate fi tradusă în setul de întrebări și răspunsuri ce urmează. Nu-i așa că, din câte știți sau ați auzit, în lumea în care au trăit părinții dumneavoastră, legăturile familiale, de vecinătate sau de prietenie erau pe viață? În același timp însă, nu-i așa că nu vă cunoașteți toți vecinii de bloc sau de pe stradă? Nu-i așa că aveți foarte mulți cunoscuți (exponențial mai mulți decât părinții sau bunicii voștri, dacă luați în considerare și lumile virtuale la care aveți acces), dar puțini prieteni? Și că, de fapt, vă puteți dispensa relativ ușor și de unii și de alții? Nu par toate acestea să vă conducă la concluzia că, prin comparație cu ceea ce v-au povestit părinții, bunicii (cunoașterea orală transmisă intergenerațional), legăturile trainice dintre oameni fie tind să nu mai existe, fie sunt în declin? Fenomenul tranzienței nu se limitează însă doar la sfera legăturilor interumane (cu ceilalți oameni: prieteni, familie etc.). Ci și la legăturile omului cu tot ceea ce îl înconjoară natural sau artefact (locuri, lucruri, timp, cultură). Toffler (1973) ne arată că tot ceea ce ne înconjoară devine mult mai ușor dispensabil atât din cauza abundenței cât și din cauza proprietăților esențiale (ex. obiectele nu sunt făcute din materiale durabile).

Tehnologizarea, abundența, mobilitatea oamenilor și viteza schimbării sunt exemple de factori, ușor de perceput pentru oricine, care sunt asociați cu tranziența și care o potențează. Ea ar fi, spunea Alvin Toffler încă de acum aproximativ 50 de ani, "instabilitatea", sau sentimentul "nepermanenței" din viața de zi cu zi. Un fenomen ce are atât valențe psihologice cât și sociale. În plan social, tranziența ar fi deci o caracteristică a relațiilor sociale/legăturilor umane specifică societăților ce intră în era post-industrială, și anume lipsa duratei lor, lichiditatea lor. Cu alte cuvinte, nu este vorba de o lipsă a legăturilor ci, de un alt tip de legături pe care oamenii le stabilesc cu ceilalți și cu mediul înconjurător (natural sau artefact).

Dacă fenomenul tranzienței este mai ușor de explicat prin exemple, procesul individualizării presupune, așa cum precizam mai sus, un efort de teoretizare mai mare. Există o serie de teme (capital social, încredere, solidaritate, coeziune socială) care în ultima jumătate de secol au făcut carieră și în afara domeniului științelor sociale și, prin prisma cărora se analizează, de fapt, din diferite perspective, și cu accente diferite, această tendință majoră a schimbării sociale pe termen lung numită individualizare. Ea a acompaniat trecerea de la „comunitate" la „societate", de la societatea agrară la cea industrială și ulterior la cea informațională.

Dintr-o altă perspectivă decât cea anterioară, acest proces denotă o lume a oamenilor din ce în ce mai autonomi (independenți) față de ceilalți și de instituțiile (i.e. reguli, norme sau tipare de organizare socială) din jurul lor. Acest proces exprimă valorizarea puternică de către omul modern a libertății individuale. Adică exprimă imperativul diferențierii (față de ceilalți) și primatul dorinței de libertate de decizie în raport cu instituțiile sociale tradiționale și constrângerile pe care acestea le generează (ex. normele, regulile, cutumele

care indică direcția și modul obișnuit, comun, uzual, de acțiune al indivizilor). Cu alte cuvinte, autonomia indică faptul că oamenii gândesc și acționează diferit, altfel decât este sugerat de așteptările cvasi-unanime: fac ceea ce fac pentru că „așa vor”, așa își doresc, nu pentru că „așa trebuie”. În acest sens, autonomia, reflectă interogarea „datului”, a ordinii sociale și „eliberarea” de constrângerile existente.

Autonomia (independența) combinată cu tranziența (lipsa durabilității legăturilor), ambele văzute drept elemente asociate conceptual procesului individualizării, pot, teoretic, sugera declinul solidarității. Evident sociologii au interogat relația individualizare – solidaritate în diverse moduri. Cercetările anterioare nu par să însă confirme supoziția declinului solidarității în raport cu accentuarea individualizării. După cum sugerează studiile din ultimii douăzeci de ani, individualizarea nu este opusul solidarității. Am verificat această relație și în cazul societății românești, fără a obține rezultate concludente care să sugereze antinomia (Voicu, Rusu, Comșa 2013). Care ar putea fi explicațiile relației conjunctive? Printre ele se numără și faptul că indivizii care valorizează puternic autonomia au un nivel mai ridicat al mobilizării cognitive, înțeleg cum funcționează lumile lor dar și societatea în ansamblu (de exemplu faptul că statul bunăstării se bazează pe modele redistributive), și înțeleg care este rolul solidarității, al încrederii, al prietenilor etc. De aici însă lucrurile trebuie nuanțate (și discutate în altă lucrare) pentru că solidaritatea diferă și prin țintele sale (de exemplu conaționali versus oameni aflați în dificultate) și prin mecanismele ei (bazată pe preponderent pe cogniție sau preponderent pe empatie).

Încă o notă merită făcută aici. Dorința de autonomie (independență, responsabilitate, libertate de decizie) nu trebuie confundată cu individualismul, în sensul cel mai comun pe care (în mod eronat) i-l alocă acestuia majoritatea oamenilor. Putem fi mai solitari (independenți) dar asta nu înseamnă că suntem mai puțin altruiști și în nici un caz nu înseamnă automat că suntem mai individualiști. Doar cel din urmă termen ar putea fi antonimul solidarității atunci când prin sensurile sale ar exprima preocuparea oamenilor pentru sine, în sens egoist și utilitarist (urmărirea consecventă şi exclusivă a propriului interes).

Scurtă dezambiguizare şi informații despre măsurare

Cu toate că, încă, în unele lucrări se mai păstrează sensul durkheimian, funcționalist, al termenului solidaritate (de mecanism cu rol de integrare socială), astăzi, ea tinde să fie considerată mai degrabă o calitate sau caracteristică a indivizilor. Este discutată și suprapunerea sa cu alte concepte precum empatie, benevolență, capital social etc. însă, se consideră că ceea ce o diferențiază este faptul că are ca finalitate, urmărește, sau se concretizează în sprijin sau ajutor oferit altora (de Beer și Koster, 2009). Chiar și în limbajul curent, solidaritatea este înțeleasă ca „disponibilitate de a-i ajuta pe alții sau de a sprijini grupul de apartenență, fără a aștepta o recompensă imediată” (de Beer și Koster, 2009:15).

În funcție de criteriile avute în vedere, în literatură se discută despre mai multe tipuri de solidaritate. De exemplu, între ele se găsesc: solidaritatea socială, intergenerațională, locală, etnică, civică, națională, transnațională, globală etc.

Între criteriile pe baza cărora se realizează diferitele tipologii se regăsesc: expresia orientării (atitudine versus comportament/acțiune), tipul orientării (interes individual versus interes comun), fundamentul orientării (rațional versus afectiv/empatic; egoist versus altruist/dezinteresat), forma orientării (reciprocă versus nereciprocă; formală/obligatorie – cum este cea aferentă asigurărilor sociale impuse prin mecanismele statului bunăstării – versus informală/voluntară), obiectul orientării (persoană, membrii familiei, grup,

comunitate, diverse categorii sociale, societate în ansamblu etc.), direcția orientării (în cazul solidarității intergeneraționale: ascendentă versus descendentă) – vezi și Rusu (2016b).

De interes pentru capitolul aceasta este clasificarea bazată simultan pe criteriile expresiei, fundamentului și obiectului orientării și anume solidaritatea ca atitudine orientată către anumite categorii de persoane. Definiția solidarității este similară cu cea utilizată în lucrările la care am făcut referire mai sus și anume: atitudine informală/voluntară, bazată pe orientări de valoare, interese sau empatie, care denotă gradul de disponibilitate de a ajuta diverse persoane sau alții generalizați în sensul interesului sau preocupării pentru condițiile de viață ale acestora. Dat fiind faptul că "țintele" solidarității pot fi diverse, datele noastre ne permit să discutăm despre trei dimensiuni ale sale: locală, globală și socială.

Prima dimensiune, solidaritatea locală se referă la solidaritatea relativă la vecini, oamenii din regiune, concetățeni. A doua dimensiune este cea globală și se referă la solidaritatea față de o serie de categorii de persoane mai dificil de imaginat dar și plasate la o distanță socială mai mare și denotă preocuparea față de viața europenilor, a oamenilor în general, a imigranților. A treia dimensiune este solidaritatea socială și se referă la solidaritatea față de o serie de categorii aflate în dificultate sau nevoie explicită: bătrâni, oameni bolnavi sau cu dizabilități, șomeri. Măsurarea atitudinilor față de fiecare dintre aceste categorii de persoane se realizează pe baza următoarelor întrebări: Cât de îngrijorat sunteți de condițiile de viață ale … [vecinilor] [oamenilor din regiunea în care trăiți] [oamenilor din România] [oamenilor din Europa] [oamenilor din întreaga lume] [bătrânilor din România] [șomerilor din România] [străinilor care locuiesc în România] [bolnavilor grav și handicapaţilor din România]. Scala de răspunsuri este în 5 puncte, variind de la „foarte mult" (valoarea 1) la „foarte puțin" (valoarea 5). În analize care urmează scala a fost inversată pentru a varia în sens pozitiv, valorile prezentate fiind ușor de interpretat.

Ce ne spun datele

Din punct de vedere al atitudinilor față de solidaritate, în ansamblul său, societatea românească se găsește în jurul mediei modelului european (Voicu, Rusu, Comșa 2013). Momentul actual nu ne permite să reluăm comparația ci să ne raportăm doar la România (datele nu sunt încă disponibile la nivel global).

Datele obținute prin WVS 2018 ne arată măsura în care românii sunt preocupați de situația fiecărei categorii sociale enumerate mai sus. Tabelul 4 prezintă distribuția răspunsurilor în raport cu fiecare categorie în parte.

În mod similar cu datele din 2012, rezultatele din 2018 indică o mai mare preocupare pentru categoriile din România (solidaritatea locală) în raport cu cele din afara acesteia (solidaritatea globală). Pentru categoriile vulnerabile din România (solidaritatea socială) preocuparea, în raport cu celelalte categorii, este cea mai ridicată.

Figura 16 ilustrează mai clar situația. Valorile afișate reprezintă medii ale răspunsurilor, pe întreg eșantionul, pentru fiecare categorie în parte (refuzurile de a răspunde – „nu răspund" – și răspunsul – „nu ştiu" – au fost tratate ca valori lipsă, nefiind incluse în calcul). Liniile verticale („mustățile") indică intervalele de încredere (intervalul de valori în care, cu o probabilitate de 95%, se regăsesc, în universul populației, mediile estimate pe baza eșantionului). Dacă, atunci când comparăm între ele, „mustățile" pentru două dintre mediile estimate și acestea se suprapun, putem spune că cele două medii nu diferă semnificativ între ele. După cum se observă în figura de mai jos (Figura 16) intervalele pentru solidaritatea faţă de „vecini" şi faţă de „oamenii

din regiune” se suprapun, ceea ce înseamnă că românii sunt în egală măsură solidari cu cele două categorii. Itemii care măsoară fiecare dintre cele trei tipuri de solidaritate enunţate anterior (locală, globală, socială) sunt, la rândul lor, detectabili intuitiv în Figura 16.

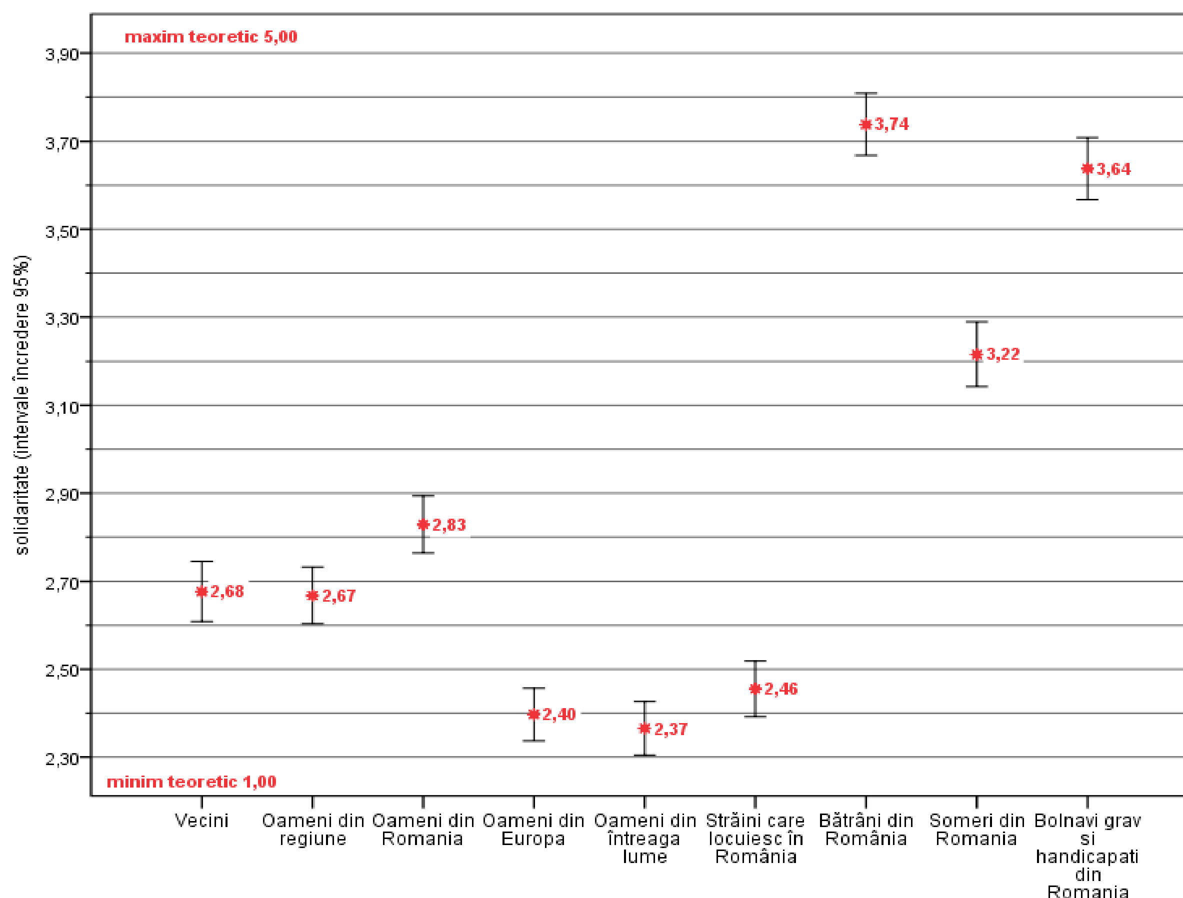
Tabelul 4. Solidaritatea în România, conform EVS 2009, WVS 2012 și WVS 2018 Romania (%)

		Foarte mult			Mult			Nici mult, nici puțin			Puțin			Foarte puțin			Nu Știu/ Nu Răspund		
	Cât de îngrijorat sunteți de condițiile de viață ale …	1999	2012	2018	1999	2012	2018	1999	2012	2018	1999	2012	2018	1999	2012	2018	1999	2012	2018
Solidaritate locală	Vecinilor dumneavoastră	7	4	6	20	11	16	29	34	34	22	23	20	18	25	21	4	3	3
	Oamenilor din regiunea în care trăiți	7	5	4	26	18	17	27	33	36	21	23	21	16	19	19	3	3	3
	Oamenilor din România	11	10	7	32	27	21	23	29	34	18	18	20	12	14	15	4	3	3
Solidaritate globală	Oamenilor din Europa	3	4	3	13	13	8	25	30	36	26	26	25	26	22	23	7	3	5
	Oamenilor din întreaga lume	4	5	3	14	15	8	23	30	34	25	25	24	27	21	25	7	4	6
	Străinilor care locuiesc în România	4	5	4	14	11	10	26	30	32	23	25	26	26	26	22	7	4	6
Solidaritate socială	Bătrânilor din România	26	21	33	38	35	32	15	22	16	9	13	11	8	7	6	4	2	2
	Șomerilor din România	19	17	19	36	35	25	18	24	26	12	13	16	11	8	11	4	2	3
	Bolnavilor grav și handicapaţilor din România	24	29	29	38	33	31	16	20	19	10	10	11	8	6	7	4	2	3

*Cifrele reprezintă procente, însumarea pe rând și an conducând la 100%.

Imaginea este și mai complexă atunci când adăugăm informațiile referitoare la anul 1999. De exemplu în ceea ce privește solidaritatea cu bătrânii, valorile din 2018 sunt extrem de apropiate de cele din 1999 ceea ce poate să însemne că scăderea observată în 2012 a fost una conjuncturală și nu a reprezentat startul unei tendințe. În ceea ce privește solidaritatea cu oamenii din România se identifică însă un trend clar de scădere continuă 1999-2012-2018. În celelalte situații variațiile sunt mai degrabă mixte. În sinteză, ceea ce putem observa este că nu avem un pattern clar de modificări majore ale atitudinilor de solidaritate.

Figura 16. Atitudini de solidaritate în România, conform WVS 2018 Romania (valori medii)

Solidaritatea față de categoria vecinilor și cea a bătrânilor prezintă valori medii mai mari în 2018 față de 2012. Solidaritatea față de oamenii din regiune, imigranți și bolnavi și handicapați rămâne în jurul acelorași valori. Solidaritatea față de conaționali, oamenii din lume în general și șomeri scade în 2018 față de 2012.

Concluzie

Revenind la întrebările cu care am început capitolul, putem să spunem acum că solidaritatea este prezentă în niveluri diferite față de categorii diferite în societatea românească dar în niciun caz nu este absentă. Evoluțiile față de 2012 nu sunt coerente în sensul că nu există un declin generalizat major sau o creștere generalizată majoră a solidarității. La fel putem să spunem și dacă includem în discuție datele din 1999. Ca imagine de ansamblu putem conchide că variațiile observate nu marchează transformări substanțiale ale atitudinilor de solidaritate ale românilor. Sub o impresie generală lăsată de media că trăim într-o societate extrem de tumultoasă, anormală după unii, cu mișcări de stradă și lupte pentru putere, cu schimbări abrupte, cu învinși și învingători ai momentului, iată că orientările spre solidaritate nu par să aibă prea mult de suferit. *Panta rei*… valorile însă se schimbă mai greu!

Bibliografie

Bayertz, Kurt (1999) Four uses of Solidarity. în Bayertz, Kurt (ed.) *Solidarity*. Dordrecht: Kulwer Academic Press. pp. 3-28.

De Beer, Paul and Ferry Koster. (2009). *Sticking Together or Falling Apart? Solidarity in an Era of Individualization and Globalization*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Durkheim, É. (1984 [1893]). *The Division of Labour in Society*. Londra: The Macmillan Press Ltd.

Rusu, Horațiu. (2012) Measuring social solidarity. Some research notes. în *Social Change Review*, 10(1), pp. 71-90.

Bogdan Voicu, Horațiu, Rusu și Mircea, Comșa. (2013). Atitudini față de solidaritate socială. în Marina, L., (ed.) *Ocupare și incluziune socială*. Cluj Napoca: Presa Universitară Clujeană, pp. 17-44.

Rusu, Horațiu și Andrei Gheorghiță. (2014) Transnational Solidarity and Public Support for the EU Enlargement. în *Sociologia - Slovak Sociological Review* , Vol. 46, Nr. 3, pp. 261-282.

Rusu, Horațiu M. (2015) Soziale Solidarität in Rumänien–über Solidaritätshandlungen în Sagebiel, J., A. Muntean și B. Sagebiel (eds.) *Zivilgesellschaft und Soziale Arbeit: Herausforderungen und Perspektiven an die Arbeit im Gemeinwesen in Rumänien und Deutschland*. AG SPAK Bücher, pp. 61-85.

Rusu, Horațiu. (2016a) Solidarity with the Elderly in Romania. *Revista de Cercetare si Interventie Sociala*, 52, 130-144

Rusu, Horaţiu. 2016b. Solidaritate socială. in *Enciclopedia Asistenței Sociale*. Iași: Polirom. pp. 845-848

Toffler, Alvin. (1973) *Șocul vitorului*. București: Politica.

Politică și ideologie

Raportarea la politică și sistemele de guvernare

(Mircea Comşa)

În acest capitol vom descrie modul în care cetățenii se raportează la câteva teme politice și anume: interesul pentru politică, evaluarea subiectivă a importanței politicii, participarea efectivă și potențială la diferite activități de protest, respectiv tipurile de guvernare potrivite pentru România.

Importanța politicii și interesul pentru politică

Pentru majoritatea respondenților (aproximativ 80%) politica nu este importantă în viață (Figura 17). Importanța subiectivă a politicii variază în general puțin de la o categorie de respondenți la alta. Există totuși câteva tipuri de cetățeni pentru care politica este relativ mai importantă (cel puțin la nivel declarativ). Astfel, importanța subiectivă a politicii crește până la intervalul de vârstă 50-70 ani, apoi scade ușor, crește în funcție de educația formală, este mai mare în cazul bărbaților și a locuitorilor din Moldova. În ceea ce privește variația în timp, nu se constată schimbări majore, exceptând anul 1993 (caracterizat printr-o importanță subiectivă mai redusă a politicii).

Interesul declarat pentru politică (Figura 18) este de asemenea foarte redus (80% dintre cetățeni sunt deloc interesați sau nu prea interesați). Exceptând anii 1993 (interes mai mic) și 1998 (interes mai mare[16]) gradul de interes este relativ stabil în timp. Interesul pentru politică variază similar cu importanța acordată politicii: crește până la vârsta de 60-70, apoi revine la punctul de plecare, crește în funcție de educația formală, este mai mare în cazul bărbaților și a locuitorilor din Moldova.

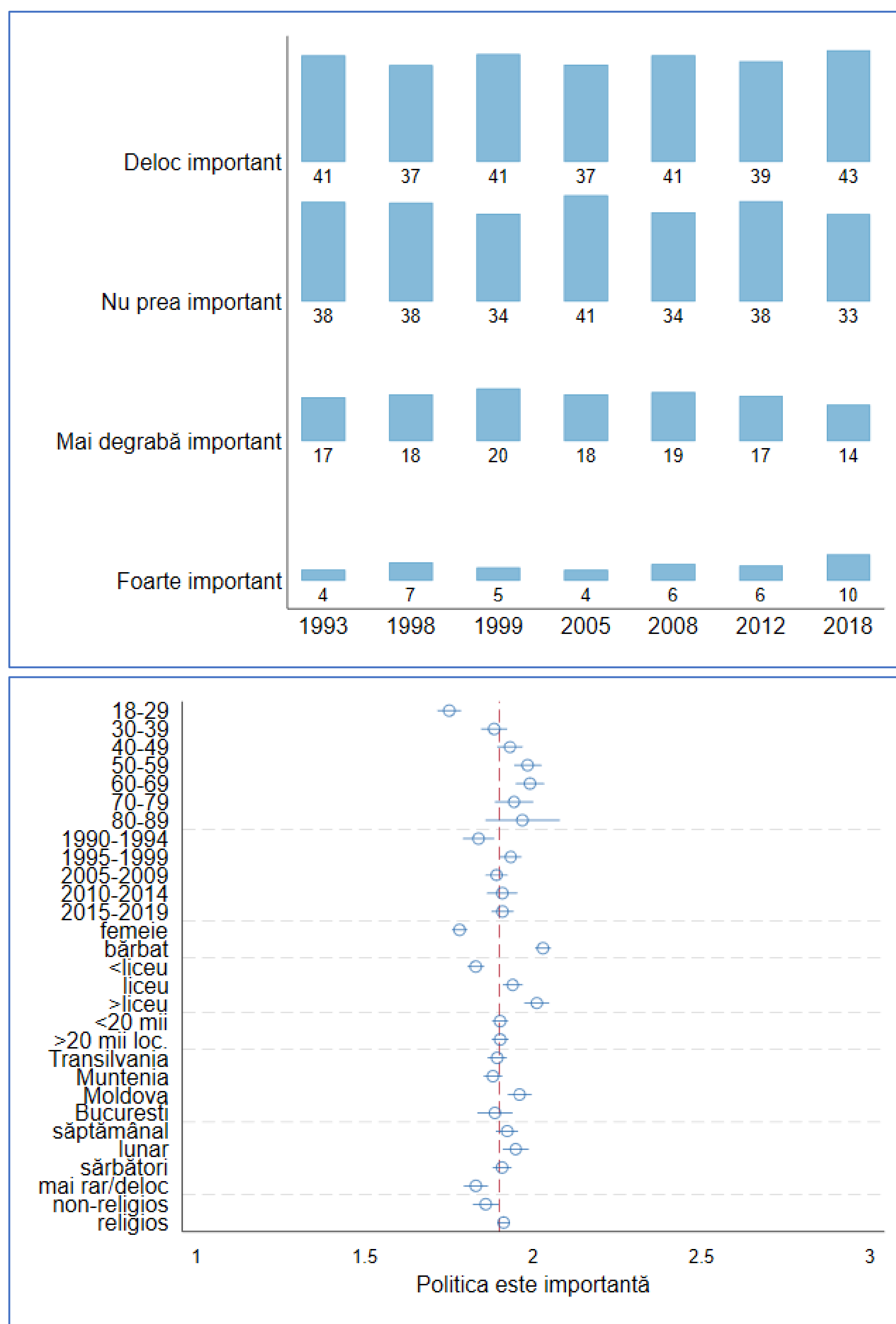
Potențialul de protest și protestul efectiv

Participarea politică include activitățile realizate de cetățeni cu scopul de a influența selecția personalului guvernamental și / sau acțiunile acestora (Verba & Nie, 1987). Clasificările (Bădescu, 2001; Clarke, Sanders, Stewart, & Whiteley, 2004; Dalton, 2013; Teorell, Torcal, & Montero, 2007; Verba & Nie, 1987) cu privire la modurile de participare politică sunt diverse, incluzând adesea participarea la vot, activitatea în campania electorală, activitatea comunitară, contactarea persoanelor publice, activitatea de partid și protestul. În acest context vom discuta doar despre protest.

Protestul se referă la orice tip de reacție a cetățenilor relativ la deciziile și acțiunile instituțiilor dintr-o societate (nu doar a celor politice). Protestul poate lua forme foarte diferite. Datele EVS și WVS includ cel mai adesea doar patru forme de protest și anume: semnarea unei petiții, boicotul, demonstrația și greva. Pentru toate acest forme perioada de referință este "până în prezent", deci, dacă o persoană a participat cel puțin o data la o acțiune de protest va răspunde cu "da". Dincolo de măsurarea protestului efectiv, a fost măsurat și protestul potențial (disponibilitatea de protest).

[16] Relativ la anul 1998, interesul mai mare pentru politică este determinat foarte probabil de metodologia folosită pentru selectarea eșantionului (nu au fost respectate principiile selecției probabiliste).

Figura 17. Importanța subiectivă a politicii (scală 1-4)

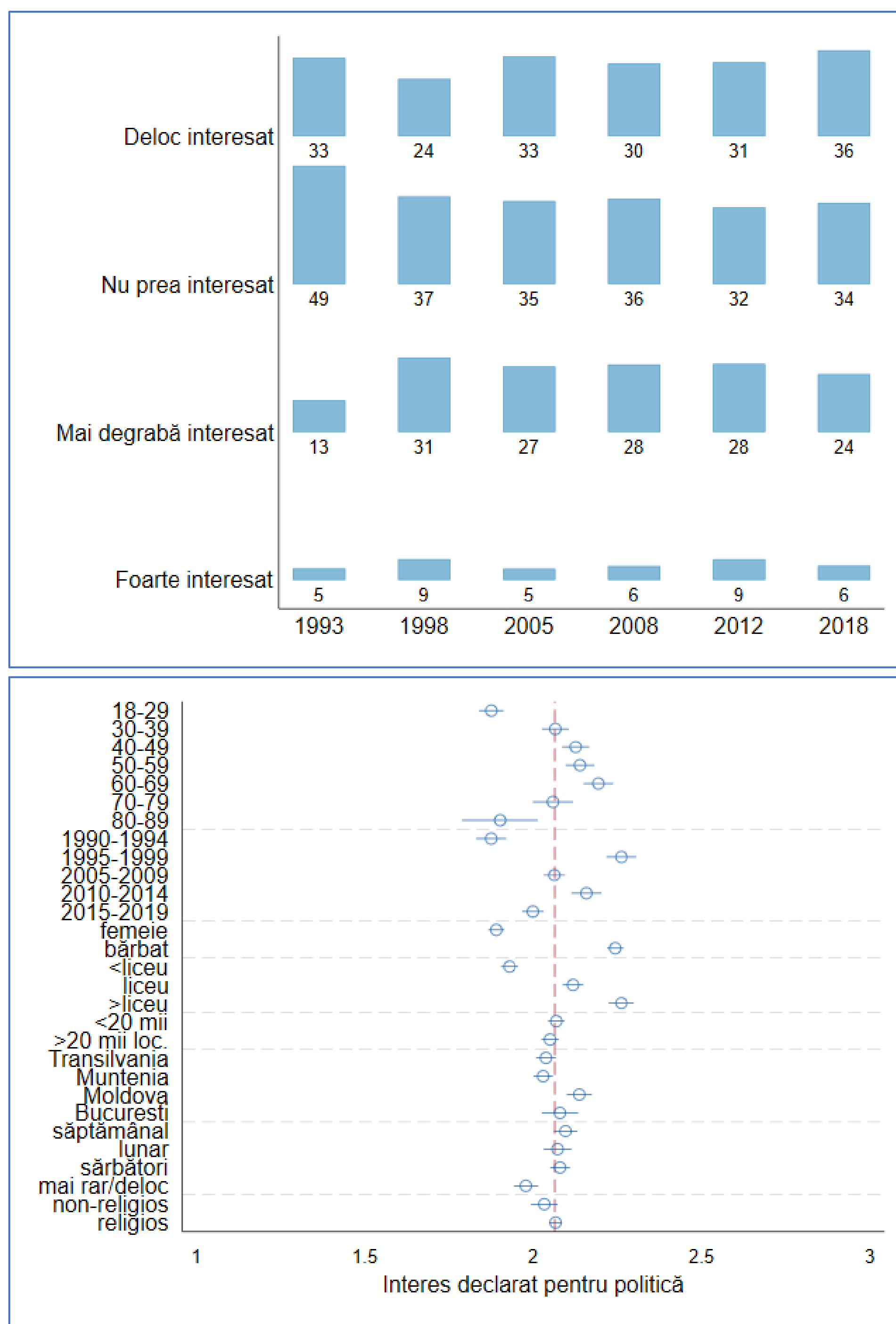

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 1993-2018.

* Valorile din graficul din stânga reprezintă procente la nivelul fiecărui an.

** Graficul din dreapta: Linia verticală întreruptă reprezintă media pe total eșantion (scala 1-4, unde 4 reprezintă o importanță foarte mare). Cercurile reprezintă mediile prezise (regresie liniară multiplă) relativ la diferite categorii de respondenți. Liniile orizontale asociate cercurilor indică intervalele de încredere (probabilitate 95%).

Figura 18. Interesul declarat pentru politică (scală 1-4)

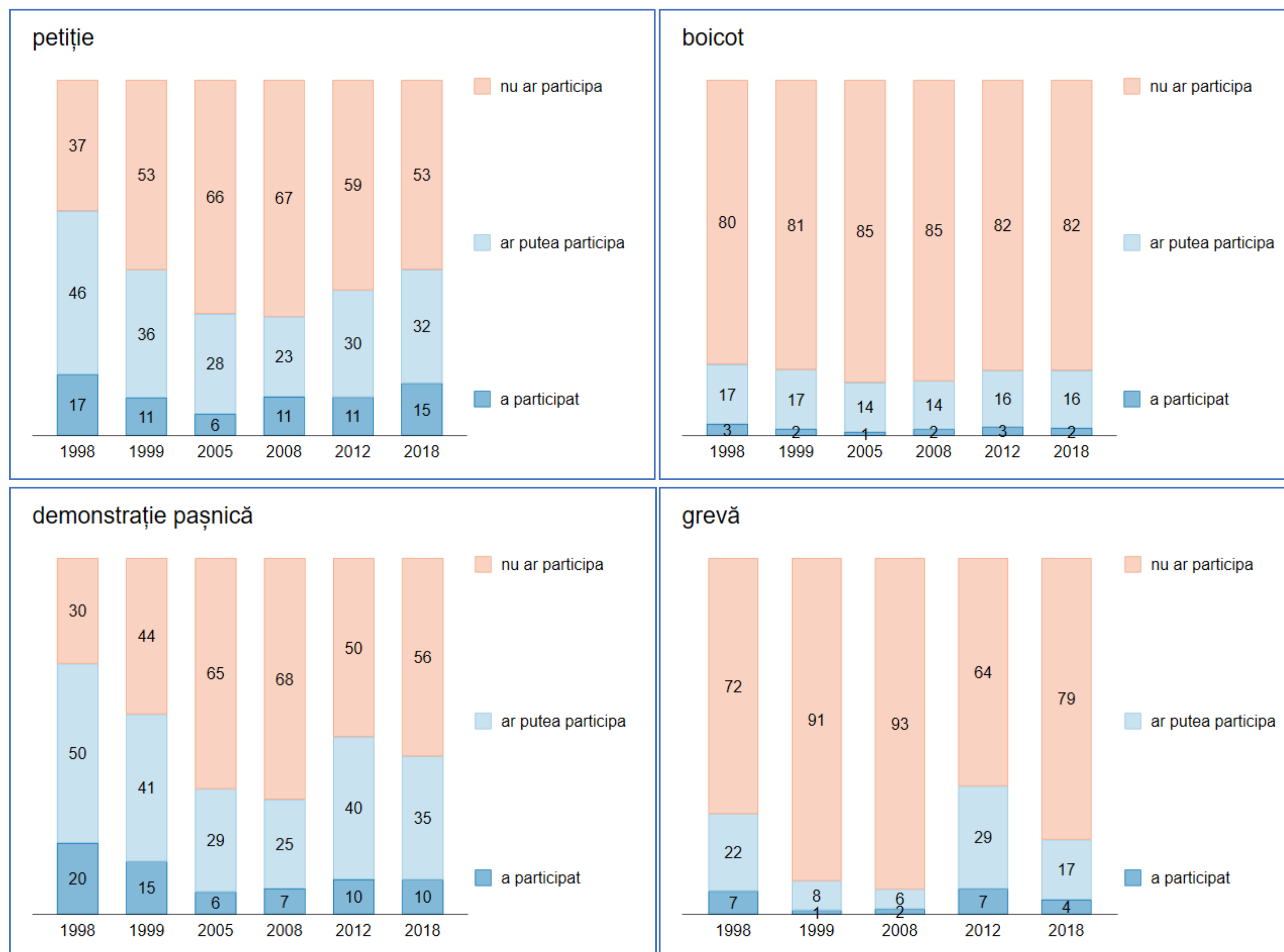

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 1993-2018.

* Valorile din graficul din stânga reprezintă procente la nivelul fiecărui an.

** Graficul din dreapta: Linia verticală întreruptă reprezintă media pe total eșantion (scala 1-4, unde 4 reprezintă un interes declarat foarte mare). Cercurile reprezintă mediile prezise (regresie liniară multiplă) relativ la diferite categorii de respondenți. Liniile orizontale asociate cercurilor indică intervalele de încredere (probabilitate 95%).

Figura 19. Protest efectiv și protest potențial

Vă voi citi o listă de acțiuni de protest la care pot participa oamenii. V-aș ruga să spuneți, pentru fiecare dintre acestea, dacă ați participat deja la astfel de acțiuni, dacă ați participa sau dacă nu ați participa în niciun caz.

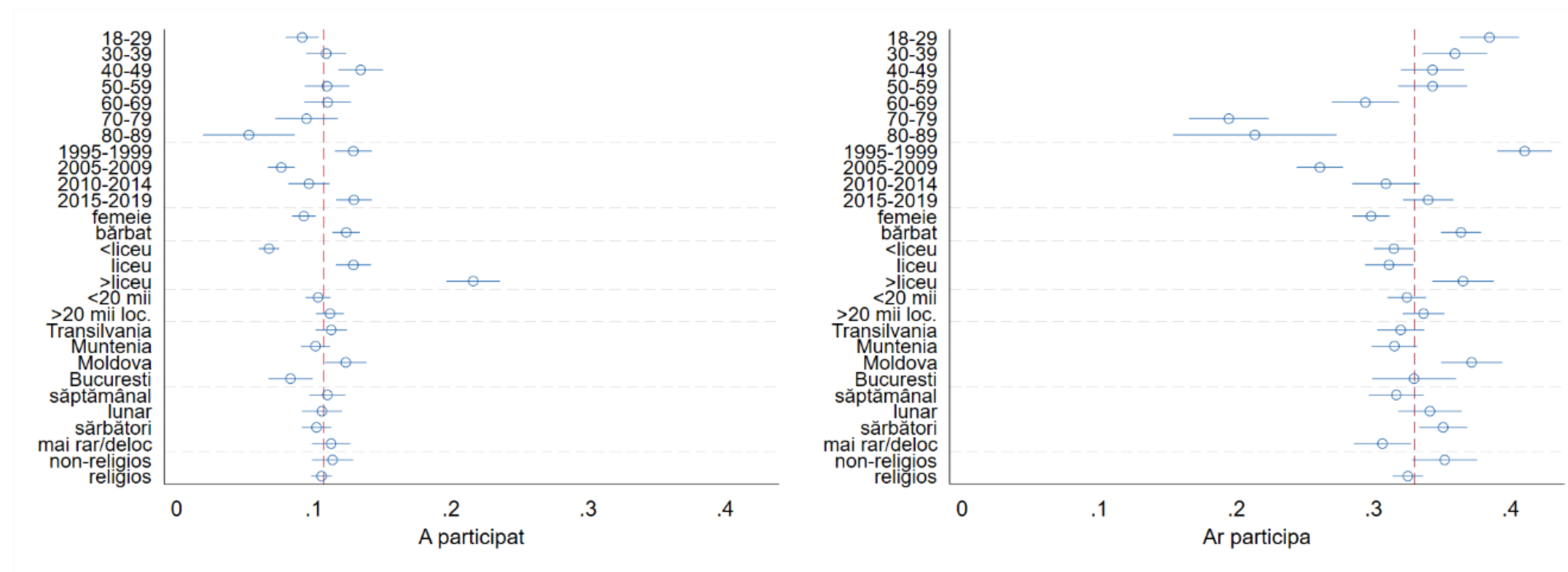
* Valorile reprezintă procente la nivelul fiecărui an.

** Datele WVS (1998 și 2012) măsoară participarea la greve în general, iar datele EVS (1999 și 2008) măsoară participarea la grevele ilegale. Anul 2018 include ambele cercetări (EVS și WVS).

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 1998-2018.

Figura 20. Variația protestului efectiv și protestului potențial

petiție

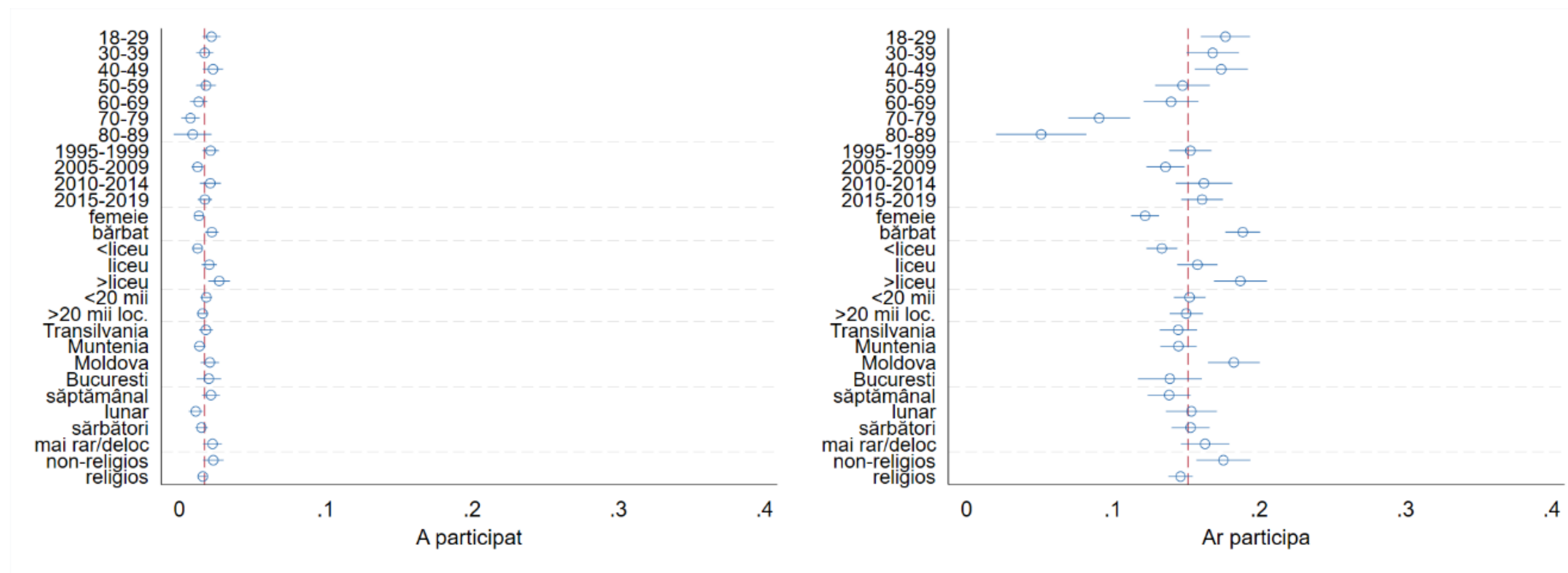

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 1998-2018.

* Linia verticală întreruptă reprezintă media prezisă pe total eșantion (probabilitatea de a participa / potențială de participare). Cercurile reprezintă probabilitățile prezise de participare / participare potențială (regresie multinomială logistică) relativ la diferite categorii de respondenți. Liniile orizontale asociate cercurilor indică intervalele de încredere (probabilitate 95%).

Figura 18 (continuare). Variația protestului efectiv și protestului potențial

boicot

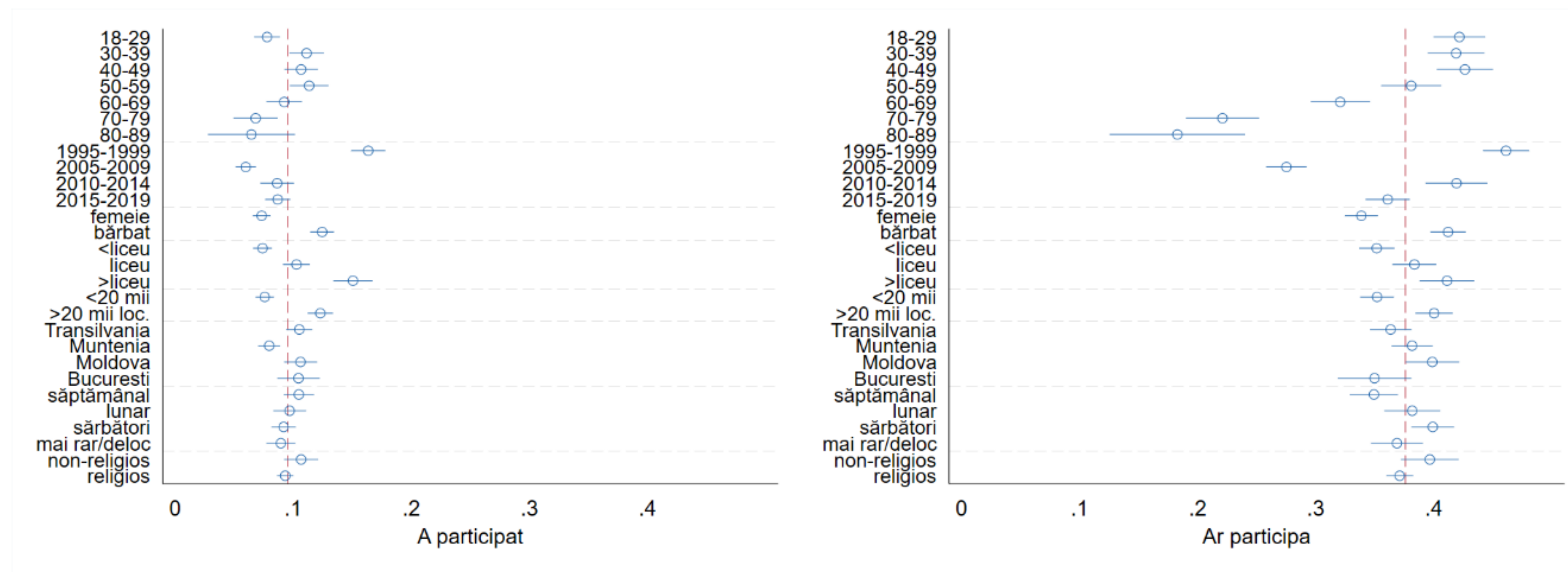

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 1998-2018.

* Linia verticală întreruptă reprezintă media prezisă pe total eșantion (probabilitatea de a participa / potențială de participare). Cercurile reprezintă probabilitățile prezise de participare / participare potențială (regresie multinomială logistică) relativ la diferite categorii de respondenți. Liniile orizontale asociate cercurilor indică intervalele de încredere (probabilitate 95%).

Figura 18 (continuare). Variația protestului efectiv și protestului potențial

demonstrație pașnică

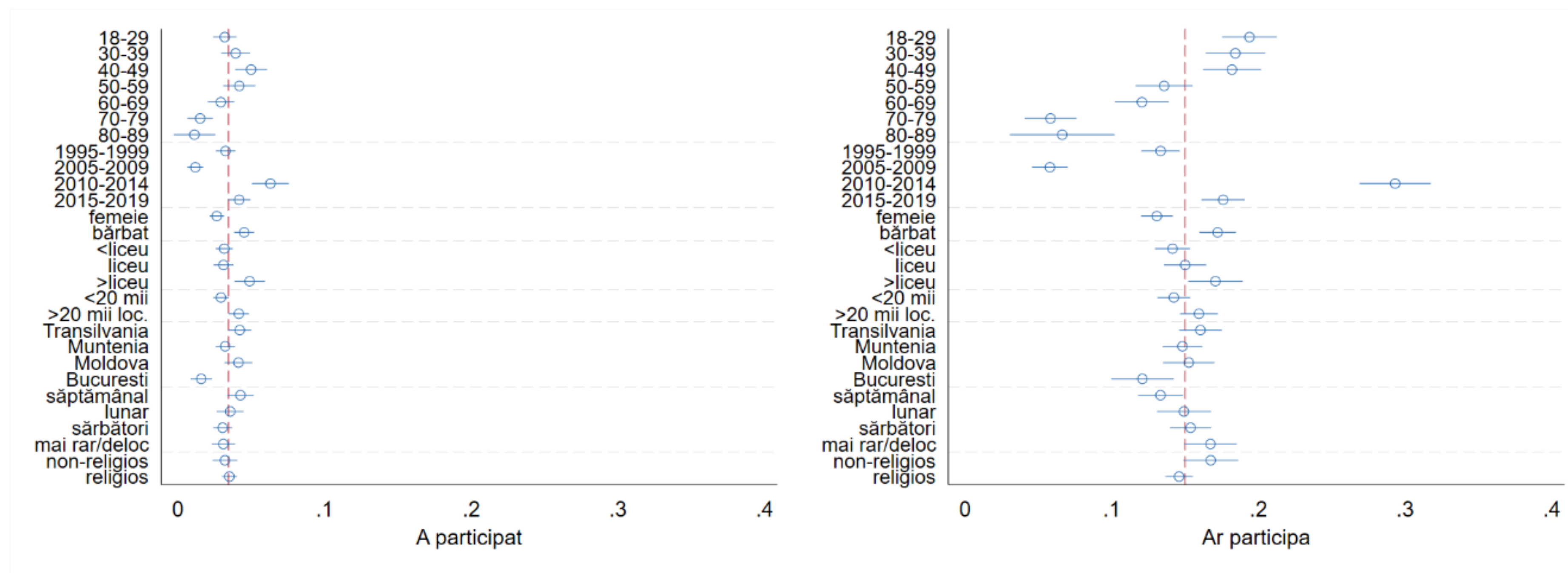

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 1998-2018.

* Linia verticală întreruptă reprezintă media prezisă pe total eșantion (probabilitatea de a participa / potențială de participare). Cercurile reprezintă probabilitățile prezise de participare / participare potențială (regresie multinomială logistică) relativ la diferite categorii de respondenți. Liniile orizontale asociate cercurilor indică intervalele de încredere (probabilitate 95%).

Figura 18 (continuare). Variația protestului efectiv și protestului potențial

grevă

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 1998-2018.

* Linia verticală întreruptă reprezintă media prezisă pe total eșantion (probabilitatea de a participa / potențială de participare). Cercurile reprezintă probabilitățile prezise de participare / participare potențială (regresie multinomială logistică) relativ la diferite categorii de respondenți. Liniile orizontale asociate cercurilor indică intervalele de încredere (probabilitate 95%).

Comparativ cu protestul potențial, participarea efectivă a populației României la activități de protest este redusă (Figura 19). Firesc, formele de protest care presupun costuri relativ mai mici și / sau care au un bazin mai mare de recrutare a participanților, semnarea unei petiții și participarea la demonstrații pașnice, sunt și cele la care cetățenii participă (în jur de 10%), respectiv sunt dispuși să participe (în jur de 30%), într-o măsură mai mare. Participarea la greve (mai ales dacă sunt ilegale) sau la activități de boicot este extrem de redusă (1-2%) și relativ stabilă[17] în timp.

Protestul efectiv și disponibilitatea de protest variază între anumite categorii socio-demografice:

- semnarea unor petiții este mai mare în cazul persoanelor cu vârste medii (respectiv mai redusă în cazul tinerilor și vârstnicilor), a bărbaților și crește cu nivelul de educație formală;
- disponibilitatea semnării unei petiții scade cu vârsta, este mai mare în cazul bărbaților și a celor care au absolvit mai mult decât liceul;
- implicarea în activități de boicot este mai mare în cazul celor de 40-49 ani, a bărbaților și a persoanelor mai educate;
- disponibilitatea boicotului scade cu vârsta, crește cu educația, este mai mare în cazul bărbaților și a locuitorilor din Moldova;
- participă relativ mai mult la demonstrații bărbații, cei de vârstă medie, mai educați, din localități mai mari;
- sunt dispuși să participe la demonstrații într-o măsură relativ mai mare cei până în 50 de ani, bărbații, persoanele mai educate, locuitorii din urban, respectiv Moldova;
- au participat la greve într-o măsură relativ mai mare persoanele de vârstă medie, bărbații, cei care au absolvit cel puțin liceul, locuitorii din urban, respectiv Transilvania și Moldova;
- sunt dispuși să participe la greve într-o măsură relativ mai mare cei până în 50 de ani, bărbații, persoanele mai educate, locuitorii din urban.

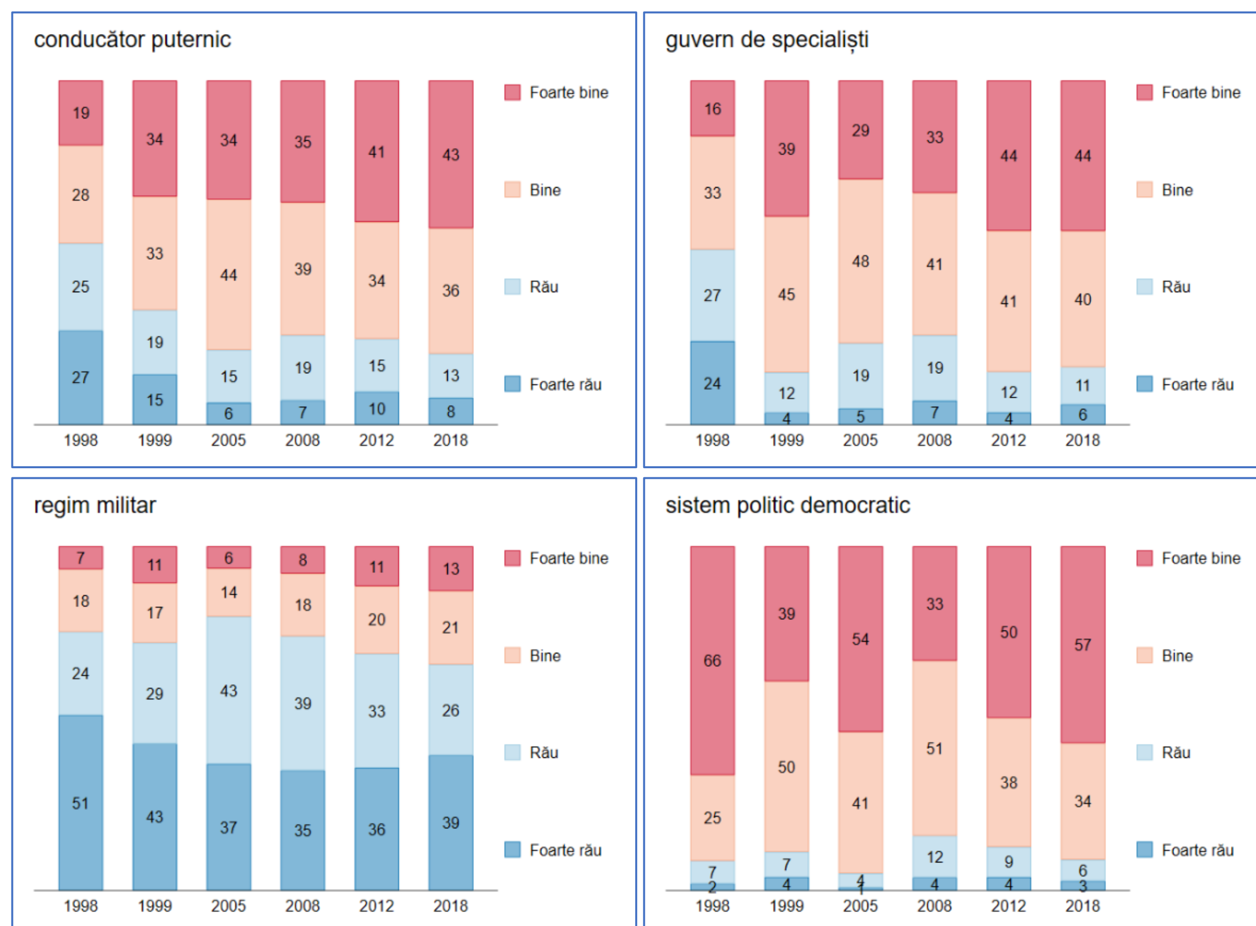
Sistemul de guvernare potrivit pentru România

O țară poate fi condusă în diferite moduri: democratic, de către tehnocrați, de către armată, sau de către un lider puternic. Aceste tipurile de guvernare sunt foarte diferite, ireconciliabile, iar ultimele două sunt incompatibile cu o guvernare de tip democratic. Însă, la nivelul opiniei publice, granițele dintre aceste forme de guvernare sunt mai degrabă fluide, iar evaluarea pozitivă a democrației nu este incompatibilă cu evaluarea pozitivă și a celorlalte tipuri de guvernare.

Majoritatea cetățenilor apreciază că este (foarte) bine pentru România să aibă un sistem politic democratic (Figura 21). Astfel, indiferent de anul cercetării, peste 80% dintre respondenți consideră că este bine sau foarte bine pentru România să aibă un sistem politic democratic. Prin urmare, la un nivel difuz (Tufiș, 2007), putem vorbi de un suport ridicat pentru democrație. Aceasta nu înseamnă neapărat că alegătorii resping, de principiu, alte forme de guvernare. La nivelul percepțiilor populației, o conducere tehnocrată sau una autoritară (lider puternic care nu își bate capul cu parlamentul și cu alegerile) reprezintă alternative aproape la fel de bune ca democrația. Pe de altă parte, conducerea ţării de către Armată este considerată o formă (foarte) bună de guvernare de către mult mai puțini alegători (aproximativ 25-30%). Prin urmare, chiar dacă la nivel declarativ majoritatea respondenților sunt „cetățeni democrați”, o mare parte a acestora apreciază pozitiv două din cele trei alternative nedemocratice (Tufiș, 2007; M. Voicu, 2005).

[17] În cazul grevelor, variația implicării este rezultatul măsurării diferite: grevă în general (1998, 2012 și 2018), respectiv grevă ilegală (1999, 2008 și 2018).

Figura 21. Evaluarea sistemelor politice potrivite pentru România18

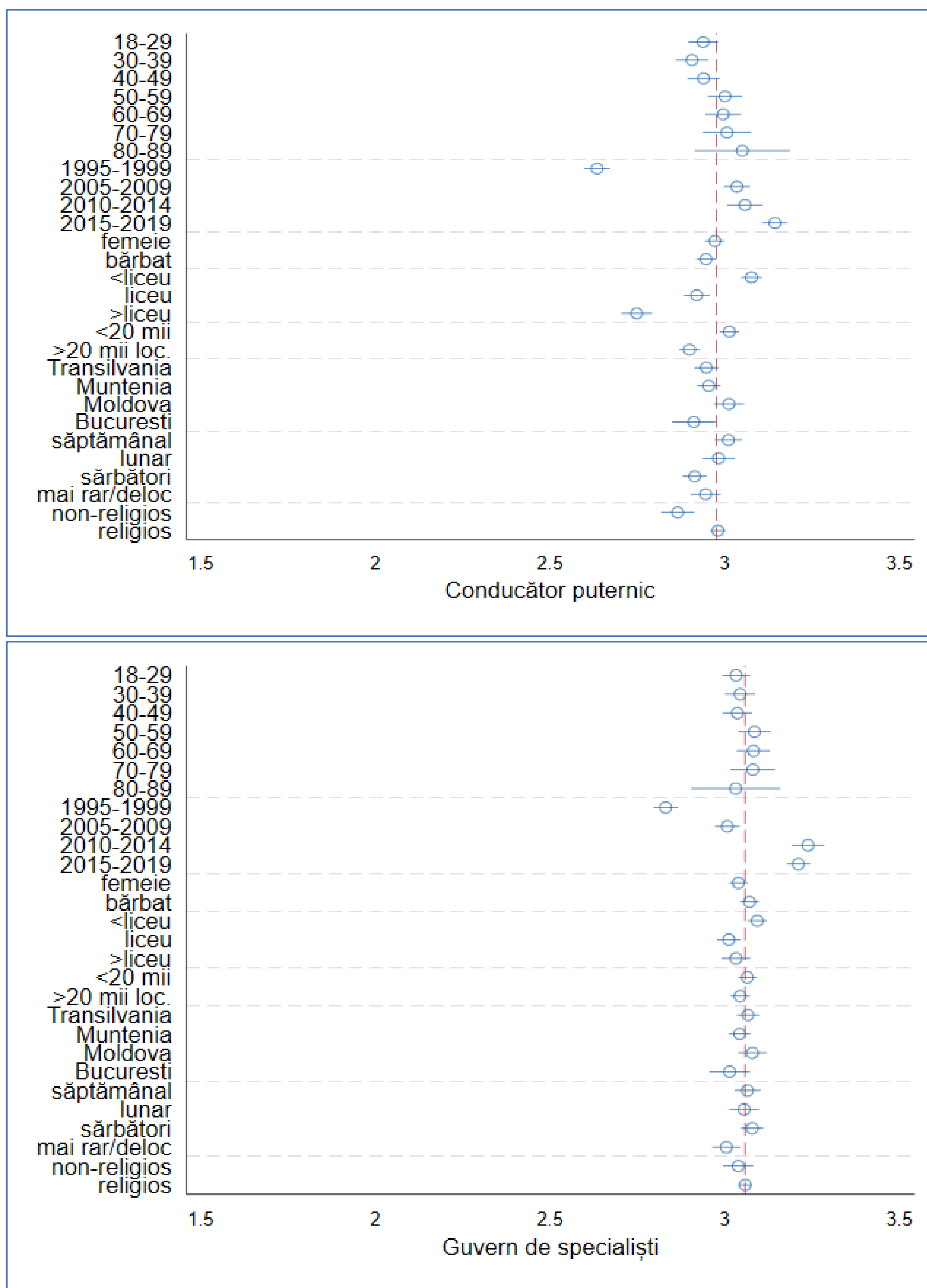

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 1998-2018. * Valorile reprezintă procente la nivelul fiecărui an.

Aprecierea pozitivă a democrației este relativ stabilă în timp dar apar și ani (1999 și 2008)19 în care intensitatea aprecierilor pozitive scade ușor. Gradul de acceptare a unei guvernări tehnocrate este relativ stabilă în timp, poate cu o ușoară creștere în ultimul deceniu.20 Ponderea aprecierilor pozitive relativ la varianta unui lider puternic pare să crească ușor în timp. Similar, evaluarea pozitivă a unei guvernări militare pare să crească ușor în timp, relativ liniar.

[18] Cât de bine credeți că ar fi pentru România să aibă ...
… un conducător puternic, care nu își bate capul cu parlamentul și cu alegerile
… un guvern de specialiști care conduc țara după cum cred ei că este mai bine pentru țară
… la conducere un regim militar
… un sistem politic democratic
… un sistem guvernat de legea religioasă, în care nu există partide politice și alegeri electorale
Sursa acestei scăderi este neclară: efecte metodologice (ambele cercetări sunt EVS) sau evenimentele asociate acelor ani (schimbările economice negative și mineriadele relativ la 1999, respectiv începutul crizei economice relativ la 2008).
[20] Relativ la anul 1998, aprecierea pozitivă semnificativ mai mare relativ la o conducere tehnocrată este determinată foarte probabil de metodologia folosită pentru selectarea eșantionului (nu au fost respectate principiile selecției probabiliste).

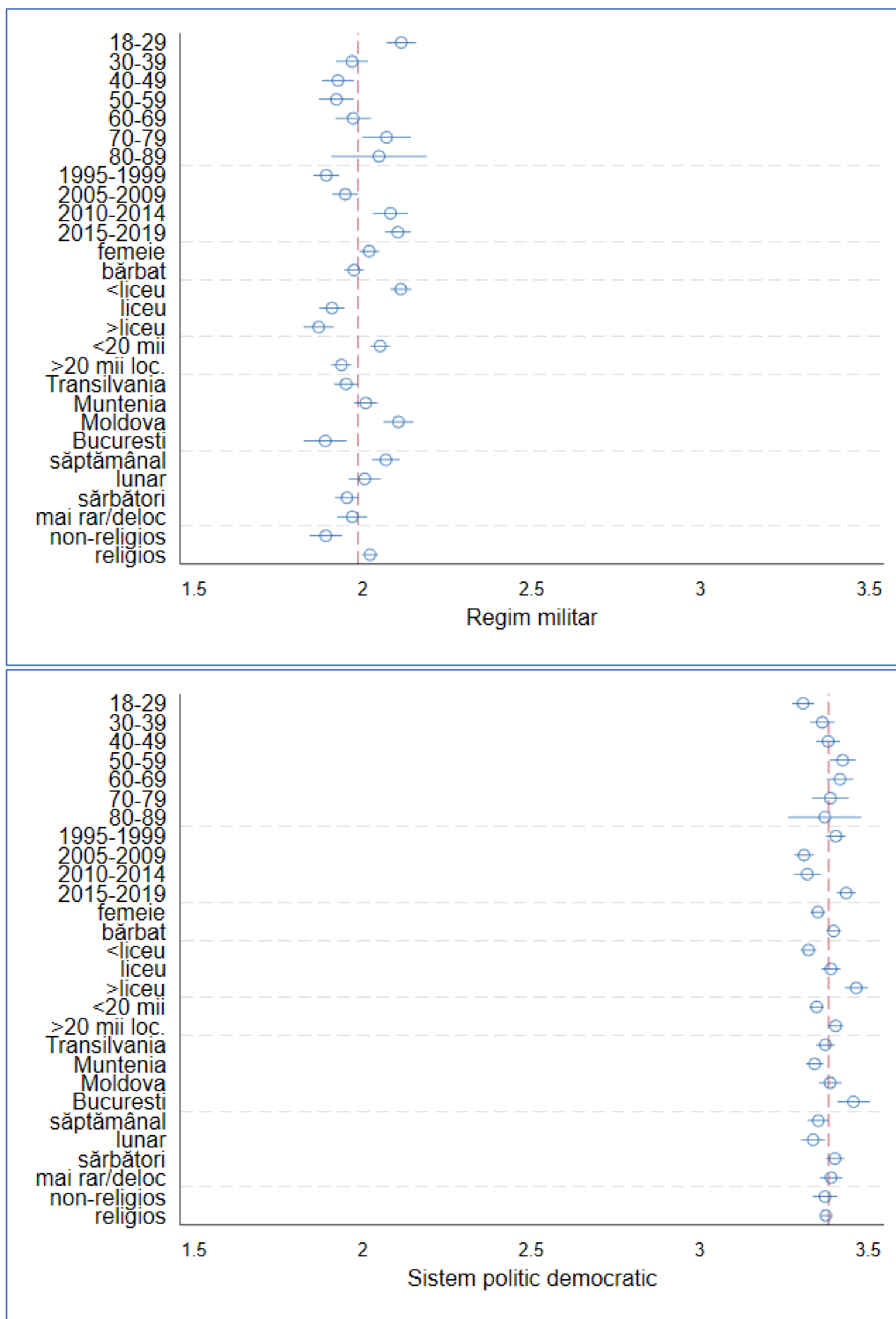
Figura 22. Variația evaluărilor sistemelor politice

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 1998-2018

* Linia verticală întreruptă reprezintă probabilitatea prezisă pe total eșantion. Cercurile reprezintă probabilitățile prezise de a prefera un tip de guvernare (regresie multinomială logistică) de către categoriile de respondenți menționate. Liniile orizontale asociate cercurilor indică intervalele de încredere (probabilitate 95%).

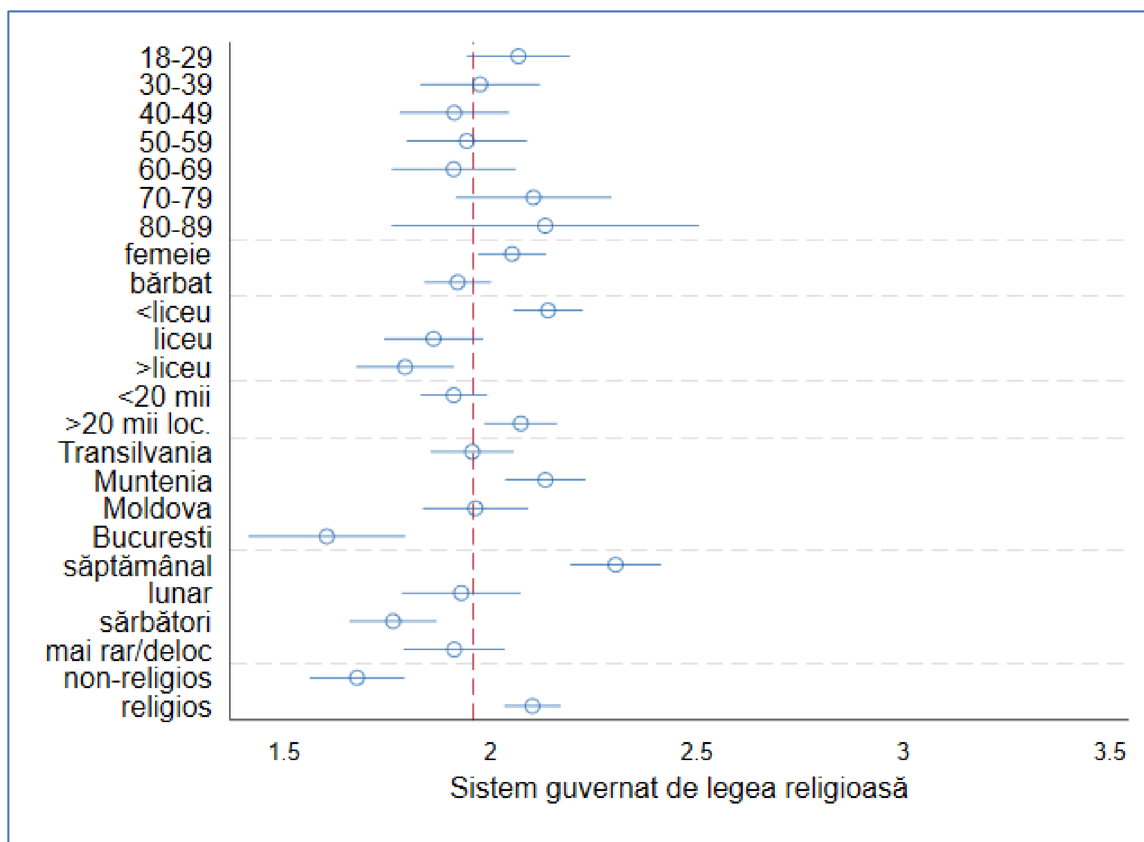
Figura 22. (continuare) Variația evaluărilor sistemelor politice

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 1998-2018.

* Linia verticală întreruptă reprezintă probabilitatea prezisă pe total eșantion. Cercurile reprezintă probabilitățile prezise de a prefera un tip de guvernare (regresie multinomială logistică) de către categoriile de respondenți menționate. Liniile orizontale asociate cercurilor indică intervalele de încredere (probabilitate 95%).

Figura 22. (continuare) Variația evaluărilor sistemelor politice

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 1998-2018 (WVS 2018 pentru "legea religioasă").
* Linia verticală întreruptă reprezintă probabilitatea prezisă pe total eșantion. Cercurile reprezintă probabilitățile prezise de a prefera un tip de guvernare (regresie multinomială logistică) de către categoriile de respondenți menționate. Liniile orizontale asociate cercurilor indică intervalele de încredere (probabilitate 95%).

Aprecierile cu privire la sistemele de guvernate potrivite pentru România (Figura 22) variază între anumite categorii socio-demografice:

- soluția unui lider puternic este apreciată relativ mai pozitiv pe măsură ce ne îndepărtăm de 1998, crește vârsta respondenților, scade nivelul lor de educație, crește nivelul lor de religiozitate, respectiv de către locuitorii din rural și Moldova;
- aprecierea pozitivă a unui Guvern de specialiști tinde să crească în timp, respectiv este mai mare în cazul persoanelor fără liceu;
- preferința pentru un regim de tip militar tinde să crească în timp; de asemenea, acest tip de guvernare este preferat relativ mai mult de către tineri și cei în vârstă, fără liceu, care merg săptămânal la Biserică, din rural, respectiv Moldova;
- preferința pentru o guvernare democratică a scăzut relativ ușor în perioada 2005-2012 apoi a revenit la valorile anterioare; o orientare mai pro-democrată regăsim în rândul persoanelor de vârstă medie, mai educate, din localități mari, București în special, care merg mai rar la Biserică;
- preferința pentru un sistem guvernat de legea religioasă este redusă (similar cu regimul militar); această variantă este apreciată pozitiv într-o măsură relativ mai mare de către tineri și vârstnici, femei, persoane fără liceu, religioase (ca practică și autoevaluare), din localități mari, respectiv Muntenia (mai puțin București).

Câteva concluzii

Cea mai mare parte a populației din România nu este interesată de politic și nici nu-i atribuie acesteia o valoare prea mare. Prin urmare, implicarea politică a românilor se reduce cel mai adesea doar la participarea la vot, o pondere (foarte) mică implicându-se cel puțin o dată în diferite forme de protest. Chiar dacă în ultimii ani au existat situații în care o parte semnificativă a alegătorilor au manifestat pașnic împotriva unor modificări legislative dorite de puterea politică, respectiv au participat la vot într-o măsură mai mare (pentru prima dată după 1990, rata de participare la vot a crescut la ultimele alegeri Prezidențiale și Europarlamentare, dar nu și la cele Parlamentare sau Locale în cazul cărora a scăzut), "starea naturală" a electoratului român este mai degrabă una apatică.

Majoritatea populației apreciază favorabil o guvernare de tip democratic. Pe fondul transformărilor economice și politice din ultimii 30 de ani, confruntați cu dificultăți economice și sociale, constatăm însă că o pondere tot mai mare a "pierzătorilor tranziției" (persoanele cu resurse relative mai reduse: mai în vârstă, mai puțin educați, cu venituri mai mici) evaluează pozitiv alternative nedemocratice precum guvernarea de către un lider autoritar sau chiar încep să se orienteze spre soluții de guvernare de tip militar, respectiv religios. Desigur, orientarea în creștere spre soluții de guvernare nedemocratice este parțial o consecință a schimbării compoziției populației ca urmare a migrației masive (în general, resursele, valorile și atitudinile emigranților diferă de cele ale populației generale).

Având în vedere cele două imagini descrise anterior (participare redusă, respectiv apreciere în ușoară creștere pentru tipuri de guvernare nedemocratice) merită să fim atenți la evoluțiile viitoare ale opiniilor și comportamentelor politice ale alegătorilor români. Funcție de o serie de factori interni și externi (precum performanța politică a viitorilor actori politici, implicarea acestora în acte de corupție, incapacitatea instituțiilor de a face față unor situații de criză, evoluția economiei, fluxurile migratorii: reîntoarecea migranților sau dimpotrivă accentuarea procesului de emigrare, numărul imigranților), căile evoluțiilor viitoare sunt deschise. Scenariul îndepărtării de democrație (anti-democratic backlash / de-democratization – creșterea preferințelor pentru măsuri populiste și lideri autoritari) este unul care nu trebuie ignorat, mai ales în condițiile unui context internațional (Norris & Inglehart, 2019) și zonal (Freedom House, 2018) care tinde în această direcție.

Bibliografie

Bădescu, G. (2001). Participare politică și capital social în România. Cluj-Napoca: Accent.

Clarke, H., Sanders, D., Stewart, M., & Whiteley, P. (2004). Political choice in modern Britain. Oxford: Oxford University Press.

Dalton, R. J. (2013). Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies. Washington, D.C.: CQ Press.

Freedom House. (2018). Nations in Transit 2018: Confronting Illiberalism. Retrieved from https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2018

Norris, P., & Inglehart, R. (2019). Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism. https://doi.org/DOI: 10.1017/9781108595841

Teorell, J., Torcal, M., & Montero, J. R. (2007). Political Participation. Mapping the Terrain. In J. van Deth, J. R. Montero, & A. Westholm (Eds.), Citizenship and Involvement in Euopean Democracies. A comparative analysis (pp. 334–357). Routledge.

Tufiș, C. D. (2007). Tovarăși sau cetățeni? Suport pentru democrație și economia de piață. In B. Voicu & M. Voicu (Eds.), Valori ale românilor 1993-2006. Iași: Institutul European.

Verba, S., & Nie, N. H. (1987). Participation in America : political democracy and social equality. University of Chicago Press.

Voicu, M. (2005). Economic Efficiency or Ideology? Social Support forDemocracy in Central and Eastern Europe. In H. Rusu & B. Voicu (Eds.), European Integration fromEast to East: Civil Society and Ethnic Minorities in a Changing World. Sibiu: Psihomedia.

Reconceptualizarea atitudinilor privind corupția: migrație, încredere și valori sociale

(Aurelian Muntean)

Organizația internațională Transparency International propune anual un studiu comparativ cu privire la percepția asupra extinderii corupției în țările lumii. Publicat anual începând cu anul 1995, studiul folosește sondaje cu experți și manageri efectuate de 13 organizații internaționale pentru a produce un indice compozit. Acesta a identificat pentru anul 2019, un nivel perceput al corupției în România cu un scor de 44 din maxim 100 (în scădere de la scorul de 47 înregistrat în 2018), maximul reprezentând cea mai scăzută corupție (în Danemarca și Noua Zeelandă, cu un scor de 87), iar minimul reprezentând cea mai ridicată corupție (Somalia, cu un scor de 9) (Transparency International 2019). Media corupției percepute măsurată în țările vest europene și cele membre ale Uniunii Europene a fost de 66 în anul 2019, cele mai corupte țări fiind percepute Ungaria, România și Bulgaria, cu scoruri de 44 respectiv 43. Metodologia de calcul a Indicelui de Percepție a Corupției (CPI al Transparency International) include soliditatea instituțiilor, statul de drept, dezvoltarea economică, acordând o atenție specială corupției din sectorul public prin analiza detaliată a nivelului de extindere a folosirii mitei, deturnarea fondurilor publice, conflictul de interese și nepotismul, folosirea fondurilor publice pentru beneficii personale, capturarea statului de grupuri, și mecanismele implementate pentru prevenirea corupției, cum ar fi de exemplu, dar nu limitat la, protecția avertizorilor de integritate, lupta eficientă anticorupție împotriva persoanelor ce dețin funcții de reprezentare și guvernamentale.

Apartenența la Uniunea Europeană pare să fie asociată cu perceperea nivelului corupției. Dacă analizăm țările din Estul Europei care nu sunt membre în Uniunea Europeană, și țările din Asia Centrală putem constata că media scorului de percepție a corupției este de 34, aproape la jumătate din media Uniunii Europene (65 din 100), sau a țărilor membre OECD (68 din 100). Cu toate acestea, democrațiile, cum sunt cele din Uniunea Europeană, nu sunt imune la dezvoltarea corupției. Populismul este o soluție oferită de o parte a elitelor politice pentru rezolvarea corupției și salvarea democrației, deși, argumentează unii autori (Urbinati 2019) este de așteptat ca odată ajunse la putere partidele populiste să crească corupția fiind nevoite să răsplătească așteptări sociale, economice și politice mari din partea susținătorilor, subminând astfel însăși democrația. Populismul este definit fie ca o trăsătură ideologică a competitorilor politici care opun cetățenii elitismului partidelor politice tradiționale și pluralismului grupurilor de interese. Astfel, este subliniată în discursul public opoziția dintre puritatea cetățenilor și corupția elitelor (Golder 2016; Mudde 2007; Mudde și Rovira Kaltwasser 2013).

Alegerea unor politicieni populiști în funcții guvernamentale și vulnerabilizarea instituțiilor prin schimbări legislative neagreate de toate forțele politice și care intră în contradicție cu standardele organismelor internaționale, sunt mecanisme prin care democrațiile pot să alunece pe panta corupției și să își slăbească stabilitatea politică, socială și economică (Lessig 2013; Philp și Dávid-Barrett 2015). Opoziția societății civile poate ajuta la oprirea slăbirii democrației, mai ales atunci când prin acțiunile sale determină scăderea sprijinului popular pentru politicienii populiști sau corupți. Protestele societății civile din România, în 2015, 2017, 2018 și 2019, au criticat guvernele pentru acceptarea și promovarea practicilor de corupție la nivel înalt și pentru încercările de a slăbi instituțiile și legislația anticorupție, și au determinat atitudini de reținere, retragerea unor proiecte de legi controversate, sau chiar demisia guvernului.

Corupția reprezintă o temă importantă de studiu în științele economice sau științele politice (Heath, Richards, și de Graaf 2016; Olken și Pande 2012; Thompson 2018). Perspectivele sociologice asupra corupției au primit o atenție substanțial mai redusă. În acest capitol voi analiza câteva aspecte ale corupției și voi încerca să explic

percepția indivizilor asupra extinderii acestei probleme, modul în care aceștia valorizează comportamentele asimilate corupției. De asemenea, voi propune un model de analiză (vezi Figura 23) care să permită o perspectivă integrată a dimensiunilor de analiză ce privesc scopul, agenții și intermediarii implicați în corupție, dar și a dimensiunii sociale care includ modul în care indivizii valorizează actele de corupție.

Cadru conceptual și de analiză comprehensivă

Democrația reprezentativă este în mod fundamental bazată pe responsabilitatea și integritatea celor aleși și a celor care guvernează și administrează societatea. Atunci când cei care dețin puterea încalcă limitele impuse de cadrul legal și de cel etic, și abuzează de funcțiile pe care le dețin pentru a obține avantaje pentru ei sau pentru alte persoane (rude, prieteni, șefi politici, partide, alte grupuri de interese), indivizii percep această stare de fapt ca fiind una în care corupția are un grad ridicat de extindere în societate, instituțiile nu funcționează bine, iar legile se aplică discreționar sau diferențiat în funcție de clasa socială sau resursele materiale și de conexiuni pe care indivizii le pot folosi. Corupția a fost definită în extrem de abundenta literatură de specialitate care a abordat această problemă, ca fiind un mecanism prin care persoane care dețin puterea de decizie politică sau administrativă (de exemplu politicienii și funcționarii publici) o tranzacționează cu alte persoane sau grupuri în schimbul obținerii unor avantaje cum ar fi voturi, bani, produse materiale sau servicii (Rose-Ackerman 1999; Rothstein 2011; Shleifer și Vishny 1993; Uslaner 2008). Avantajele de natură electorală sunt caracteristice neregulilor cunoscute sub numele de corupție electorală sau clientelism electoral, în vreme ce al doilea tip de avantaje reprezintă forme ale corupției politico-economice.

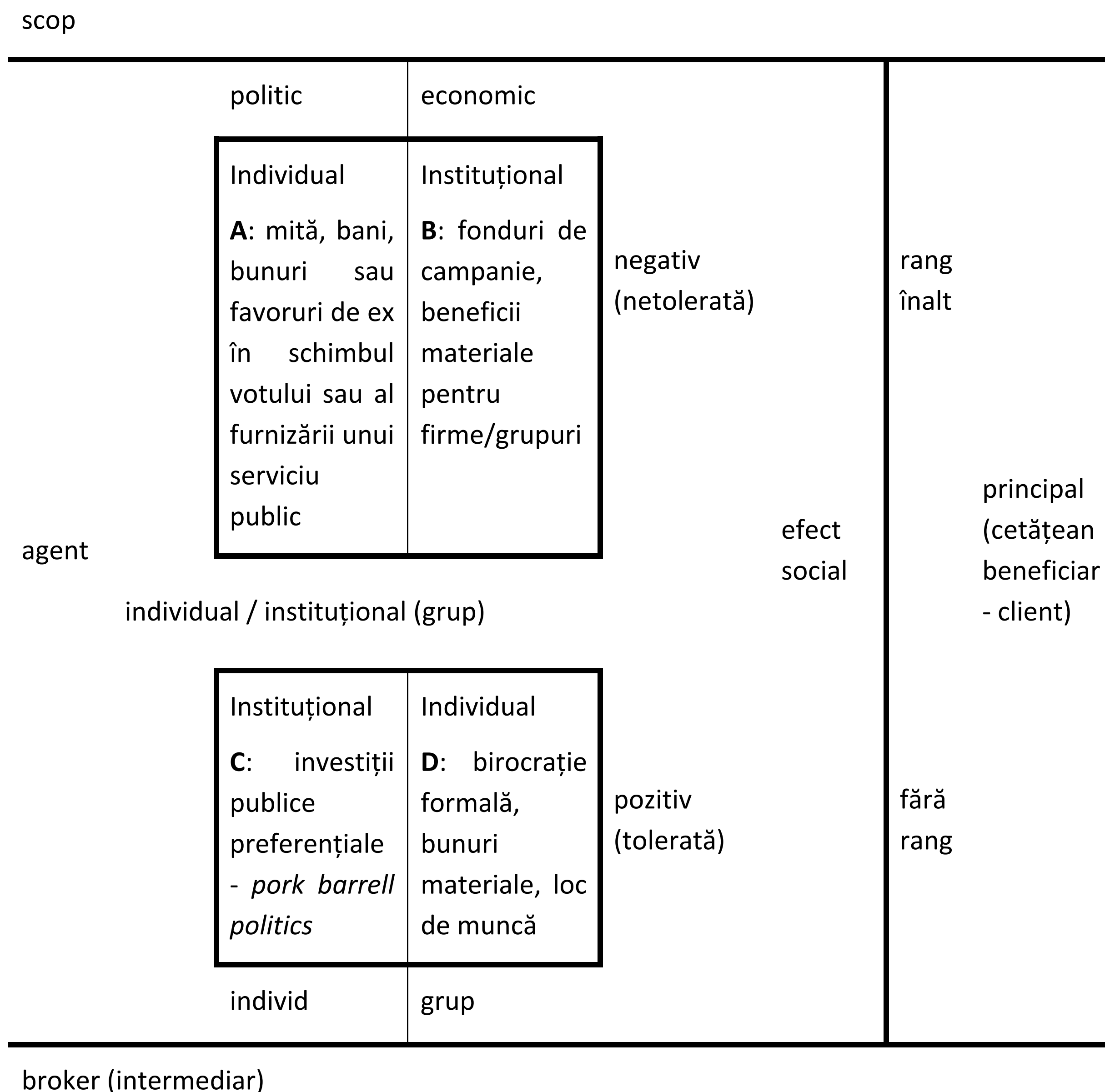
În literatura de specialitate explicarea fenomenului corupției s-a concentrat deseori pe agenții și intermediarii pe care aceștia îi folosesc, acordând o atenție mai redusă clienților, cetățenilor beneficiari. De asemenea, studiile au acordat o atenție deosebită marii corupții, care implică agenți individuali și instituționali, și rețele de agenți (indivizi sau grupuri). Mica corupție, înțeleasă ca fiind un mecanism prin care cetățenii simpli ocolesc un cadru instituțional nefuncțional, este răspândită în țările din Estul și Centrul Europei, este mai puțin explicată necesitând deseori studii empirice de anvergură, folosind cel mai dezagregat nivel de analiză, cel individual (Jancsics 2013; Karklins 2005). Tipurile diferite de corupție pot avea cauze diferite și pot produce efecte diferite.

Ineficiența instituțiilor în lupta anticorupție poate determina atitudini de adaptare a indivizilor și evaluarea subiectivă îngăduitoare a corupției economice (Badescu 2007). Corupția este, în general, valorizată negativ de cetățeni și societate în general. În general atunci când indivizii recunosc caracterul ilegal al unei acțiuni de dare / oferire sau primire a unor beneficii care în lipsa acestui schimb nu ar fi fost primite sau ar fi ridicat costurile pentru cetățean (principal) evaluarea morală a acestor fenomene tinde să conducă la exprimarea dezacordului moral față de efectele acțiunii. Totuși, unele studii (Bhargava 2006; Jancsics 2013; Muntean și Matu 2018) au identificat situații în care corupția, văzută ca o situație tranzacțională de rutină, politică sau economică, mutual benefică pentru părțile implicate, este valorizată mai degrabă pozitiv de cetățeni îndeosebi atunci când beneficiile publice excedează costurilor impuse de aceste schimburi chiar și atunci când aceste costuri sunt individuale, nu doar colective.

În științele sociale corupția este explicată folosind diferite perspective teoretice, cu atenție pe acțiunea corupției sau pe actorii implicați. O asemenea teorie, cea a schimbului social cu efecte mutual benefice (*exchange theory*), încearcă să explice motivele pentru care indivizii se angajează în relații de corupție mai ales în societăți în care instituțiile statului sunt slabe. Principalul argument este acela că în societate indivizii se angajează în relații de schimb care vizează activități, bunuri, servicii, ce produc costuri și beneficii pentru

părțile implicate, existând obligații de reciprocitate care nu sunt întotdeauna specificate, dar care au în comun încrederea părților implicate că partenerii se vor supune obligațiilor asumate (Blau 1986; Cook et al. 2013; Homans 1961). Acest tip de relații sunt adoptate îndeosebi în contexte socio-economice în care resursele sunt limitate, iar predictibilitatea distribuirii acestora pe baza unor criterii clare este redusă.

Figura 23. Cadru comprehensiv de analiză multidimensională a corupției

Folosind acest cadru de analiză, putem identifica pentru fiecare categorie câteva cazuri ilustrative. Astfel, în cvadrantul A putem identifica un caz celebru de corupție în care beneficiarul era de rang înalt, agentul corupător era și el individ de rang înalt, existând un intermediar individual, cu valorizare negativă la nivelul efectelor sociale. Un asemenea caz a fost cel al lui Adrian Năstase, prim ministru al României în perioada 2000-2004, candidat la funcția de președinte al țării în anul 2004, condamnat la închisoare pentru fapte de corupție în dosarul numit de presă „Zambaccian" (Digi24.ro 2014). Valorizarea negativă la nivel social poate

fi explicată prin efectele politice ale relațiilor de corupție în care au fost implicați indivizi cu funcții la nivel înalt: tranzacționarea unor resurse publice pentru scopuri electorale și beneficii personale, respectiv crearea unei rețele de intermediari cu funcții publice care capturează poziții oficiale și le folosesc pentru a captura resursele publice. În lipsa livrării unor beneficii publice identificabile pentru comunități, ne așteptăm ca mai degrabă indivizii să nu fie indulgenți cu încălcarea legii de oamenii politici.

În cvadrantul B se încadrează două cazuri de corupție cu beneficiari de rang înalt (Elena Udrea, respectiv Monica Iacob Ridzi), brokeri instituționali (firme de stat și private) și agenți instituționali (Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului, respectiv Ministerul Tineretului și Sportului), cazuri prezentate în mass-media sub numele de „Gala Bute", respectiv "2 Mai" (Guta 2015; Newsweek.ro 2018). În aceste cazuri valorizarea negativă la nivelul social poate fi determinată de folosirea unor evenimente cu impact public dar care nu generează beneficii cuantificabile la nivel individual (o gală de box, respectiv concerte pentru tineri), pentru implementarea unor mecanisme de corupție de către înalți oficiali în scopul construirii unei imagini favorabile în scopuri electorale. Spre deosebire de primul tip de evaluare negativă a corupției, în acest tip de corupție avem brokeri instituționali (instituții publice sau companii) care realizează tranzacția și care intervin în mecanismele de selecție a elitelor politice fără să livreze bunuri identificabile pentru comunități.

În cvadrantul C putem încadra politicile de tip *pork barrell*, prin care înțelegem alocări preferențiale de fonduri publice pentru anumite comunități din care provin sau în care sunt alese persoanele publice. În acest tip de corupție în care agentul este unul instituțional, iar brokerii sunt mai degrabă indivizi, putem încadra cazul PNDL și PNDL 2 (Programul Național de Dezvoltare Locală). În aceste cazuri fondurile publice sunt alocate mai degrabă discreționar de guvern, banii fiind alocați pentru programe de dezvoltare a infrastructurii locale cu preponderență în localități conduse de primari care provin din partidul aflat la guvernare (Pârvu și Ștefan 2016; Agerpres.ro 2017; Stirileprotv.ro 2019). Beneficiarii acestor fonduri sunt cetățenii care nu au ranguri înalte și nu dețin funcții publice. Cetățenii valorizează mai degrabă pozitiv tranzacția. Într-un sondaj național pe care l-am administrat după alegerile locale din anul 2016 pe un eșantion reprezentativ de 1897 de locuitori din zona rurală a României, suplimentat cu studiu etnografic, în care am intervievat, împreună cu studenții mei de la sociologie și științe politice de la SNSPA, aproximativ 300 de votanți, agenți electorali, candidați, primari, și viceprimari (Muntean și Matu 2018), am colectat opinii exprimate de diverși alegători care identificau circumstanțe atenuante pentru primari, viceprimari sau consilieri locali, atunci când aceștia migrează de la un partid la altul pentru a obține acces la fonduri publice oferite de guvern prin programele PNLD sau de la fondul de rezervă. De exemplu, un viceprimar al unei comune din județul Buzău (al cărui nume și localitate nu le voi menționa din motive de protecție a anonimității, dată fiind mărimea mică a comunității locale), justifica migrația la partidul aflat la guvernare prin beneficiile pe care localnicii le obțin ca urmare a alocării de fonduri publice preferențiale: asfaltarea străzilor principale, introducerea rețelei de apă curentă, sau plata unor facturi restante ale primăriei pentru contracte mai vechi. Într-o altă localitate, din județul Vaslui, un primar a obținut în schimbul migrației sale la partidul aflat la guvernare fonduri publice discreționare pe care le-a folosit pentru a extinde rețeaua de canalizare și apă din localitate. Desigur, nu putem ignora efectele electorale ale acestor alocări politice a fondurilor, primarii utilizându-le pentru a motiva în comunitate realegerea lor în funcție (Muntean și Matu 2018). Beneficiile politice sunt însă simetrice: sprijinul politic la nivel național obținut de reprezentanții locali le permite acestora să livreze cetățenilor din comună beneficii în schimbul cărora vor acorda voturile în alegerile locale, dar acesta este important și pentru a asigura susținerea electorală în alegerile naționale pentru reprezentanții partidului aflat la guvernare.

Cvadrantul D identifică un alt tip de corupție: beneficiarii sunt cetățeni fără rang public, iar agenții sunt indivizi care folosesc ca intermediari grupuri de brokeri. Acest tip de tranzacții poate fi mai ușor acceptat în societate

și prin urmare valorizat pozitiv pentru ca permite identificarea unor soluții rapide pentru probleme care altfel ar crește costurile (îndeosebi de timp) (Scott 1972; Rose-Ackerman 1978; Fisman și Golden 2017). Studii recente au identificat mecanisme de adaptare locală a indivizilor pentru a minimiza costurile în interacțiunea cu autoritățile publice. De exemplu mecanisme și strategii pe care partidele le folosesc în organizarea rețelelor de brokeri electorali sunt utile nu doar agenților pentru a obține beneficiul individual (mită, vot) ci și clienților (cetățeni) care obțin un raport cost-beneficiu favorabil (de ex. favoruri administrative pentru obținerea unor aprobări sau certificate, un loc de muncă, alte bunuri materiale). Totuși, ne putem întreba în ce măsură indivizii percep corupția ca fiind o problemă care afectează stabilitatea societății și în ce măsură consideră că aceasta reduce gradul lor de bunăstare sau dimpotrivă, îi ajută să își crească beneficiile individuale? În studiile de teren post electorale, cantitative și calitative, pe care le-am efectuat în 2014, 2015 și 2016 (Mares și Muntean 2015; Mares, Muntean, și Petrova 2018; Muntean și Matu 2018) am documentat situații în care persoanele intervievate consideră că faptele de corupție realizate de unii oficiali locali pot fi trecute cu vederea dacă aceștia pot performa în administrarea comunității și pot livra beneficii locuitorilor acestora. „Să fure pentru ei dar să facă lucruri și pentru noi” spunea un locuitor intervievat într-o comună din sud-vestul Transilvaniei. Într-o altă comună, de această dată din Moldova, câteva persoane intervievate evaluau retrospectiv succesul „pedepsirii” aleșilor locali care au fost corupți: „în comuna noastră am schimbat primarul la fiecare scrutin și nu avem apă și canal, cei din comuna S, care e mai sus, spre munte, deși e comună mai mică, și bugetul local e mai mic, au toți apă și canal pentru că nu au schimbat niciodată primarul în ultimii 20 de ani”.

Cadrul metodologic

Ne putem întreba în ce măsură există diferențe de evaluare negativă a corupției în funcție de caracteristici individuale și de grup ale experiențelor indivizilor, cum ar fi nivel de încredere, grad de dezvoltare locală, probleme publice locale, experiențe personale migratorii, nivel de bunăstare personală, zonă de rezidență? Folosind informații din studiul World Values Survey realizat România în anul 2018, voi testa câteva ipoteze care încearcă să ofere noi explicații pentru atitudinile cetățenilor față de corupție. În anexă am indicat caracteristicile descriptive ale variabilelor folosite în analiza din acest capitol. Am creat baza de date pentru această analiză folosind datele din World Values Survey 2018 și date oferite de Institutul Național de Statistică și Banca Națională a României. Pentru replicare, la cerere, baza de date folosită în acest capitol poate fi oferită gratuit, împreună cu comenzile de sintaxă.

În diverse studii care au analizat diferențele de dezvoltare dar și în opinia publică, s-a remarcat opinia conform căreia există diferențe de comportament și de atitudini între locuitorii diferitelor regiuni ale României. Deseori putem identifica în mass-media discursuri precum cele care anatemizează locuitorii din anumite județe din sudul țării ca fiind mai degrabă predispuși să tolereze sau chiar să susțină, cel puțin electoral, comportamente ilegale cum ar fi corupția. Am încercat să identific în ce măsură există diferențe regionale între locuitori în ce privește atitudinile față de un comportament ilegal cum ar fi cel de oferire a unei sume de bani sau bunuri materiale în schimbul primirii unui serviciu public pe care persoana ar fi fost în mod normal îndreptățită să îl primească. În Tabelul 5 putem observa că există asocieri semnificative între experiența faptelor de mică corupție și regiunea de dezvoltare. Astfel, în județele din regiunile de dezvoltare Sud și Sud-Vest indivizii tind să raporteze experimentarea unor evenimente de mică corupție într-o măsură mai mare decât locuitorii din regiunile de dezvoltare Centru, București-Ilfov sau Sud-Est.

Tabelul 5. Legătura dintre evaluarea situațiilor în care respondentul sau o persoană cunoscută a fost nevoită să dea mită și regiunea de dezvoltare în care locuiește acesta

	Oameni ca dvs. sunt nevoiți să dea mită pentru a obține serviciile de care au nevoie? %				
Regiune	niciodată	rar	frecvent	întotdeauna	Total
Nord Est: SV, BT, IS, NT, BC, VS	19.35	**20.97**	**47.58**	12.1	100
Sud Est: BZ, VN, GL, BR, TL, CT	**47.62**	33.33	**12.38**	**6.67**	100
Sud: PH, DB, AG, TR, GR, CL; IL	**11.7**	26.06	**45.74**	**16.49**	100
Sud Vest: DJ, MH, GJ; VL, OT	**6.2**	27.13	**47.29**	**19.38**	100
Vest: CS, TM, AR, HD	**23.21**	**22.62**	**44.05**	10.12	100
Nord Vest: BH, SM, MM, BN, CJ, SJ	20.17	34.45	35.29	10.08	100
Centru: BV, SB, AB, MS, HR, CV	**12.3**	**43.44**	**31.15**	13.11	100
București Ilfov: B, IF	**25.25**	**40.4**	**25.25**	9.09	100
Total	19.64	30.08	37.76	12.52	100

Pearson chi2(21) = 132.8126 Pr = 0.000

likelihood-ratio chi2(21) = 132.1230 Pr = 0.000

Cramér's V = 0.2049

Celulele marcate cu litere îngroșate au asocieri semnificative între valorile celor două variabile, chi2 > 1.0

Încrederea în instituțiile statului este unul dintre factorii fundamentali pentru evaluarea și dezvoltarea capitalului social dar și pentru evaluarea modului în care funcționează instituțiile politice. Un grad ridicat de încredere pentru instituții poate indica o apreciere pozitivă a performanței acestora. Prin urmare, ipoteza pe care o testez este:

H1. Încrederea ridicată în instituțiile politice este corelată cu perceperea unui nivel scăzut de corupție.

Dezvoltarea comunităților locale poate fi influențată de factori economici, socio-demografici și politici. Problemele comunității locale e posibil să producă efecte nu doar asupra nivelului bunăstării personale a indivizilor ci și în ce privește modul în care aceștia evaluează condițiile de dezvoltare a comunității. Acești factori pot fi determinați la rândul lor de gradul de eficiență în funcționarea instituțiilor, care, așa cum am argumentat mai sus, este, conform studiilor, determinată de diverși factori, precum corupția. În ipoteza precizată mai jos voi testa modul în care percepția asupra corupției este influențată de factori de la nivel local.

H2. Un grad ridicat de criminalitate, șomajul crescut, un număr mare de pensionari (aceștia având un risc ridicat de deprivare economică și socială), un număr mare de persoane care au emigrat temporar (de exemplu

pentru găsirea un loc de muncă), puține investiții străine directe (cu potențial efect asupra dezvoltării economice generale locale), un număr mare de autorizații de construcție rezidențială (în mass media din România sectorul construcțiilor fiind prezentat deseori ca unul mai predispus la corupție, instituțiile fiind ineficiente în asigurarea disciplinei urbanistice) ne așteptăm ca evaluarea corupției să fie negativă.

Participarea civică a indivizilor tinde să conducă la un grad mai ridicat de informare al acestora cu privire la problemele comunității, dar și la o evaluare critică a eficienței instituțiilor în combaterea corupției. De asemenea, activitatea civică în grupuri formale, apolitice sau care sunt sensibile la eficiența politicilor publice, precum organizațiile religioase sau sindicatele, poate crește nivelul de identificare a răspândirii corupției. Voi testa, astfel, ipoteza potrivit căreia:

H3. Indivizii implicați civic sunt mai predispuși să evalueze corupția în termeni categorici, având un grad ridicat de informare asupra problemelor comunității. Astfel ne așteptăm ca membrii activi în organizații apolitice, care permit o implicare activă în problemele comunității, să perceapă critic corupția.

Corupția nu este singura formă de comportament ilegal în societate. Unele dintre aceste comportamente ilegale au un impact perceput ridicat în vreme impactul altor comportamente de acest fel poate fi perceput ca fiind relativ scăzut sau limitat. Indivizii care sunt intransigenți cu aceste din urmă comportamente vor fi mai degrabă intransigenți și atunci când evaluează comportamente precum corupția. Voi testa deci ipoteza care încearcă să identifice în ce măsură evaluarea etică a neregulilor și neacceptarea altor forme de comportament ilegal poate prezice modul în care indivizii evaluează negativ prezența corupției.

H4. Evaluarea negativă a altor forme de comportament ilegal (cum ar fi neplata biletului de transport în comun, furtul, neplata taxelor și impozitelor), tinde să favorizeze evaluarea negativă a corupției în general.

Ilegalitățile în alegeri au reprezentat o problemă importantă în agenda publică din ultimii ani în România, fiind reflectate în mass media, în discursul public al competitorilor și partidelor politice, dar și în politicile instituționale. În discursul public neregulile electorale (clientelismul electoral) tind să fie prezentate ca principala problemă din perioada electorală care influențează calitatea guvernării și gradul de extindere a corupției. Așadar, voi testa următoarea ipoteză:

H5. Perceperea unui grad ridicat de extindere a clientelismului electoral determină evaluarea prezenței în grad ridicat a corupției.

În discursul public din perioada recentă mass media românească a dezvoltat ideea potrivit căreia unele partide sunt mai corupte decât altele iar prin urmare anumite categorii de votanți sunt mai degrabă predispuși să valorizeze dacă nu pozitiv măcar indiferent problema corupției politicienilor și funcționarilor publici. Principalele partide parlamentare din România sunt PSD și PNL, primul fiind la guvernare 23 de ani din ultimii 30. De aceea, cresc șansele ca printre membrii săi activi, de rang înalt, să își facă loc indivizi corupți. Deși a fost partener de alianță cu PSD în perioada 2011-2014, PNL se identifică și proiectează public imaginea unui partid aflat în opoziție față de PSD. Prin urmare, ipoteza este:

H6. Alegătorii PSD sunt mai predispuși să accepte existența corupției în vreme ce alegătorii PNL vor valoriza mai degrabă negativ corupția și vor considera că aceasta este o problemă majoră cu extindere largă în societate.

În abordarea clasică a literaturii de specialitate se argumentează faptul că democrația are mai mari șanse să supraviețuiască atunci când cetățenii nu susțin alternative nedemocratice, precum guvernarea militară, religioasă sau autoritară. De asemenea, un grad ridicat de extindere a corupției și ineficiența instituțiilor în combaterea acesteia, poate să fie un factor favorizant pentru dezvoltarea unor atitudini care să favorizeze

politici radicale, chiar și nedemocratice, care să compenseze ineficiența politicilor instituțiilor democratice. În discursul public reflectat în mass-media din perioada post-comunistă au ieșit în evidență opiniile care au susținut mesajele radicale ale unor candidați sau partide. Voi testa ipoteza conform căreia:

H7. Susținerea unor alternative nedemocratice de guvernare determină evaluarea negativă a corupției, în sensul existenței unei corupții ridicate.

Democratizarea este un proces prin care indivizii învață noi reguli și proceduri care pun accept pe statul de drept și respectarea legii de toți cetățenii, instituții funcționale. Experiențele migratorii care permit contactul intens și de durată (de exemplu perioade de studiu sau de muncă în afara țării) cu alte culturi (inclusiv cultură politică) și forme de administrare a comunității, oferă noi cunoștințe și valori cu care indivizii se vor acomoda și care, deci, vor fi mai puțin identificate ca excepție ci mai degrabă o regulă eficientă de organizare și administrare a unei societăți. Voi testa ipoteza următoare:

H8. Indivizii care au avut personal experiențe migratorii sau prin intermediul persoanelor apropiate, tind să evalueze negativ corupția prin identificarea unui grad ridicat al extinderii acesteia în România.

Rezultatele analizei: alegeri corecte, corupție politică mai redusă

Pentru a testa aceste ipoteze am folosit analiza de regresie lineară (OLS) adăugând pentru control câteva variabile socio-demografice, cum ar fi vârsta, genul, nivelul de educație, tipul de localitate de rezidență, sau clasa socială auto-percepută, așa cum se poate vedea în anexă, care prezintă descrierea variabilelor incluse în analiză. În urma analizei acestor modele explicative putem trage câteva concluzii, Tabelul 6 oferind o imagine agregată a rezultatelor.

Pentru prima ipoteză, ce conține variabilele cauză încredere în diverse instituții, datele arată coeficienți semnificativi statistic la un nivel $p<0.05$ pentru variabilele încredere în biserică și încredere în armată. Scăderea încrederii în biserică cu un nivel (de exemplu de la ”destul de multă” la ”nu prea multă”) crește evaluarea negativă a corupției cu 0.16 puncte (pe scala de la 0 la 10). Astfel, putem afirma că indivizii care nu au încredere în biserică sunt mai degrabă critici cu evaluarea nivelului corupției. O posibilă explicație poate fi dată de discursul public din ultimii ani care a pus presiune pe biserică, în special pe Biserica Ortodoxă Română (BOR) pentru lipsa de reacție publică și de condamnare a corupției. În plus, BOR a fost criticată în mass media că închide ochii la aceste comportamente ale celor care dețin puterea pentru a păstra privilegiile economice și a obține sprijin financiar pentru proiecte cum ar fi construcția Catedralei Mântuirii Neamului. În ce privește încrederea în armată, creșterea încrederii în această instituție cu un nivel (de exemplu de la ”destul de multă” la ”foarte multă”) crește percepția asupra extinderii corupției cu 0.19 puncte (pe scala de la 0 la 10 folosită pentru măsurarea percepției corupției), o posibilă explicație fiind aceea că armata este instituția percepută ca fiind cea mai puțin coruptă dintre toate instituțiile naționale. Deși la un nivel de semnificație scăzut ($p<0.10$), încrederea în tribunale (folosită aici ca variabilă proxy pentru încrederea în justiție) este un predictor semnificativ statistic pentru modul în care indivizii evaluează gradul de extindere a corupției. Sensul relației de cauzalitate este identic cu cel identificat pentru încrederea în biserică.

În al doilea model explicativ creșterea numărului de șomeri în județul în care locuiesc respondenții, tinde să scadă percepția negativă față de corupție. O posibilă explicație ar putea fi aceea că legătura nu este una directă ci mai degrabă intermediată de dependența șomerilor de instituțiile statului și de puterea pe care decidenții locali sau regionali o au pentru a influența statusul social și economic al acestora. De asemenea,

importanța unor probleme mai degrabă abstracte, cum este nivelul de corupție, greu de perceput și de măsurat chiar și de măsurat chiar și de către persoane cu un status social ridicat, este mai degrabă redusă pentru persoanele aflate în șomaj, pentru care alte probleme pot fi mai importante, cel care au un caracter imediat, cum ar fi asigurarea traiului zilnic.

În cazul celei de-a treia ipoteze putem constata că implicarea civică crește atitudinea critică față de problemele structurale ale societății, deși nu întotdeauna în același sens indiferent de ce formă ia această implicare civică. Implicarea în organizații religioase tinde să scadă cu 0.52 puncte (pe scala de la 0 la 10) perceperea corupției ca fiind răspândită. Pe de altă parte, implicarea în organizații sindicale tinde să crească cu 0.57 puncte perceperea răspândirii corupției. Implicarea în organizații sindicale, în activități care urmăresc scopuri sociale și economice, poate fi un factor favorizant pentru creșterea conștientizării unor probleme precum eficiența instituțiilor sau încălcarea legii de către politicieni.

A patra conjectură este parțial confirmată. Două variabile au efecte semnificative statistic asupra percepției nivelului corupției: gradul de acceptare a furtului și evaziunii fiscale. Acceptarea furtului ca activitate justificată scade cu 0.12 unități (pe scala de la 0 la 10) acceptarea opiniei ca în România nu există corupție. Pe de altă parte, acceptarea justificării neplății taxelor și impozitelor indiferent de motive, crește cu 0.1 unități percepția asupra extinderii corupției în România. O posibilă explicație poate fi aceea că evaziunea fiscală este mai degrabă o activitate ilegală a gulerelor albe, necesitând nu doar capitalul supus evaziunii, ci și cunoștințele necesare implementării și alibiului unor asemenea activități. Evaziunea fiscală este crescută mai degrabă atunci când taxarea este impredictibilă iar instituțiile, în special cele de control, sunt slabe și ineficiente, aplicarea legii făcându-se mai degrabă discriminatoriu.

Al cincilea model explicativ a analizat rolul clientelismului electoral în evaluarea extinderii corupției. Observând nivelul coeficientului de determinare multiplă R^2, putem afirma că dintre toate ipotezele incluse în analiză acesta a fost cel mai bun model explicativ pentru evaluarea nivelului corupției din România. Creșterea cu un nivel a evaluării corectitudinii modului în care sunt numărate voturile (de exemplu de la ”uneori” la ”niciodată”) crește percepția asupra nivelului de extindere a corupției cu 0.23 puncte (pe scala de la 0 la 10). Scăderea cu o unitate a evaluării existenței cumpărării voturilor în alegeri (de exemplu de la ”uneori” la ” destul de des”) crește perceperea nivelului de corupție cu 0.27 puncte (pe scala de la 0 la 10). Aceeași direcție a relației este observată și pentru variabila cauză ”cei bogați cumpără alegerile”. De asemenea, acordarea unei importanțe mai mari organizării corecte a alegerilor (de exemplu de la ”nu foarte important” la ”destul de important”) crește perceperea nivelului de corupție cu 0.16 (pe scala de la 0 la 10), în vreme ce acordarea unei importanțe mai scăzute a alegerilor corecte scade percepția nivelului corupției în România. Incapacitatea instituțiilor statului de a organiza alegeri corecte, de a asigura cetățenii că procesul de selecție a guvernanților nu este monopolizat de un grup restrâns de persoane care au acces la resurse, poate scădea încrederea cetățenilor că statul ține sub control faptele ilegale precum corupția iar cei care încalcă legea și sunt corupți sunt pedepsiți.

Tabelul 6. Modele explicative pentru evaluarea corupției

	Model (1) încredere	Model (2) probleme locale	Model (3) implicare civică	Model (4) etica corupției	Model (5) nereguli alegeri	Model (6) partizanat	Model (7) regim alternativ	Model (8) experiență migratorie
biserica	**0.156***							
armata	**-0.194***							
presa	0.021							
sindicate	-0.058							
politie	-0.079							
tribunale	**0.142†**							
guvern	**0.326****							
partide	**0.446*****							
functionari	0.065							
presedintie	-0.029							
primarie	-0.105							
educ	-0.015	-0.020	-0.029	-0.026	-0.009	-0.024	-0.021	-0.031
age	-0.004	-0.003	-0.005	-0.004	0.001	-0.005	-0.006	-0.005
loctip	-0.143**	-0.230**	-0.179***	-0.173***	-0.135*	-0.265**	-0.191***	-0.221***
gender	-0.170	-0.049	-0.052	-0.044	-0.083	-0.172	-0.033	-0.096
clasa	-0.071	-0.009	-0.045	0.029	-0.094	-0.106	0.008	-0.002
somaj2017		**0.087***						
condamnari2017		0.000						
autzconstructie2017		-0.000						
pensionari2017		-0.000						
pensionariagricultori2017		-0.000†						
emigranti2017		0.000†						
isd2017		-0.000**						
orgrelig			**-0.515****					
orgsind			**0.571****					
orgpartid			-0.081					
beneficii				0.007				
blatist				-0.063				
furt				**-0.120†**				

	Model (1) încredere	Model (2) probleme locale	Model (3) implicare civică	Model (4) etica corupției	Model (5) nereguli alegeri	Model (6) partizanat	Model (7) regim alternativ	Model (8) experiență migratorie
evaziune				**0.091*** **				
mituit				-0.027				
votnumaratcorect					**0.231** **			
mitavotanti					**-0.269** **			
alegericumparate					**-0.360*** **			
amenintarevot					0.096			
alegericorecte					**-0.164†**			
psd						0.265		
pnl						**0.603†**		
usr						0.224		
leftright						-0.016		
armyruler							0.084	
strongruler							0.016	
democracy							-0.093	
churchruler							**0.156†**	
abroad								-0.063
abroadfriend								0.138
_cons	7.407***	9.121***	10.110***	9.959***	10.468***	10.080***	9.267***	10.149***
N eșantion în analiză	870	1076	1053	1039	651	465	804	961
adj. R^2	0.087	0.022	0.023	0.018	0.104	0.013	0.021	0.015

† p<0.10, * p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001

A șasea ipoteză este confirmată de datele empirice evalua importanța identificării partizane. Comparativ cu votanții celorlalte partide (partidele incluse în sondajul WVS au fost PSD; USR, PMP, UDMR, ALDE), votanții PNL evaluează mai degrabă negativ corupția, apreciind ca aceasta este foarte mare. A fi membru PNL, comparativ cu a fi membrul oricărui alt partid, crește perceperea nivelului de corupție cu 0.60 (pe scala de la 0 la 10). Imaginea PSD, dar și a altor partide, precum ALDE sau PMP, prezentată în mass-media ultimilor ani a fost una mai degrabă negativă, cu lideri politici care au exprimat opinii pentru controlul justiției în lupta împotriva corupției, anti-DNA, anti-Kovesi sau care au avut probleme personale în justiție. Reforma justiției (de exemplu OUG13/2017) în direcția numirii unor șefi de parchete specializate care susțineau mai o temperare a campaniei anti-corupție îndreptată împotriva marilor corupți cum ar fi politicienii, a condus la masive proteste publice care au afectat încrederea în coaliția aflată la guvernare și au crescut polarizarea anti-corupție radicală vs. anti-corupție nuanțată și temperată. După ce Klaus Iohannis a câștigat alegerile prezidențiale în 2014 PNL s-a auto-poziționat ca un partid care sprijină necondiționat lupta anti-corupție, în opoziție astfel față de celelalte partide pe acest subiect. Opoziția la reforma justiției pare că a scăzut încrederea în partide și în instituțiile centrale ale statului, a polarizat competitorii politici și a dus la apariția unora noi, cum ar fi USR, sau la creșterea sprijinului electoral pentru alții (PNL). Desigur, aceasta nu înseamnă că în aceste partide nu ar fi politicieni corupți sau că alegătorii acestor partide nu ar fi fost implicați niciodată în schimburi de tip corupție, mutual benefice.

În a șaptea ipoteză am evaluat importanța susținerii unui tip de regim ne-democratic pentru percepția nivelului corupției. Variabila ”guvernare religioasă” are un efect semnificativ statistic asupra evaluării corupției. Identificarea unui impact mai degrabă negativ al unei guvernări organizată pe principii religioase și / sau cu grupuri politice cu orientare religioasă (de exemplu de la ”bine” la ”prost”) crește perceperea nivelului de corupție cu 0.27 puncte (pe scala de la 0 la 10). Contrar așteptărilor, susținerea unui regim democratic nu produce efecte semnificative statistic în evaluarea corupției. Sensul relațiilor dintre variabilele explicative și variabila rezultat este însă în concordanță cu relația exprimată în conjectura testată aici. Deși nesemnificative statistic, susținerea regimurilor nedemocratice este în relație negativă cu perceperea unui nivel ridicat de corupție, în vreme ce susținerea unui regim democratic are o relație negativă cu evaluarea corupției: indivizii vor tinde să susțină democrația ca formă de guvernare și să perceapă corupția ca o problemă importantă. O altă posibilă explicație ar putea fi aceea că cetățenii percep corupția ca un fenomen întâlnit în orice formă de guvernare, iar cei care consideră democrația ca fiind cea mai bună formă de guvernare a țării nu ar percepe într-un grad semnificativ mai mare decât cei care susțin regimuri nedemocratice ca fiind soluții la un grad ridicat de corupție.

Pentru o singură ipoteză datele nu susțin relația cauzală anticipată. Surprinzător, contrar opiniilor manifestate în discursul public, experiențele migratorii par să nu facă nici o diferență în atitudinea față de corupție. Indivizii care au avut asemenea experiențe nu sunt mai critici față de realitatea din țară și nu percep mai multă corupție decât indivizii care nu au migrat sau nu au avut persoane apropiate care au migrat. O posibilă explicație ar putea fi dată de un efect de uniformizare a opiniilor și atitudinilor pe care chiar experiențele migratorii le au asupra celor care au migrat și asupra celor care nu au migrat și nu au prieteni sau rude care au migrat. Accesul la un mediu informațional variat care să ofere informații despre realitatea din țară și cea din afară poate să uniformizeze aceste atitudini. În plus, contextul intern marcat de campanii susținute anti-corupție dublate de proteste majore începând cu protestele post Colectiv din toamna 2015, a creat condiții pentru creșterea percepției negative asupra corupției în rândul non-migranților.

Concluzii

Corupția este o problemă importantă cu care se confruntă societățile democratice. Complexitatea acestui fenomen, tipurile de părți implicate, rețelele de intermediari folosite, beneficiile obținute, amplitudinea fenomenului, raportarea societății la acesta, necesită un cadru multidimensional de analiză care să permită o mai bună înțelegere a modului în care în diferite societăți și/sau contexte corupția produce efecte diferite și răspunsuri diferite ale decidenților și cetățenilor. Am constatat că indivizii pot evalua aceste activități ca schimburi în care nu sunt implicați doar politicieni de rang înalt, ci și cetățenii simpli, cu avantaje mai mult sau mai puțin disproporționate pentru părțile implicate.

Datele colectate în studiul World Values Survey au ajutat la testarea unor conjecturi prin care am încercat să explic atitudinile față de corupție. Astfel, am constat ca încrederea scăzută în biserică tinde să reducă evaluarea critică a nivelului corupției, în vreme ce activarea comportamentelor civice în organizații formale precum sindicatele poate conduce la o abordare critică a performanței decidenților în ce privește combaterea corupției. Experiențele migratorii personale sau ale cunoscuților nu par să schimbe modul în care indivizii evaluează gradul de corupție, deși în ultimii ani protestele anti-corupție și susținerea electorală a partidelor cu programe anti-corupție au fost corelate în discursul public cu influența experiențelor pe care tot mai mulți dintre cetățeni le au cu regimuri democratice occidentale, percepute ca fiind mai puțin corupte și mai puțin tolerante față de politicienii corupți.

Bibliografie

Agerpres.ro. 2017. „USR: PNDL II continuă să fie folosit ca puşculiţa politică a PSD”. Preluat în 10 noiembrie 2019 (http://www.agerpres.ro/politica/2017/07/20/usr-pndl-ii-continua-sa-fie-folosit-ca-pusculita-politica-a-psd-20-03-14).

Badescu, Gabriel. 2007. „Trust, Corruption and Tax Evasion in Romania”. Pp. 307–26 în *Tax Evasion, Trust, and State Capacities*, ediție de N. Hayoz și S. Hug. Bern: Peter Lang.

Bhargava, Vinay. 2006. „Curing the cancer of corruption”. Pp. 341–69 în *Global issues for global citizens: an introduction to key development challenges*, ediție de V. K. Bhargava. Washington, D.C: World Bank.

Blau, Peter Michael. 1986. *Exchange and power in social life*. New Brunswick (U.S.A.): Transaction Books.

Cook, Karen S., Coye Cheshire, Eric R. W. Rice, și Sandra Nakagawa. 2013. „Social Exchange Theory”. Pp. 61–88 în *Handbook of Social Psychology*, ediție de J. DeLamater și A. Ward. Dordrecht: Springer Netherlands.

Digi24.ro. 2014. „Adrian Năstase, condamnat la patru ani de închisoare, a ajuns la Penitenciarul Rahova cu cătușe la mâini”. Preluat în 10 noiembrie 2019 (https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/justitie/adrian-nastase-condamnat-la-patru-ani-de-inchisoare-a-ajuns-la-penitenciarul-rahova-cu-catuse-la-maini-179632).

Fisman, Raymond și Miriam A. Golden. 2017. *Corruption: what everyone needs to know*. New York: Oxford University Press.

Golder, Matt. 2016. „Far Right Parties in Europe”. *Annual Review of Political Science* 19(1):477–97.

Guta, Daniel. 2015. „Monica Iacob Ridzi va Face Închisoare. Sentinţă Definitivă În Dosarul de Corupţie”. *Adevarul.Ro*. Preluat în 16 ianuarie 2020 (https://adevarul.ro/locale/hunedoara/monica-iacob-ridzi-inchisoare-sentinta-definitiva-dosarul-coruptie-1_54e1fa8f448e03c0fdab8057/index.html).

Heath, Anthony F., Lindsay Richards, și Nan Dirk de Graaf. 2016. „Explaining Corruption in the Developed World: The Potential of Sociological Approaches”. *Annual Review of Sociology* 42(1):51–79.

Homans, George C. 1961. *Social Behavior: Its Elementary Forms*. Harcourt, Brace & World.

Jancsics, David. 2013. „Petty Corruption in Central and Eastern Europe: The Client's Perspective". *Crime, Law and Social Change* 60(3):319–41.

Karklins, Rasma. 2005. The System Made Me Do It: Corruption in Post-Communist Societies. Armonk, NY: Sharpe.

Lessig, Lawrence. 2013. „Institutional Corruptions". *SSRN Electronic Journal*.

Mares, Isabela și Aurelian Muntean. 2015. „Mayors, ethnic intermediaries and party brokers: explaining variation in clientelistic strategies in rural settings". în *European Political Science Association*. Vienna.

Mares, Isabela, Aurelian Muntean, și Tsveta Petrova. 2018. „Economic Intimidation in Contemporary Elections: Evidence from Romania and Bulgaria". *Government and Opposition* 53(03):486–517.

Mudde, Cas. 2007. *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge, UK ; New York: Cambridge University Press.

Mudde, Cas și Cristóbal Rovira Kaltwasser. 2013. „Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America". *Government and Opposition* 48(2):147–74.

Muntean, Aurelian și George Matu. 2018. „Political clientelism and local development in rural Romania: locality-level variations in accessing national and European funding". în *Society of Romanian Sociologists Annual Conference*. Timisoara.

Newsweek.ro. 2018. „Elena Udrea, Condamnată La Şase Ani de Închisoare În Dosarul „Gala Bute"". Preluat în 10 noiembrie 2019 (https://newsweek.ro/justitie/elena-udrea-condamnata-la-sase-ani-de-inchisoare-dosarul-gala-bute).

Olken, Benjamin A. și Rohini Pande. 2012. „Corruption in Developing Countries". *Annual Review of Economics* 4(1):479–509.

Pârvu, Septimius și Laura Ștefan. 2016. *Banii si achizitiile: unde au ajuns contractele din PNDL? Policy brief*. 52. Bucureşti: Expert Forum.

Philp, Mark și Elizabeth Dávid-Barrett. 2015. „Realism About Political Corruption". *Annual Review of Political Science* 18(1):387–402.

Rose-Ackerman, Susan. 1978. *Corruption: a study in political economy*. New York: Academic Press.

Rose-Ackerman, Susan. 1999. *Corruption and government: causes, consequences, and reform*. New York: Cambridge University Press.

Rothstein, Bo. 2011. The quality of government: corruption, social trust, and inequality in international perspective. Chicago ; London: University of Chicago Press.

Scott, James C. 1972. *Comparative political corruption*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.

Shleifer, Andrei și Robert W. Vishny. 1993. „Corruption". *The Quarterly Journal of Economics* 108(3):599–617.

Stirileprotv.ro. 2019. „«Mama mea sunt eu». Marian Oprișan, cât de bogat este de fapt şi dezastrul din judeţ". *Stirileprotv.ro*. Preluat în 30 septembrie 2019 (https://stirileprotv.ro/romania-te-iubesc/judete-la-stapan-vrancea-partea-ii-mama-mea-sunt-eu-marian-oprisan-despre-declaratia-de-avere-si-dezastrul-din-judet.html).

Thompson, Dennis F. 2018. „Theories of Institutional Corruption". *Annual Review of Political Science* 21(1):495–513.

Transparency International. 2019. *Corruption Perception Index 2018*. Berlin: Transparency International.

Urbinati, Nadia. 2019. „Political Theory of Populism". *Annual Review of Political Science* 22(1):111–27.

Uslaner, Eric. 2008. Corruption, inequality, and the rule of law: the bulging pocket makes the easy life. Cambridge University Press.

Anexa. Descrierea variabilelor utilizate în analiză.

Variabilă	***Descriere***	***Valori***	***Indicatori***
coruptie	Opinie în ce privește corupția din România.	1= nu există corupție în România … 10 = există corupție foarte mare în România	Medie = 8.7 Mediana = 10 Abatere standard = 1.85
mita	Cât de des credeți că oamenii obișnuiți ca dvs. sau cei din vecinătatea dvs. sunt nevoiți să plătească mită, să dea un cadou sau să facă o favoare pentru a obține serviciile de care au nevoie	1 niciodată 2 rar 3 frecvent 4 întotdeauna	Mediana = 3
age	Vârsta în ani împliniți	Minim eșantion = 18 Maxim eșantion = 85	Medie = 48 Mediana = 48 Abatere standard = 18
gender	Genul	0 = bărbat (40%) 1 = femeie (60%)	
educ	Educația respondentului în ani petrecuți în sistemul de educație formală	0 = fără educație (nici un an petrecut în școală) 2 = școală primară neterminată 4 = școală primară terminată 6 = gimnaziu incomplet 8 = gimnaziu complet 10 = școală de ucenici sau liceu neterminat 12 = școală profesională sau liceu terminat 14 = școală de maiștri, postliceală, facultate neterminată, colegiu sau subingineri absolvit 16 = facultate terminată 18 = masterat sau doctorat absolvit	Medie = 11.5 Mediana = 12 Abatere standard = 3.5
loctip	Tipul localității de rezidență a respondentului	1 = Capitală (București) 2 = Reședință de județ 3 = Oraș sau municipiu 4 = Reședință de comună 5 = Sat	Mediana = 4
clasa	Oamenii se descriu uneori ca aparținând clasei muncitoare, clasei de mijloc, celei de jos sau celei de sus. Dvs. unde spuneți că v-ați afla?	1 = clasa de jos și clasa muncitoare 2 = clasa mijlocie 3 = clasa de sus	Mediana = 2

Variabilă	*Descriere*	*Valori*	*Indicatori*
biserica; armata; presa; sindicate; politie; tribunale; guvern; partide; functionari; presedintie; primarie	Cât de multă încredere aveți în următoarele instituții?	1 = foarte multă 2 = destul de multă 3 = nu prea multă 4 = deloc	
somaj2017; condamnari2017; autzconstructie2017; pensionari2017; pensionari agricultori2017; emigranti2017; isd2017	Sursa: INS: Rata șomajului, numărul persoanelor condamnate definitiv, numărul autorizațiilor de construcție rezidențiale emise, numărul pensionarilor, numărul pensionarilor agricultori, numărul emigranților Sursa BNR: Investiții străine directe		
orgrelig; orgsind; orgpartid	Sunteți membru al unei astfel de organizații?	1 = Da 0 = Nu	
beneficii; blatist; furt; evaziune; mituit	Pentru fiecare din afirmațiile următoare, vă rog să dați câte o nota de la 1 la 10, unde 1 înseamnă că nu sunt justificate deloc, iar 10 înseamnă că sunt total justificate: Să pretinzi de la stat beneficii la care nu ești îndreptățit; Să mergi cu autobuzul/ trenul fără bilet; Să furi; Să nu plătești taxele și impozitele, dacă ai posibilitatea să nu le plătești; Ca unii să accepte mită pentru a-și îndeplini îndatoririle din cadrul slujbei lor	1 = niciodată justificate 10 = întotdeauna justificate	
votnumaratcorect; mitavotanti; alegericumparate; amenintarevot	Cât de des se întâmplă următoarele la alegerile din România: Voturile sunt numărate corect; Votanții sunt mituiți; Cei bogați cumpără alegerile; Votanții sunt amenințați la secțiile de votare	1 = foarte des 2 = destul de des 3 = uneori 4 = niciodată	

Variabilă	*Descriere*	*Valori*	*Indicatori*
alegericorecte	Cât de importantă credeți dvs. că este organizarea unor alegeri corecte?	1 = foarte important 2 = destul de important 3 = nu foarte important 4 = deloc important	
psd *pnl* *usr*	Dacă mâine ar avea loc alegeri parlamentare, cu candidații cărui partid sau formațiune politică ați vota?	Variabile dihotomice 1 = PSD / PNL / USR 0 = altul	
leftright	În materie de politică, oamenii vorbesc despre “stânga” și “dreapta”. În general vorbind, unde v-ați plasa pe următoarea scală?	1 = Stânga … 10 = Dreapta	
armyruler	Cât de bine credeți că ar fi pentru România să aibă la conducere un regim militar?	1 = foarte bine 2 = bine 3 = prost 4 = foarte prost	
strongruler	Cât de bine credeți că ar fi pentru România să aibă un conducător puternic, care nu își bate capul cu parlamentul și cu alegerile?	1 = foarte bine 2 = bine 3 = prost 4 = foarte prost	
democracy	Cât de bine credeți că ar fi pentru România să aibă un sistem politic democratic?	1 = foarte bine 2 = bine 3 = prost 4 = foarte prost	
churchruler	Cât de bine credeți că ar fi pentru România să aibă un sistem guvernat de legea religioasă, în care nu există partide politice și alegeri electorale?	1 = foarte bine 2 = bine 3 = prost 4 = foarte prost	
abroad	Dvs. ați locuit în străinătate pentru lucru, studii, din motive familiale sau orice alt motiv exceptând turismul, pelerinajul, sau îngrijirea medicală?	1 = da 0 = nu	
abroadfriend	Între prietenii și rudele cu care vorbiți, sunt persoane care locuiesc sau au locuit în străinătate cel puțin o lună?	1 = da 0 = nu	

Notă: Sursa variabilelor este World Values Survey 2018, cu excepția cazurilor în care este indicată o altă sursă a variabilelor.

Libertate – Egalitate - Siguranță[21]

(Mircea Comşa)

În această analiză ne propunem să prezentăm evaluările populației României cu privire la trei teme majore: percepția cu privire la libertatea și controlul asupra propriei vieți, preferința pentru Libertate relativ la Egalitate, preferința pentru Libertate relativ la Siguranță, respectiv relația dintre cele trei. Pentru aceasta vom folosi datele anchetelor comparative internaționale European Values Study (EVS) și World Values Survey (WVS). Relativ la România, datele disponibile acoperă perioada 1993-2018 (cu excepția temelor care includ Siguranța). Analizele prezentate sunt de tip descriptiv și vizează în principal două tipuri de informații: dinamica temporală a evaluărilor la nivelul populației României, respectiv compararea evaluărilor realizate la nivelul anumitor sub-populații.

Libertatea de alegere şi control asupra vieţii

Trecerea de la o societate materialistă la una post-materialistă este însoțită de o serie de schimbări la nivelul atitudinilor, valorilor și credințelor indivizilor. Una dintre valorile majore ale societăților moderne este libertatea. De-a lungul timpului, libertatea umană a crescut, atât obiectiv, cât și la nivel de percepție. După Revoluția din 1989, românii au dobândit treptat tot mai multe libertăți, relativ la domenii tot mai diverse. În acest text nu ne interesează această schimbare obiectivă ci percepțiile subiective ale cetățenilor români cu privire la libertatea pe care apreciază că o au, libertatea de a alege ceea ce doresc, respectiv libertatea de a-și controla propria viață.

Pentru a descrie aceste percepții vom analiza răspunsurile obținute în cadrul anchetelor longitudinale comparative internaționale EVS și WVS începând cu anul 1993. Datele colectate indică faptul că în perioada 1993-2018 au avut loc modificări semnificative la nivelul percepțiilor populației (Figura 24).[22] Astfel, dacă la nivelul anului 1993 doar aproximativ unul din zece respondenți considerau că au libertate totală[23] de alegere și control asupra propriei vieți, în 2018 o treime sunt de această părere (media evaluărilor urmează același trend, crescând de la 6,3 la 7,7).

Ce categorii de populație consideră că au libertate într-o măsură mai mare? Figura 25 răspunde la această întrebare având în vedere câteva caracteristici socio-demografice disponibile la nivel longitudinal. Se observă că, în general, există diferențe relativ mici între diferite categorii de respondenți. Astfel, apreciază că au o libertate ceva mai mare bărbații, tinerii (corelație pozitivă între itemul analizat și vârstă), persoanele cu un nivel formal de educație mai ridicat (corelație pozitivă între itemul analizat și educație), locuitorii din Moldova și Muntenia.

---

[21] O versiune preliminară a acestui capitol a fost publicată în revista *Sinteza.*

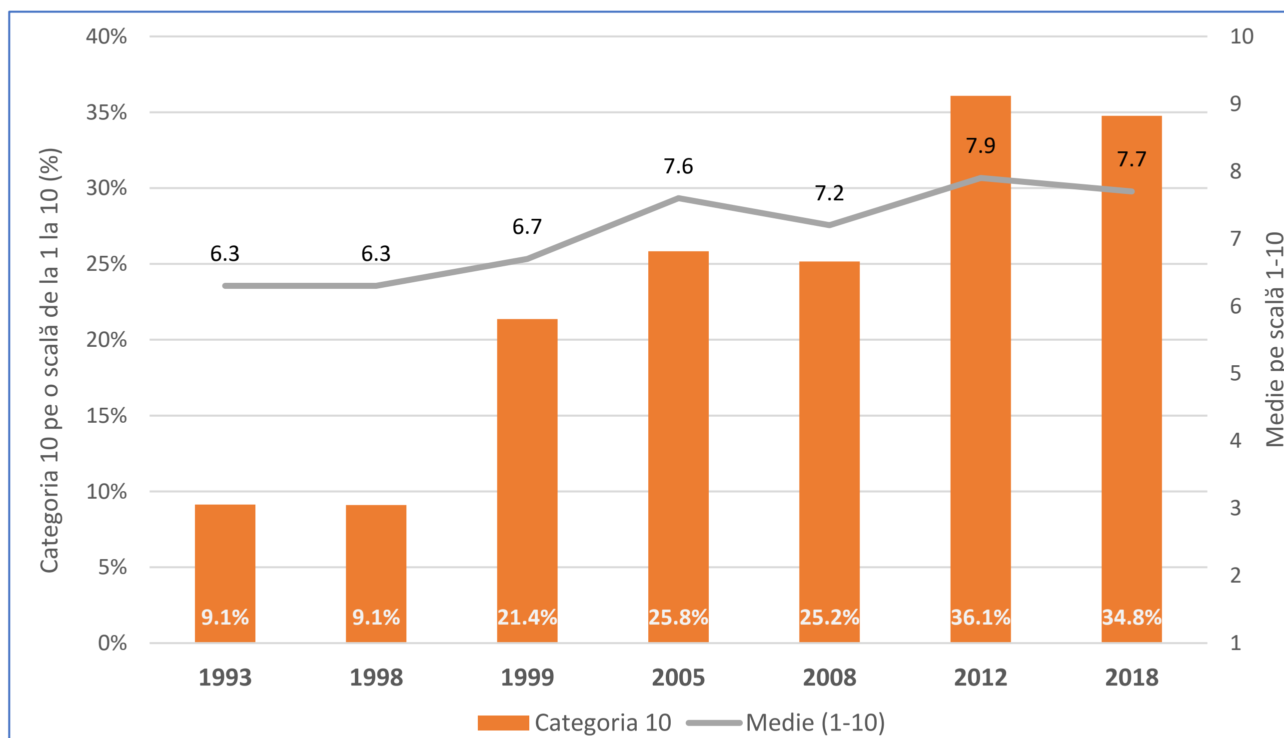
[22] O parte a diferenţelor observate în acest grafic este falsă, fiind rezultatul erorilor de eşantionare, a diferenţelor relativ la metodologia de culegere a datelor şi a practicilor institutelor de sondare. Astfel de diferenţe între institute, în condiţiile unor metodologii şi întrebări similare, au fost remarcate şi în cadrul altor analize (Sandu, 2004; Voicu, 1999). De exemplu, relativ la ponderea celor care aleg categoria 10 în anii 1998 și 1999, se observă o diferență relativ mare, fiind puțin probabil ca aceasta să fie reală date fiind intervalul de timp foarte mic în combinație cu procesul lent de schimbare a valorilor și credințelor.

[23] Adică au ales varianta 10 pe o scală de la 1 la 10.

Diferențele în funcție de mărimea localității sau de frecventarea slujbelor religioase sunt aproape inexistente. Oarecum surprinzător, cei care consideră că sunt persoane religioase apreciază în același timp și că au o libertate ceva mai mare. Cea mai mare variabilitate se observă însă în funcție de perioada de culegere a datelor.

Pe parcursul unei perioade istorice relativ scurte (prin raportare la schimbările culturale, lente în general), cetățenii României au început să aprecieze într-o măsură tot mai mare că au o libertate totală de alegere și control asupra propriilor vieți. Astfel, pe o scală de 10 puncte, creșterea medie a fost de aproximativ 1,6 puncte, ceea ce reprezintă aproximativ un sfert din valoare de start (1,6/6,3=25%).

Figura 24. Libertate totală de alegere şi control asupra vieţii în România (scală 1-10) (1993-2018)[24]

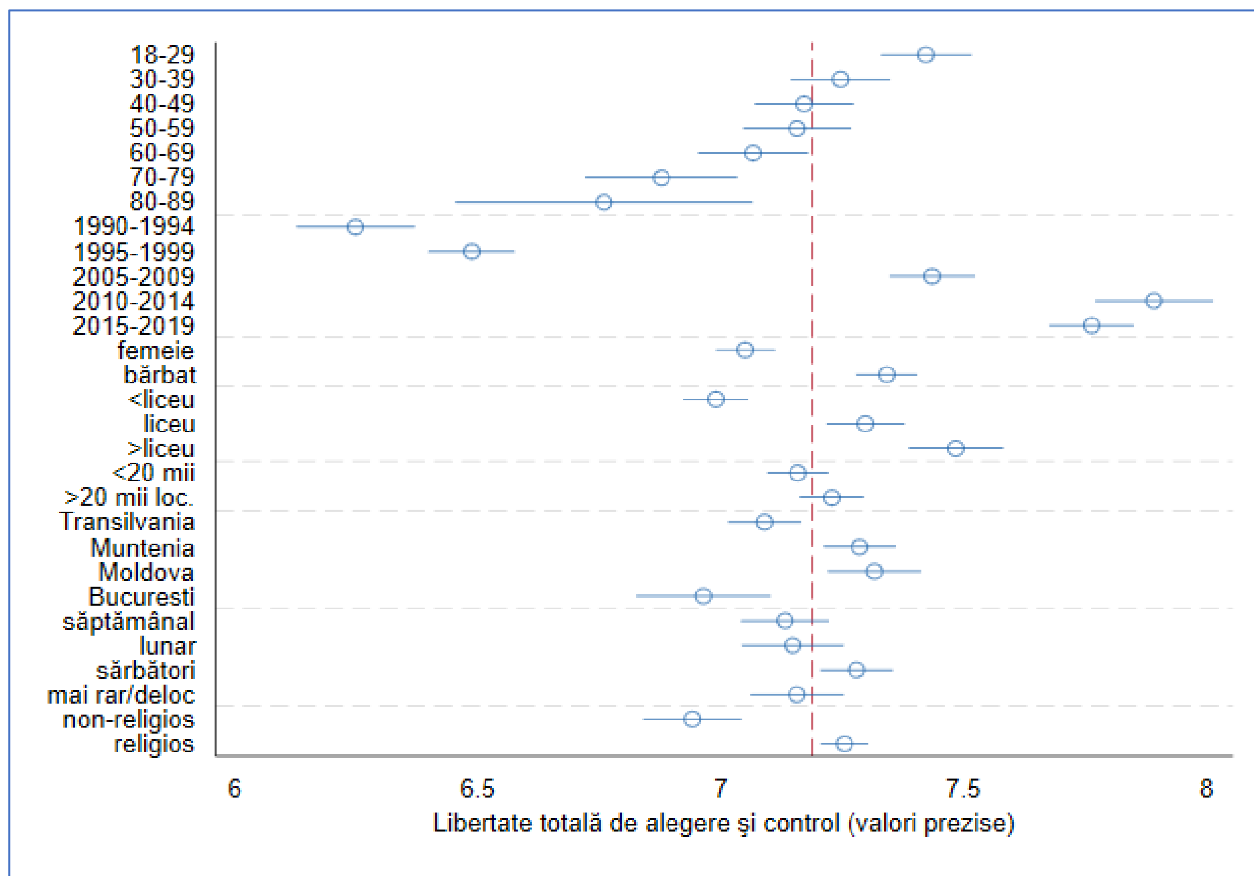
Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 1993-2018.

* Barele reprezintă ponderea celor care au ales categoria 10 = libertate totală și control asupra vieții.

** Linia reprezintă media pe o scală de la 1-10 (o valoare mai mare indică percepția unei libertăți totale și a controlului asupra propriei vieți).

[24] Întrebarea din chestionar: Unii oameni cred că au libertate totală de alegere şi control asupra vieţii lor, iar alţi oameni cred că indiferent ce fac nu pot influenţa ce li se întâmplă în viaţă. Vă rugăm să folosiţi scala următoare pentru a indica câtă libertate de alegere credeţi că aveţi dvs., dând o notă de la 1 la 10, unde 1 înseamnă că „Nu am deloc”, iar 10 că „Am libertate deplină”.

Figura 25. Libertate totală de alegere şi control asupra vieţii în România (scală 1-10) (valori prezise)

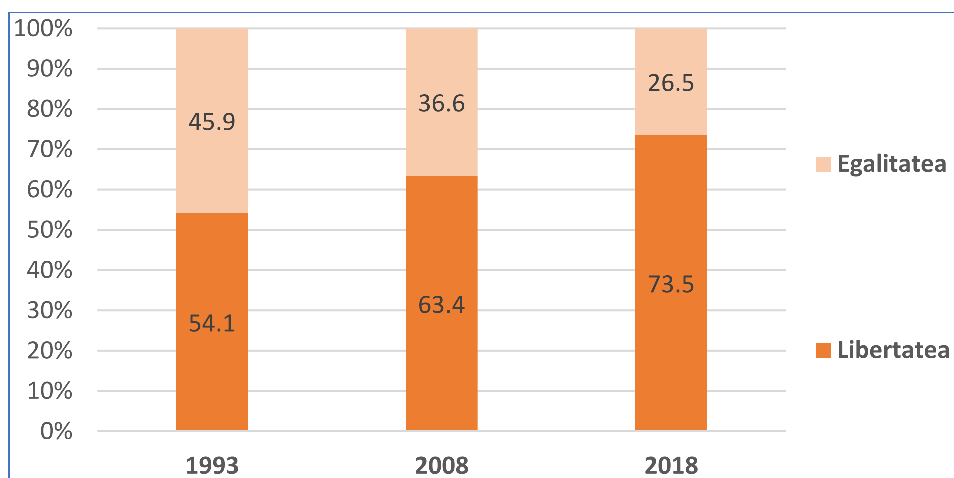
Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 1993-2018.
* Linia verticală întreruptă reprezintă media pe total eșantion.
** Cercurile reprezintă mediile prezise (regresie liniară multiplă) relativ la diferite categorii de respondenți.
*** Liniile orizontale asociate cercurilor indică intervalele de încredere (probabilitate 95%).
**** Scala orizontală poate varia în intervalul [1, 10]. Pentru a ilustra mai clar diferențele am redus intervalul la valorile extreme întâlnite în cazul categoriilor analizate.

Libertate vs Egalitate

Libertatea și egalitatea reprezintă două valori fundamentale ale democrației liberale. În general (de exemplu Tocqueville, von Hayek, Friedman) se consideră că între cele două există întotdeauna o tensiune, o nevoie de a păstra un echilibru, de a face un compromis (trade-off), deoarece o societate nu le poate avea pe ambele, simultan, la nivele maxime. Studii empirice recente (Giebler & Merkel, 2016)[25] arată însă că societățile democratice actuale tind să aibă simultan scoruri mari pe ambele dimensiuni. Astfel, în urma analizei unor indicatori obiectivi (agregați la nivel de țară), se observă că libertatea corelează pozitiv puternic cu egalitatea politică, respectiv cu egalitatea socio-economică. În contextul acestei dezbateri, în secțiunea de față analizăm preferința subiectivă a cetățenilor României pentru Libertate relativ la Egalitate, precum și dinamica acestei preferințe. Deși nu avem la dispoziție același număr de valuri de anchetă, datele existente acoperă același interval de timp (1993-2018). Dacă la începutul perioadei preferințele erau relativ egal împărțite între Libertate și Egalitate, în prezent aproximativ trei sferturi dintre români preferă Libertatea relativ la Egalitate.

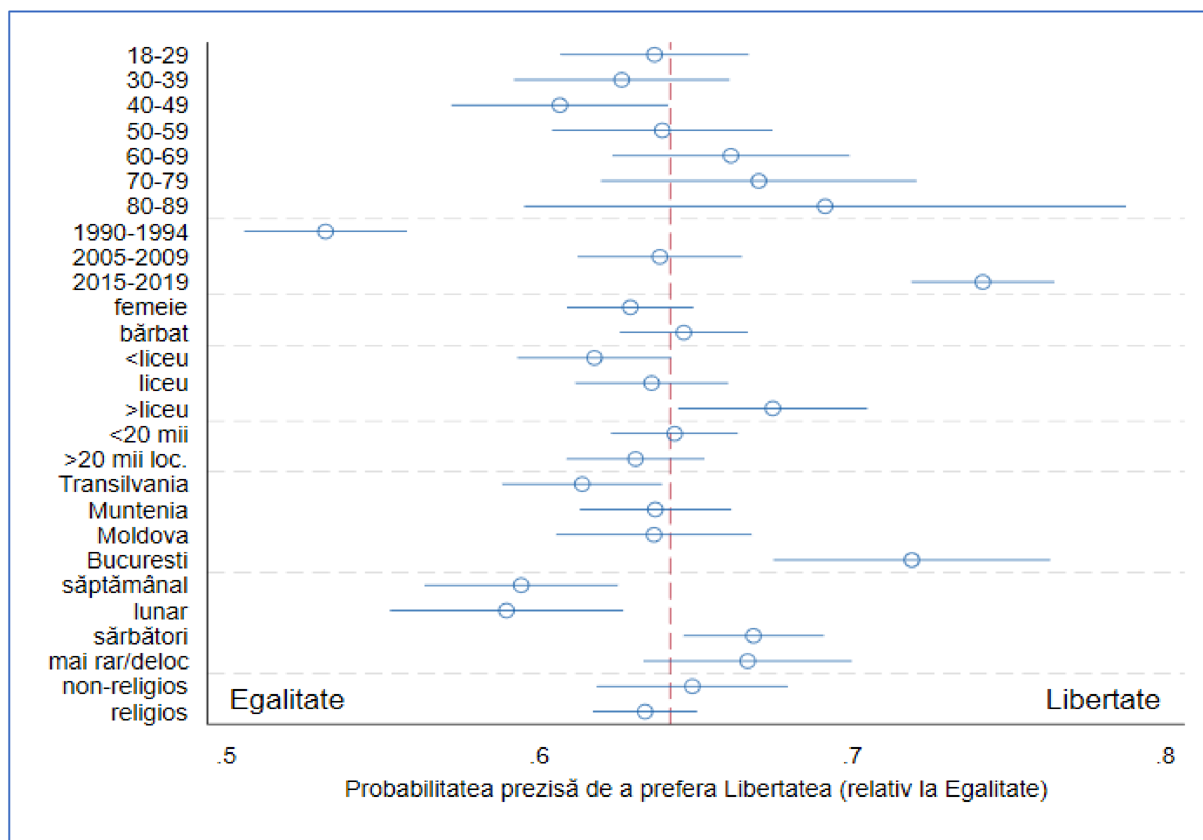
[25] 54 țări, perioada 1990 – 2012, 1141 cazuri (țară x an) în total.

Figura 26. Preferința pentru Libertate relativ la Egalitate în România (1993-2018)[26]

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 1993-2018.
* Barele reprezintă ponderea celor care au declarat că preferă Libertatea, respectiv Egalitatea, raportat la total răspunsuri valide.

Figura 27. Probabilitatea prezisă de a prefera Libertatea relativ la Egalitate în România (1993-2018)

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 1993-2018.
* Linia verticală întreruptă reprezintă probabilitatea de a prefera Libertatea relativ la Egalitate, pe total eșantion.
** Cercurile reprezintă probabilitatea prezisă (regresie logistică multiplă) relativ la diferite categorii de respondenți.
*** Liniile orizontale asociate cercurilor indică intervalele de încredere (probabilitate 95%).
**** Scala orizontală poate varia în intervalul [0, 1]. Pentru a ilustra mai clar diferențele am redus intervalul la valorile extreme întâlnite în cazul categoriilor analizate.

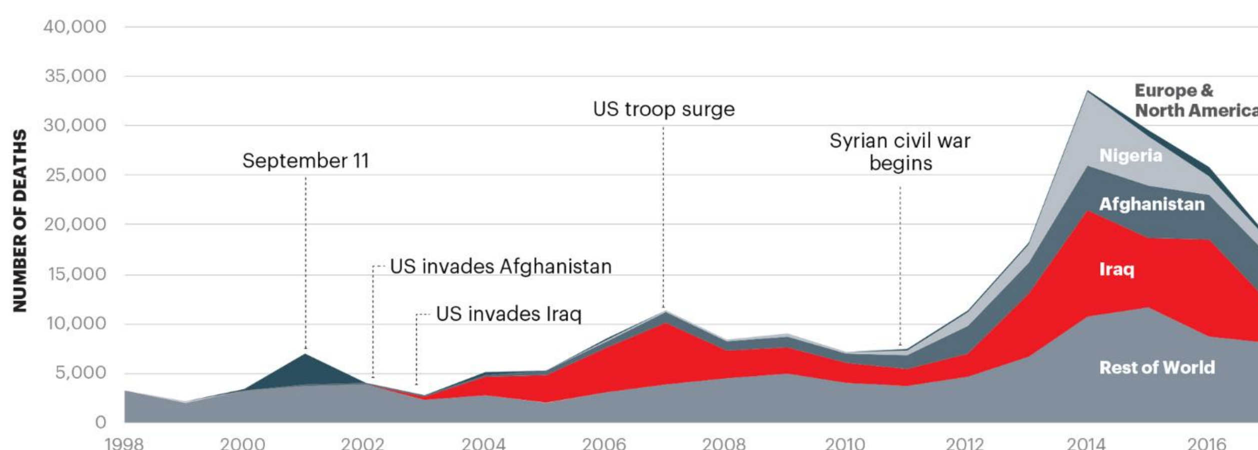
[26] Întrebarea din chestionar: “Majoritatea oamenilor consideră atât libertatea, cât și egalitatea ca fiind importante. Totuși, dacă ar trebui să alegeți între ele, care ar fi mai importantă?”

Diferă preferința pentru Libertate relativ la Egalitate în funcție de caracteristicile cetățenilor? Graficul de mai jos răspunde la această întrebare, considerând o serie de caracteristici socio-demografice disponibile la nivelul datelor longitudinale. Observăm că, în general, există diferențe relativ mici, majoritatea acestora cu o semnificație statistică care nu depășește pragul convențional. Preferința pentru Libertate relativ la Egalitate pare să crească ușor în funcție de vârstă și educație, este foarte puțin mai mare în cazul bărbaților, a locuitorilor din București și a persoanelor care merg mai rar (sărbători) sau deloc la Biserică. Din nou, cea mai mare variabilitate se observă în funcție de anul de culegere a datelor. Pe parcursul unei perioade istorice relativ scurte, ponderea celor care aleg Libertate relativ la Egalitate crește de la 53% la 74% (influența celorlalte caracteristici fiind menținută constantă; valori prezise, de unde și diferența mică față de datele prezentate în Figura 26).

Libertate vs Siguranță

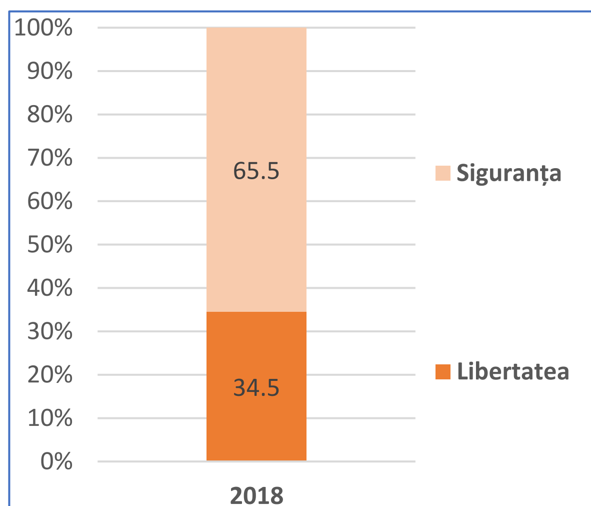
Schimbările majore la nivel mondial din ultimele două decenii au adus în prim plan tot mai adesea o nouă dezbatere, cea referitoare la alegerea dintre Libertate și Siguranță. Pe parcursul acestei perioade, omenirea s-a confruntat cu tot mai multe atentate teroriste, cu tot mai multe victime (Figura 28), cu o vizibilitate tot mai mare la scară mondială. În acest context de nesiguranță, cetățenii și instituțiile tind să-și schimbe discursul și să fie de acord cu, respectiv să propună, renunțarea la o parte dintre libertățile cetățenești cu scopul de a lupta mai ușor împotriva amenințărilor teroriste și de a continua să ofere cetățenilor spații sociale cât mai sigure. Tema, relativ nouă, a atras tot mai mult interesul cercetătorilor din științele sociale. Un exemplu în acest sens îl constituie următoarea întrebare pusă în cadrul anchetei internaționale WVS începând cu ultimul val: “Majoritatea oamenilor consideră atât libertatea, cât și siguranța ca fiind importante. Totuși, dacă ar trebui să alegeți între ele, care ar fi mai importantă?”. În continuare vom prezenta și discuta răspunsurile cetățenilor români la această întrebare.

Figura 28. Numărul victimelor în evenimente majore

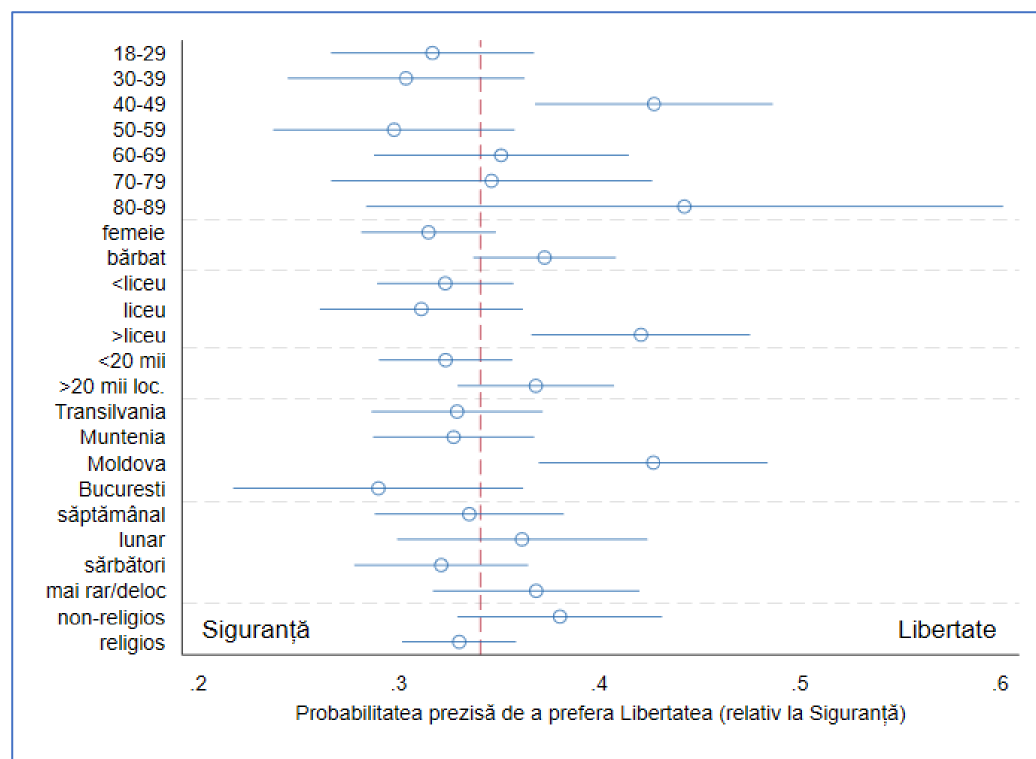
Sursa: http://globalterrorismindex.org/wp-content/uploads/2018/12/chart3.jpg

Figura 29. Preferința pentru Libertate relativ la Siguranță în România (2018)

Sursa: Analize pe baza anchetei WVS 2018.
* Barele reprezintă ponderea celor care au declarat că preferă Libertatea, respectiv Siguranța, raportat la total răspunsuri valide.

Figura 30. Probabilitatea prezisă de a prefera Libertatea relativ la Siguranță în România (2018)

Sursa: Analize pe baza anchetei WVS 2018.
* Linia verticală întreruptă reprezintă probabilitatea de a prefera Libertatea relativ la Siguranță, pe total eșantion.
** Cercurile reprezintă probabilitatea prezisă (regresie logistică multiplă) relativ la diferite categorii de respondenți.
*** Liniile orizontale asociate cercurilor indică intervalele de încredere (probabilitate 95%).
**** Scala orizontală poate varia în intervalul [0, 1]. Pentru a ilustra mai clar diferențele am redus intervalul la valorile extreme întâlnite în cazul categoriilor analizate.

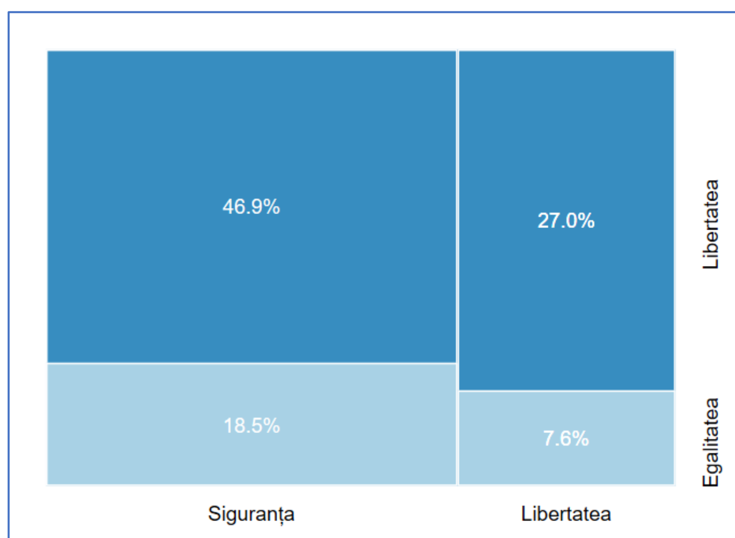
Atunci când sunt puși să aleagă forțat între Libertate și Siguranță, lucrurile se schimbă major (comparativ cu alegerea dintre Libertate și Egalitate), aproximativ două treimi dintre români preferând Siguranța (raportat la anul 2018) (Figura 29). Din păcate, în cazul acestei întrebări datele longitudinale lipsesc. Analizele comparative indică din nou variații mai degrabă minore (și, în majoritatea cazurilor nesemnificative statistic) ale acestei alegeri – indiferent de categoriile socio-demografice din care fac parte, mai mult de jumătate dintre respondenți declară că preferă Siguranța Libertății (Figura 30). Dincolo de această tendință, libertatea este aleasă relativ mai frecvent de către:

- bărbați comparativ cu femeile,
- persoanele de 40-49 ani (perioada de socializare a acestora acoperă în mare parte intervalul 1970-1979, deci penultima decadă a comunismului) comparative cu restul categoriilor de vârstă,
- absolvenții de studii superioare față de cele care au absolvit cel mult liceul,
- locuitorii din Moldova.

Egalitate vs Libertate vs Siguranță

Dacă avem în vedere simultan preferințele pentru Libertate vs Egalitate, respectiv Libertate vs Siguranță, putem obține o tipologie interesantă *(*Figura 31*).*

Figura 31. Egalitate vs Libertate vs Siguranță în România (2018)

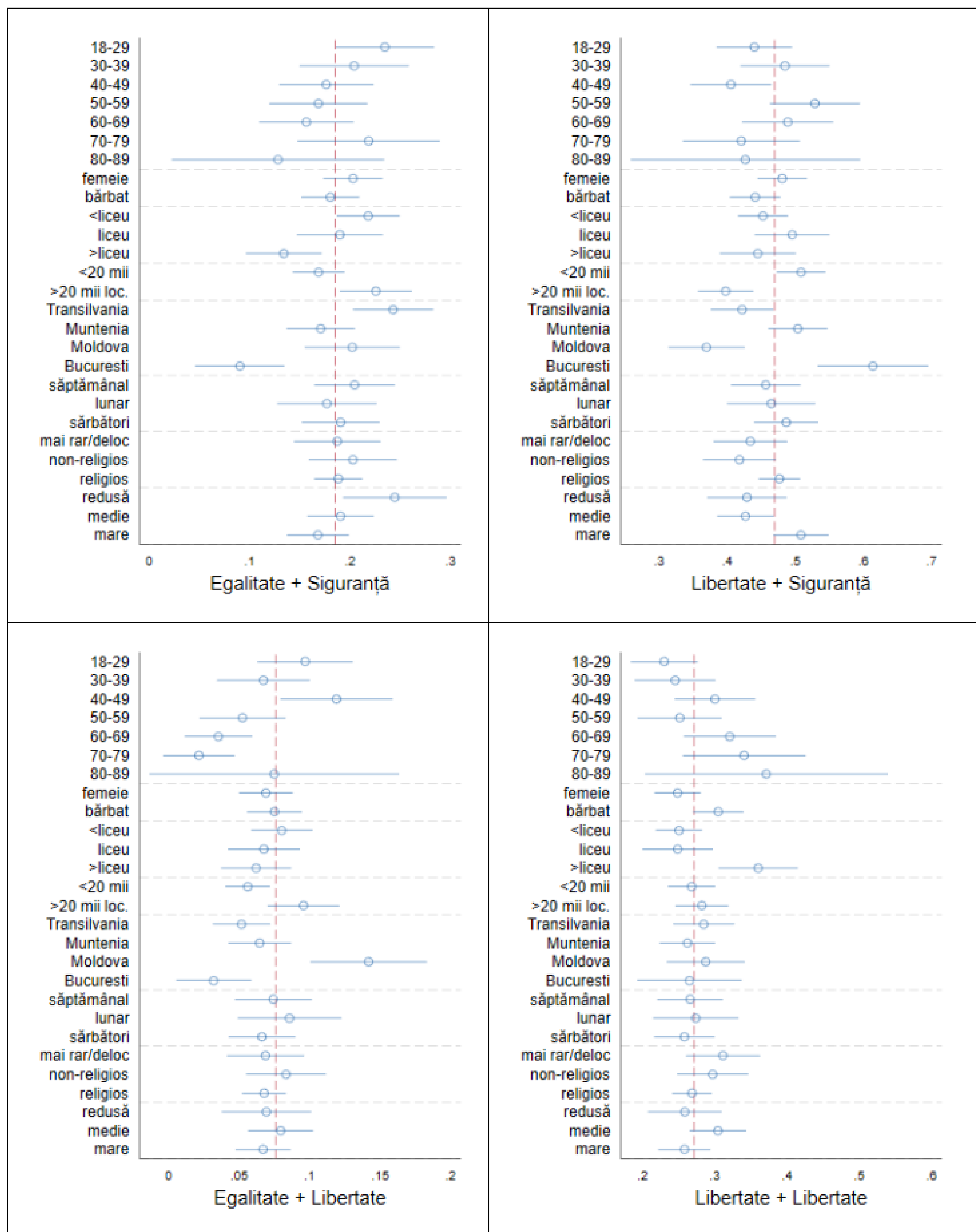

Sursa:
Analize pe baza anchetei WVS 2018.
* Valorile reprezintă procente din total răspunsuri valide.

Un prim tip (Egalitate + Siguranță), cu o pondere de 18% din total populație, este constituit de cei care preferă Egalitatea și Siguranța relativ la Libertate. Deși diferențele nu sunt semnficative statistic, acest tip pare să caracterizeze într-o măsură relativ mai mare persoanele mai tinere și mai în vârstă (relație în formă de U cu vârsta), persoanele cu un nivel de educație formală mai scăzut (corelație negativă cu educația), locuitorii din urban, Transilvania (și mai puțin București), pe cei care apreciază că au nivele mai reduse ale libertății și controlului asupra propriei vieți.

Al doilea tip (Egalitate + Libertate) se compune din cei care preferă Egalitatea relativ la Libertate și Libertatea relativ la Siguranță. Are o reprezentare relativ redusă în total populație (8%) și caracterizează într-o măsură relativ mai mare persoanele tinere, din urban, respectiv Moldova.

Figura 32. Egalitate vs Libertate vs Siguranță în România (2018) – analize pe sub-populații

Sursa: Analize pe baza anchetei WVS 2018.

* Linia verticală întreruptă reprezintă probabilitatea de a prefera tipul respectiv pe total eșantion.

** Cercurile reprezintă probabilitatea prezisă (regresie logistică multinomială multiplă) relativ la diferite categorii de respondenți.

*** Liniile orizontale asociate cercurilor indică intervalele de încredere (probabilitate 95%).

**** Scala orizontală poate varia în intervalul [0, 1]. Pentru a ilustra mai clar diferențele am redus intervalul la valorile extreme întâlnite în cazul categoriilor analizate.

Tipul trei (Libertate + Siguranță) îi include pe cei care preferă Libertatea Egalității, respectiv Siguranța Libertății. Este tipul cel mai răspândit, aproape jumătate (47%) dintre cetățeni intrând în această categorie. Acest tip pare să caracterizeze într-o măsură relativ mai mare locuitorii din rural, din București (mai puțin Moldova și Transilvania), respectiv pe cei care apreciază că au un nivel ridicat al libertății și controlului asupra propriei vieți.

Ultimul tip (Libertate + Libertate) este compus din cei care preferă Libertatea celorlalte două. Aproximativ unul din patru cetățeni (27%) formează acest tip. Apartenența la acest tip crește în funcție de vârstă (corelație pozitivă), este mai mare în cazul bărbaților și a persoanelor cu studii superioare.

Concluzii

Majoritatea cetățenilor României apreciază că au libertate de alegere și control asupra vieții personale. Mai mult, ponderea celor care sunt de această părere crește mult (1,6 puncte pe o scală de 10 puncte) în perioada 1993-2018. Este o direcție previzilă a schimbării de percepție care reflect schimbările obiective din societatea românească. Pe viitor este de așteptat ca această tendință să continue chiar dacă foarte probabil nu în același ritm.

La începutul anilor 90 egalitatea și libertatea erau relativ egal valorizate de către cetățeni. În prezent raportul este de 3 la 1 în favoarea libertății. Între timp inegalitatea social a crescut foarte mult în România și probabil va mai crește. Pe acest fond e probabil ca preferința pentru Libertate în raport cu Egalitatea să se stabilizeze la acest nivel sau chiar să cunoască un ușor recul.

În prezent siguranța este valorizată mai mult comparativ cu libertatea, raportul fiind de 2 la 1. Funcție de modificările de pe plan international și local în ceea ce privește siguranța publică (la nivel obiectiv și de percepție), în viitor raportul se poate modifica într-un sens sau altul. Dacă numărul de atentate și conflicte va crește, respectiv numărul victimelor va crește, dacă rata infracționalității va crește (de exemplu ca urmare a creșterii inegalităților sociale, a fluctuațiilor nivelului de trai, a creșterii numărului și diversității imigranților), iar instituțiile naționale și internaționale nu vor reuși să implementeze măsuri eficiente, este de așteptat ca preferința pentru siguranță în detrimentul libertății să crească.

Atunci când au de ales două dintre cele trei valori, aproape jumătate dintre cetățeni preferă Siguranța și Libertatea, un sfert Libertatea indiferent de care este cealaltă valoare, o cincime Siguranța și Egalitatea iar aproape o zecime Egalitatea și Libertatea.

Bibliografie

Voicu. B. 1999. Despre măsurarea intenţiei de vot în sondajele de opinie publică. *Sociologie Românească* 3:48-76.

Giebler, H. & Merkel, W. 2016. Freedom and equality in democracies: Is there a trade-off? *International Political Science Review* 37(5): 594-605, 10.1177/0192512116642221.

Sandu, D. 2004. *Votul între fidelitate politică şi cultură comunitară*. Fundația Soros.

Percepții cu privire la (in)corectitudinea alegerilor din România

(*Mircea Comşa*)

Dincolo de reprezentarea obiectivă a realității, o importanță majoră o are și percepția ei subiectivă, realitățile pe care le vedem fiecare dintre noi, filtrate de experiențele și distorsiunile personale. Combinarea acestor realități subiective produce una sau mai multe realități inter-subiective, suprapunerea dintre acestea și "realitatea obiectivă" fiind cel mai adesea doar parțială.

În cazul României, instituțiile abilitate au apreciat de fiecare dată că alegerile de după 1990 au fost corecte (fraudele electorale identificate de aceste instituții au fost cel mai adesea minore și nu au influențat rezultatul final). Însă, la nivel de percepție, lucrurile sunt mai nuanțate.

În acest text am încercat să estimăm percepțiile alegătorilor cu privire la corectitudinea alegerilor[27] folosind o serie de itemi care vizează dimensiuni precum relația dintre media și politică (informare echilibrată, respectiv favorizare), organizarea alegerilor (organizarea alegerilor și numărarea voturilor), fraudarea alegerilor (mituirea și amenințarea alegătorilor, piedici puse candidaților opoziției) și existența unor alternative reale (mai mulți candidați, șanse de alegere independente de genul candidaților).

Percepții asupra corectitudinii alegerilor din România

În Figura 33 am ordonat itemii folosiți de la cei care indică alegeri incorecte (partea de sus), la cei care indică alegeri corecte (partea de jos). Din perspectiva a cel puțin jumătate dintre alegători alegerile din România sunt mai adesea incorecte deoarece jurnaliștii sunt partizani, organizatorii alegerilor sunt incorecți, voturile nu sunt numărate corect, iar cei bogați cumpără alegerile. De cealaltă parte, alegătorii percep că alegerile sunt corecte deoarece votanții nu sunt amenințați, opoziția poate participa la alegeri, există alternative, iar femeile au aceleași șanse de a fi alese.

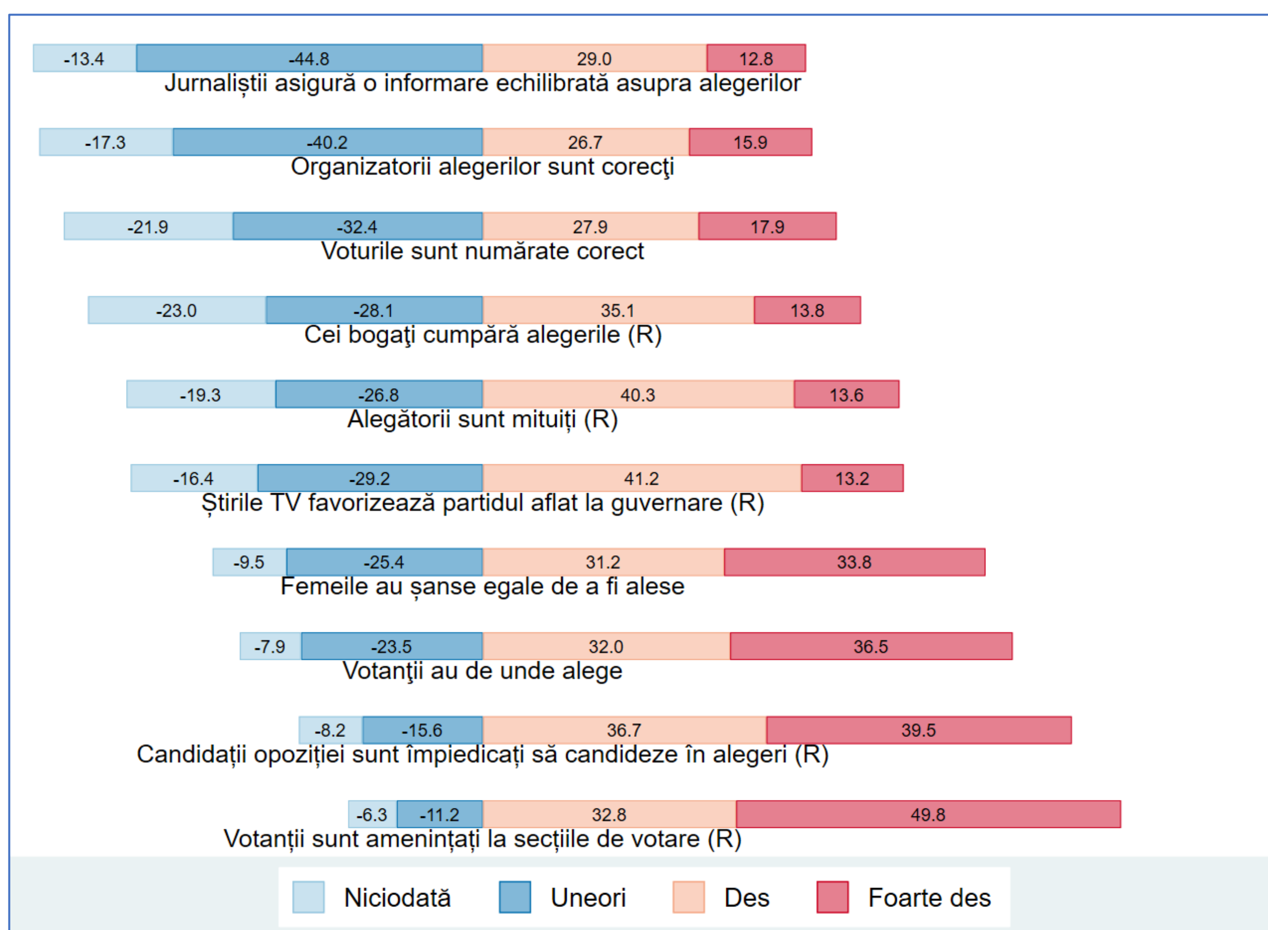
În general, evaluările cu privire la corectitudinea alegerilor variază relativ puțin de la o categorie socio-demografică la alta. Câteva diferențe, separat pe itemi, sunt prezentate în Figura 36 și Figura 37. Pe scurt, consideră într-o măsură relativ mai mare că ...:

- jurnaliștii asigură o informare echilibrată - alegătorii mai în vârstă, mai puțin educați, mai religioși, din Moldova (București e la polul opus);
- organizatorii alegerilor sunt corecți - alegătorii mai în vârstă, mai educați, din localități mai mici, respectiv din Moldova (București e la polul opus);
- voturile sunt numărate corect - alegătorii mai educați, din localități mai mici, respectiv din Moldova (București e la polul opus)
- cei bogați nu cumpără alegerile - alegătorii mai în vârstă, mai educați, din localități mai mici, respectiv din Transilvania (Muntenia e la polul opus);
- alegătorii nu sunt mituiți - alegătorii mai în vârstă, din localități mai mici, respectiv din Transilvania (Muntenia și Moldova sunt la polul opus);

[27] Cel puțin la nivel agregat, percepțiile alegătorilor se suprapun în mare parte cu percepțiile experților, respectiv starea obiectivă (Norris, 2012).

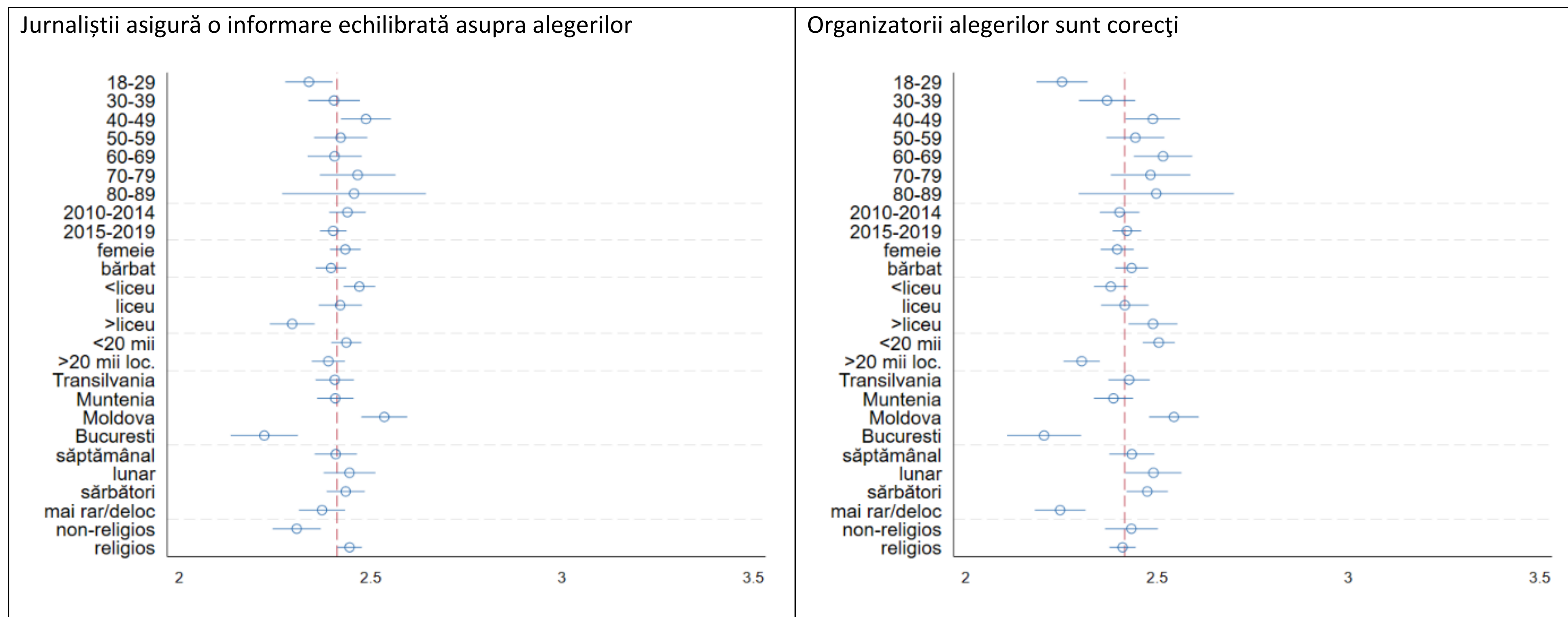
- știrile TV nu favorizează partidul aflat la guvernare - alegătorii mai în vârstă, din localități mai mici;
- femeile au șanse egale de a fi alese - alegătorii de vârstă medie, din localități mai mici, respectiv din Transilvania și Moldova (București e la polul opus);
- votanţii au de unde alege - alegătorii mai puțin educați, din localități mai mici (București e la polul opus);
- candidații opoziției nu sunt împiedicați să candideze - alegătorii mai în vârstă, mai educați, din localități mai mici;
- votanții nu sunt amenințați la secțiile de votare – alegătorii mai educați, din Transilvania (Muntenia e la polul opus).

Figura 33. Percepții cu privire la (in)corectitudinea alegerilor din România

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 2012-2018.
* Valorile reprezintă procente.
** Itemii au fost ordonați în așa fel încât răspunsurile din stânga indică alegeri incorecte (la nivel de percepție), iar răspunsurile din dreapta alegeri corecte. (R) indică faptul că în grafic scala (ordinea variantelor de răspuns) a fost inversată în cazul acelui item (comparativ cu scala prezentată respondenților).

Figura 34. Variația percepțiilor cu privire la (in)corectitudinea alegerilor din România (1)

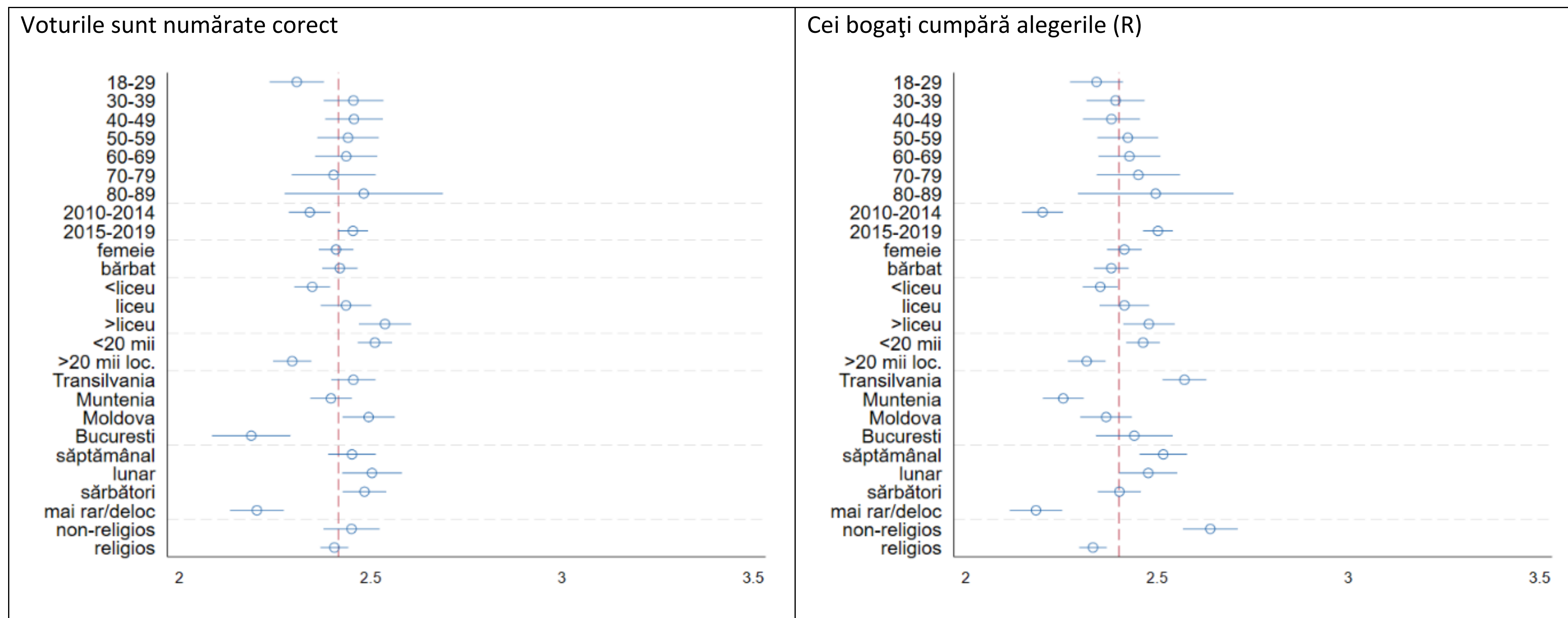

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 2012-2018.

* Valorile reprezintă medii pe scala 1-4, unde 1 (stânga) înseamnă percepția unor alegeri incorecte, iar 4 (dreapta) percepția unor alegeri corecte.

** (R) indică faptul că scala este inversată în cazul acelui item.

Figura 35. Variația percepțiilor cu privire la (in)corectitudinea alegerilor din România (1)

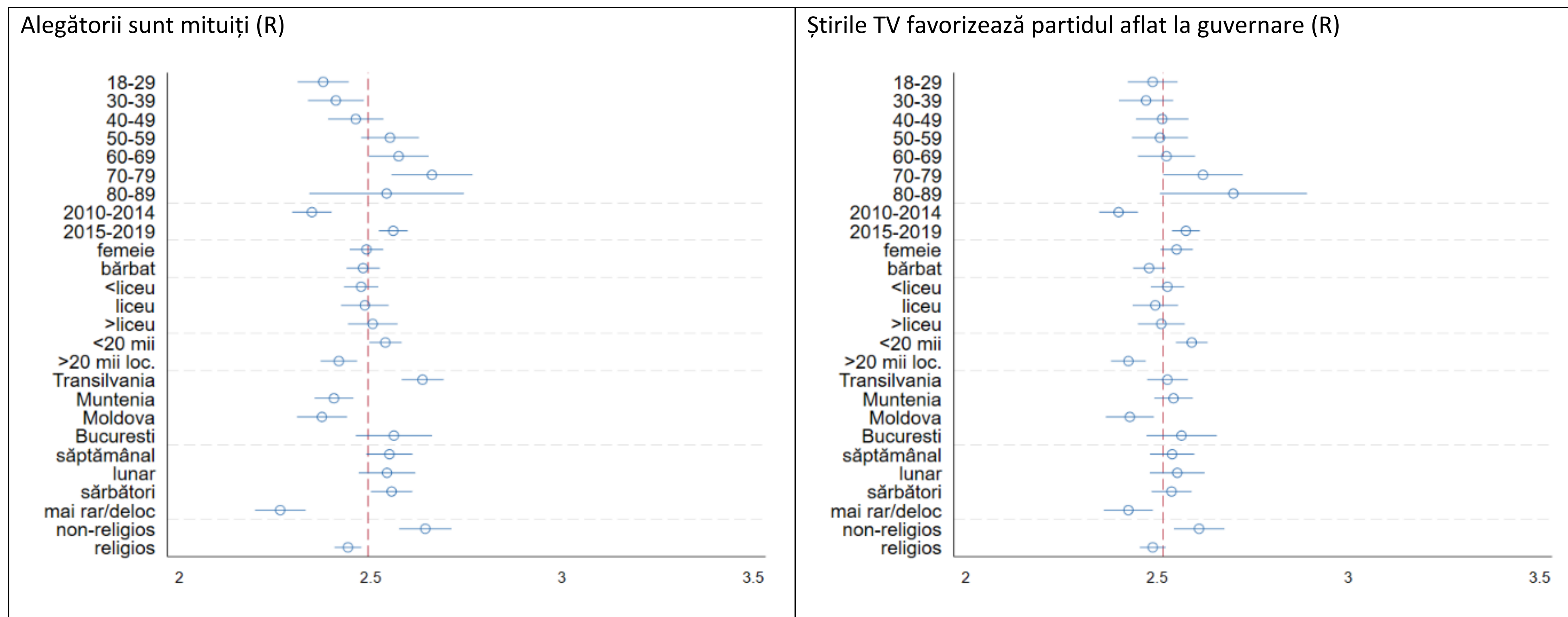

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 2012-2018.

* Valorile reprezintă medii pe scala 1-4, unde 1 (stânga) înseamnă percepția unor alegeri incorecte, iar 4 (dreapta) percepția unor alegeri corecte.

** (R) indică faptul că scala este inversată în cazul acelui item.

Figura 34 (continuare). Variația percepțiilor cu privire la (in)corectitudinea alegerilor din România (1)

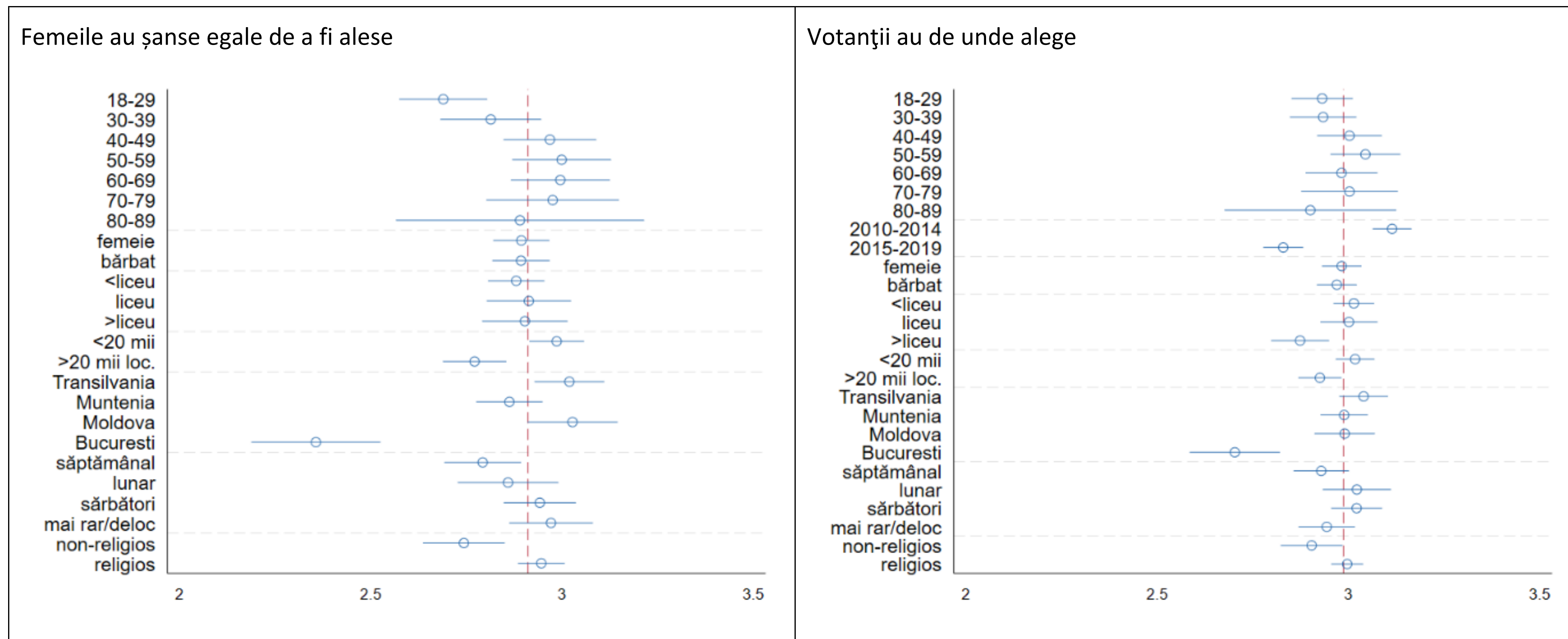

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 2012-2018.

* Valorile reprezintă medii pe scala 1-4, unde 1 (stânga) înseamnă percepția unor alegeri incorecte, iar 4 (dreapta) percepția unor alegeri corecte.

** (R) indică faptul că scala este inversată în cazul acelui item.

Figura 36. Variația percepțiilor cu privire la (in)corectitudinea alegerilor din România (2)

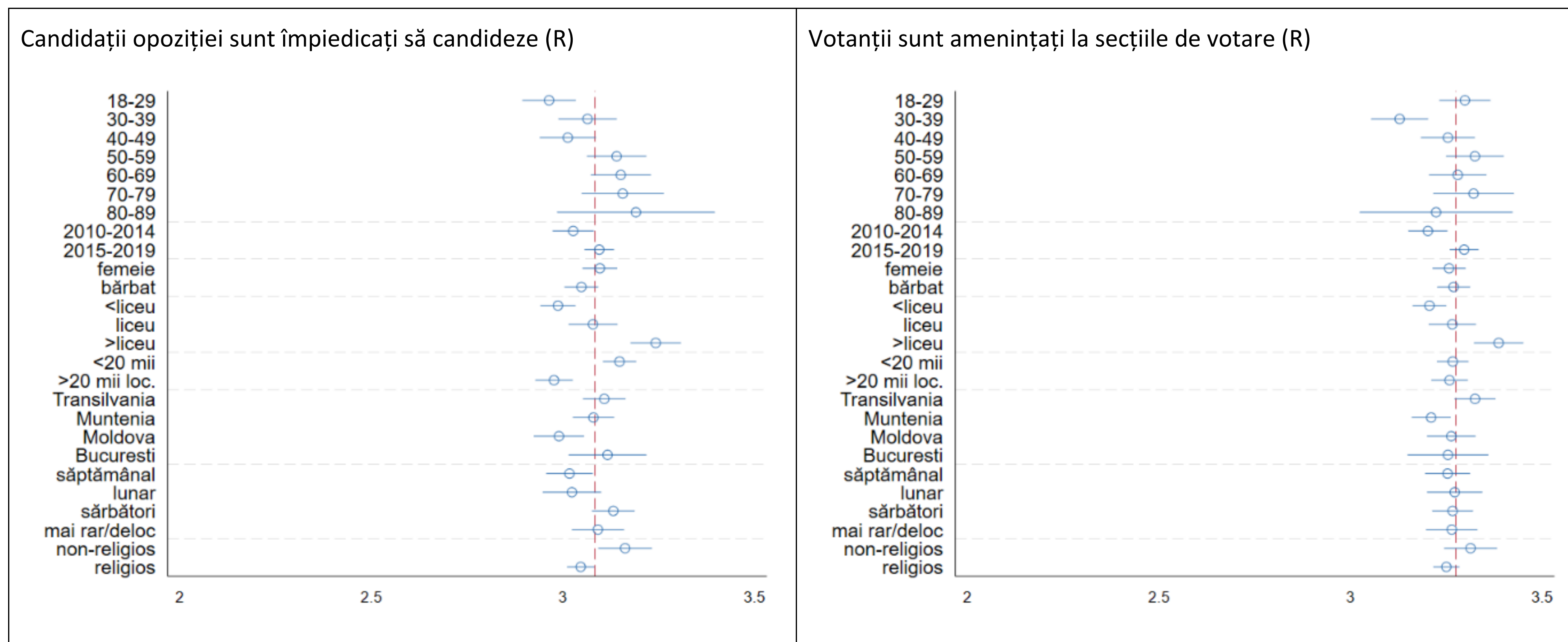

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 2012-2018.

* Valorile reprezintă medii pe scala 1-4, unde 1 (stânga) înseamnă percepția unor alegeri incorecte, iar 4 (dreapta) percepția unor alegeri corecte.

** (R) indică faptul că scala este inversată în cazul acelui item.

Figura 35 (continuare). Variația percepțiilor cu privire la (in)corectitudinea alegerilor din România (2)

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 2012-2018.

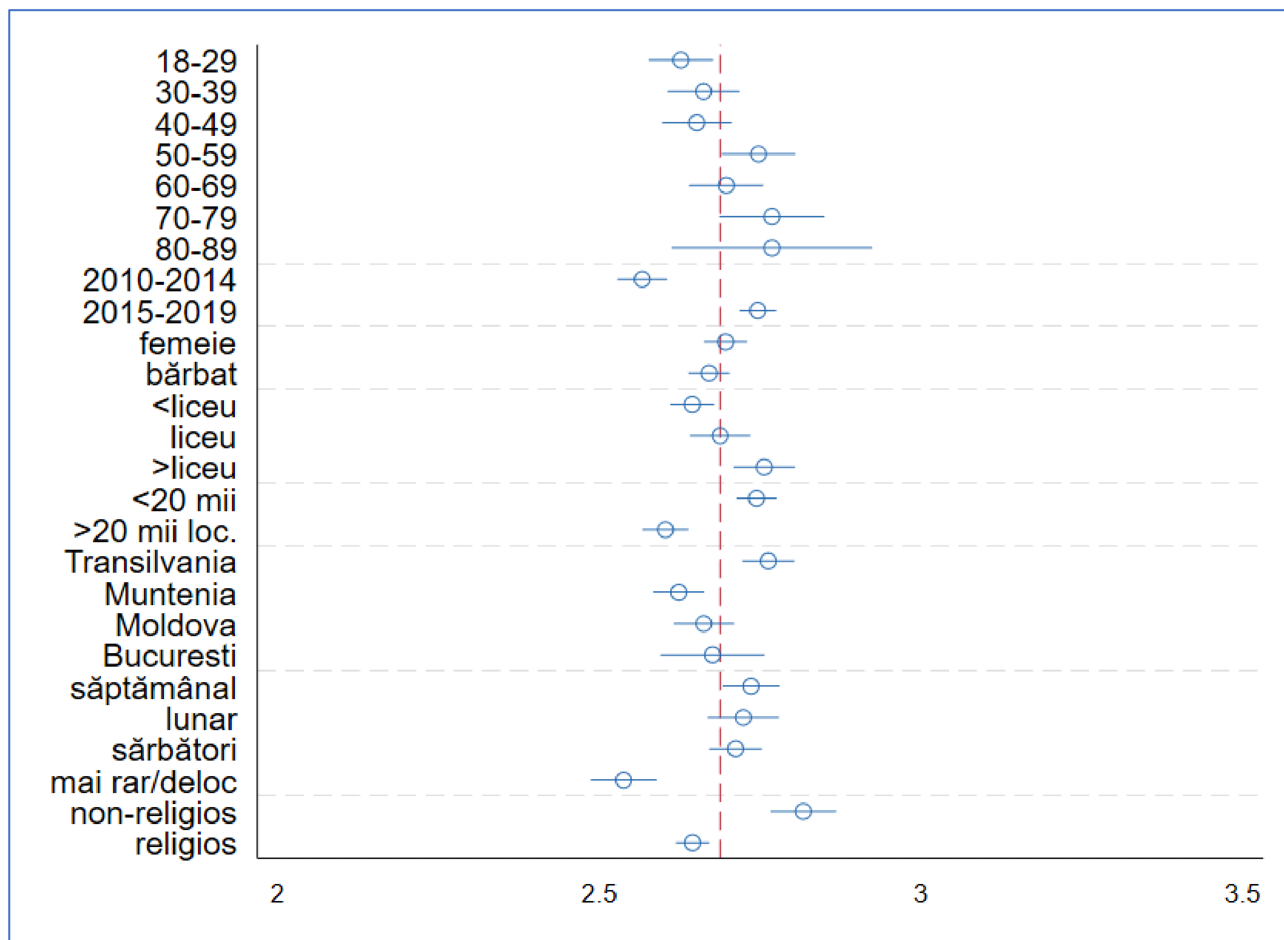
* Valorile reprezintă medii pe scala 1-4, unde 1 (stânga) înseamnă percepția unor alegeri incorecte, iar 4 (dreapta) percepția unor alegeri corecte.

** (R) indică faptul că scala este inversată în cazul acelui item.

Percepția corectitudinii alegerilor: sintetic și pe dimensiuni

Pornind de la o parte dintre itemii prezentați am construit un indice sintetic al percepției corectitudinii alegerilor. Putem astfel observa care sunt tendințele generale (Figura 37). Astfel, percepția unor alegeri relativ mai corecte crește pe măsură ce cresc vârsta și nivelul de educație formală, este mai mare în cazul persoanelor care nu se declară religioase, este mai mare în 2018 comparativ cu 2012, în localitățile mai mici comparativ cu cele mari, respectiv în Transilvania comparativ cu Muntenia.

Figura 37. Variația percepției globale cu privire la (in)corectitudinea alegerilor din România

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 2012-2018.

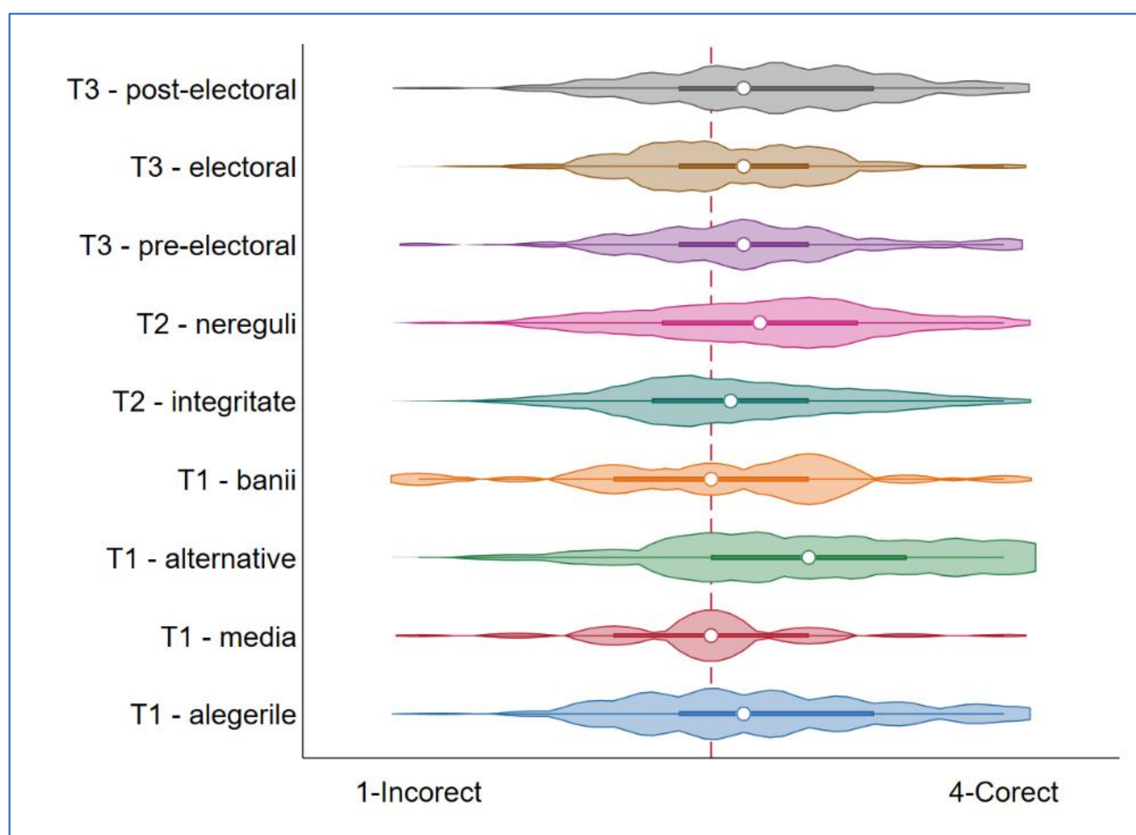
* Valorile reprezintă media itemilor care măsoară corectitudinea percepută a alegerilor; 1 (stânga) înseamnă percepția unor alegeri incorecte, iar 4 (dreapta) percepția unor alegeri corecte.

Itemii care măsoară corectitudinea alegerilor au fost clasificați în literatura de specialitate folosind diferite criterii. Una dintre aceste clasificări distinge patru dimensiuni ale evaluării: corectitudinea alegerilor în sine (organizatorii sunt corecți, voturile sunt numărate corect, votanții nu sunt amenințați la urne), corectitudinea media (informare echilibrată și nedistorsionată), existența unor alternative reale (mai mulți candidați, candidați ai opoziției), respectiv relația dintre bani și politică (mituirea votanților, cumpărarea alegerilor de către bogați). O altă clasificare, mai simplă, include doar două dimensiuni: integritatea alegerilor (electoral integrity) și neregulile electorale (electoral malpractice) (Norris, 2014). Prima dimensiune include itemii: voturile sunt numărate corect, organizatorii sunt corecți, informare echilibrată, există mai mulți candidați,

opoziția nu este împiedicată să candideze. A doua dimensiune este formată din itemii: mituirea votanților, posturile TV nu favorizează partidul aflat la guvernare, alegerile nu sunt cumpărate de către cei bogați, votanții nu sunt amenințați la urne. Alternativ, aceeași sursă prezintă o clasificare cu trei tipuri, funcție de ordinea temporală relativ la alegeri: perioada pre-electorală (împiedicarea opoziției de a avea candidați, cumpărarea alegerilor de către cei bogați, organizarea incorectă a alegerilor), perioada campaniei (informare inegală și distorsionată de către media, prea puține variante de candidați), respectiv ziua alegerilor și imediat după (mituirea și amenințarea alegătorilor, numărarea incorectă a voturilor).

Distribuția statistică a scorurilor pentru fiecare dintre aceste dimensiuni este prezentată în graficul de mai jos (Figura 38). O primă concluzie care rezultă din acest grafic arată că scorurile evaluărilor sunt situate în zona de mijloc spre pozitiv a scalei. Două sunt aspectele problematice în percepția populației: relația dintre politică și media, respectiv politică și bani. De cealaltă parte, dimensiunea "existența unor alternative" beneficiază de evaluările cele mai pozitive. Dacă avem în vedere prima tipologie, observăm că percepția este relativ mai pozitivă în cazul tipurilor "alegerile propriu-zise" și "existența alternativelor". În cazul tipologiei 2, aspectele cu privire la integritate sunt văzute ceva mai negativ față de cele relativ la nereguli. În cazul tipologiei 3, diferențele dintre cele trei dimensiuni supuse evaluării sunt mai degrabă minore (indiferent de perioada considerată, evaluările alegătorilor sunt aproape aceleași).

Figura 38. Percepția cu privire la (in)corectitudinea alegerilor din România în funcție de diferite dimensiuni

Sursa: Analize pe baza anchetelor EVS&WVS 2018.
* Formele reprezintă distribuția statistică a scorurilor obținute pentru fiecare dintre tipurile aferente celor trei tipologii; cercurile indică mediana (quartila2, adică valoarea luată de cazul care împarte seria în două serii egale ca număr de cazuri), liniile orizontale indică abaterea intercuartilică (quartila3 – quartila1); cu cât forma este mai bombată, cu atât în zona respectivă se află mai multe răspunsuri; linia verticală indică mijlocul scalei 1-4; 1 (stânga) înseamnă percepția unor alegeri incorecte, iar 4 (dreapta) percepția unor alegeri corecte; T1 / T2 / T3 indică tipologia avută în vedere.

Câteva concluzii

Alegătorii din România percep că alegerile din România, în general, sunt mai degrabă într-o zonă neutră din punctul de vedere al corectitudinii. Unele aspecte sunt evaluate ca preponderent corecte (votanții nu sunt amenințați), altele mai degrabă incorecte (jurnaliștii sunt partizani).

Alegătorii mai educați și mai în vârstă percep că alegerile sunt relativ mai corecte; la fel cei din localitățile mai mici comparativ cu cele mari, respectiv din Transilvania comparativ cu Muntenia; comparativ cu anul 2012, în 2018 percepțiile pozitive sunt relativ mai larg răspândite.

Percepțiile publicului cu privire la (in)corectitudinea alegerilor nu variază în funcție de perioada avută în vedere: campanie, ziua alegerilor, imediat după alegeri. Conforma altei tipologii, stăm relativ bine la capitolul existența unor alternative și destul de prost în ceea ce privește relația dintre media și politică, respectiv bani și politică.

Bibliografie

Norris, P. (2012). Are There Global Norms and Universal Standards of Electoral Integrity and Malpractice? Comparing Public and Expert Perceptions. *SSRN Electronic Journal*. https://doi.org/10.2139/ssrn.2087611

Norris, P. (2014). *Why electoral integrity matters*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ideologia electoratului român: între absență și (in)consistență[28]

(*Mircea Comşa*)

Discursul politic public este deseori construit în jurul ideologiilor, fiind populat de o serie de etichete atașate actorilor politici. În prezent, în România, probabil, cele mai utilizate astfel de etichete sunt cele care poziționează actorii și măsurile politice pe continuumul stânga-dreapta, spunându-se despre aceștia / acestea că sunt de „stânga”, „centru” sau „dreapta”. Se simplifică astfel descrierea realității și comunicarea politică, transmițându-se totodată, prin atașarea unei “ștampile lingvistice”, o serie întreagă de conținuturi politice și sociale. Doar aproximativ șase din zece dintre români operează la nivel subiectiv cu etichetele ideologice majore (stânga-dreapta). Cu referire la cei care acordă o semnificație conceptelor ideologice este discutabil dacă acele conținuturi subînțelese au și calitatea de inter-subiectivate. Altfel spus, întrebarea este dacă etichetele ideologice au un conținut relativ clar definit, dacă acesta este împărtășit, și dacă da, care este gradul de suprapunere a semnificațiilor între diferitele grupuri sociale sau între actorii dintr-un anumit grup. Această analiză încearcă să răspundă la următoarele întrebări: Care este ponderea cetățenilor care se auto-poziționează pe axa ideologică stânga-dreapta și cum s-a modificat aceasta în timp? Raportat la totalul celor care se auto-poziționează, care este ponderea celor de stânga, dreapta, respectiv centru și cum s-au modificate aceste ponderi în timp? Există o relație între auto-poziționarea ideologică și caracteristicile socio-demografice ale actorilor? Dar o relație cu valorile, respectiv preferințele de vot?

Utilizarea conceptelor de stânga și dreapta

În România, opoziția stânga-dreapta a fost, cel puțin până în anul 2000, puțin utilizată, fiind preferate axele comunism-anticomunism și reformator-antireformator (Bădescu & Sum, 2005; Sandu, 1996). Acest lucru era de așteptat dat fiind contextul specific în care au apărut și s-au dezvoltat partidele politice din România (ruptura lentă de comunism și economia centralizată) precum și stadiul incipient al democrației. Ulterior, spațiul politic a fost definit prioritar prin referire la corupție, chiar dacă, firesc, niciun partid nu a afișat orientări manifeste favorabile corupției. Prin urmare este de așteptat ca utilizarea dimensiunii stânga-dreapta pentru descrierea și analiza spațiului politic românesc să fie redusă atât la nivelul actorilor politici cât și în rândul cetățenilor. Într-adevăr, notorietatea conceptelor de stânga și dreapta politică este relativ scăzută în cadrul populației adulte din România. Chiar dacă notorietatea celor două etichete ideologice este de aproximativ 50%, ponderea celor care se auto-poziționează pe axa stânga-dreapta este ceva mai mare. Astfel, cu o singură excepție (1993), ponderea celor care se auto-poziționează este relativ stabilă în timp în jurul valorii de 60% (55-65%) (Figura 39).[29]

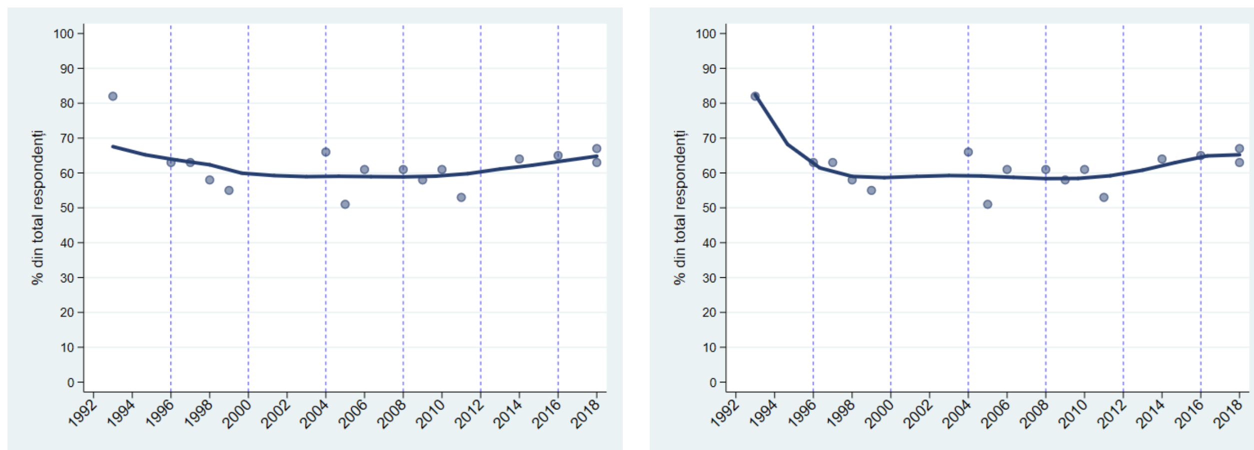
Scala utilizată pentru a produce datele din graficul anterior folosește etichete doar pentru capetele axei, ceea ce ar putea reduce ponderea alegătorilor care se auto-poziționează. Însă, chiar și atunci când se oferă etichete pentru poziționările intermediare (dreapta, centru-dreapta, centru, centru-stânga, stânga), 43% dintre subiecți nu se identifică cu una din opțiunile ideologice oferite (Mungiu-Pippidi, 2002). Pe de altă parte însă, atunci când etichetele iau forma principalelor orientări ideologice (social-democrație, liberalism,

[28] Versiuni diferite ale acestui text, folosind date mai vechi, au fost publicate anterior (Comşa, 2007; Comşa, 2012).

[29] O mare parte a diferențelor observate în acest grafic este falsă, fiind rezultatul erorilor de eşantionare, a diferențelor relativ la metodologia de culegere a datelor şi a practicilor institutelor de sondare. Astfel de diferenţe între institute, în condițiile unor metodologii și întrebări similare, au fost remarcate și în cadrul altor analize (Sandu, 2004; Voicu, 1999).

socialism, etc.), ponderea celor care reușesc să-și declare atașamentul ideologic pare să crească puțin (64-72%, anchete MMT, 2000).

Figura 39. Ponderea românilor care se auto-poziționează pe axa stânga-dreapta (1993-2018)

Sursa: Analize pe baza datelor BOP-FSD 2003, 2006; EVS&WVS 1993, 1998, 1999, 2005, 2008, 2018; ICCV 1997; CSES 1996 și 2004; SER 2009, 2011, 2012, 2014 și 2016; FSR-PM 2010.
* Punctele reprezintă procente din total respondenți.
** Liniile reprezintă aproximarea tendinței (local polynomial smoothing cu funcție de grad 0 în stânga și 5 în dreapta).

Cine sunt cei care se auto-poziționează? Sunt ei diferiți de cei care nu se auto-poziționează și dacă da, în ce privințe? Conform unor analize anterioare (Comșa, 2007) ponderea celor care se auto-poziționează ideologic este mai mare în cazul bărbaților (60%; femeile 44%), crește în funcție de nivelul de educație formală (de la 34% în cazul absolvenților de școală generală, la 68% pentru cei cu studii superioare), de clasa socială (clasa de jos 36%, clasa de mijloc-sus 67%), interesul pentru politică (deloc interesați 27%, interes ridicat 80%), informare (cei care utilizează cel mult o sursă de informare 23%, cei care utilizează cinci sau mai multe 78%). Pe baza unei analize mai complexe prezentate în același studiu, se arată că utilizarea scalei stânga-dreapta depinde în principal de nivelul interesului pentru politică. De asemenea, persoanele din localități mai mari, mai educate, din clasa de mijloc, de gen masculin și care se informează frecvent au o capacitate mai mare de a se auto-poziționa ideologic. Vârsta și nivelul veniturilor determină și ele capacitatea de auto-poziționare, dar într-o măsură mai mică.

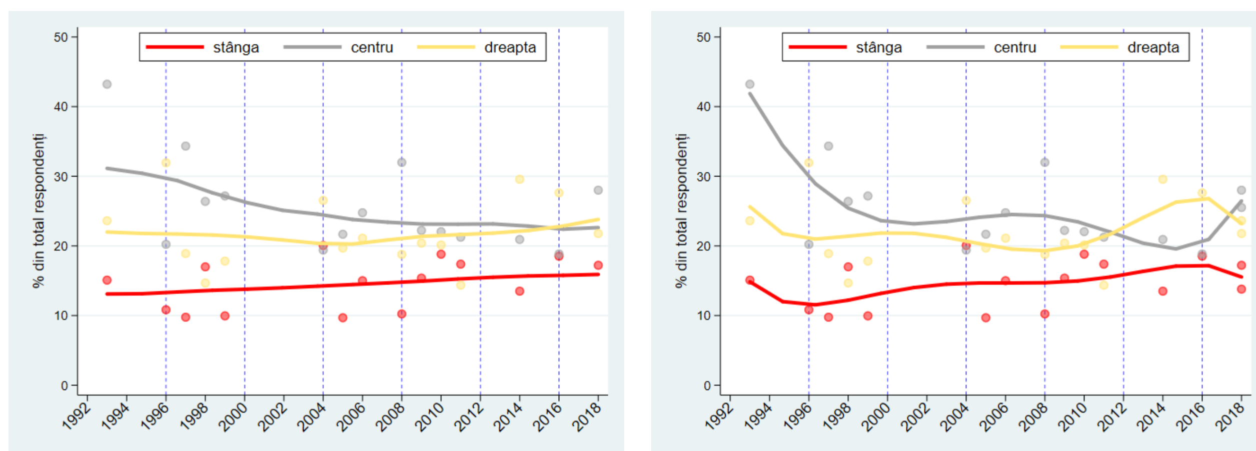
Destul de probabil, ponderea redusă a celor care se auto-poziționează pe axa stânga-dreapta în România este (și) consecința faptului că liderii de opinie (oamenii politici, jurnaliștii, analiștii politici) au utilizat relativ mai puțin în discursul public termenii de stânga și dreapta, preferând poziționări mai familiare în rândul alegătorilor (comunist-anticomunist, reformator - antireformator sau, după 2000, corupție - anticorupție, social-democrat - liberal) pentru a explica anumite atitudini, evenimente și politici publice.

Dinamica auto-poziționării ideologice (1993-2018)

Care este dinamica orientărilor ideologice în timp? Pentru a simplifica analiza am ales să grupez cele zece variante de răspuns posibile în trei categorii mari de respondenți: stânga (1-4), centru (5-6) și dreapta (7-10). Datele prezentate (Figura 40) arată că, raportat la totalul respondenților la întrebarea de auto-poziționare

ideologică, în general aproximativ 25% se consideră de centru, cam 20% de dreapta și 15% de stânga (restul până la 100% e reprezentat de cei care nu se pot poziționa). Ponderea celor care se auto-poziționează la centru tinde să scadă în prima jumătate a perioadei, iar apoi se stabilizează în jurul valorii de 25%. Pe parcursul întregii perioade pare să existe o tendință ușoară de creștere a ponderii alegătorilor care se consideră de stânga, în timp ce ponderea celor de “dreapta” oscilează. Variațiile observate sunt în general relativ mici și tind să fie asociate cu schimbarea puterii politice (pierderea alegerilor de către PDSR / PSD / Iliescu / Năstase și câștigarea lor de către CDR / ADA / PNL / Băsescu / Iohannis). Astfel, atunci când un partid sau candidat de stânga câștigă alegerile alegătorii se poziționează și ei într-o pondere mai mare la stânga (același lucru e valabil și pentru dreapta).

Figura 40. Dinamica auto-poziționării ideologice (1993-2018)

Sursa: Analize pe baza datelor BOP-FSD 2003, 2006; EVS&WVS 1993, 1998, 1999, 2005, 2008, 2018; ICCV 1997; CSES 1996 și 2004; SER 2009, 2011, 2012, 2014 și 2016; FSR-PM 2010.

* Punctele reprezintă procente din total respondenți.

** Liniile reprezintă aproximarea tendinței (local polynomial smoothing cu funcție de grad 0 în stânga și 5 în dreapta).

*** Diferența până la 100% e reprezentată de cei care nu se auto-poziționează

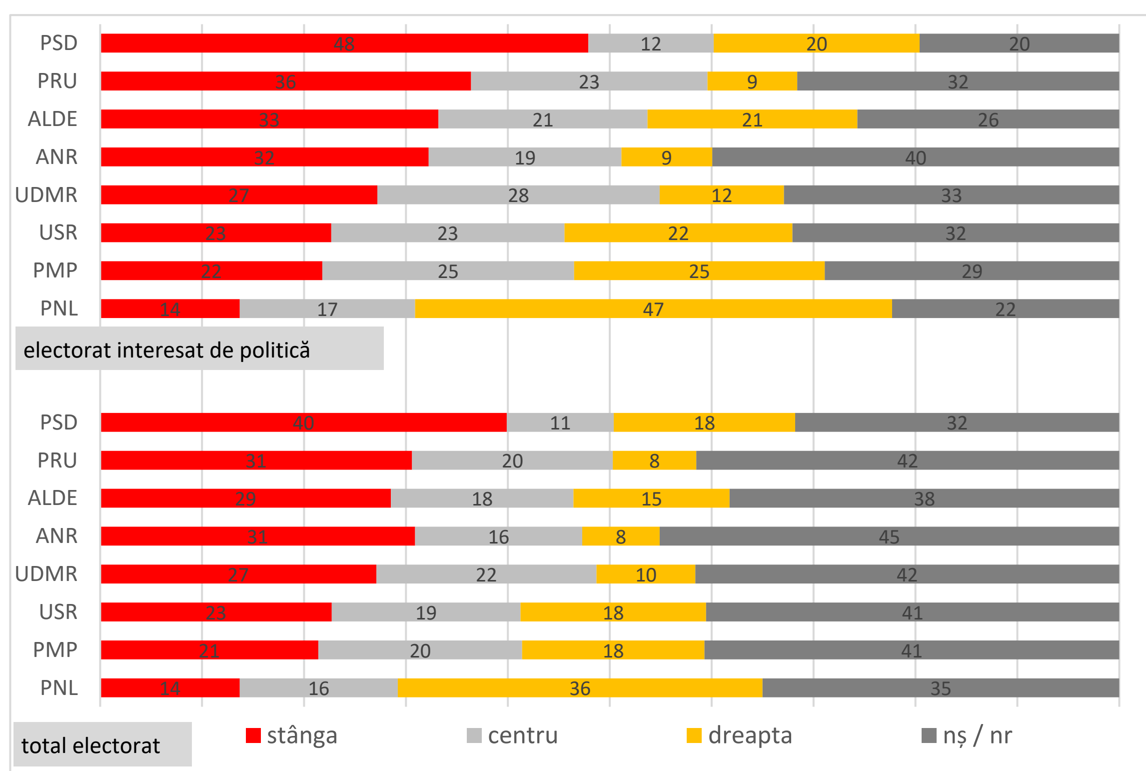
Relevanța auto-poziționării ideologice

Are vreo relevanță faptul că alegătorii preferă să se situeze la centru, la stânga sau la dreapta? Sau, altfel spus, există o legătură între auto-poziționarea pe axa stânga-dreapta și preferințele pentru anumite partide, respectiv valori și preferințe de politică socială și economică?

Chiar dacă între diferitele categorii socio-demografice există diferențe de auto-plasare pe axa stânga-dreapta, aceste diferențe sunt cel mai adesea mici (pe o scală de la 1 la 10, mai mici de un punct). Caracteristicile socio-demografice ale alegătorilor explică foarte puțin (6%) din varianța auto-poziționării (Comşa, 2007). Altfel spus, auto-poziționarea la stânga sau la dreapta nu diferă prea mult în funcție de caracteristicile socio-demografice ale alegătorilor. Comparativ cu alte țări, legătura dintre auto-poziționarea ideologică și caracteristicile socio-demografice este semnificativ mai mică în cazul României. Foarte probabil, această situație este (și) o consecință a nivelelor scăzute ale identificării și sofisticării ideologice (doar în jur de 60% dintre români se auto-plasează pe scala stânga-dreapta, respectiv doar o treime oferă sensuri relativ corecte pentru aceste etichete ideologice).

Cum sunt percepute partidele din punct de vedere al orientării ideologice pe axa stânga - dreapta? Cu excepția PSD și PNL, există segmente importante de alegători care nu pot poziționa restul partidelor pe axa stânga-dreapta. Atunci când fac o evaluare, în general, alegătorii identifică relativ corect poziția unui partid. Astfel, PNL ocupă în mintea celor mai mulți dintre respondenți zona de centru sau dreapta, iar PSD zona de stânga. Tot relativ mai la stânga sunt percepute a fi și PRU, ALDE și ANR, în timp ce restul partidelor (UDMR, USR și PMP) sunt percepute a fi la stânga, centru sau dreapta în aproximativ aceeași măsură. Există însă alegători, chiar și printre cei interesați de politică, care poziționează partidele la polul opus celui comun acceptat. Astfel, aproximativ unul din șase alegători consideră că PSD este de dreapta, iar PNL de stânga. Dacă ne raportăm doar la alegătorii interesați de politică, ponderea celor care nu se auto-poziționează sau nu poziționează partidele pe axa stânga-dreapta scade foarte mult (la aproape jumătate în unele cazuri). De asemenea, crește (absolut, dar și relativ) ponderea celor care poziționează "corect" partidele.

Figura 41. Reprezentări cu privire la orientarea ideologică a principalelor partide

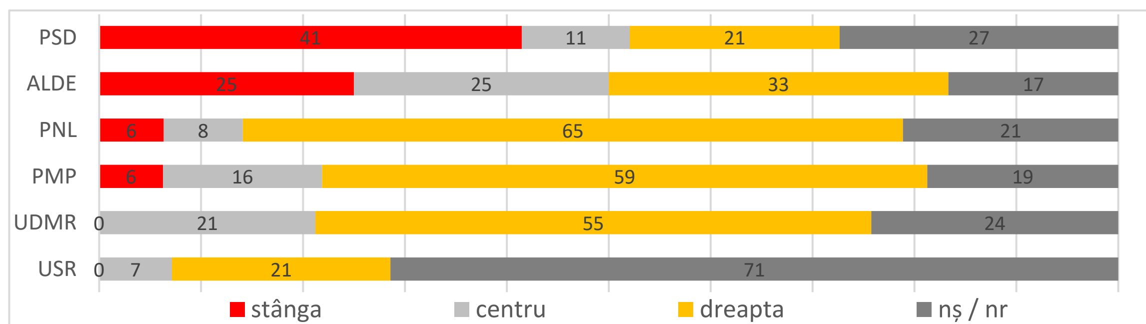

Sursa: Analize pe baza datelor SER 2016 (datele reprezintă procente).
* Datele reprezintă procente. Valorile au fost rotunjite.
** Mod de citire: Raportat la total electorat, 40% consideră că PSD este un partid de stânga, 11% de centru, 18% de dreapta și 32% nu răspund sau nu pot aprecia.

Votează alegătorii în conformitate cu propria lor orientare ideologică? În graficul de mai jos am prezentat auto-poziționarea pe axa stânga - dreapta a celor care au declarant că au votat cu un anumit partid la alegerile parlamentare din 2016. După cum se observă, votanții PSD se declară mai degrabă de stânga, votanții PNL de dreapta (la fel PMP și UDMR, dar, în cazul acestora numărul de respondenți e mic, deci estimările sunt relativ mai instabile), în timp ce majoritatea votanților USR nu adoptă o poziție (consistent cu programul politic al USR de a nu avea o orientare ideologică clasică; în plus, USR era la acel moment un partid tânăr). Din nou, observăm faptul că nu există o consistență perfectă între orientarea ideologică personală și votul

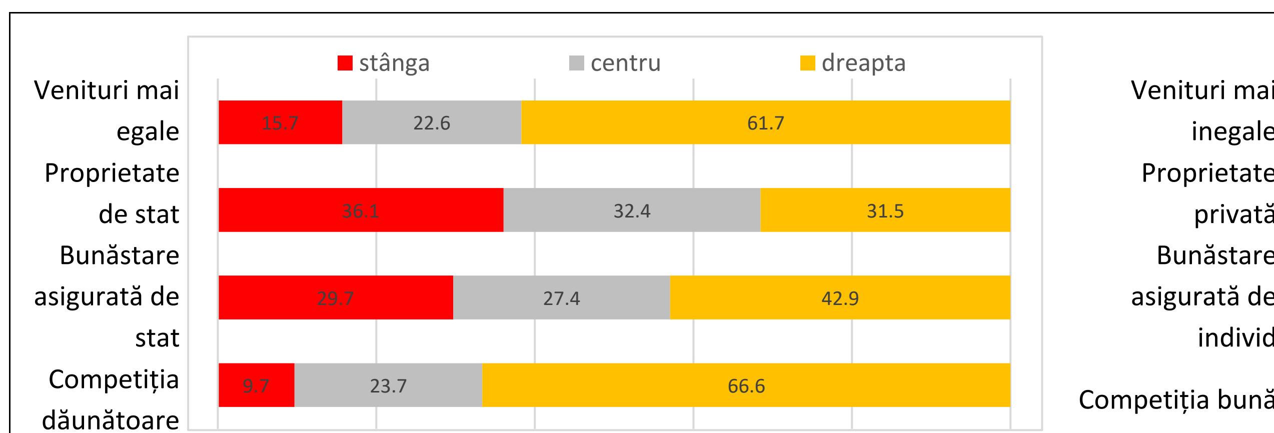
acordat partidelor, segmente importante de alegători care se auto-poziționează la dreapta votând cu PSD, respectiv alegători de stânga care votează cu PNL.

Figura 42. Relația dintre orientarea ideologică personală și vot (Parlamentare 2016)

Sursa: Analize pe baza datelor SER 2016.
* Datele reprezintă procente. Valorile au fost rotunjite.
** Mod de citire: Din totalul celor care declară că au votat cu PSD la alegerile parlamentare din 2016, 41% se auto-poziționează la stânga.

Figura 43. Orientările ideologice specifice ale populației

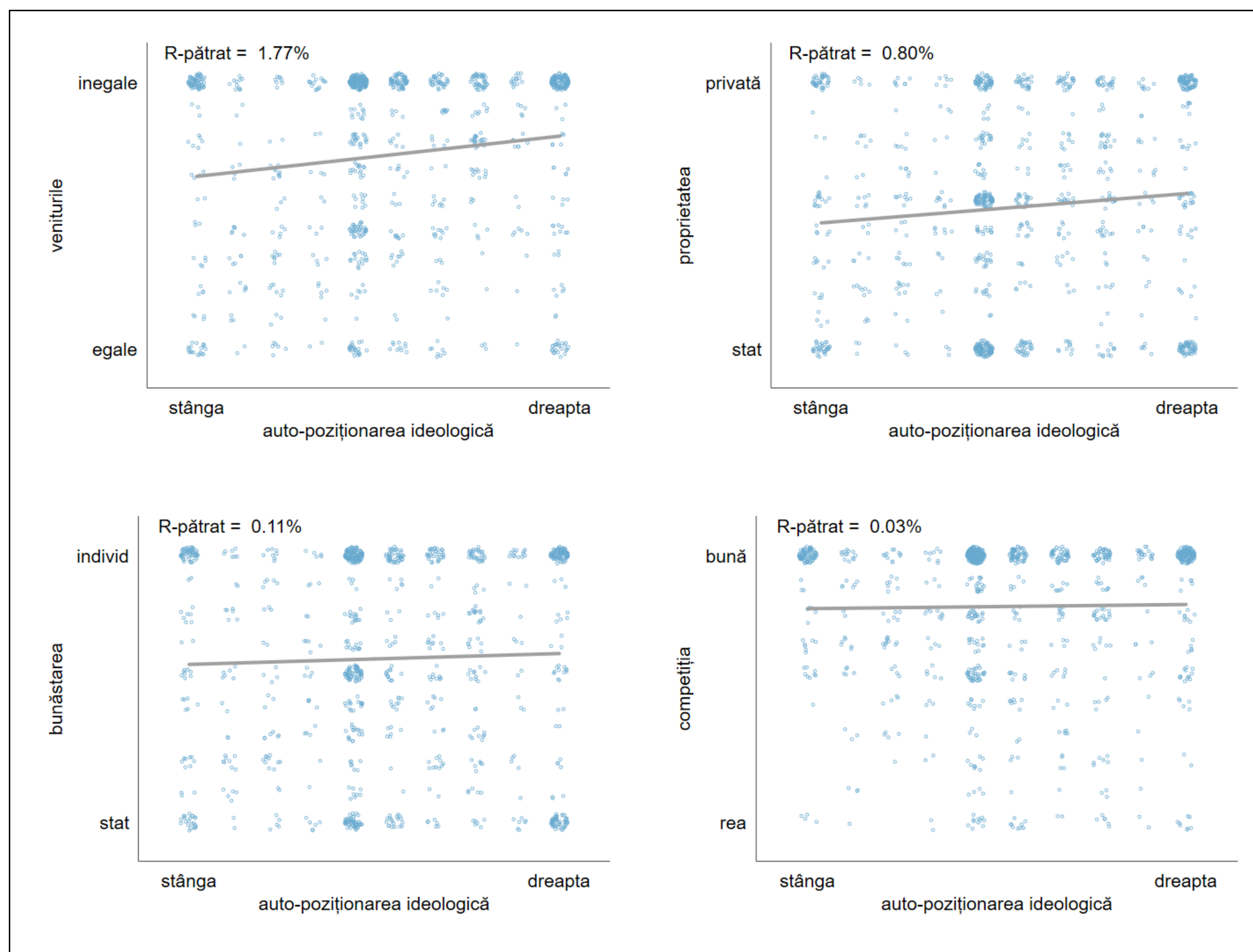
Sursa: Analize pe baza datelor WVS & EVS 2018.
* Datele reprezintă procente din cazuri valide.
** Mod de citire: Din totalul respondenților, 16% apreciază că diferențele dintre venituri ar trebui să scadă, 62% că ar trebui să crească, restul de 23% fiind undeva între.

A fi de stânga / dreapta înseamnă a avea anumite atitudini, valori și preferințe de politici sociale. Astfel, stânga este asociată cu socialismul, protecția socială, proprietatea de stat, egalitatea, etc., iar dreapta cu capitalismul, clasa de mijloc, proprietatea privată, libertatea, etc. Ilustrarea orientărilor ideologice ale populației la un nivel mai specific poate fi făcută prin utilizarea unor afirmații polare care surprind conținutul conceptelor de stânga și de dreapta. Pentru a simplifica lectura datelor (Figura 43) am pus în stânga afirmațiile care indică o orientare ideologică de stânga, la dreapta pe cele care indică ideologia de dreapta și am grupat răspunsurile la întrebarea despre auto-poziționare în 3 categorii (1-3 stânga, 4-7 centru, 8-10 dreapta). Cea mai mare parte a populației (67%) tinde să valorizeze competiția, ceea ce indică o orientare de dreapta, respectiv 62% apreciază că diferențele dintre venituri ar trebui să reflecte efortul individual. În cazul

celorlalte două dimensiuni (tipul de proprietate preferat, respectiv responsabilitatea pentru bunăstarea indivizilor), preferințele ideologice sunt distribuite relativ echilibrat.

Similar cu rezultatele obținute în cadrul unor analize anterioare (Comşa, 2007; Comșa, 2012), și datele obținute la nivelul anului 2018 (EVS) indică o cvasi-absența unei relații între auto-poziționarea ideologică pe axa stânga-dreapta și orientările de valoare cu privire la gradul de inegalitate a veniturilor, tipul de proprietate preferat (de stat vs. privată), principalul responsabil pentru bunăstarea indivizilor (statul vs. indivizii), respectiv evaluarea competiției (rea vs. bună). După cum se observă din graficele de mai jos, dacă o persoană se consideră de stânga aceasta nu înseamnă că va avea automat preferințe ideologice care definesc stânga politică (inegalitate mai mică a veniturilor, proprietate de stat, stat responsabil pentru bunăstarea indivizilor, competiția apreciată ca rea) (liniile care sintetizează tendința medie a relației dintre auto-poziționare și orientarea de valoare sunt aproape paralele cu axa orizontală; valorile R^2 sunt foarte mici). Același lucru este valabil și în cazul celor care se definesc de dreapta.

Figura 44. Relația dintre orientările de valoare și auto-poziționarea ideologică

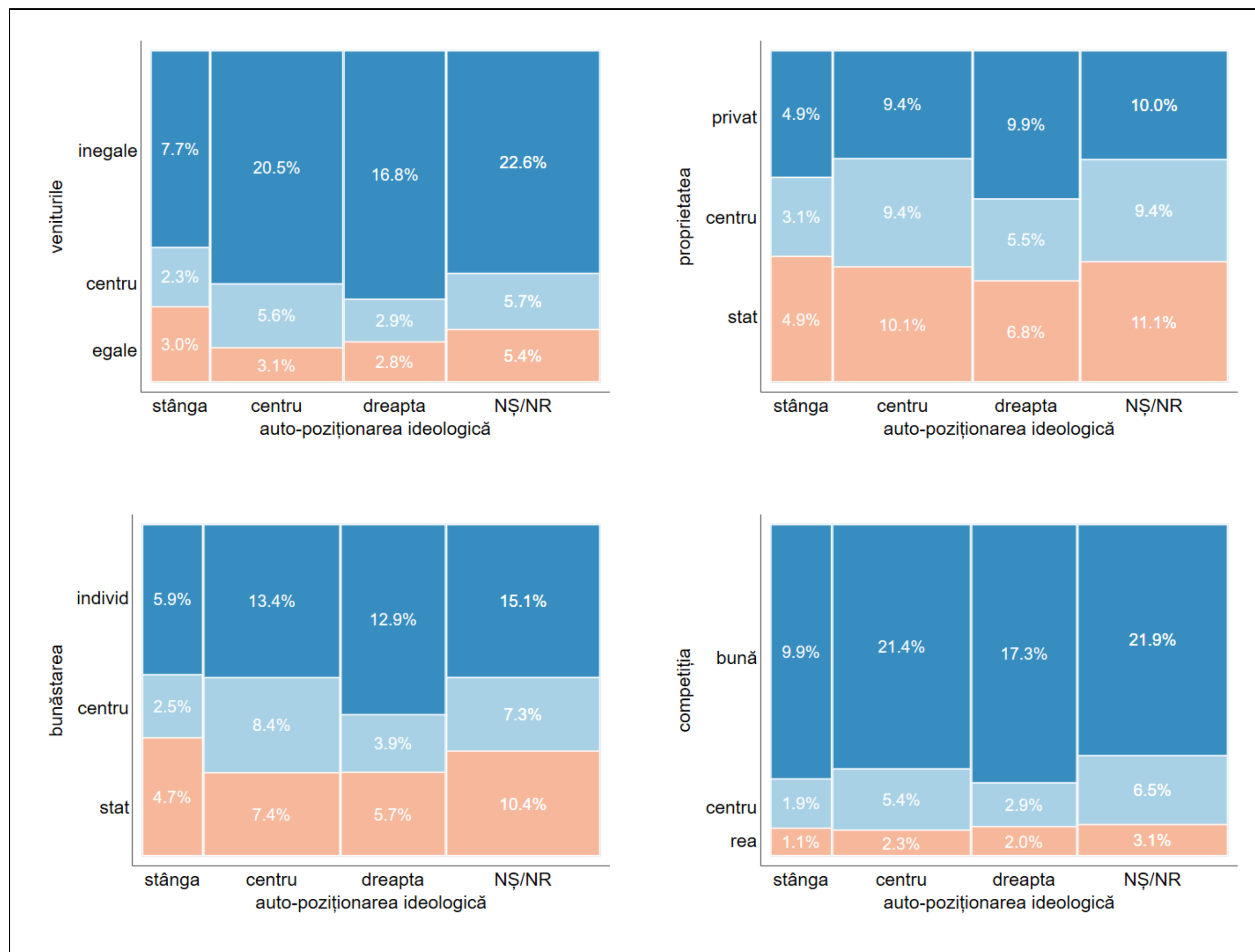

Sursa: Analize pe baza datelor EVS 2018.

Pentru a simplifica prezentarea, răspunsurile subiecților la fiecare dintre cele patru orientări ideologice pot fi grupate în trei categorii mari (corespunzătoare orientărilor stânga, centru și dreapta). Similar, auto-poziționarea ideologică poate fi reprezentată prin patru categorii: stânga, centru, dreapta și cei care nu se poziționează. În graficele de mai jos am prezentat ponderea celor care se auto-poziționează la stânga

(respectiv, centru, dreapta sau nu se auto-poziționează) și preferă diferite nivele de inegalitatea a veniturilor, raportat la total respondenți. Am procedat similar și pentru celelalte preferințe valorice. Observăm din nou aceeași inconsistență ideologică în cazul unor segmente importante de alegători (ponderea celor inconsistenți variază în funcție de orientarea de valoare evaluată), de această data exprimată și ca pondere din total populație.

Figura 45. Consistența dintre orientările de valoare și auto-poziționarea ideologică

Sursa: Analize pe baza datelor EVS & WVS 2018.

* Datele reprezintă procente din cazuri valide.

** Mod de citire: Din totalul respondenților, 8% se declară de stânga și consideră că diferențele dintre venituri ar trebui să crească, 21% se poziționează la centru și cred că diferențele dintre venituri ar trebui să crească, 17% se poziționează la dreapta și cred că diferențele dintre venituri ar trebui să crească, iar 23% nu se poziționează și cred că diferențele dintre venituri ar trebui să crească. Pe baza acestor date putem spune că 8% dintre alegători manifestă o incongruență între auto-poziționarea ideologică personală și preferința relativ la gradul de inegalitate a veniturilor.

Câteva concluzii

Etichetele ideologice au o importanță mare la nivelul oricărei societăți. Ele reprezintă o cale eficientă de facilitare a comunicării politice, ajută la construirea unei realității politice, a identităților politice la nivelul actorilor politici instituționali, respectiv a alegătorilor, facilitează alegerile de politici sociale și economice, respectiv alegerea între partide și candidați cu ocazia alegerilor politice. Într-o societate tot mai asaltată

informațional și marcată de lipsa interesului pentru politică, etichetele ideologice sunt scurtături mentale (cognitive / mental shortcuts, heuristics) absolut necesare pentru cea mai mare parte a electoratului și actorilor politici.

În acest text am analizat, dintr-o perspectivă longitudinală, auto-poziționarea ideologică pe axa stânga - dreapta a alegătorilor din România. Principalele constatări sunt următoarele: la nivel de competență subiectivă, aproximativ șase din zece români operează cu conceptele de stânga și dreapta; din punct de vedere obiectiv, cel mult o treime operează corect cu aceste concepte (acordă sensuri relativ corecte acestor concepte, realizează o corespondență între principalele partide și aceste concepte); aproximativ un sfert dintre alegători realizează o corespondență corectă între etichetele ideologice de stânga și dreapta și o serie de orientări de politică socială și economică.

În urma acestor constatări putem spune că utilizarea conceptelor de stânga și dreapta în politica din România ajută foarte puțin la atingerea scopurilor menționate anterior. Ar fi util ca stânga și dreapta să lase locul altor etichete ideologice, mai adaptate lumii în care trăim. Noile "ștampile ideologice" ar trebui să facă posibilă conturarea unui spațiu ideologic bi sau tri-dimensional și să ia în calcul mutațiile la nivelul preferințelor și valorilor alegătorilor. În acest sens, foarte probabil, candidați cu șanse sunt etichete precum liberal, socialist, social-democrat, popular sau ecologist.

Bibliografie

Bădescu, G., & Sum, P. (2005). The Importance of Left-Right Orientations in the New Democracies. In International Conference on "Elections and Democratic Governance." Retrieved from http://www.ipsas.sinica.edu.tw/image/ipsas/1/76.pdf

Comşa, M. (2007). Auto-poziţionarea ideologică: identificare, sofisticare, fundamente. In B. Voicu & M. Voicu (Eds.), Valori ale românilor: 1993-2006 (pp. 65–116). Iași: Institutul European.

Comșa, M. (2012). Opinia publică despre România politică. In T. Rotariu & V. Voineagu (Eds.), Inerție și schimbare. Dimensiuni sociale ale tranziției în România (pp. 361–406). Iași: Polirom.

Mungiu-Pippidi, A. (2002). Politica după comunism. București: Humanitas.

Sandu, D. (1996). Sociologia tranziţiei. Valori şi tipuri sociale în România. Bucureşti: Staff.

Sandu, D. (2004). Votul între fidelitate politică şi cultură comunitară.

Voicu, B. (1999). Despre măsurarea intenţiei de vot în sondajele de opinie publică. Sociologie Românească, 3, 48–76.

Între religie și raționalitate

Cât de religioasă este România?[30]

(Mălina Voicu)

Sunt românii un popor religios? Joacă religia un rol important în viața de zi cu zi la noi în țară? Cum sunt alți europeni? Și „afară” este la fel? Sunt întrebări simple, dar răspunsul nu este ușor de dat, iar perspectiva din care privești lucrurile poate să îți arate o Românei foarte religioasă sau una în care religia a început să își piardă din importanța socială. Știm cu siguranță că „afară”, în țări precum Marea Britanie, Olanda sau Franța, nu numai că oamenii nu se mai duc la biserică și pentru a găsi o utilitate clădirilor de dimensiuni mari, localizate de obicei în zonele centrale, au transformat ceea ce au fost cândva biserici în centre culturale, cinematografe, hoteluri sau chiar pub-uri (Bruce, Voas, 2016). Dacă privim lucrurile din perspectiva asta, România nu se înscrie cu siguranță în trendul european. Noi construim biserici, nu desființăm. Aceasta arată că religia este suficient de importantă în viața cotidiană, încât politicienii și comunitățile locale să aloce fonduri pentru construcția de lăcașuri de cult, iar populația să nu se opună semnificativ.

Mai mult, obiectele cu semnificație religioasă se găsesc mai peste tot, atât spațiul public, cât și cel privat. Icoane și crucifixuri sunt la tot pasul, în școli, în spitale, în casele celor mai mulți dintre români sau agățate de oglinzile retrovizoare ale automobilelor. Religia face parte din cotidian și asta nu surprinde pe nimeni. La fel cum predarea religiei în școli nu a stârnit decât vagi controverse sociale. Este un fapt acceptat de cei mai mulți dintre părinți. De altfel, școlile nici nu oferă alternative la orele de religie, fiind de la sine înțeles că toți sau aproape toți elevii vor participa la orele de religie. Privind lucrurile din perspectiva asta, putem spune că religia este parte din viața românilor, o componentă deplin acceptată a societății românești.

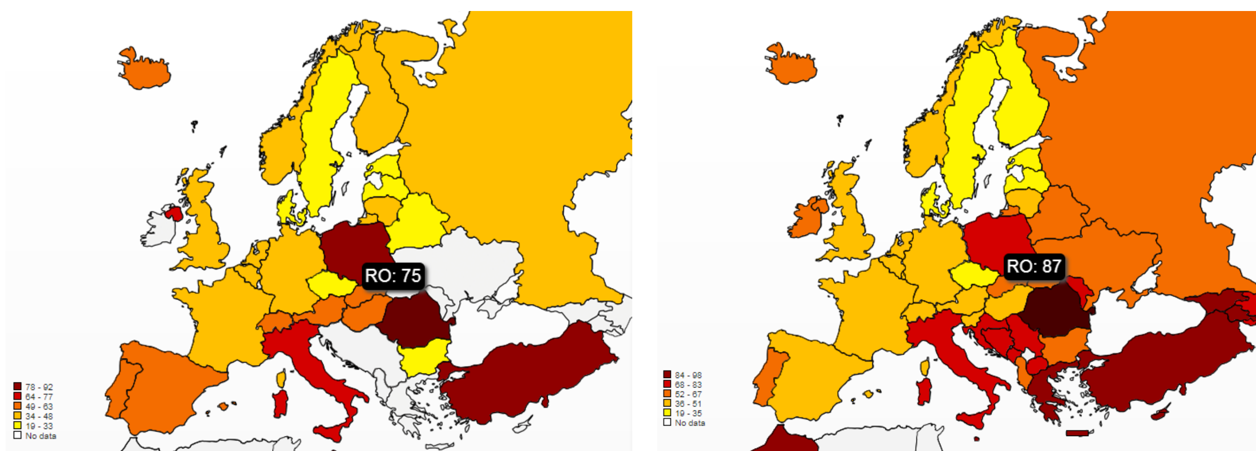
Ce s-a întâmplat cu ateismul comunist?

Acum 30 de ani lucrurile nu stăteau la fel. Spațiul public era invadat de lozinci comuniste, religia nu exista în discursul public și nici în școli, iar regimul comunist avea grijă ca organizațiile de partid să programeze ședințe de lucru sau acțiuni de muncă patriotică pe 25 decembrie sau în ziua de Paști. Cu toate acestea, documentele istorice arată că deși ateismul era parte din discursul public, în România biserica a suferit mai puțin decât în alte țări din spatele cortinei de fier. Astfel că, la finele regimului comunist, Biserica Ortodoxă din România era mai puternică decât cea din Rusia sau Bulgaria, însă generațiile care au crescut în perioada comunistă nu primiseră o educație religioasă și își petrecuseră o parte din viață sub influența ateismului promovat de autoritățile comuniste.

Cu toate acestea, datele primelor sondaje de opinie, culese după schimbarea regimului politic în Europa de Est, plasează România în topul țărilor în care religia era importantă pentru viața oamenilor și, deci o forță influentă în societate. Așa cum arată hărțile alăturate, la începutul anilor 90 doar Polonia și Turcia ne depășeau din toată Europa în ceea ce privește importanța religiei în viața individuală. Ateismul comunist nu dăduse roadele așteptate în România și nici în Polonia. În cazul Poloniei, explicația rezidă în suportul puternic primit de Biserica Catolică din partea Vaticanului pe toată perioada comunistă. România nu a avut însă nici un actor extern important care să ajute la păstrarea credințelor religioase în ciuda politicii comuniste.

[30] O primă versiune a acestui text a apărut în revista *Sinteza*, numărul august-septembrie 2018. Modificările din această versiune sunt minore.

Figura 46. Ponderea celor care declarau că religia este importantă sau foarte importantă în viața personală la începutul anilor 90 și la finele anilor 2000

Sursa: date ale EVS/WVS 1990 și EVS 2008-2009, figura fiind generată folosind instrumentul online disponibil la: http://www.atlasofeuropeanvalues.eu. Cifrele sunt calculate ca procente din cei ce au ales o variantă de răspuns. **[roșu=religia este important și foarte importantă, galben= religia nu este importantă]**

Privit din perspectivă longitudinală, datele sondajelor de opinie arată că Europa de Vest și cea de Est s-au mișcat în direcții diferite între 1990 și 2008, importanța religiei în viața individuală fiind în scădere în statele puternic industrializate și în ușoară creștere în multe din fostele țări comuniste. Schimbarea socială din primele două decenii de post comunism a împins România și mai sus în ceea ce privește importanța religiei pentru individ, în 2008 87% dintre români declarând că religia este importantă și foarte importantă pentru ei. Doar Turcia era mai sus decât noi. Sociologii au pus revitalizarea religioasă care a apărut în Europa de Est pe seama ridicării restricțiilor impuse de regimul comunist față de practica religioasă și creșterii insecurității existențiale pe fondul crizelor economice și politice, fapt care i-a făcut pe mulți dintre cetățenii postcomuniști să caute suport în religie (Voicu, Constantin, 2012). Ținând cont de faptul că România a traversat o tranziție lungă și dureroasă pentru mare parte a populației, în anii 90 și la începutul anilor 2000, insecuritatea existențială pare a fi o explicație satisfăcătoare pentru creșterea importanței religiei în viața individuală. În final, ateismul comunist a cedat terenul fără nici o luptă în fața religiei.

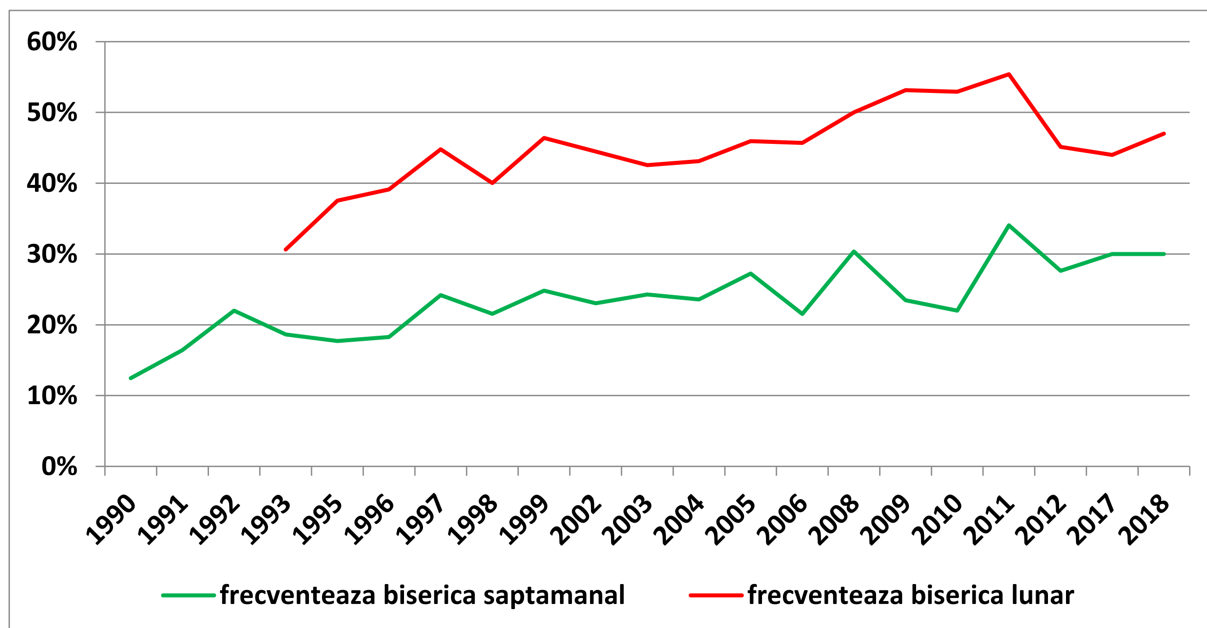
După încă 10 ani...

România a trecut în ultima decadă printr-o gamă largă de transformări mai ales în plan economic și social. Integrarea în Uniunea Europeană a adus creștere economică și dezvoltare socială și libera circulație a forței de muncă. Fondurile europene și remitențele (banii trimiși acasă de românii plecați la muncă în străinătate) au dus la creștere economică și îmbunătățirea condițiilor de viață. Pe de altă parte, migrația externă a populației de vârstă activă a accentuat fenomenul de îmbătrânire a populației, cu care România se confrunta deja datorită scăderii natalității în perioada post-comunistă.

Fiecare fapt luat în parte are efecte asupra religiozității. Pe de o parte, creșterea economică și îmbunătățirea calității vieții duc la scăderea credințelor și practicilor religioase, așa cum arată teoreticienii secularizării (Inglehart, Norris, 2004). Prosperitatea economică îi face pe oameni să nu mai caute suport în religie, pentru că nu mai au nevoie de el. Iar boomul economic și pătrunderea culturii vestice au condus la adoptarea unui

stil de viață mai „occidental”, în care mall-ul este frecventat mai des decât biserica. Punând lucrurile cap la cap ne-am putea aștepta ca religiozitatea sau măcar practica religioasă să cunoască un declin în ultimii 10 ani.

Figura 47. Ponderea celor care frecventează biserica lunar și săptămânal între 1990 și 2018

Sursa datelor: EVS, WVS 1993, 1999, 2005, 2008, 2012, 2018; USID 1990, CEEB2, CEEB3: 1991, 1992, COMALP 1996, Valori fundamentale ale democrației 1997, BOP 2002, 2003, 2004, 2006, Studii electorale românești 2009, EuroBarometer 73.1 2010

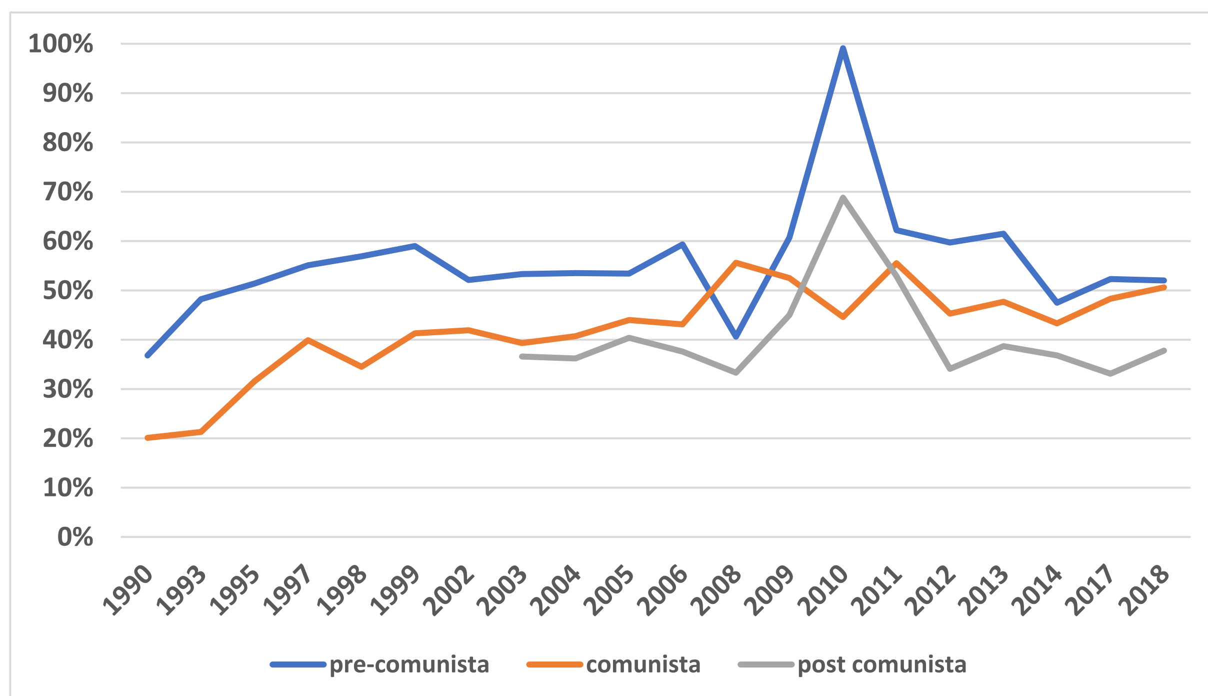
Analizând evoluția în timp a datelor de sondaj, putem constanta că practica religioasă nu confirmă așteptările teoretice. Deși nu atinge niște nivele impresionante, frecventarea bisericii a crescut în mod constant între 1990 și 2018. Astfel, în ultima decadă cam jumătate din populația României a declarat că a fost cel puțin o dată pe lună la biserică, în timp ce în jur de o treime declară că merge săptămânal. Dacă ne amintim că țări precum Marea Britanie, Franța sau Olanda au schimbat destinația clădirilor care adăposteau în trecut lăcașuri de cult pentru că nu le mai vizita nimeni, faptul că în România cam jumătate din populație merge la biserică cel puțin o dată pe lună arată că religia este încă foarte prezentă în viața românilor și trendul este ascendent.

O privire mai detaliată asupra datelor arată că frecventarea bisericii diferă de la o generație la alta, generația socializată în perioada pre-comunistă având nivelul de practică religioasă cel mai ridicat, în timp ce generația născută după căderea regimului comunist are nivelul cel mai scăzut de practică religioasă. Generația educată în perioada comunistă are la începutul anilor 90 un nivel scăzut de practică religioasă, însă recuperează pe parcurs și la ora actuală ajunge să frecventeze biserica la fel de mult ca și generația pre-comunistă. Această evoluție este rezultatul înaintării în vârstă, știut fiind faptul că pe măsură ce înaintează în vârstă, oamenii încep să se gândească tot mai des la supranatural.

Datele referitoare la practica religioasă în funcție de generație ne mai arată un fapt interesant. România s-a confruntat cu o criză economică între 2008 și 2011, căreia generația pre-comunistă și cea post-comunistă i-au răspuns prin creșterea practicii religioase. Generația pre-comunistă îi include pe cei născuți înainte de 1945, iar cea post-comunistă pe cei născuți după 1990. Generația comunistă se referă la cei care s-au născut între 1946 și 1989. Datele din grafic indică un vârf al frecventării bisericii în perioada respectivă pentru

generațiile care au primit educație religioasă în școală. Deci, cei care au primit în copilărie o educație religioasă recurg la religie atunci când „dau de greu”', în timp cei generațiile crescute în comunism nu fac același lucru. Datele empirice arată că educația religioasă contează, chiar dacă per ansamblu tinerii sunt mai puțin religioși decât vrâstnicii, ei recurg la religie atunci când au nevoie de suport.

Figura 48. Ponderea celor care frecventează biserica lunar și săptămânal între 1990 și 2018 pe generații de socializare: pre-comunistă, comunistă și post-comunistă

Sursa datelor: EVS, WVS 1993, 1999, 2005, 2008, 2012, 2018; USID 1990, CEEB2, CEEB3: 1991, 1992, COMALP 1996, Valori fundamentale ale democrației 1997, BOP 2002, 2003, 2004, 2006, Studii electorale românești 2009, EuroBarometer 73.1 2010

O problemă de „mecanică” a populației

Teoria sociologică avansează explicația că pe măsură ce generațiile vârstnice dispar din populație, fiind înlocuite de noile generații, în cazul nostru mai puțin religioase, nivelul general de religiozitate scade. Este mai degrabă o problemă de „mecanică”. Numărul celor mai religioși scade, prin ieșirea lor din populație, iar numărul celor mai puțin religioși devine din ce în ce mai mare, pentru că noile generații sunt mai puțin religioase. Societatea devine cu timpul mai puțin religioasă. În cazul României, lucrurile stau însă altfel. Generațiile tinere merg mai puțin la biserică decât cele vârstnice și cu toate acestea nivelul general de practică religioasă crește.

Ceea ce face România să fie altfel este faptul că numărul vârstnicilor îl depășește pe cel al persoanelor active, iar situația se complică pe măsură ce anii trec. După 1990 fertilitatea a scăzut în România sub nivelul de înlocuire al generațiilor, ceea ce înseamnă că nu se nasc suficienți copii ca în viitor dimensiunea populației să rămână constantă. De asemenea, la fel ca în multe dintre societățile moderne, speranța medie de viață a crescut considerabil, astfel că populația de vârsta a treia este din ce în ce mai numeroasă. Astfel că, generațiile

pre-comuniste care au avut mereu un nivel de practică religioasă mai crescut sunt încă prezente în populație, în timp ce numărul tinerilor care frecventează biserica în măsură semnificativ mai mică, este în scădere. În plus, migrația externă a forței de muncă de vârsta activă accentuează efectele îmbătrânirii populației, mai ales că la ora actuală cei care pleacă fac parte preponderent din generațiile post-comuniste (cu vârste cuprinse între 15 și 35 de ani), mai puțin religioase, așa cum arată piramida vârstelor celor care migrează. (INSSE 2018)

Este România mai religioasă decât alte țări europene? Răspunsul este da și, în ciuda dezvoltării economice care merge mână în mână cu scăderea importanței sociale a religiei, România continuă să fie religioasă și înregistrează un trend ascendent. Cu toate acestea, nu se poate spune că secularizarea, adică scăderea influenței religiei asupra societății nu se aplică în cazul nostru. Așa cum am văzut, tinerii postdecembriști sunt mai puțin orientați spre practica religioasă decât generațiile părinților și bunicilor, ceea ce este în perfect acord cu teza secularizării. Diferența între România și alte state europene o face migrația externă, tinerii alegând în foarte multe cazuri să își caute norocul în afară. România este din ce în ce mai religioasă pentru că este din ce în ce mai „bătrână”, este un joc al numerelor în care pierdem tineri și câștigăm bătrâni și câștigându-i pe aceștia din urmă religia capătă tot mai multă influență în societate.

Bibliografie

Bruce, S., & Voas, D. (2016). Do Social Crises Cause Religious Revivals? What British Church Adherence Rates Show. *Journal of Religion in Europe, 9 (1)*, 26-43.

Inglehart, R., & Norris, P. (2004) *Sacred and Secular*, Cambridge University Press.

INSSE (2018) *Comunicat de presă al Institutului Național de Statistică*, disponibil online la adresa https://insse.ro/cms/sites/default/files/com_presa/com_pdf/poprez_ian2018r.pdf

Voicu, M. & Constantin, A. (2012) 'Religious Revival in Romania: Between Cohort Replacement and Contextual Changes' în Pickel, Gert (coord.) *Transformation of Religiosity in Central and Eastern Europe 1989 - 2010*. Weisbaden: Springer VS Verlang.

Atitudini față de știință și tehnologie

(Alexandra Deliu, Elena Tudor)

Ca mod specific de cunoaștere, știința a avut un rol important în istorie. Privilegierea ei, în detrimentul altor tipuri de demersuri din zona cunoașterii, cum ar fi, de exemplu religia, poate fi asociată cu momente istorice importante, precum Revoluția Franceză. Progresul științific/tehnologic/industrial se numără printre caracteristicile Modernității, perioadă istorică începută odată cu Revoluția Franceză și Revoluția Industrială, și încheiată în a doua parte a secolului al XX-lea. În acest capitol, discutăm despre atitudinile românilor față de știință și tehnologie. Propunem mai întâi o scurtă trecere în revistă a unor perspective teoretice referitoare la factorii care influențează aceste atitudini și maniera în care ele sunt relevante pentru viața socială. Apoi oferim date concrete rezultate din sondajele valorilor 2017/2018.

Câteva repere teoretice

Atitudinea pe care non-specialiștii (publicul larg) o au față de știință și tehnologie a fost asociată cu mai multe modele explicative în cadrul științelor sociale. Aceste perspective au în comun ideea deficitului: fie unul referitor la stocul de cunoaștere științifică, deci de partea publicului, fie unul referitor la știință în sine și cariera sa socială: modelul alfabetizării științifice (mijlocul anilor 60 – mijlocul anilor 80); înțelegerea publică a științei (modelul deficitului; 1985- mijlocul anilor 90); știința în și despre societate (începând cu mijlocul anilor 90) (Bauer, 2008). Modelul alfabetizării științifice se bazează pe caracterul elementar al capacității oamenilor de a opera în mod curent cu concept științifice, lipsa acestei abilități conducând la extremism și, practic, la o viață socială deficitară (Miller, 1998). Paradigma centrată pe înțelegerea publică a științei punctează avantajele aduse de atitudinile pozitive față de știință, și trece de la sublinierea deficitului de cunoaștere științifică în rândul societății, la un deficit în ceea ce privește atitudinile față de aceasta (Bauer, 2008). Actuala perspectivă dominantă este bazată pe ideea că știința are o carieră socială și se distanțează de argumentul că publicul, responsabil pentru achiziția cunoștințelor științifice, trebuie, ca atare, să fie pozitiv în legătură cu locul și rolul științei. Devine importantă și încrederea pe care oamenii o au în experți și se acordă atenție caracterului construit al înțelegerii științei (Miller 2001). Cu alte cuvinte, responsabilitatea trece de la public (care trebuie să acumuleze cunoaștere științifică) la specialiști/experți, care trebuie să câștige încrederea publicului (Bauer, 2008).

Religiozitatea contribuie la modul în care indivizii își definesc riscurile și beneficiile în mediul social, dar și la modul în care aceștia consumă informații – la tiparele de informare și utilizare a informației (Scheufele et al., 2008). În contextul în care discursurile publice despre știință și tehnologie conțin, adesea, referiri la pericolele asociate cu progresul științific[31], efectul religiozității asupra atitudinilor față de știință și tehnologie pare să fie, cel puțin la nivel teoretic, unul important.

În afara conținutului propriu zis al științei, încrederea sau, alternativ, neîncrederea publicului poate fi asociată inclusiv cu infrastructura de producere a științei. Acest aspect este discutat, printre alții, de către Millstone și van Zwanenberg, într-un comentariu al reacțiilor publicului din Marea Britanie în legătură cu industria alimentară și problemele acesteia (potențiale cazuri de infestare cu encefalopatie bovină spongiformă). Aceștia punctează atitudinile față de risc și știință ca fiind asociate cu imaginile pe care oamenii le

[31] Aici poate fi relevantă, ca exemplu, lunga dezbatere despre vaccin și vaccinare, ca punct discursiv de întâlnire între știință și pseudoștiință, cu vizibilitate foarte mare.

au/încrederea pe care oamenii o au în instituțiile implicate în producerea științei și în experți/specialiști (Millstone și van Zwanenberg, 2001).

Atitudinile față de știință și tehnologie pot fi influențate și de atitudinile generale ale indivizilor față de mediul înconjurător. Această (potențială) determinare merge de la preocupări ecologice către manifestarea unei precauții în ceea ce privește influența pozitivă asupra dezvoltărilor tehnologice/științei în viața oamenilor (Xiao, 2011). În acest punct, este relevant de amintit schimbarea valorică ce a avut loc odată cu trecerea de la modernitate la postmodernitate, schimbare ce a avut loc după jumătatea secolului al XX-lea, și care a cuprins inclusiv reorientarea discursului dominant de la progres tehnologic și producție industrială la efectele nocive acestora asupra mediului înconjurător (Inglehart, 1997). Această schimbare reflectă ceea ce Beck (1992) numea consecințe neintenționate ale modernizării, caracterizând desprinderea de modernitate drept o îndreptare a atenției de la orientările programatice ale acesteia (industrializare, urbanizare, laicizare etc.) la efectele lor neanticipate.

Pe de altă parte, modul în care publicul se raportează la știință și tehnologie influențează, la rândul său, constituirea și guvernarea mediului social. O exemplificare ar fi suportul indivizilor pentru investiții/alocări de fonduri publice pentru știință și tehnologie. Împreună cu variabile ca nivelul de educație, nivelul de interes în legătură cu știința și tehnologia , atitudinile favorabile față de știință merg mână în mână cu viziuni mai degrabă generoase în ceea ce privește direcționarea fondurilor către acest domeniu. (Sanz-Menendez, Van Ryzin și Del Pino, 2013).

În România, discursurile publice sunt adesea centrate pe evidențierea aspectelor negative în ceea ce privește, spre exemplu, pregătirea elevilor sau starea sistemului de învățământ. Este comună părerea conform căreia generațiile sunt din ce în ce mai slab pregătite, iar mass media discută despre răspândirea analfabetismului funcțional în rândul elevilor români. Aceste aspecte sunt convergente cu pespectiva teoretică ce plasează defitul de partea publicului, prin slaba pregătire a acestuia ori apropierea deficitară a cunoștințelor științifice pe care, de fapt, indivizii ar trebui să le dețină (Miler, 1998).

În același timp, profesioniștii sau categoriile de indivizi care sunt îndeobște asociață cu știința și progrsul științific (medici, ingineri, cercetători) par să nu fie asociați cu imagini pozitive, un exemplu sugestiv, aici, și cu un mare impact fiind cel al medicilor/activității medicale, asociați/asociată foarte des cu șpaga, cu modalități informale de a rezolva problemele. Acest aspect vorbește, mai degrabă, despre un deficit de încredere al oamenilor în infrastructura socială de producere a științei, și nu despre stocul de cunoaștere științifică în rândul publicului.

Alăturând cele două tipuri de perspective, așa cum sunt ele contextualizate în cazul României, așteptarea ar fi ca atitudinile față de știință și tehnologie să nu fie neapărat categoric pozitive, ci să cunoască variații atât în timp, cât și de la item la item.

Prin explorarea atitudinilor pe care indivizii le au față de știință și tehnologie, mai ales când acestea sunt puse în balanță cu religia, putem obține un indicator cu privire la plasarea României în/între tradiționalism, modernitate și postmodernitate (Inglehart, 1997).

Datele empirice

În chestionarul World Values Survey, o parte dintre întrebările referitoare la știință și tehnologie au fost introduse în 2005 (*Știința și tehnologia ne fac viața mai sănătoasă, mai ușoară și mai confortabilă*; *Luând în considerare toate aspectele, ați spune că situația lumii este mai bună sau mai rea datorită științei și*

tehnologiei?; *Datorită științei și tehnologiei, generația următoare va avea mai multe posibilități*; *Ne bazăm prea mult pe știință și nu suficient pe religie*), iar o parte în 2012 (*În viața de zi cu zi nu este important pentru mine să știu detalii științifice*; *Unul dintre efectele negative ale științei este acela că distruge ideile oamenilor despre ce este bine și ce este rău*; *Atunci când știința și religia se contrazic, religia are întotdeauna dreptate*). Putem, prin urmare, să realizăm comparații pe aceste trei valuri acoperind perioada 2005-2018, dar nu mai mult. Chiar și așa, este extrem de util să putem descrie evoluția opiniilor românilor în acest domeniu.

Știință, progres și locul științei în viața de zi cu zi

Din ce în ce mai mulți români sprijină ferm ideea că știința și tehnologia ne fac viața mai sănătoasă, mai ușoară și mai confortabilă – procentul celor care se poziționează în acord total cu afirmația a crescut de la 39% în 2005, la 48% în 2018. Totuși, dacă grupăm împreună evaluările pozitive (Acord; Acord total), evoluția în timp este mai temperată, având o stabilitate a celor mai degrabă favorabili identificării de beneficii ale științei și tehnologiei: 74% în 2005, 72% în 2012 și 79% în 2018. De partea cealaltă, și dezacordul total și dezacordul au avut, de-a lungul celor trei valuri, ponderi similare, plasându-se în plaja 16-22%, fără schimbări de structură între „dezacord total" și dezacord parțial". În același timp, ponderea celor nehotărâți sau neinteresați de problemă – cei care au răspuns *Nu știu*- a scăzut constant, de la 10% în 2005 la 3% în 2018.

Cu alte cuvinte, folosind doar acest item, pare că avem de a face cu o mutare silențioasă a accentului spre modernitate, ca orientare generală ce accentuează importanța științei și tehnologiei/progresului tehnologic și rolul lor benefic în viața de zi cu zi (Inglehart, 1997). Aceasta este dată de scăderea ponderii indecișilor, pe fondul creșterii ușoare a ponderii celor care sunt fie în acord, fie în acord total cu această afirmație.

Figura 49. Opinii despre rolul științei și tehnologiei: 2005-2012-2018

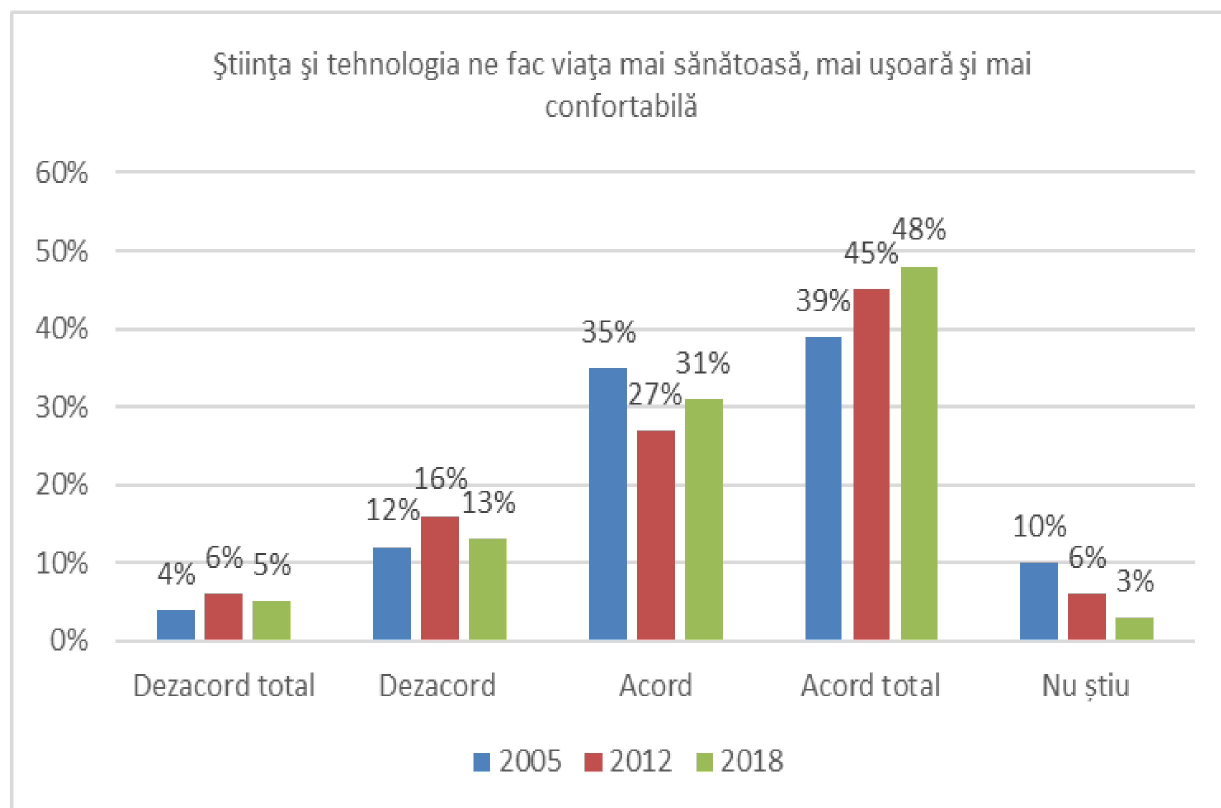

Figura 50. Consecințe ale științei și tehnologiei în ceea ce privește generația viitoare

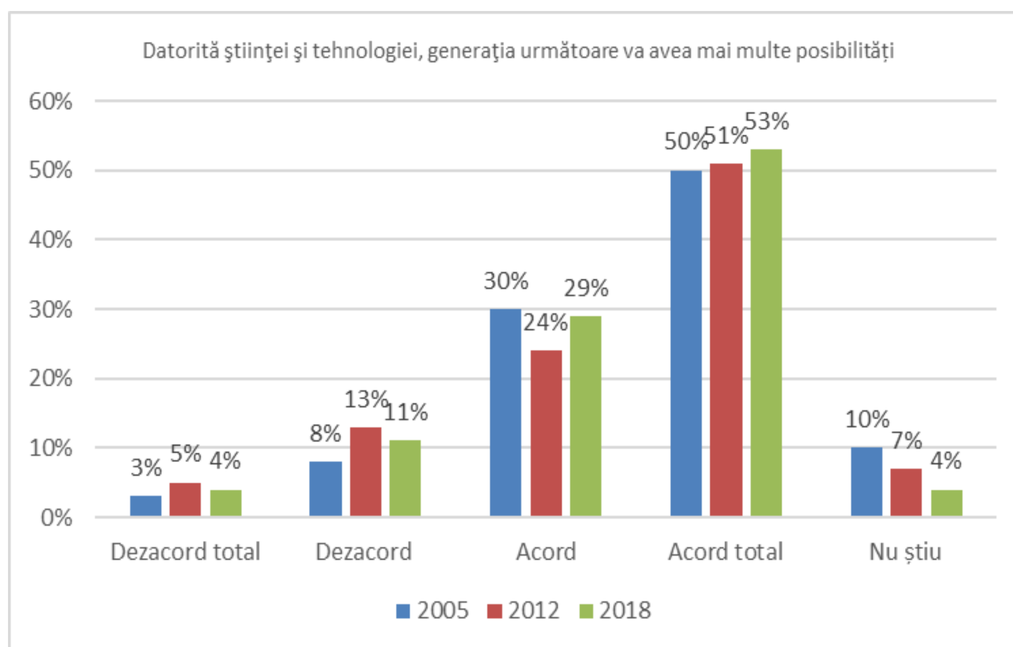
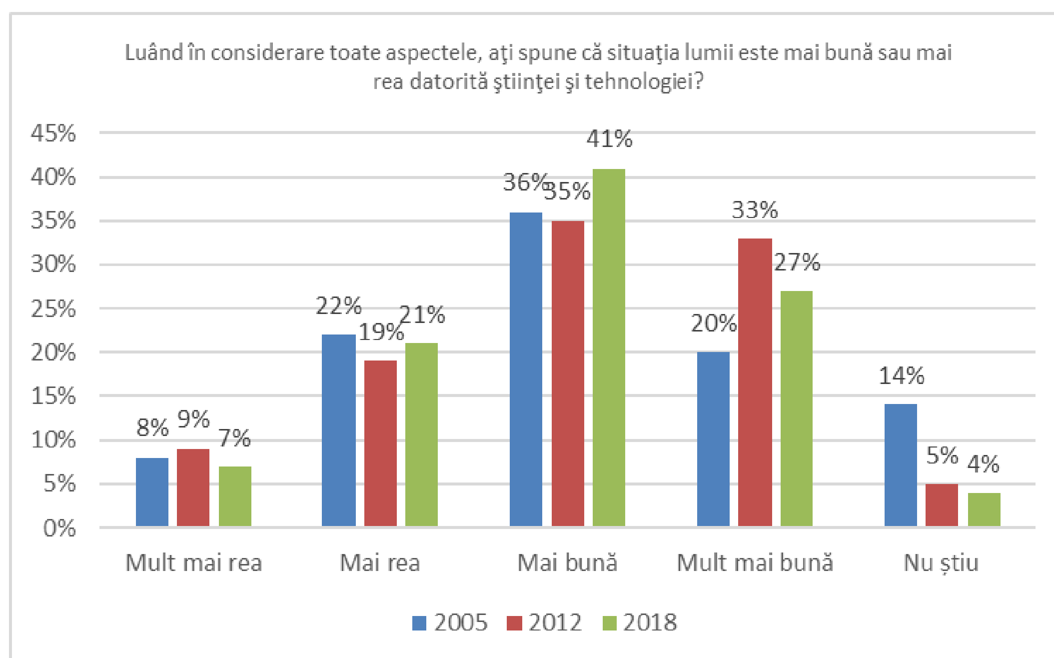

Figura 51. Unde ne conduc știința și tehnologia?

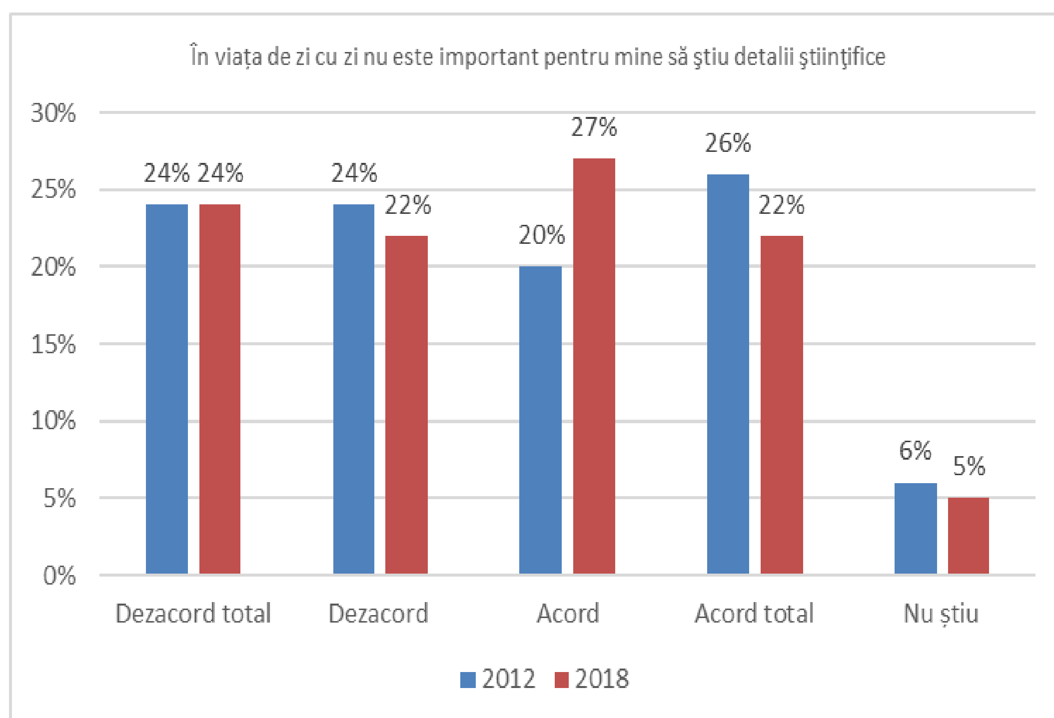

Ideea că știința și tehnologia aduc mai multe posibilități pentru generația următoare a fost susținută puternic și constant, de-a lungul celor trei valuri, de cel puțin jumătate dintre români. Prin cumularea variantelor de răspuns ce sugerează atitudinea pozitivă față de acest item (Acord total; Acord), se obțin cifre și mai categorice, de 80% în 2005, 75% în 2012 și 82% în 2018. Notabilă este și aici, ca și în cazul itemului anterior prezentat, scăderea procentului celor care nu știu de la 10% în 2005 la 4% în 2018. De asemenea, datele sugerează că anul 2012 a fost marcat de o atitudine ușor mai circumspectă, cu 18% dintre români

manifestând dezacord față de item, comparativ cu 11% în 2005 și 15% în 2018. Acest lucru poate fi explicat prin tendința de a reveni, după perioade de criză, spre poziționări mai tradiționaliste. (Inglehart și Baker, 2000). Aceste reconfigurări atitudinale sunt explicabile prin nevoia de stabilitate, hrănită de tradiții, ca moduri sigure, validate în timp, de a face lucrurile, lăsând loc limitat schimbării și, implicit nesiguranței. De asemenea, la nivelul simțului comun, experimentarea unei situații de criză poate adăuga o notă ușor pesimistă evaluărilor, estimărilor și așteptărilor pe care indivizii le au. Evoluția acestor procente pare, astfel, să sugereze faptul că scăderea ponderii indecișilor/neinteresaților s-a făcut mai degrabă pe seama creșterii ponderii celor aflați în dezacord.

Evaluarea globală a efectelor științei și tehnologiei asupra situației în care se află lumea este, și ea, covârșitor pozitivă, menținându-se ca atare din 2005 până în 2018. Valul din 2012 a fost cel în cadrul căruia ponderea românilor care estimau că situația lumii este mult mai bună datorită științei și tehnologiei (variantă de răspuns asimilabilă unui acord puternic, după modelul precedenților 2 itemi) a atins cele mai mari cote – 33%, față de 20% în 2005 și 27% în 2018. Părerile pozitive (Situația lumii este mai bună datorită științei și tehnologiei; Situația lumii este mult mai bună datorită științei și tehnologiei) au evoluat după cum urmează: 56% în 2005, 68% în 2012 și 2018, cu precizarea că în 2018 distribuția lor a favorizat o atitudine temperat-pozitivă, cu 41% dintre români menționând situația lumii ca fiind mai bună. Și în cazul acestui item, ponderea celor care au răspuns Nu știu a scăzut semnificativ, de la 14% în 2005 la 4% în 2018. Cu alte cuvinte, o imagine generală asupra poziționărilor față de acest item sugerează o creștere moderată a ponderii atitudinilor pro-știință, pe fondul scăderii ponderii indecișilor.

Figura 52. Reprezentări despre utilitatea cotidiană a științei

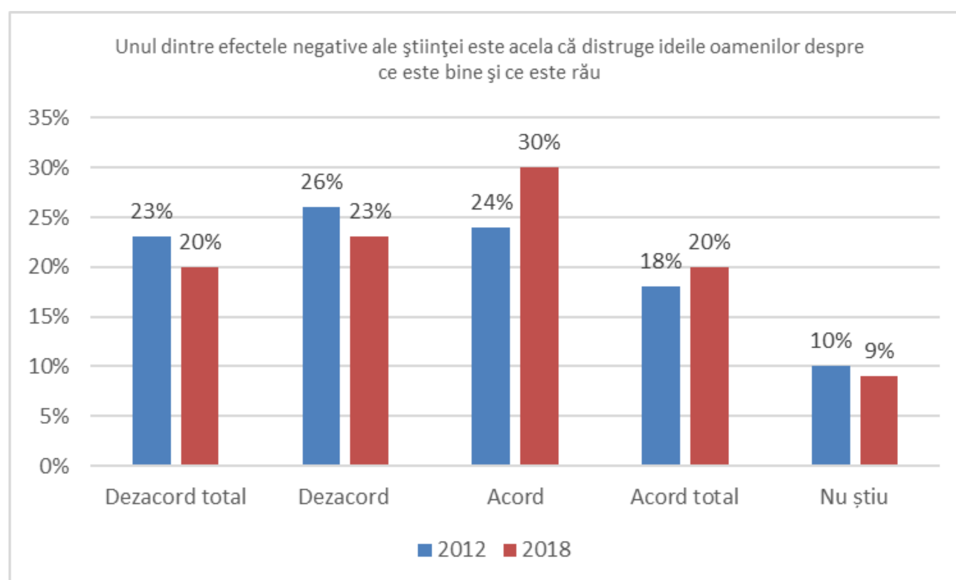
Importanța cunoașterii detaliilor științifice în viața de zi cu zi a fost investigată în 2 valuri, cel din 2012 și cel din 2018. Distribuția răspunsurilor este oarecum similară: procentul celor în dezacord total este de 24% în ambii ani, iar procentul celor în dezacord scade ușor de la 24% în 2012 la 22% în 2018. De partea cealaltă, în cadrul spectrului pozitiv atitudinile tind să fie mai temperate în 2018 (27% dintre români fiind de acord) decât

în 2012 (20%), deși constante cantitativ în dihotomia Dezacord (total) – Acord (total): 46% în 2012 și 49% în 2018. Cu alte cuvinte, în versiunea lor instrumentală, dată de importanța pe care oamenii o atribuie cunoașterii științifice în viața lor de zi cu zi, reprezentările românilor devin ușor mai favorabile științei, iar în rândul celor defavorabile este vizibilă o ușoară temperare.

Știință, religie, moralitate

Am observat la analiza itemilor anteriori că avem o ușoară tendință ca reprezentările despre știință & tehnologie să fie mai favorabile celor două elemente aflate in dezbaterea acestui capitol. Când vine însă vorba despre consecințele morale (Figura 53), opiniile par a se deplasa în direcția contrară. . Ponderea celor care se plasau fie în dezacord total, fie în dezacord a scăzut de la 49% în 2012 la 43% în 2018, în timp ce ponderea celor care manifestau fie acord, fie acord total, a crescut de la 42% în 2012 la 50% în 2018. Astfel, atunci când este plasată în ecuația moralității, știința pare să fie evaluată mai degrabă cu circumspecție.

Figura 53. Reprezentări despre efectele negative ale științei: între bine și rău

Știința și religia, după cum menționam în prima parte a capitolului, au fost adesea văzute drept concurente. Această viziune este servită și de itemul care invită respondenții să-și manifeste poziția față de afirmația conform căreia ne bazăm prea mult pe știință și nu suficient pe religie (Figura 54). Aici, imaginea este mai complexă decât în cazul itemilor precedenți. Comparând ponderea celor aflați în dezacord total cu această afirmație (cei a căror atitudine ar putea fi caracterizată drept pro-știință), vedem că aceasta crește de la 8% în 2005 la 17% în 2018, fiind singura categorie a cărei pondere este în creștere constantă. Concomitent, ponderea celor aflați în dezacord este oarecum constantă în 2005 (24%) și 2018 (23%), după ce a atins cota de 28% în 2012. A te plasa în dezacord cu itemul înseamnă să fii, de fapt pro-știință, în dezbaterea știință vs. religie. În 2005, cei ce erau pro-știință reprezentau 32%. În 2012, cifra crește la 43%, iar în 2018 suntem în aceeași plajă de valori (40%). Cei pro-religie variază, între 2005 și 2018, de la 56% la 50% și apoi la 53%, cu alte cuvinte indicând stabilitatea. Ajungem la aceeași concluzie simplă de mai sus: cei ce sunt circumspecți față de știință se mențin constanți ca pondere, cei care sunt pro-știință cunosc o ușoară creștere, bazată în principal pe scăderea procentului indecișilor.

Figura 54. Știință vs. Religie: reprezentări polare

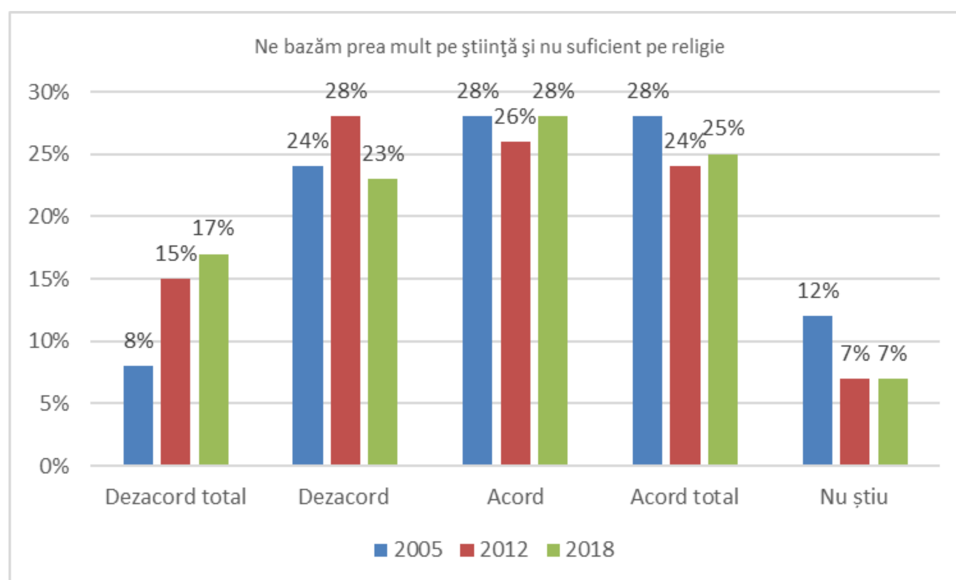
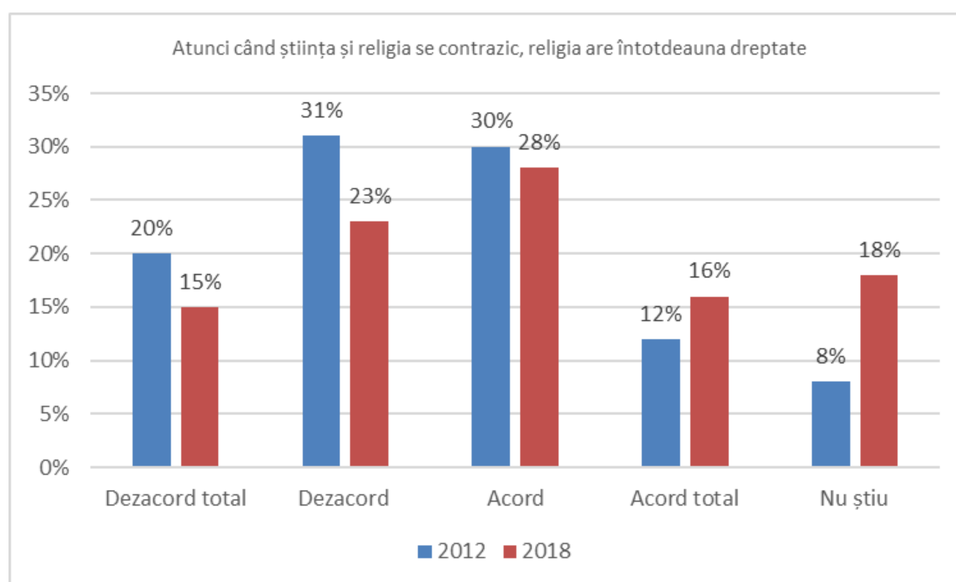

Figura 55. Știință vs. Religie: reprezentări despre contradicții

Contradicțiile dintre știință și religie sunt, în principiu, tranșate în favoarea științei de 51% dintre români în 2012, și de 38% în 2018 (Figura 55), aceasta fiind cea mai mare diferență înregistrată în rândul itemilor asociați cu atitudinile față de știință și tehnologie. Ponderea celor care favorizează religia rămâne la un nivel similar în 2018, comparativ cu 2012: 44%, respectiv 42%. Această distribuție a răspunsurilor indică faptul că diferența de 10% în rândul celor nehotărâți (creștere de la 8% în 2012 la 18% în 2018) este explicată în cea mai mare parte de scăderea ponderii celor cu atitudini pro-știință. Itemul acesta pune cel mai clar relația știință-religie în termenii unui dihotomii, cu concepte contradictorii. De asemenea, este singurul item dintre cei referitori la atitudini față de știință unde se înregistrează o creștere în rândul indecișilor. Aceasta, având în vedere faptul că ea se înregistrează pe fondul scăderii susținerii perspectivei pro-știință, poate sugera o

plasare valorică între tradiționalism (unde religia este favorizată) și modernitate (aici, știința având întâietate).

Concluzii

Știința și tehnologia par să fie valorizate pozitiv în ceea ce privește rolul lor în viața de zi cu zi și efectele lor benefice asupra vieții actuale, făcând-o mai confortabilă și mai sănătoasă, asupra generațiilor viitoare și oportunităților pe care acestea le vor avea. De asemenea, efectele științei și tehnologiei asupra situației lumii sunt considerate a fi mai degrabă pozitive. Este de menționat, aici, scăderea ponderii celor nehotărâți sau neinteresați de subiect, anume cei care au răspuns *Nu știu* la seria de itemi pe această temă.

Când știința este evaluată în raport cu religia, imaginea este puțin schimbată, prin aceea că atitudinile pro-știință sunt adesea depășite, ca pondere în rândul populației, de cele pro-religie. Astfel, românii cred mai degrabă că știința distruge ideile oamenilor despre bine și rău, mai degrabă că ne bazăm prea mult pe știință și nu suficient pe religie și tind să favorizeze religia, mai degrabă decât știința, când cele două se contrazic. Și aceste reprezentări cunosc însă un trend de schimbare ușoară, în direcția scăderii ponderii celor nehotărâți și creșterii celei a indivizilor favorabili științei.

Scăderea generală a ponderii celor indeciși sau neinteresați de subiect sugerează o mai mare implicare a publicului în ceea ce privește evaluarea științei, ceea ce, la rândul său, poate semnifica o ușoară depărtare de modelul deficitului de cunoaștere sau implicare în rândul publicului, ca paradigmă explicativă a felului în care sunt cristalizate atitudinile față de știință.

În ceea ce privește dihotomia știință-religie, coagularea majorității indivizilor mai degrabă în favoarea religiei decât în favoarea științei poate fi interpretată ca un semn al persistenței României într-o zonă tradiționalistă. În același timp, ușoara creștere a ponderii celor ce manifestă atitudini favorabile științei conduce către concluzia că, din punct de vedere al opiniilor despre știință, asistăm la un proces de modernizare înceată a României.

Bibliografie

Bauer, Martin W. 2008. Survey research and the public understanding of science. In Massimiano, Bucchi și Brian Trench (eds.), *Handbook of public communication of science and technology*. Londra: Routledge.

Beck, Ulrich. 1992. *Risk Society*. Londra: Sage.

Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton university press.

Inglehart, Ronald, Wayne E. Baker. 2000 Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American sociological review*, pp. 19-51.

Miller, Jon D. 1992. Towards a scientific understanding of the public understanding of science and technology. *Public Understanding of Science* 1(1), pp. 23-26.

Miller, Steve. 2001. Public understanding of science at the cross-roads. *Public Understanding of Science* 10(1), pp. 115-120.

Millstone, Erik, Patrick van Zwanberg. 2001. A crisis of trust: For science, scientists or for institutions? *Nature Medicine*, DOI: 10.1038/82102

Sanz-Menendez, Luis, Gregg Van Ryzin și Eloisa Del Pino. 2013. Citizen's support for government spending on science and technology. Instituto de Políticas y Bienes Públicas (IPP) CSIC, Working Paper. 2013-01.

Scheufele, Dietram A., Elizabeth A. Corley, Tsung-jen Shih, Kajsa E. Dalrymple, Shirley S. Ho. 2008. Religious beliefs and public attitudes toward nanotechnology in Europe and the United States. *Nature nanotechnology Letters*, DOI: 10.1038/NNANO.2008.361.

Xiao, Chenyand. 2013. Public Attitudes Toward Science and Technology and Concern for the Environment: Testing a Model of Indirect Feedback Effects. *Environment and Behavior* 45(113), pp. 113-137, DOI: 10.1177/0013916511414875.

Munca

Etica muncii în România

(Marian Vasile)

Cum este reprezentată munca de-a lungul timpului.

Munca este o parte importantă a vieții oamenilor pentru că prin recompensarea eforturilor depuse aceștia pot procura alimente, locuire, acces la servicii, dar și stil de viață ori status social.

Istoria conceptului arată că în epoca pre-industrială munca era considerată un rău necesar, ascetismul sau viața intelectuală fiind dezirabile. Acest mod de gândire se schimbă, în special odată cu formularea principiilor eticii protestante de către Luther și Calvin în secolul XVI. Epoca industrială, începând cu managementul științific Taylorist, asociază munca cu calculul rațional, eficiența și perseverența.

Analiștii sensurilor atribuite muncii (Applebaum 1992; Mills 1951), cei care punctează aceste momente istorice, remarcă înstrăinarea angajatului de obiectul și rezultatul muncii. Logica pieței, tehnologizarea procesului de producție și fragmentarea acestuia prin diviziunea accentuată a sarcinilor îl împiedică pe cel care își vinde forța de muncă să aibă imaginea de ansamblu a lumii profesionale din care face parte și a impactului său social. În epoca post-industrială, un număr semnificativ de angajați trebuie să accepte locuri de muncă aparent inutile, goale de conținut, cel puțin prin raportarea la vechile meserii unde se vedea și se înțelegea ușor „ce iese din mâna muncitorului", devenind mici verigi cu contribuții dificil de identificat într-un lanț organizațional complex (Graeber 2018). În același timp, angajatul este expus volatilității locului de muncă, deci riscului de a deveni șomer (Walsh și Zacharias-Walsh 2005), în condiții de inegalitate socială (Stiglitz 2012; Wilkinson și Pickett 2010). Dintr-o altă perspectivă, slujbele etichetate de Graeber nu tocmai prietenos („bulshit jobs"), sunt semn al schimbărilor demografice care de-masculinizează munca și fac loc muncii emoționale unde rezultatul procesului este mai dificil de vizualizat iar empatia, comunicarea și alte „soft-skills" sunt esențiale într-o piață a serviciilor și cunoașterii (Wolf 2011). Loialitatea față de angajator pe întreaga perioadă profesională nu mai este un dat, susține Wolf, iar cariera este o sumă de schimbări ale locurilor de muncă, poate chiar a profesiilor, deci cea mai de preț calitate este flexibilitatea și asumarea responsabilității pentru propria evoluție și bunăstare. Așadar, conceptul trece printr-o nouă transformare semnificativă.

Aceste contexte fac discutabilă așteptarea ca toate categoriile ocupaționale să evidențieze aplecarea către munca asiduă, o valoare morală definitorie pentru identitatea personală și socială. Se adaugă, pe fondul dezvoltării economice și sociale a țărilor și a schimbărilor demografice, schimbări importante în ceea ce privește sistemele de valori sociale, fiind vizibilă tranziția către postmaterialism (Inglehart 2019) și emancipare (Welzel 2013). Generațiile recente, beneficiind de stabilitatea politică și prosperitatea generalizată, sunt ale consumului și vor să trăiască viața după principii moderne, libere de tradiții, în care balanța dintre viața personală și muncă este echilibrată, iar stilul de viață înlocuiește modul de viață (Zamfir 1989; 1982). Înlocuirea generațiilor dă naștere unor curente noi cum ar fi deschiderea critică către conținuturi culturale aparent contradictorii denumită omnivorism cultural (Peterson și Kern 1996) sau revitalizarea unor meserii clasice (de exemplu bucătar, frizer, barman) ca job-uri de elită care îmbină munca manuală cu cea mentală purtând cămașa valorilor contemporane (Ocejo 2017); structura socială este redefinită, clasa creativă fiind o lentilă nouă pentru viitor (Florida 2012).

Totuși, aceste schimbări nu sunt bruște, un raport recent al OECD (2020) arătând că tinerii aspiră la un număr mic de ocupații, autorii exprimând îngrijorare pentru că unele dintre aceste ocupații sunt ale trecutului mai degrabă decât ale viitorului și că, în continuare, sistemele educaționale împreună cu angajatorii pregătesc „roboți de mâna a doua" mai degrabă decât „persoane de mâna întâi".

Cum este măsurată etica muncii în EVS/WVS.

În chestionarele European Values Study (EVS) și World Values Survey (WVS) valorile legate de muncă sunt măsurate prin mai multe întrebări. În acest capitol mă opresc asupra celor din Tabelul , descriind situația pentru România de azi cu datele culese în perioada 2017/2018.

Tabelul 7. Întrebări în studiile European Values Study și World Values Survey 2017/2018 care măsoară etica muncii

Rând	Întrebare	Itemi	Variante de răspuns	Studiu
1	Vă rugăm să ne spuneți cât de importante sunt următoarele lucruri în viața dvs.:	Munca.	Foarte important (1), Destul de important (2), Puțin important (3), Deloc important (4).	EVS și WVS.
2	În ce măsură sunteți de acord cu următoarele afirmații:	Trebuie să ai o slujbă ca să îți pui în valoare aptitudinile.	Cu totul de acord (1), De acord (2), Nici de acord, nici împotrivă (3), Mai mult împotrivă (4), Cu totul împotrivă (5).	EVS.
		Este umilitor să primești bani fără să muncești pentru ei.		
		Oamenii care nu muncesc ajung leneși.	În EVS: Cu totul de acord (1), De acord (2), Nici de acord, nici împotrivă (3), Mai mult împotrivă (4), Cu totul împotrivă (5). În WVS: Acord puternic (1), Acord (2), Nici de acord, nici dezacord (3), Dezacord (4), Dezacord puternic (5).	EVS și WVS.
		Munca este o datorie către societate		
		Munca trebuie să fie întotdeauna pe primul loc, chiar dacă înseamnă mai puțin timp liber.		

În literatura existentă, cel puțin ultimele patru afirmații de pe rândul doi sunt grupate într-un indice al etosului muncii (Norris și Inglehart 2011) sau folosite ca variabile manifeste în modele complexe care utilizează variabile latente (Dülmer 2018). Această precizare este importantă pentru că metoda influențează rezultatele analizelor, cel puțin la nivel agregat. În acest capitol am să mă uit la fiecare item separat.

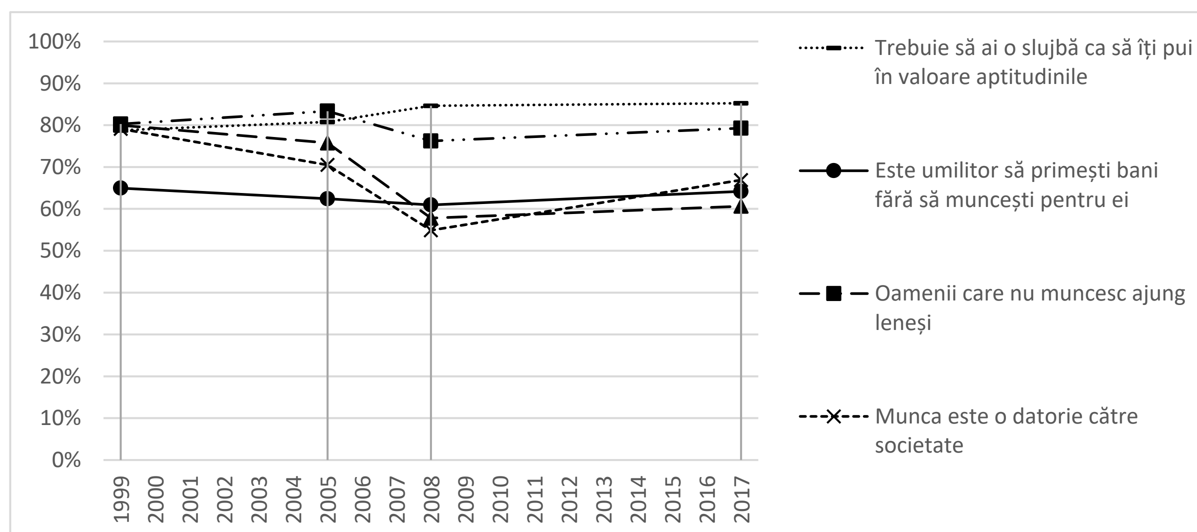
Cum se raportează românii la muncă.

Românii acordă o importanță ridicată muncii, această evaluare menținându-se de la prima înregistrare în plaja 96% (1993) – 90% (2017/2018). Valorile sunt asemănătoare cu ale altor țări care au participat la cele două studii, la fel și tendința de scădere care nu este însă la fel de accentuată ca în Finlanda sau Slovenia (pentru perioada 1990-2014).

Figura 56 ne arată evoluția pentru etica muncii în România. Datele ne spun o poveste interesantă atunci când privim itemii separați. Tot mai mulți români consideră că trebuie să ai o slujbă ca să îți pui în valoare aptitudinile, de la 79% (1999) la 85% (2017/2018). Este singurul item, din selecția folosită aici, care arată un

trend ascendent fără sincope. Această evoluție indică transformări valorice: munca este pentru din ce în ce mai mulți români un mijloc de afirmare a individualității și sinelui. Este un semn al emancipării care eliberează omul de eticheta „angajatului” care are datoria de a presta pentru profesie și angajator. În societatea contemporană omul se (re)descoperă și vrea să facă ceva în acord cu ceea ce se simte că „este”. Așa se explică și numărul tot mai mic al românilor care consideră că munca trebuie să fie întotdeauna pe primul loc, chiar dacă înseamnă mai puțin timp liber de la 80% (1993) la 61% (2017/2018), precum și în cazul ideii că munca este o datorie către societate de la 79% (1993) la 67% (2017/2018). Pentru această din urmă afirmație observăm o creștere de la 55% în 2008. Acest trend poate sugera următoarea ipoteză pentru analize viitoare: perioadele de boom economic (în 2008 România încă nu resimțise recesiunea provocată de criza economică globală) accentuează individualizarea muncii, oamenii considerând că atunci când muncesc o fac pentru ei și interesul propriu, pe când în perioadele de recesiune economică și mai sensibile din punct de vedere social, economic și politic (între 2008 și 2017/2018 s-au petrecut mai multe evenimente cu impact cum ar fi protestele pentru Roșia Montana, protestele pe marginea incendiului din Colectiv, schimbări de guverne și altele) oamenii consideră că participă la construcția societății deci eforturile lor contează la nivelul societății.

Figura 56. Etica muncii în România

Datele provin din bazele de date integrate EVS (2015) și WVS (WVS 2015), respectiv din ultimul val al acestor studii aplicat în România în 2017/2018.

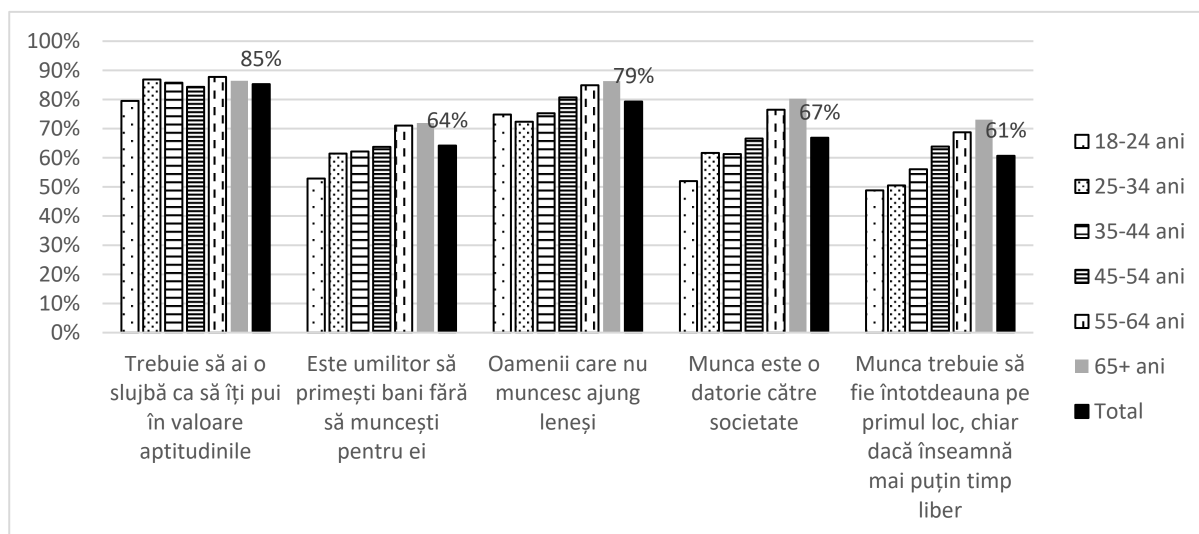
Mulți români asociază munca cu răsplata, puțin peste 60% considerând în mod constant pentru perioada analizată că este umilitor să primești bani fără să muncești pentru ei. Simțitor mai mulți, aproximativ 80%, consideră că oamenii care nu muncesc ajung leneși. Este aproape o situație paradoxală care reflectă efectele tranziției și ale schimbărilor din piața muncii: deși rata șomajului este mică, munca și răsplata muncii sunt precare pentru mulți români (Precupețu, Preoteasa, și Vlase 2015; Preoteasa 2015; Vlase 2015). Totuși, există atât la nivel discursiv cât și instituțional o atitudine de blamare a celor care nu reușesc să își depășească condiția și față de „asistații sociali” (Meseșan 2018).

Așadar, munca este importantă pentru români, cine nu muncește nu este privit cu ochi buni dar, din ce în ce mai mult, devine o „afacere” personală și mai puțin un bun comun. Poate ar fi mai adecvat să vorbim despre „etica relațiilor interpersonale” (Heintz 2015) pentru că reprezentarea și practicarea muncii de către români este, în primul rând, dependentă de spațiul relațiilor specific locului de muncă – de relațiile dintre angajați,

angajați și angajator, angajați și clienți. Etica muncii românilor nu este (încă) un corpus structurat pre-existent care ghidează o întreagă populație sau grupuri largi de oameni într-o direcție sau alta așa cum este „etica protestantă a muncii” (Norris și Inglehart 2011; Weber 2003).

Inglehart susține că înlocuirea generațiilor, în condiții de stabilitate, duce la schimbarea valorilor sociale. Figura 57 oferă câteva informații în acest sens. Această analiză nu ne permite să delimităm efectul stadiului din ciclul de viață de cel al cohortei, de aceea interpretările următoare devin ipoteze pentru studii viitoare. Cu excepția afirmației „Trebuie să ai o slujbă ca să îți pui în valoare aptitudinile”, unde toate categoriile de vârstă par să aibă aceeași atitudine, se observă cum procentul celor care sunt de acord cu celelalte afirmații crește cu vârsta. Dacă ar fi efect de cohortă atunci asistăm la individualizarea muncii odată cu înlocuirea generațiilor. Munca este, pentru generațiile noi, despre persoană nu despre societate, munca este o parte importantă din viață dar nu cea mai importantă, munca este un mijloc dar nu coloana vertebrală a identității personale. Vedem că aproximativ 30% din fiecare categorie 55-64 ani, respectiv 65+ ani, nu consideră că munca ar trebui să fie întotdeauna pe primul loc, chiar dacă înseamnă mai puțin timp liber.

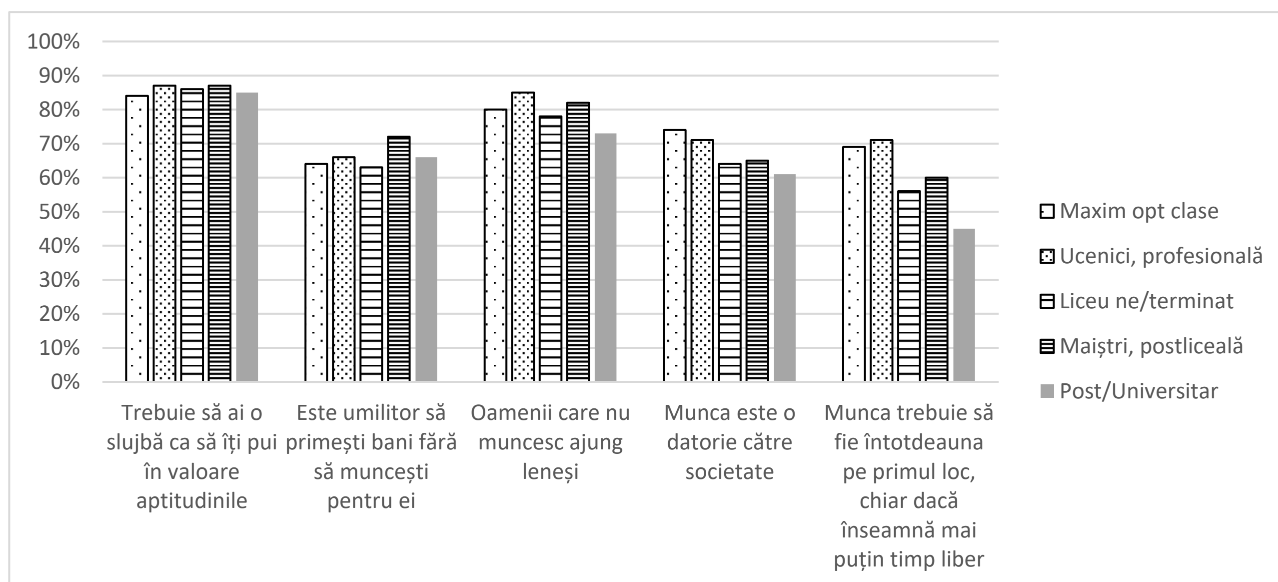
Figura 57 Perspectiva românilor despre muncă: procentul celor care sunt de acord cu afirmația, pe grupe de vârstă

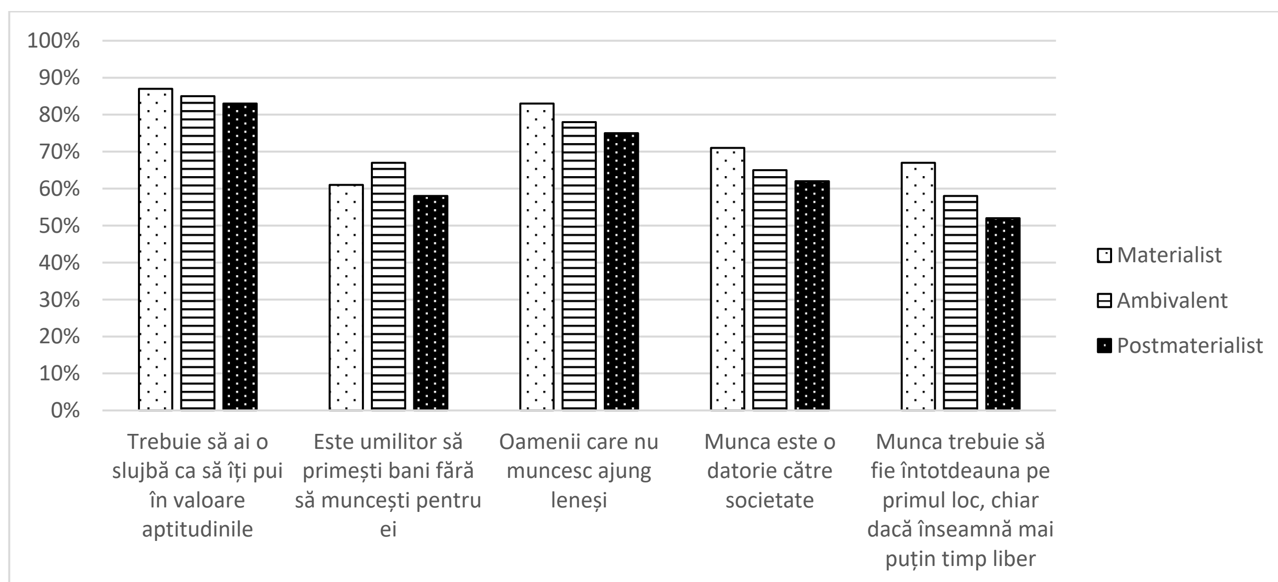
Datele provin din eșantioanele unite ale EVS și WVS din România pentru anii 2017/2018. Exemplu de citire: 85% din totalul eșantionului EVS/WVS 2017/2018 sunt de acord total sau parțial cu afirmația „Trebuie să ai o slujbă ca să îți pui în valoare aptitudinile”; 53% din totalul categoriei de vârstă 18-24 ani este de acord total sau parțial cu afirmația „Este umilitor să primești bani fără să muncești pentru ei față de 72% din totalul categoriei de vârstă 65+ ani.

Deci și aici avem conștiința „timpului meu” prin opoziție cu „timpul lor”. Dacă ar fi efectul stadiului din ciclul de viață atunci ne-am gândi că în categoriile tinere este mai puțin probabil să ai familia proprie cu copii, deci te concentrezi pe propria persoană. La 30-44 ani apar parteneriatele stabile și copiii deci responsabilități suplimentare care nu sunt despre tine ci despre ei. Pe măsură ce înaintezi în vârstă, fie costurile și grijile cu copiii cresc, fie apar nevoile de îngrijire și susținere a propriilor părinți, probabili pensionați și cu boli în manifestare. În România, șansele de a găsi loc de muncă bun după o vârstă sunt mici (Ilie și Preoteasa 2017) iar pensia insuficientă pentru un trai de calitate (Petrescu 2019). Deci vrei să „ții” de locul de muncă.

Figura 58 Perspectiva românilor despre muncă, pe niveluri educaționale și în funcție de orientarea de valoare materialist/postmaterialist

Datele provin din eșantioanele unite ale EVS și WVS din România pentru anii 2017/2018. Nivelurile educaționale sunt obținute astfel: Maxim opt clase = fără școală, școală primară neterminată sau terminată, gimnaziu incomplet sau complet; Ucenici, profesională = școală de ucenici, școală profesională; Liceu ne/terminat = liceu neterminat, liceu terminat; Maiștri, postliceală = școală de maiștri, școală postliceală; Post/Universitar = facultate neterminată, facultate subingineri sau colegiu, facultate complet, master, doctorat. Exemplu de citire: 45% din totalul categoriei Post/Universitar este de acord total sau parțial cu afirmația „Munca trebuie să fie întotdeauna pe primul loc, chiar dacă înseamnă mai puțin timp liber".

Datele provin din eșantioanele unite ale EVS și WVS din România pentru anii 2017/2018. Orientarea de valoare este obținut prin gruparea răspunsurilor la întrebările „Dacă ar trebui să alegeți, pe care dintre lucrurile de mai jos l-ați considera cel mai important?" și „Care ar fi al doilea lucru ca importanță?". Respondenții trebuie să aleagă din lista: „1. Menținerea ordinii în țară", „2. Oamenii să aibă un cuvânt mai greu de spus cu privire la deciziile importante ale guvernului", „3. Lupta împotriva creșterii prețurilor", „4. Protejarea libertății cuvântului". Cei care aleg itemii 1 și 3 sunt materialiști. Cei care aleg itemii 2 și 4 sunt postmaterialiști. Cei care aleg altă combinație sunt ambivalenți. Exemplu de citire: 52% dintre postmaterialiști consideră că „Munca trebuie să fie întotdeauna pe primul loc, chiar dacă înseamnă mai puțin timp liber".

Dacă ar avea loc un proces de individualizare a muncii atunci ar fi de așteptat ca românii care au absolvit niveluri mai înalte educaționale să exprime într-un număr mai mic acordul cel puțin cu afirmațiile „Munca este o datorie către societate" și „Munca trebuie să fie întotdeauna pe primul loc, chiar dacă înseamnă mai puțin timp liber". De asemenea, postmaterialiștii, cei care pun preț mai mare pe auto-exprimare și calitatea vieții decât pe securitatea economică și fizică (Inglehart și Welzel 2005) ar trebui să prezinte o atitudine similară. Figura 58 prezintă suport pentru aceste ipoteze. Educația, privită aici ca resursă pentru o viață decentă pentru că deschide oportunități mai bune de angajare și o rețea de relații mai diversă, reduce atașamentul față de etica protestantă a muncii.

Aceasta nu înseamnă, ca de altfel toate rezultatele prezentate aici, că românii cu educație mai multă sau tinerii nu muncesc sau disprețuiesc munca. Perseveranța și determinarea în atingerea unui scop (grit) sunt asociate, poate mai mult decât talentul, cu succesul de către unii cercetători (Duckworth și Gross 2014). Acest punct de vedere atribuie succesul mai degrabă unor mecanisme psihologice ignorând contextul în care oamenii muncesc. Analiza de față arată că acest context sau, mai corect, contextele sunt foarte importante.

Concluzii

Munca este un concept ale cărui semnificații se modifică odată cu schimbările demografice, economice și ale valorilor sociale. Dacă în era pre-industrială era un rău necesar, în epoca industrială este asociată cu raționalizarea activității și nevoia de eficiență, diviziunea muncii devenind esențială pentru funcționarea întregului, astăzi, în epoca serviciilor și a cunoașterii, a digitalului și tehnologizării care crește productivitatea muncii, oamenii, cel puțin cei din societățile dezvoltate, se pot concentra mai mult pe stiluri de viață și timp liber. Deși atașamentul față de muncă poate fi explicat și prin tradiționalism (Voicu 2008), România este în curs de dezvoltare și (post)modernizare, arătând transformări ale valorilor sociale inclusiv în ceea ce privește munca așa cum se întâmplă și în alte țări cu profil similar.

Bibliografie

Applebaum, Herbert. 1992. „Work and Its Future". *Futures* 24 (4): 336–50. https://doi.org/10.1016/0016-3287(92)90062-K.

Duckworth, Angela, și James J. Gross. 2014. „Self-Control and Grit: Related but Separable Determinants of Success". *Current Directions in Psychological Science* 23 (5): 319–25. https://doi.org/10.1177/0963721414541462.

Dülmer, Hermann. 2018. „A Multilevel Regression Analysis on Work Ethic". În *Cross-Cultural Analysis. Methods and Applications*, ediție de Eldad Davidov, Peter Schmidt, Jaak Billiet, și Bart Meuleman, 2-lea ed, 311–40. New York: Routledge.

EVS. 2015. „European Values Study Longitudinal Data File 1981-2008 (EVS 1981-2008)". GESIS Data Archive, Cologne. ZA4804 Data file Version 3.0.0. https://doi.org/10.4232/1.12253.

Florida, Richard L. 2012. *The rise of the creative class: revisited*. New York: Basic Books.

Graeber, David. 2018. *Bullshit jobs*. First Simon & Schuster hardcover edition. New York: Simon & Schuster.

Heintz, Monica. 2015. *Etica muncii la românii de azi*. 2-lea ed. București: Curtea Veche Publishing.

Ilie, Simona, și Ana Maria Preoteasa. 2017. „O perspectivă asupra ocupării atipice: România în comparație europeană”. *Calitatea Vieții* XXVIII (3): 243–266.

Inglehart, Ronald. 2019. Evoluția culturală. Schimbarea motivației umane și a modului în care aceasta transformă lumea. Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană.

Inglehart, Ronald, și Christian Welzel. 2005. *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence.* Leiden: Cambridge University Press.

Meseșan, Diana. 2018. „Războiul cu asistații sociali”. *Scena 9*, 19 iulie 2018.

Mills, Wright C. 1951. *White collar. The American middle classes*. London, Oxford, New York: Oxford University Press.

Norris, Pippa, și Ronald Inglehart. 2011. *Sacred and secular: religion and politics worldwide*. 2nd ed. Cambridge studies in social theory, religion and politics. Cambridge: Cambridge University Press.

Ocejo, Richard E. 2017. *Masters of craft: old jobs in the new urban economy*. Princeton: Princeton University Press.

OECD. 2020. „Dream jobs? Teenagers’ career aspirations and the future of work”. OECD.

Peterson, Richard A., și Roger M. Kern. 1996. „Changing Highbrow Taste: From Snob to Omnivore”. *American Sociological Review* 61 (5): 900. https://doi.org/10.2307/2096460.

Petrescu, Claudia. 2019. „Calitatea vieții vârstnicilor”. În *Enciclopedia calității vieții în România*, ediție de Ioan Mărginean și Iuliana Precupețu, 325–54. București: Editura Academiei Române.

Precupețu, Iuliana, Ana Maria Preoteasa, și Ionela Vlase. 2015. „Beyond Poverty in Romania: An Analysis of Household-Level Factors of Poverty and Precarious Prosperity”. *Sociológia - Slovak Sociological Review* 47 (3): 253–71.

Preoteasa, Ana-Maria. 2015. „Munca precară, soluție pentru populația vulnerabilă din mediul rural. Rezultate dintr-o cercetare calitativă”. *Calitatea Vieții* XXVI (1): 36–59.

Stiglitz, Joseph E. 2012. The price of inequality: how today’s divided society endangers our future. New York: W.W. Norton & Co.

Vlase, Ionela. 2015. „Romanian Households Dealing with Precariousness: A Life-Course Approach”. *European Societies* 17 (4): 513–34. https://doi.org/10.1080/14616696.2015.1061682.

Voicu, Bogdan. 2008. „Between Tradition and Postmodernity? A Dynamic of Value Orientations in Romania: 1993-2005”. În *The Values of Romanians: 1993-2006. A Sociological Perspective*, ediție de Bogdan Voicu și Mălina Voicu, 263–308. Iași: Institutul European.

Walsh, John P., și Anne Zacharias-Walsh. 2005. „Working Longer, Living Less. Understanding Marx Through the Workplace Today”. În *Illuminating social life. Classical and contemporary theory revisited*, ediție de Peter Kivisto, 3-lea ed, 7–43. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.

Weber, Max. 2003. *Etica protestanta si spiritul capitalismului*. Traducere de Ihor Lemnij. Bucuresti: Humanitas.

Welzel, Christian. 2013. *Freedom rising: human empowerment and the quest for emancipation*. New York: Cambridge University Press.

Wilkinson, Richard G., și Kate Pickett. 2010. *The Spirit Level: Why Equality Is Better for Everyone*. London: Penguin Books.

Wolf, Carola. 2011. „Demographic Change and the Changing Nature of the Concept of Work”. În *From Grey to Silver*, ediție de Michael Boppel, Stephan Boehm, și Sven Kunisch, 71–84. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-15594-9_7.

WVS. 2015. „World Value Survey 1981-2014 Official Aggregate v.20150418, 2015”. World Values Survey Association (www.worldvaluessurvey.org). Aggregate File Producer: JDSystems, Madrid.

Zamfir, Cătălin. 1982. „Dinamica modului de viață în societatea noastră. Ipoteze generale”. În *Modul de viață și calitatea vieții*, ediție de Ion Rebedeu și Cătălin Zamfir, 64–95. București: Editura Politică.

———. 1989. „Stil de viață și mod de viață. Reflecții asupra stadiului actual al analizei sociologice”. În *Stiluri de viață. Dinamica lor în societatea contemporană*, ediție de Cătălin Zamfir și Ion Rebedeu, 33–54. București: Editura Academiei Române.

Valențele muncii la români. Intrinsec, extrinsec sau mixt?

(Horațiu Rusu, Livia-Dana Pogan)

Introducere

Într-o economie din ce în ce mai trepidantă, tipurile de slujbe, conținuturile muncii și formele de ocupare trec prin ample procese de recadrare. Acest lucru are consecințe asupra fluidizării definițiilor unor concepte, aparent clar delimitate anterior, cum sunt cele de „motivație”, „satisfacție” sau „performanță”. Modelele teoretice clasice defineau lanțuri cauzale între cele trei, încercând să identifice și să explice ce anume și cum îi determină pe oameni să muncească (Vroom, 1964; Kafner, 1999; Deci și Gagne, 2005). Paradigmele contemporane tind să înțeleagă munca și modurile diferite de raportare la ea incluzând în ecuație factori noi cum ar fi: angajamentul organizațional, echilibrul cu alte sfere ale vieții (familie, loisir), responsabilitatea socială etc. (Meyer și Allen, 1997; Cohen, 2007; Jones, 1980; Garriga și Mele, 2004; Pocock, 2003; Frone 2003; Crompton și Lyonette, 2006; Baldry et al. 2007).

Fiecare individ se raportează la muncă, prin prisma propriilor aptitudini, opțiuni, preferințe. Însă, în același timp, activitatea profesională este și o modalitate prin care indivizii sunt definiți social și personal.

Pentru că în ceea ce privește muncile rutiniere, standardizate, una din tendințe este aceea de preluare a lor de către mașini, atenția se mută către domenii în care contribuția umană este, cel puțin în acest moment, indispensabilă. Atribute precum „implicare”, „responsabilitate”, „inițiativă” sunt acum pe buzele specialiștilor în resurse umane (HR). Ele sunt considerate elemente cruciale în ceea ce privește forța de muncă, deoarece sunt văzute ca predictori cerți ai performanței.

În acest context, se vorbește și despre orientările de tip intrinsec respectiv extrinsec față de muncă. În primul caz, munca ar fi un scop în sine, deoarece în această activitate individul găsește împlinire și se poate dezvolta (omul muncește de dragul muncii). În cea de-a doua situație, a orientărilor extrinseci, munca ar fi văzută ca un scop pentru sine, ca mijloc de atingere a altor scopuri, având un caracter instrumental sau impus (omul muncește pentru a-și asigura existența) .

În acest capitol ne întrebăm cum se raportează românii la muncă prin prisma raportului intrinsec-extrinsec. Vom răspunde la această problemă, conturând 1) importanța pe care o acordă oamenii aspectelor intrinseci respectiv extrinseci cu privire la muncă și 2) modul în care diferitele opțiuni referitoare la valențele intrinseci-extrinseci ale muncii sunt reflectate prin caracteristici socio-demografice. Capitolul are, în continuare, următoarea structură: o parte teoretică în care discutăm pe scurt despre valențele muncii prin prisma dualismului intrinsec-extrinsec; o secțiune în care prezentăm datele și metodele cu care lucrăm; o parte în care prezentăm rezultatele analizelor și o secțiune finală, de concluzii.

Despre orientarea intrinsecă și extrinsecă față de muncă

Pentru majoritatea adulților, în ansamblul activităților pe care le desfășoară un om într-o zi, munca are ponderea cea mai mare. Cel mai accesibil înțeles al muncii este cel utilitarist: munca este o activitate ce trebuie să aducă un beneficiu care să asigure traiul zilnic. Pe lângă acesta, un alt înțeles este din ce în ce mai prezent în discursul public. Este vorba despre ideea plăcerii de a munci. Practic, această idee este posibil să fie circulată la scară largă, pe lângă motive care țin de modernizarea socială și culturală, datorită existenței unui public pe care să-l seducă. Este vorba despre ponderea dominantă a celor care lucrează în sectoarele non industriale și non agricole ale economiei și despre faptul că munca lor presupune din ce în ce mai puțin

efort fizic brut. Narațiunile plăcerii de a munci propun, de fapt, o recalibrare a valențelor muncii. Ele promovează tema împletirii sau chiar transformării intereselor personale, ale hobbyurilor în muncă sau viceversa. Acest proces de resemnificare nu este însă inovativ din punct de vedere conceptual. Teoretic, are legătură, de fapt, cu o viziune clasică, asupra muncii. Astfel, în lucrările în care descriu cetatea antică, atât Platon cât și Aristotel au diferențiat între activitățile desfășurate de oameni, în funcție de apartenența lor la diferite clase sociale. Pentru majoritatea categoriilor sociale, finalitatea muncii ar fi fost asigurarea supraviețuirii. În sensul cel mai strict de activitate necesară satisfacerii nevoilor de bază – vezi ierarhia nevoilor (Maslow 1954, 35-59) – atât Aristotel cât și Platon consideră că munca este o obligație și un obiectiv principal al existenței, mai ales pentru sclavi – de aici și ideea că munca ar fi o activitate degradantă sau chiar sub-umană (Anthony, 1977; Arendt, 1958). Însă, pentru categoriile sociale care ar fi asigurat viața cetății, finalitatea activității (ex. politice, filozofice, militare) ar fi fost petrecerea timpului în mod plăcut.

Ambivalența definițională indicată mai sus este foarte expresiv surprinsă de Arendt (1958:104) în distincția dintre "lucrul mâinilor noastre" și "munca trupului nostru". Practic, prima ar fi acea activitate plăcută, creativă, care contribuie la dezvoltarea personală iar cea de-a doua ar fi acea activitate considerată imperativă, impusă sau chiar neplăcută (Arendt, 1958:104-120).

Diferența descrisă poate fi atașată relației orientare intrinsecă versus orientare extrinsecă față de muncă, la care ne-am oprit în acest capitol. Pe de o parte, într-o perspectiva fundamentată pe teorie psihologică, orientarea către anumite aspecte ale slujbei în detrimentul altora poate fi explicată pe baza principiilor enunțate de Maslow (1954) în teoria motivației umane și deosebirii între nevoi de bază și nevoi superioare. Îndeplinirea nevoilor de bază se referă la asigurarea resurselor necesare supraviețuirii: trebuințe fiziologice (hrană și adăpost), securitate, afiliere (primele trepte ale piramidei). Corespunzător lor, atunci când vorbim despre muncă, putem discuta despre aspecte legate de retribuire, durată și structură a programului de muncă. Dacă nevoile de bază sunt satisfăcute, este de așteptat ca nivelurile superioare ale piramidei (stimă și statut, autorealizare) să fie țintite (Maslow, 1954). Ceea ce înseamnă că alte aspecte ale muncii vor beneficia de atenție mai mare. Între acestea sunt și inițiativa, responsabilitatea, creativitatea.

Pe de altă parte, depășind granițele teoriilor psihologice, putem spune că procesele de redefinire a muncii, la care asistăm în prezent, au legătură cu procesele de modernizare (pe termen lung) și cu nivelul de dezvoltare economică, socială și culturală atins de societățile occidentale după cel de-al doilea război mondial. Pe lângă schimbarea ponderii sectoarelor economiei și bunăstarea economică, multiple fenomene și mecanisme sociale contribuie la resemnificarea muncii. Dintre acestea se pot enumera: consolidarea și extinderea modelelor moderne ale statului bunăstării, care asigură protecție socială și acoperă nevoile de bază pentru cea mai mare parte din locuitorii unei țări; prevalența treptată a sistemelor politice democratice; tendințele de accentuare a proceselor de secularizare și individualizare; faptul că sistemele tradiționale de stratificare, în care dimensiunea clasială este crucială, devin mai permeabile, mai difuze și habitusurile (identitățile generate de apartenența la o clasă, în acest caz) mai puțin rigid ancorate și mai maleabile; creșterea graduală a ponderii celor ce ar putea fi încadrați în clasa de mijloc; creșterea mobilității sociale inter- și intra-generaționale; creșterea ratelor de cuprindere în educație și a ponderii celor cu niveluri ridicate de educație etc.

Acestea, dar și altele, contribuie la schimbarea așteptărilor oamenilor față de muncă. Astfel, treptat, oamenii devin mai puțin preocupați de beneficiile instrumentale ale muncii lor, în timp ce modalitățile de exprimare și împlinire a dorințelor non-materiale câștigă teren.

Un exemplu de integrare a ambelor dimensiuni definiționale (psihologică și socio-economică), într-o explicație teoretică coerentă cu relevanță pentru resemnificarea muncii, este o versiune ajustată a teoriilor modernizării, propusă de Inglehart (1977, 1997, 2005, 2018). Modelul său avansează ideea înlocuirii graduale,

intergeneraționale, a valorilor materialiste (de tip supraviețuire, cum ar fi de exemplu securitatea fizică sau avuția), specifice modernității, cu valori postmaterialiste (de tip autorealizare – cum ar fi cele legate de dezvoltarea personală, relațiile interpersonale și calitatea vieții) specifice postmodernității. Din punct de vedere teoretic, acest model este construit în principal pornind de la 1) ideile lui Weber (1921), care anunțau o schimbare culturală, asociată dezvoltării economice a societăților, de la tradițional-religios către rațional-secular; 2) premisa de tip marxist a relației deterministe între infrastructură (economie, tehnologie) și suprastructură (cultură și politică); 3) teza piramidei motivaționale a lui Maslow (1954). Pe cele trei fundamente principale, Inglehart formulează, în primul rând, o ipoteză a socializării. Aceasta asumă, pe de o parte, că valorile sociale pe care le adoptă oamenii până ajung la maturitate rămân relativ neschimbate de-a lungul vieții. Pe de altă parte, asumă că aceste valori reflectă condițiile economice și tehnologice dominante din perioada copilăriei. Cele două idei combinate conduc la ipoteza că schimbarea valorică intergenerațională se produce dacă generațiile tinere cresc în condiții economice și tehnologice diferite de cele anterioare. O a doua ipoteză avansată, menită să explice lipsa de liniaritate și unidirecționalitate a schimbării, este cea a rarității. Ea este împletită cu ideea că nu doar schimbările economice si tehnologice pe termen lung produc ajustări ale orientărilor valorice ci și cele pe termen scurt au impact, cum ar fi ciclurile economice, revoluțiile, războaiele. Ceea ce spune această a doua ipoteză este că oamenii tind sa valorizeze mai puternic acele nevoi care sunt mai acute într-un anumit moment.

Analizele empirice ale lui Inglehart arată o legătură între orientările oamenilor către satisfacerea unor nevoi de bază (securitate, prosperitate materială etc.), denumite materialiste și o dezvoltare economică precară a societăților. Interesul pentru satisfacerea unor nevoi de tip superior (intelectuale, estetice, cum ar fi preocuparea pentru dezvoltarea sinelui, timp liber, mediu), denumite postmaterialiste, este legat de o dezvoltare economică puternică (Inglehart 1977, 2018).

În raport cu tema noastră, acest model s-ar traduce prin faptul că se așteaptă ca regimurile economice stabile, dezvoltate, în care statul bunăstării este puternic, șomajul are rate scăzute, locurile de muncă sunt sigure și numeroase, împreună cu un background familial lipsit de probleme financiare, să faciliteze orientări de valoare de tip postmaterialist.

După cum indicam și mai sus, modernizarea, văzută ca un proces continuu de transformare a societăților tradiționale, contribuie, alături de regimurile puternice din punct de vedere economic, la specializarea forței de muncă prin profesionalizarea ei și creșterea nivelurilor de educație (De Witte, Halman & Gelissen, 2004: 257-259). O forță de muncă educată beneficiază de o gamă mai largă de opțiuni și o mai mare libertate de alegere. Aceste aspecte sunt văzute ca surse ale individualizării, în ideea în care persoanele sunt în mai mică măsură captive în sau tributare instituțiilor și prescripțiilor sociale tradiționaliste, rigide. Asumpția care pornește de aici și din celelalte modele teoretice prezentate mai sus este că cei din mediul urban și zone cu un grad ridicat de dezvoltare economică, mai tineri, mai educați, care au un nivel de autoritate organizațională ridicat, sunt orientați mai degrabă intrinsec în raport cu munca.

În secțiunea următoare o să descriem datele, variabilele și metodele utilizate în analiza noastră.

Date, obiective și metode

Analiza pe care o vom realiza pentru a descrie raportul între orientările intrinseci și cele extrinseci față de muncă în România, se bazează, în principal, pe datele European Values Study (EVS) 2018. Ea este completată cu o perspectivă longitudinală, pentru care vom folosi datele anchetelor valorilor europene efectuate în România în anii 1993, 1999 și 2008.

Cele două orientări față de muncă despre care discutăm, sunt măsurate în EVS cu ajutorul unei baterii de șase itemi care surprind: a) aspecte ce țin de satisfacerea nevoilor de bază precum chestiuni legate de salarizare, program de muncă și concedii (orientarea extrinsecă); b) aspecte legate de satisfacerea nevoilor superioare precum inițiativa, responsabilitatea (orientarea intrinsecă). Întrebarea este formulată în felul următor: „Pe care dintre următoarele lucruri le considerați importante pentru o slujba?”. Itemii, în ordinea din chestionar, sunt formulați, după cum urmează: (v40) să fie bine plătită, (v41) „program convenabil”, (v42) „posibilitatea de a avea inițiativă”, (v43) „mai multe zile de concediu”, (v44) „o slujbă în care să simți că poți realiza ceva”, (v45) „o slujbă cu responsabilități”. Scalele de răspuns sunt dihotomice (având următoarele valori: 1- menționat, 2 - nemenționat), iar persoanele din eșantion au putut alege oricâți dintre cei șase itemi.

Pornind de la modelele teoretice prezentate mai sus și, în special, de la lucrarea lui De Witte, Halman & Gelissen (2004), am grupat itemii în două categorii. Următorii itemi: „o slujbă bine plătită”, „program convenabil”, „mai multe zile de concediu” au fost atribuiți unei variabile nou create, care exprimă caracteristici extrinseci ale muncii. Unei alte variabile, care oglindește preferințele intrinseci, i-au fost atribuiți următorii itemi: „posibilitatea de a avea inițiativă”, „o slujbă în care să simți că poți realiza ceva” și „o slujbă cu responsabilități”. Această clasificare se poate justifica, din punct de vedere empiric, cu anumite limite, și pe datele noastre atât cu ajutorul analizei factoriale (PAF, Oblimin, 2 factori) cât și cu ajutorul analizei cluster (dacă folosim metode de grupare ierarhică, cum ar fi cea a celui mai îndepărtat vecin sau metoda distanței medii între perechi). În cazul ambelor variabile nou create, am transformat inițial scalele de răspuns în unele binare (unde 0 semnifică un item nemenționat și 1 un item menționat), apoi am adunat valorile corespunzătoare fiecărui set de trei itemi iar sumele obținute le-am împărțit la trei. În urma acestor operații, fiecare dintre cele două noi variabile (extrinsec și intrinsec) pot lua valori între 0 și 1. Mai departe, ținând cont de teoriile lui Maslow (1954) și Inglehart (1977, 1997), potrivit cărora atunci când orientarea intrinsecă față de muncă câștigă teren, cea extrinsecă pierde, am construit un index care să oglindească, teoretic, preferințele intrinseci. Astfel, am scăzut din valoarea corespunzătoare noii variabile ce exprimă orientarea intrinsecă, valoarea corespunzătoare noii variabile ce exprimă orientarea extrinsecă. În urma acestor operații am obținut un index (numit index IE de aici încolo) care poate lua valori de la -1 (semnificând preferințe extrinseci) la +1 (semnificând preferințe intrinseci). Acesta index IE (variabilă descrisă sau dependentă) este cel pe care ne concentrăm analizele în secțiunile următoare. Metodele principale utilizate în analize sunt teste T, ANOVA și regresia multiplă.

Variabilele în funcție de care ne concentrăm descrierile sunt: mediul de rezidență (rural versus urban), vârsta, sexul, educația, regiunea de dezvoltare, sectorul de activitate, nivelul de autoritate organizațională (măsurat prin deținerea unor funcții de conducere), și experiența de migrație. Ultimele două sunt variabile care pot aproxima nivelul de autonomie al indivizilor. Teoretic, dacă au valori ridicate indică preferințele de tip postmodern și ar trebui să fie asociate pozitiv cu preferințele de tip intrinsec față de muncă.

În secțiunile următoare o să prezentăm, pe rând, rezultatele analizelor longitudinale, efectuate pe datele EVS 2018 și valurile anterioare (1993, 1999, 2008) și, apoi, ne vom concentra doar pe rezultatele analizelor efectuate pe datele din 2018. Toate acestea se bazează pe date din care sunt eliminate non răspunsurile.

Ce așteptări au românii în raport cu munca? O perspectivă longitudinală.

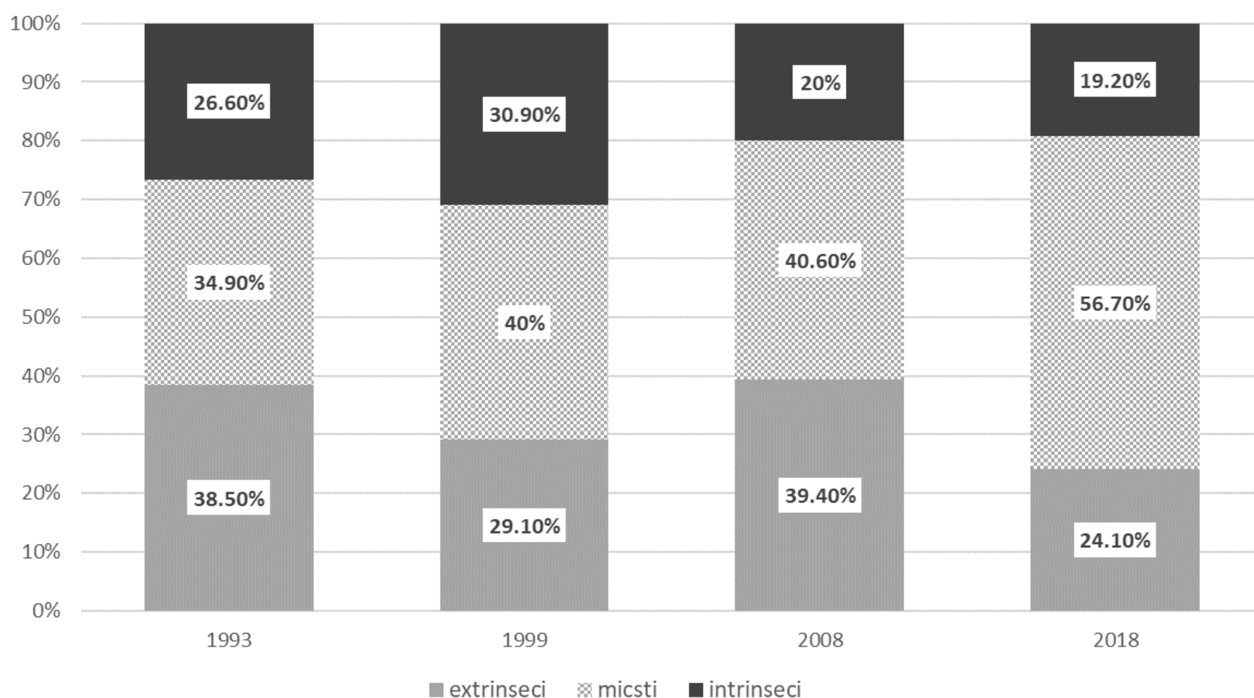
Înainte să prezentăm rezultatele considerăm că este util să clarificăm cum se citesc valorile indexului IE (intrinsec-extrinsec). Astfel, o valoare pozitivă semnifică faptul că o persoană din eșantion, are doar preferințe pentru caracteristici intrinseci al muncii, sau că din lista de itemi a ales mai multe caracteristici intrinseci decât extrinseci ale muncii. O valoare negativă semnifică opusul. Valoarea zero semnifică faptul că

numărul de itemi aleși ce reflectă caracteristici intrinseci ale muncii este egal cu cel ce reflectă caracteristici extrinseci. Rezultă astfel trei categorii de persoane: unele orientate pur sau predominant intrinsec (oameni numiți de aici încolo intrinseci), altele a căror orientare nu este dominată de opțiuni intrinseci sau extrinseci (oameni numiți de aici încolo micști), și, în fine, altele care au o orientare predominantă sau pur extrinsecă (oameni numiți de aici încolo extrinseci).

În anul 2018, doar 1,7% dintre persoanele din eșantion au preferințe pur extrinseci (au ales doar itemi ce reflectă caracteristici extrinseci) și 0,4% preferințe pur intrinseci (au ales doar itemi ce reflectă caracteristici intrinseci). Dacă luăm în considerare preferința dominantă, aproximativ 24% din persoanele din eșantion au preferințe dominante extrinseci și 19% au preferințe dominante intrinseci. Valoarea medie a indexului IE pe anul 2018 este -0.035. La o primă vedere, aceste date ne spun că, în medie, românii sunt mai degrabă orientați extrinsec în raport cu munca lor. Însă, trebuie să observăm că mai mult de jumătate dintre conaționali au așteptări care țin, în mod egal, atât de latura intrinsecă, cât și de cea extrinsecă, deoarece pentru 56% dintre ei valoarea indexului IE este 0. Deși balanța este foarte ușor înclinată spre orientarea extrinsecă, această poziționare nu apare deloc surprinzătoare dacă ținem cont de contextul socioeconomic general al țării.

O privire longitudinală asupra datelor EVS din 1993, 1999, 2008 și 2018, ne ajută să înțelegem mai bine aceste valori și, în același timp, ne permite să surprindem felul în care s-a schimbat poziționarea românilor pe axa intrinsec-extrinsec în raport cu munca. Figura 59 oferă o imagine longitudinală asupra ponderii celor trei categorii de populație: intrinseci, micști și extrinseci.

Figura 59: Ponderea celor care au orientări predominant intrinseci, extrinseci sau mixte în raport cu munca

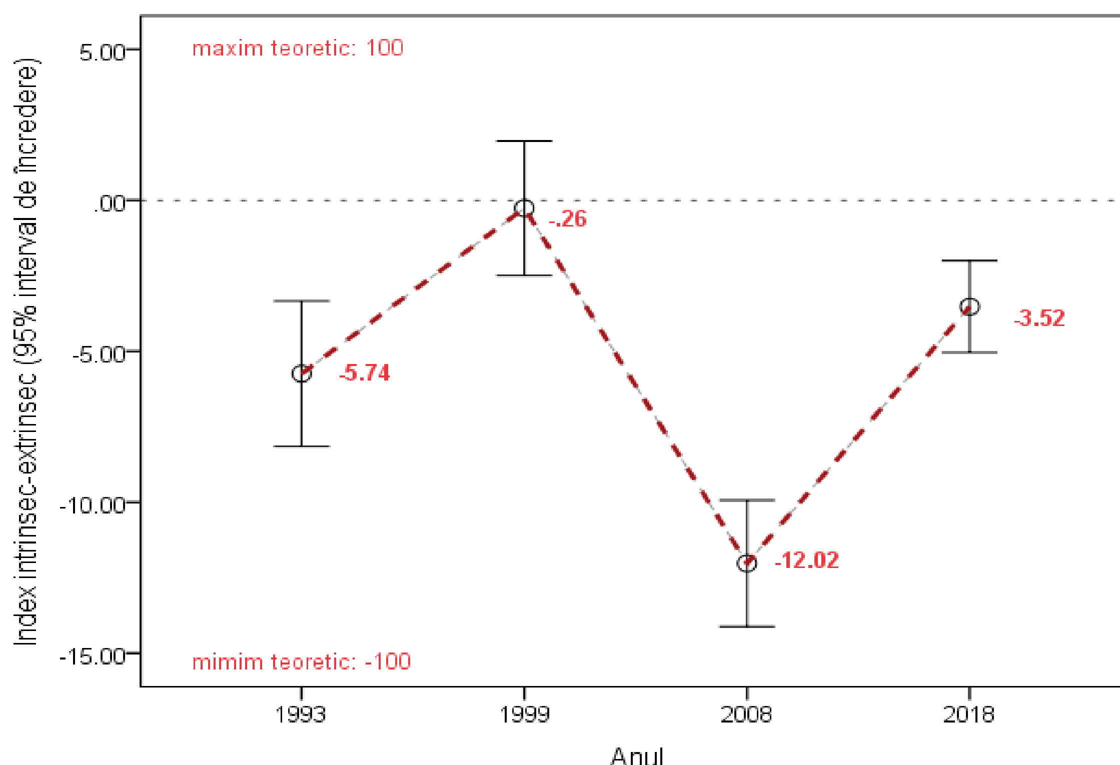
Se observă astfel că, exceptând anul 1999, ponderea celor care au preferințe intrinseci în raport cu munca, este cea mai mică dintre cele trei categorii. Ponderea celor cu preferințe mixte este dominantă în 1999 și 2018, și aproximativ egală cu cea a celor ce au preferințe extrinseci în raport cu munca în 1993 și 2008.

O comparație a mediilor indexului IE între cele patru valuri (metoda de analiză folosită este ANOVA, test Tamhane) relevă diferențe semnificative din punct de vedere statistic între a) 1993 și 1999 respectiv 2008 , b) între 1999 și 2008 și c) 2008 și 2018. Figura 60 (vezi mai jos) prezintă comparativ aceste medii.

O altă observație importantă ar fi că nu doar în 2018, ci în întreaga perioadă, mediile indexului, deși sensibil apropiate de valoarea 0, sunt negative. Dacă judecăm prin prisma poziționării valorilor medii pe axa -100, +100, în 1999 românii au fost cel mai aproape de granița separării intrinsec - extrinsec, comparativ cu ceilalți ani incluși în studiu.

La polul opus, posibil și pe fondul crizei economice, valoarea din 2008 reflectă în cel mai pronunțat mod valorizarea aspectelor extrinseci ale slujbei. Ipoteza rarității poate explica această poziționare, dat fiind faptul că orice perioadă de recesiune economică aduce cu sine disponibilizări, micșorarea veniturilor și scăderea consumului cu diminuarea bugetelor alocate unor activități de loisir. De altfel, între aceste două valuri consecutive, cel din 1999 și cel din 2008, remarcăm cea mai mare amplitudine a schimbării. Cele mai recente date (2018) ne arată o nouă deplasare către granița cu zona intrinsecă a orientării axiologice.

Figura 60. Comparații între mediile anuale ale indexului IE (intrinsec-extrinsec)

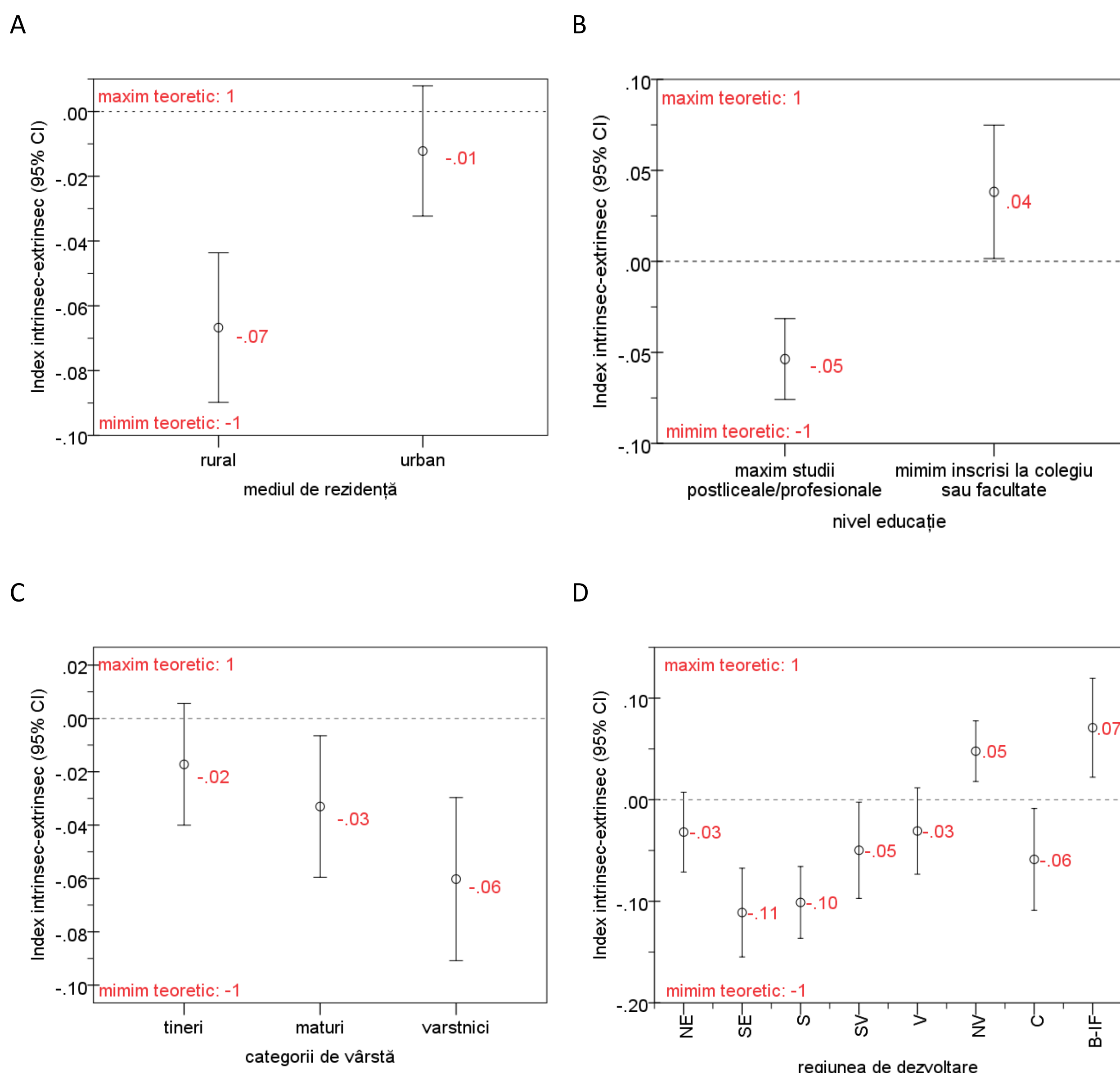
Notă: în analizele care stau la baza acestei figuri scorurile indexului IE au fost multiplicate cu 100 pentru o vizualizare mai clară și o înțelegere mai facilă a semnificațiilor valorilor medii

Ce așteptări au deferite categorii de români în raport cu munca, în 2018?

În continuare vom urmări felul în care valorile pe care le ia indexul IE variază în funcție de apartenența oamenilor la anumite categorii sociale.

Pornind de la ideile enunțate anterior, dacă ținem cont de mediul de rezidență, este de presupus că cei care locuiesc în orașe beneficiază de o ofertă mai bogată de locuri de muncă, o bună parte dintre ele necesitând niveluri mai ridicate de educație și oferind în același timp condiții mai prietenoase de lucru și salarii mai mari comparativ cu locuitorii din mediul rural. Asumpția care se naște de aici este că respondenții din mediul urban sunt, în medie orientați mai degrabă intrinsec în raport cu munca în timp ce aceia din rural sunt orientați mai degrabă extrinsec. Datele EVS 2018 confirmă această asumpție, analizele arătându-ne că există diferențe semnificative (la p<0.001; verificare cu test T) în direcția preconizată (Figura 61, A).

Figura 61. Comparații între valorile medii ale indexului IE (intrinsec-extrinsec) în anul 2018 în funcție de (A) mediul de rezidență, (B) educație, (C) categorie de vârstă, (D) regiune istorică

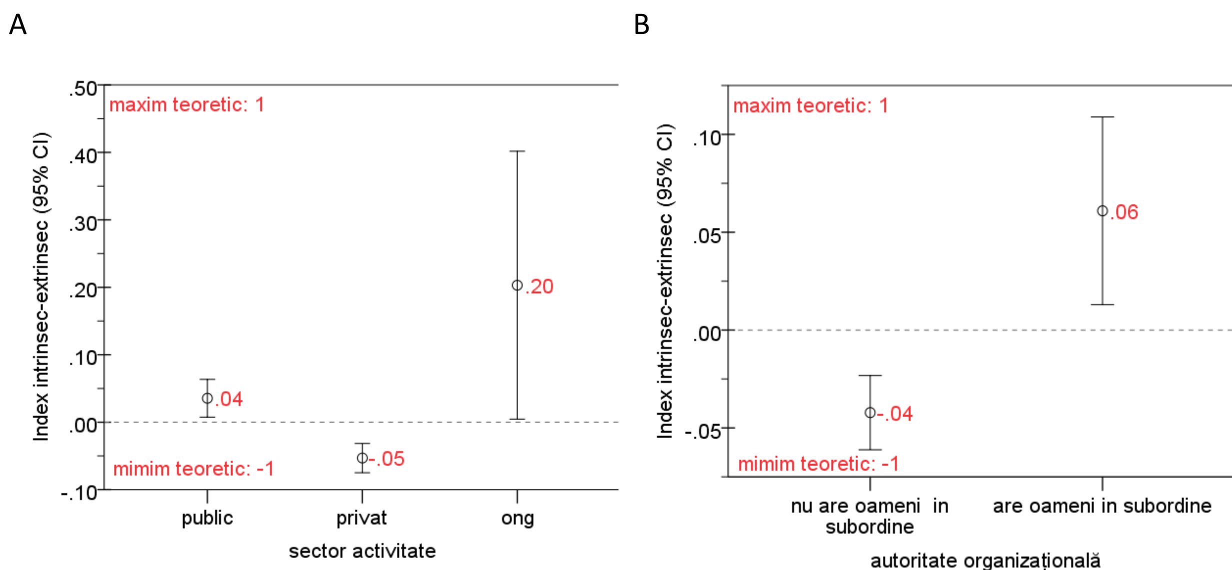
Nivelul de educație este un alt factor care ar trebui să diferențieze orientările în raport cu munca, iar în cazul României analiza datelor ne arată că pe măsură ce nivelul de educație atins crește, orientarea extrinsecă pierde teren în favoarea celei intrinseci (rezultat confirmat si cu ajutorul analizelor de regresie). Cea mai clară

diferență (la p<0.001; verificare cu test t) este între o categorie a celor care au început o facultate sau au finalizat cel puțin acest nivel de studii și o categorie formată din cei care au maxim studii postliceale sau profesionale (Figura 61, B). În acest caz putem spune că prima categorie are preferințe dominante de tip intrinsec în raport cu munca. Această dispunere a datelor este explicabilă în contextul în care un nivel mai ridicat de educație aduce cu sine mai multe oportunități profesionale, contribuind, așa cum am arătat anterior la desprinderea individului de structurile sociale tradiționale, limitative. Varietatea oportunităților profesionale se poate traduce atât prin tipurile de activități, remunerație mai generoasă, alte facilități, dar și responsabilități sau asumare.

Deși o relație inversă între vârstă și preferințele pentru caracteristici intrinseci ale muncii pare să existe, ea nu este semnificativă. Comparațiile între categoriile tineri (sub 35 ani), maturi (36-55 ani), vârstnici (peste 56 ani) relevă doar o posibilă tendință (Figura 61.C) nu și diferențe semnificative (test ANOVA) între aceste trei categorii (o verificare rapidă cu analiza de regresie relevă, la rândul ei, corectitudinea semnului dar nu și o relație semnificativă). O situație similară întâlnim în cazul comparației între sexe: nu sunt identificate diferențe semnificative.

Dacă privim distribuția datelor în funcție de regiunea de dezvoltare (Figura 61.D) în care locuiesc respondenții, observăm că cei din București-Ilfov și Nord-Vest sunt semnificativ mai orientați intrinsec față de muncă, față de toți ceilalți (observație bazată pe rezultatele ANOVA). Posibil ca ponderea dezvoltării economice a Bucureștiului și Clujului în cele două regiuni să genereze aceste rezultate. Pe de altă parte și valorile longitudinale ale HDI (Human Development Index) la nivel de regiuni (Smits & Permanyer, 2019) ne arată că Bucureștiul este sistematic situat pe poziția fruntașă în ceea privește dezvoltarea umană în comparație cu celelalte regiuni ale României. Rezultatele observate sunt concordante cu teoriile care leagă poziționarea pe axa materialism – post-materialism de progresul economiei și gradul de dezvoltare.

Figura 62. Comparații între valorile medii ale indexului IE (intrinsec-extrinsec) în anul 2018 în funcție de (A) sectorul de activitate și (B) nivelul de autoritate organizațională atins

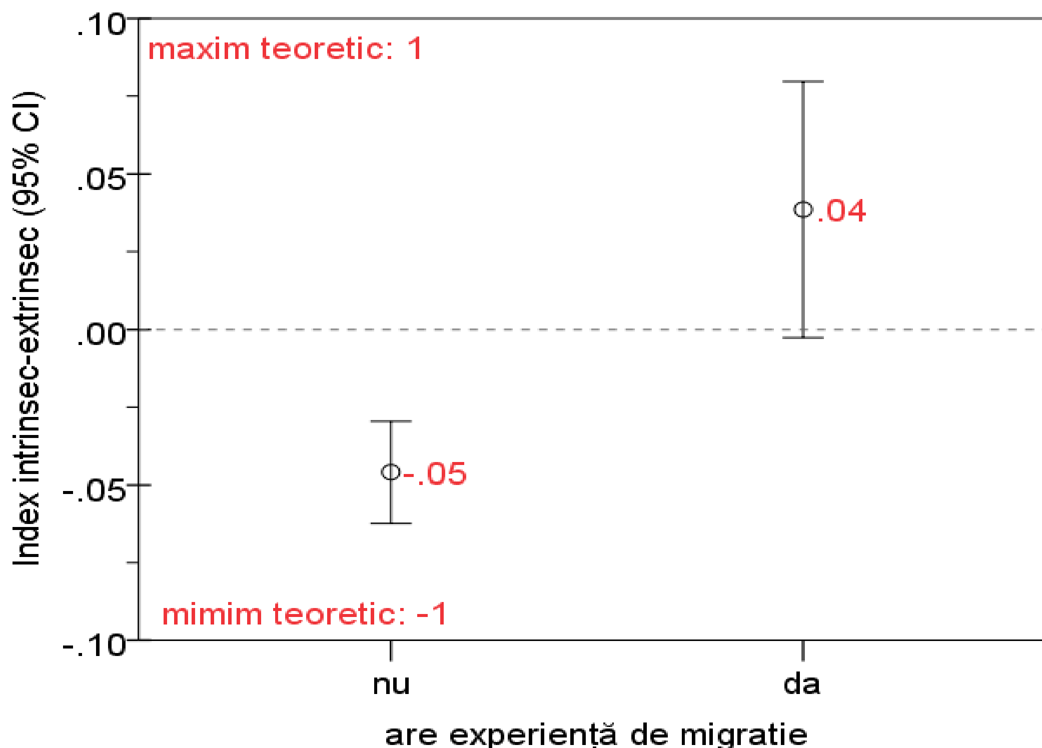

Urmărind variabilele ce țin de activitatea profesională în sine, observăm că există diferențe semnificative (teste ANOVA, Bonferroni) între cei care lucrează în sistemul public, în organizații non-guvernamentale și cei care lucrează în mediul privat (Figura 62, A). Atât cei care lucrează într-o instituție publică cât și cei care

lucrează într-o organizație non guvernamentală apreciază în măsură semnificativ mai mare ($p<0.05$) aspectele intrinseci ale muncii, comparativ cu cei care lucrează într-o firmă/organizație privată.

Existența oamenilor în subordine am considerat că indică un nivel mai ridicat al autorității organizaționale, comparativ cu inexistența subordonaților. Am asumat că un nivel de autoritate mai ridicat este însoțit de o remunerație mai bună, un grad mai mare de autonomie în raport cu munca și cerințele formale ale organizației, responsabilități și mai multe posibilități de realizare profesională, ceea ce ar justifica preferințele intrinseci în raport cu munca. Datele EVS din România, pentru anul 2018, confirmă aceste așteptări. Urmărind Figura 62.B, observăm că cei care au oameni în subordine sunt semnificativ mai orientați intrinsec ($p<0,01$) atunci când vorbim despre muncă, decât cei care nu coordonează activitatea altor persoane (verificare cu test T).

Figura 63. Comparații între valorile medii ale indexului IE (intrinsec-extrinsec) în anul 2018 în funcție de experiența de migrație

O altă variabilă pe care am pus-o în relație cu preferințele intrinseci respectiv extrinseci în raport cu munca este experiența de migrație. Raționamentul care a stat la baza acestei alegeri ține cont de impactul migrației asupra capitalului uman. Analizele românești ale fenomenului arată că atât experiența migrației cât și remitențele sociale și culturale în cazul României sunt semnificative (Markley, 2011; Vlase, 2013; Voicu și Vasile 2014; Voicu și Comșa 2014; Andren și Roman, 2016; Croitoru, 2019). Astfel, este de așteptat ca respondenții care au experiență de migrație în societăți cu un grad mai înalt de modernitate (unde migrația este definită ca locuirea în străinătate pentru lucru, studii, din motive familiale sau orice alt motiv exceptând turismul, pelerinajul, sau îngrijirea medicală) să fie în mai mare măsură orientați către aspectele intrinseci ale muncii, în comparație cu cei fără experiență de migrație. Comparația mediilor indexului pentru cele două categorii de persoane (cu experiență de migrație versus fără experiență de migrație), relevă o situație care

se suprapune cu așteptările avute: cei cu experiență de migrație sunt semnificativ mai orientați către caracteristici intrinseci ale muncii (test T, $p<0.001$).

Discuții

În acest studiu am utilizat datele valului din 2018 al European Values Study pentru a urmări raportul dintre orientările intrinseci și cele extrinseci față de muncă în România. Am recurs și la datele aceluiași studiu din anii 1993, 1999 și 2008, cu scopul de a completa dintr-o perspectivă longitudinală analiza aspectelor pe care românii le valorizează în mai mare măsură în ceea ce privește slujba. Am centrat analiza datelor pe zona de confluență a celor două înțelesuri dominante asupra muncii, respectiv cel utilitarist, de activitate prestată cu scopul de a asigura traiul – transpus în orientare extrinsecă, și cel expresiv, de modalitate de manifestare și sporire a sinelui, potrivit căruia munca nu mai este un mijloc, ci un scop – transpus în orientare intrinsecă. Deși această discuție referitoare la valențele muncii este frecvent pusă în context contemporan în relație cu modernizarea și post-modernizarea, rădăcinile dezbaterii merg până la textele din Antichitate.

Ceea ce se desprinde ca notă de generalitate din diferitele analize ale muncii de-a lungul întregii istorii a omenirii, munca a fost considerată în mai mică măsură o activitate dezirabilă sau plăcută și în mai mare măsură o necesitate (Anthony 1977). Atunci când comparăm cele două orientări posibile (extrinsec versus intrinsec), pe datele noastre, reiese că dominate sunt orientările extrinseci. Nu trebuie să scăpăm din vedere însă că, de regulă (adică în toți anii studiați) peste jumătate dintre cei incluși în eșantion au ales un număr de itemi care reflectă în mod egal cele două orientări. Cu alte cuvinte majoritatea populației are preferințe mixte în relație cu importanța aspectelor intrinseci și extrinseci ale muncii.

Analizele pe datele din 2018 au evidențiat modul în care preferințele pentru valențe intrinseci sau extrinseci sunt reflectate în caracteristici socio-demografice Astfel intre cei cu preferințe intrinseci se găsesc următoarele categorii (neexclusive) de persoane: rezidenții din mediul urban, cei care au minim studii universitare (cel puțin începute), locuitorii din zonele mai dezvoltate ale României (București-Ilfov și Nord-Vest), persoanele care au angajați în subordine și cei care au experiență de migrație. Spre deosebire de ei, cei cu preferințe mai degrabă extrinseci sunt cei din rural, persoanele care au absolvit maxim școala profesională sau postliceală, locuitorii zonelor mai puțin dezvoltate, cei care nu au angajați în subordine și persoanele care nu au experiență de migrație.

Analizele prezentate în acest capitol ne oferă informații despre felul în care diferite categorii de respondenți se raportează la activitatea profesională, din perspectiva orientării intrinseci sau extrinseci față de slujbă, în România. Am ales să aducem în discuție această abordare asupra muncii, din multiplele posibile. Motivația noastră rezidă în actualitatea (persistentă de-a lungul secolelor) acestei diferențieri ce vizează una dintre activitățile definitorii ale ființei umane. Considerăm că transformările tot mai accelerate ale mediului socio-economic favorizează aducerea acestei discuții în prim-plan.

Bibliografie

Andren, D. & Roman, M. (2016). Should I stay or should I go? Romanian migrants during transition and enlargements. în Kahanec, M. & Zimmermann, K.F. (ed.). Labor migration, EU enlargement, and the great recession, 247-271. Berlin: Springer.

Anthony, P. D. [2001 (1977) [The Ideology of Work. Abingdon, Oxon:Routledge.

Arendt, H. [2007 (1958)]. Condiția umană. Editura Idea Design & Print. Casa Cărţii de Ştiinţă Casa cărții de Știință: Cluj Napoca.

Aristotel (f.a.) Politica, VII. (București: Paideia 2001)

Baldry, C., Hayman, J., Taylor, P., Bain, P., Scholarios, D., Marks, A., Watson, A., Gilbert, K, Gall, G. & Bunzel, D. (2007). The meaning of work in the new economy. Palgrave Macmillan.

Cohen, A. (2007) Commitment before and after: An evaluation and reconceptualization of organizational commitment. Human Resource Management Review 17, 336–354.

Croitoru, A. (2019). Antreprenoriat și migrație de revenire în România. București: Pro Universitaria.

Crompton, R., Lyonette, C. (2006) "Work-Life 'Balance' in Europe", Acta Sociologica, 49(4), 379-393.

De Witte, H., Halman, L. & Gelissen, J. (2004). European work orientations at the end of the twentieth century, în Arts, W. & Halman. L. (ed.). European Values at the Turn of the Millennium. 255-282. Brill, Leiden – Boston.

Deci, E.L. & Gagne, M. (2005). Self-determination Theory and Work Motivation, Journal of Organizational Behaviour, 26, 331-362.

Frone, M. R. (2003). Work-family balance. In J. C. Quick & L. E. Tetrick (Eds.), Handbook of occupational health psychology (p. 143–162). American Psychological Association. https://doi.org/10.1037/10474-007

Garriga, E., Melé, D. (2004) Corporate Social Responsibility Theories: Mapping the Territory. Journal of Business Ethics 53, 51–71.

Jones, T. M. (1980). Corporate Social Responsibility Revisited, Redefined. California Management Review, 22(3), 59–67.

Kafner, R. (1999). Measuring health worker motivation in developing countries. Major Applied Research 5, Working Paper 1. Bethesda MD: Partnerships for Health Reform Projesct. Abt Associates INC.

Markley, E. (2011). Social remittances and social capital: values and practices of transnational social space, Revista Calitatea Vieții 4-2011, 365-378.

Platon (f.a.) Opere V (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986)

Pocock , B. (2003). The work/life collision: What work is doing to Australians and what to do about it. Sydney: The Federation Press.

Smits, J. & Permanyer, I. (2019). The Subnational Human Development Database. figshare. Collection. https://doi.org/10.6084/m9.figshare.c.4353632.v1

Vlase, I. (2013). Women's social remittances and their implications at household level: A case study of Romanian migration to Italy. Migration Letters 10(1): 81-90.

Voicu, B., & Vasile, M. (2014). Do 'cultures of life satisfaction' travel? Current Sociology, 62(1), 81–99.

Voicu, B., & Comşa, M. (2014). Immigrants' Participation in Voting: Exposure, Resilience, and Transferability, Journal of Ethnic and Migration Studies, 40:10, 1572-1592

Vroom, V. (1964). Work and Motivation. John Wiley, New York.

Weber, M. [1978. (1921)] Economy and Society. University of California Press.

Spre noua generație

Valori parentale: ce ar trebui să învețe copiii?

(Bogdan Voicu)

Educația, sau mai exact școala, reprezintă o instituție fundamentală pentru civilizația contemporană, nu neapărat pentru că transmite informație, ci în primul rând pentru tipul de socializare pe care îl furnizează (Kohn et al, 1986). Noile generații pătrund în mediul școlar, unde sunt expuse la norme sociale nescrise, la feluri de a interacționa cu alții, de a se raporta la lume și viață. Tot la școală, iau contact cu elevi din clase sociale diferite și le observă felul de a fi, se familiarizează cu diversitatea sau cu omogenitatea societății în care trăiesc. Discută cu profesori care oferă și alte modele de a fi decât cele observate acasă. Programa și manualele în sine includ norme sociale implicite care definesc felul societății de a înțelege lumea, sau mai exact felul în care generațiile adulte înțeleg lumea. Astfel se realizează socializarea elevilor în cultura dominantă sau în culturile dominante la nivel societal. Și astfel se asigură o anume coeziune între generații, care le garantează căi de comunicare prin apelul la repere comune.

Socializarea primară se realizează însă mai ales in familie, locul unde astfel de norme „se învață" și sunt inculcate pe termen lung (Inglehart, 2018). Aceasta este ipoteza socializării, cea care explică cum copiii preiau din mediul familial norme sociale, le interiorizează prin observare repetată și comportamente corespunzătoare lor, le transformă în valori proprii și le transmit mai departe, într-un ciclu de reproducere intergenerațională (Schönpflug, 2001). Mai ales dacă luăm in considerare capacitatea de schimbare societală, este interesant să observă ce consideră adulții că ar fi bine ca să fie învățat de către copii.

Întrebarea cu pricina este una cu o tradiție de aproape o sută de ani in sociologie, fiind fundamentală pentru celebrul studiu Middletown din 1924 (Lynd & Lynd 1929). Studiul în cauză a deschis calea pentru așa numita Qsort-methodology (Voicu, 2013): respondenților le este prezentată o listă destul de lungă de caracteristici dezirabile a fi învățate de către copii și sunt rugați să e selecteze pe cele dezirabile. În versiunea extinsă, apare și o a doua alegere, a câtorva caracteristici nedezirabile. Numărul caracteristicilor alese (dezirabile sau nu) este mai mic decât cel al listei de caracteristici propuse. În ciuda criticilor la adresa metodei și interogărilor despre acuratețea rezultatelor (Voicu, 2013), ea produce în continuare cifre comparabile între țări și permite observarea evoluției in timp a ceea ce adulții cred că ar trebui să învețe copiii.

Cercetări diverse folosesc versiuni modificate, fie prin extindere, fie prin actualizare, fie prin ambele, ale listei originale (Duvall, 1946) și popularizate de Kohn (1977). European Values Study propune o listă de 10 caracteristici: bunele maniere, independența, hărnicia (hard work), sentimentul de responsabilitate, imaginația, toleranța și respectul pentru alte persoane, spiritul de economisire (thrift), perseverența/determinarea, credința religioasă, altruismului și supunerea/obediența. Dintre ele, respondenții sunt rugați să aleagă atâtea cât cred ei că sunt importante, dar nu mai mult de cinci. World Values Survey propune aceeași listă, dar ușor modificată. În 2005 si 2012, bunele maniere nu s-au aflat între caracteristicile luate in considerare. A fost prezentă însă în listă auto-exprimarea.

De aici o primă dificultate de a observa dinamica în timp: lista de obiecte supuse alegerii nefiind identică, comparația între diferitele valuri trebuie realizată cu precauție. O a doua dificultate este dată de modul de colectare a răspunsurilor. Deși este impusă restricția de a alege maxim cinci caracteristici dezirabile, această limitare nu a fost mereu respectată. Spre exemplu, în cazul României, în valul comun EVS-WVS din 1993, 2% dintre cei din eșantion au ales mai mult de 5 caracteristici. În cazul EVS 2008, au fost 48% cei care au încălcat limitarea. În 2017-2018, 1% din eșantionul unit EVS-WVS se regăsește în această situație. Eșantioanele din alte țări au comportament asemănător, încălcarea limitării fiind generată de aplicarea defectuoasă de către

operatorii de interviu, erori de numărare neintenționate, proiectarea eronată a aplicației de colectare a răspunsurilor cu ajutorul tabletei (cazul EVS 2008, când erorile afectează un număr mare de țări) etc.

Chiar și așa, există o comparabilitate a datelor. Aceasta se manifestă mai ales în ceea ce privește studiul diferențelor între cei ce aleg o variantă de răspuns sau alta, cale pe care o urmează și acest capitol, în a doua sa parte.

Datele rezultate pentru România au fost mai rar studiate. Excepția majoră o constituie studiile Paulei Tufiș (2007), lui Mircea Comșa și Horațiu Rusu (2011) și și a lui Bogdan Voicu (2012). În cele ce urmează, aduc cunoaștere complementară acestora.

Să observăm mai întâi atent cele 10 caracteristici incluse în listă. Selecția uneia sau alteia dintre caracteristici este în general expresia unei orientări valorice destul de bine conturate. Dintre caracteristici o parte contrastează orientările spre tradiționalism (supunerea, hărnicia, spiritul de economisire și credința religioasă) cu cele spre auto-exprimare (independența, imaginația, perseverența și responsabilitatea), fiind folosite ca atare în analizele asupra evoluției culturale spre postmodernism de către Hagenaars, Halman și Moors (2003). Restul se plasează la diferite niveluri în același continuum. Excepție fac "bunele maniere" care nu au o asociere teoretică clară cu una dintre cele două orientări menționate.

Tabelul 8. Ponderea celor ce au selectat fiecare atribut ca fiind important de învățat de către noua generație

	Valul EVS/WVS					
	1993	1999	2005	2008	2012	2017-2018
Bunele maniere	92%	80%	na	97%	na	85%
Independența	24%	30%	29%	61%	42%	40%
Hărnicia	71%	82%	83%	91%	77%	73%
Sentimentul de responsabilitate	56%	62%	69%	80%	71%	63%
Imaginația	17%	14%	18%	52%	32%	25%
Toleranța și respectul pentru alte persoane	56%	58%	59%	74%	66%	50%
Spiritul de economisire	37%	31%	53%	61%	39%	27%
Perseverența	40%	19%	30%	59%	30%	23%
Credința religioasă	43%	59%	63%	81%	53%	48%
Altruismul	20%	7%	23%	52%	12%	13%
Supunerea	19%	19%	17%	53%	13%	12%
Auto-exprimarea	na	na	na	na	28%	na
ponderea celor care au ales mai multe de 5 variante de răspuns	2%	0%	0%	46%	0%	1%

na=varianta de răspuns nu a for prezentă în chestionar. Însumarea cifrelor nu constituie o acțiune legitimă.

În România, între 1993 și 2018 nu observăm vreo schimbare dramatică. În 2018, 'bunele maniere' atrăgeau 85% dintre respondenți, fiind cea mai căutată caracteristică. Cifra pare a indica un trend oscilant: 92% indicau bunele maniere drept necesare în 1993, 80% în 1999, și 85% in 2018, așa cum am menționat. In 2005 „bunele maniere” nu au fost incluse in lista de caracteristici, ceea ce complică comparațiile cu acel val al WVS pentru toate celelalte atribute. Dată fiind aplicarea metodologiei Q-Sort, absența sau înlocuirea unei caracteristici din lista de atribute conduce imediat la modificarea procentelor celor ce aleg oricare dintre celelalte atribute. Cu atât mai mult, excluderea unui atribut ales des conduce la creșterea potențială a atributelor celorlalte. În 2008 comparabilitatea este iar redusă datorită faptului că jumătate din eșantion a sfârșit prin a alege mai mult de 5 atribute. Rămâne însă, și in cazul 2005 și în cazul 2008, posibilitatea de a compara ierarhiile. Iar bunele maniere sunt pe prima poziție întotdeauna atunci când sunt prezente în lista de atribute. O ultimă precauție este necesară: alegerea sistematică a bunelor maniere poate fi și un „efect de listă”. Oamenii tind să aleagă în mai mare măsură prima variantă care li se oferă.

Discuția despre bunele maniere a constituit doar un pretext pentru a familiariza cititorul cu analiza acestor date. În cele ce urmează mă voi concentra pe atributele puternic legate din punct de vedere conceptual de tradiționalism (religiozitate, supunere/obediență) și pe cele ce fac trimitere mai explicită la modernitate și la modernitate târzie, la postmodernitate (independența, responsabilitatea).

Topul alegerilor

Un prim mod de a privi lucrurile este cel propus de Tabelul . Plecând de la ideea enunțată anterior, că importante sunt ierarhiile, eliminând astfel efectele de colectare a datelor, am rescris cifrele din Tabelul , listând atributele cele mai des alese, respectiv cele mai rar alese din fiecare val EVS și WVS realizat în România. Am alcătuit astfel topul primelor trei, respectiv a ultimelor trei. Dacă atributul de pe locul patru de sus in jos sau de jos in sus avea o frecvență de alegere similară celui de pe locul trei (dacă diferența nu este semnificativă la $p<0.05$), atunci l-am adăugat si pe el in celula respectivă.

Primul lucru remarcabil este dat de stabilitate: aceleași 3-4 atribute sunt in topul alegerilor de-a lungul celor 6 valuri analizate. La fel, aceleași 3-4 atribute sunt la coada clasamentului indiferent de anul in care a fost realizat sondajul. Cu alte cuvinte, de-a lungul celor 25 de ani supuși analizei, ierarhia preferințelor românilor nu s-a modificat substanțial.

Mai mult, distanța dintre primul atribut si ultimul, nu s-a modificat, cel puțin după 2005. Cifra din 2008 face excepție, dar acolo este vorba de efectul alegerii mai multor variante de răspuns decât era permis in mod normal.

Această stabilitate face ca Hărnicia, Responsabilitatea, Religiozitatea, Toleranța să constituie principalul filon al dorințelor românilor. Fără îndoială discutăm aici despre o ierarhizare a preferințelor majoritară, care nu exclude prezența unor grupuri care să aleagă altfel de valori. Cele patru cel mai frecvent alese atribute constituie un mix tradițional-modern. Religiozitatea și hărnicia sunt parte a zonei tradiționaliste, punând accentul pe muncă și cunoașterea, înțelegerea realității prin prisma sau pe baza preceptelor religioase. Responsabilitatea și toleranța sunt legate de autonomie și, respectiv, de acceptare a celorlalți, făcând trecerea spre modern și postmodern.

La polul opus, între atributele alese mai puțin frecvent, regăsim aceeași mixtură valorică: Altruismul, Imaginația, Supunerea, Perseverența sunt în fiecare val în partea ultimă a alegerilor majorității. Primele două sunt de sorginte postmodernă, ultimele sunt tradiționaliste.

Tabelul 9. Ierarhia alegerilor valorilor parentale in România: 1993-2018, exceptând bunele maniere

	Top 3* atribute	Cele mai puțin alese 3* atribute	Distanța dintre procentul primului atribut si cel al ultimului, raportat la procentul celor ce au ales primul atribut
1993	Hărnicia, Toleranța, Responsabilitatea	Imaginația, Supunerea, Altruismul	0.73
1999	Hărnicia, Responsabilitatea, Religiozitatea, Toleranța	Altruismul, Imaginația, Supunerea, Perseverența	0.91
2005	Hărnicia, Responsabilitatea, Religiozitatea	Imaginația, Supunerea, Altruismul	0.80
2008	Hărnicia, Religiozitatea, Responsabilitatea, Toleranța	Altruismul, Imaginația, Supunerea	0.43
2012	Hărnicia, Responsabilitatea, Toleranța	Altruismul, Supunerea, Perseverența, Imaginația	0.84
2017/2018	Hărnicia, Responsabilitatea, Toleranța, Religiozitatea	Supunerea, Altruismul, Perseverența, Imaginația	0.84

*dacă atributul al treilea este foarte apropriat ca frecvență de al patrulea, l-am adăugat și pe al patrulea în listă.

Dinamica a patru atribute

Dincolo de poziționarea relativă, este important să observăm și dinamica unor atribute definitorii pentru continuumul orientărilor valorice spre tradiționalism sau postmodernitate. Figura 64 prezintă evoluția în timp a ponderii alegerilor imaginației și responsabilității, respectiv a religiozității și a supunerii. Alegerea lor este una teoretică: ultimele două sunt elementele esențiale supuse schimbării la trecerea de la tradiționalism spre modernitate. Hărnicia, spre exemplu, precum și spiritul de economisire, sunt la granița dintre cele două tipuri de cultură, putând fi asociate și modernității culturale. Imaginația și responsabilitatea fac parte din zona de postmodernitate, asemenea independenței și altruismului, dar cele din urmă pot fi la rându-le asociate și

modernității. Mai ales independența este un element central al procesului individualizării moderne (Halman, 2001).

Alegerea celor patru este întărită empiric de prezența lor între cele mai des menționate calități dezirabile sau între cele mai puțin menționate, așa cum am arătat în secțiunea anterioară.

Pentru dinamică, am ales doar acei ani care garantează o comparabilitate rezonabilă, neafectată de colectarea diferită, fie ca listă de atribute (2005), fie ca încălcare a limitei de maxim cinci alegeri (2008). Am păstrat 2012, deși Bunele Maniere nu erau prezente in acel val, dat fiind că au fost înlocuite de autoexprimare. Rămâne însă precauția unei atractivități mai mici a Autoexprimării în raport cu bunele maniere.

Figura 64. Dinamica alegerii a patru atribute: România 1993-2018

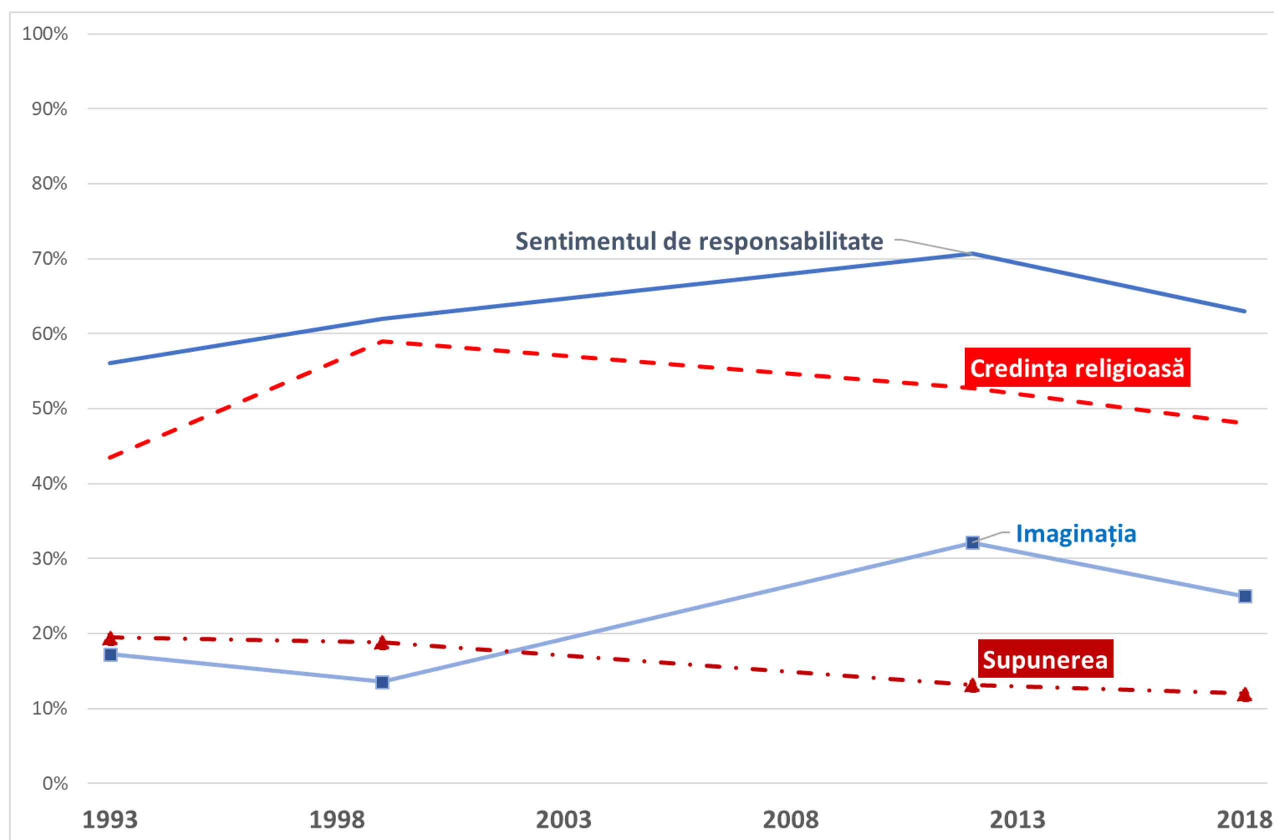

Figura 64 nu relevă schimbări majore, dar sunt vizibile câteva tendințe certe. Alegerea sentimentului de responsabilitate cunoaște un trend ascendent între 1993 și 2012, ponderea celor ce optează pentru acest atribut crescând în intervalul menționat cu 15 puncte procentuale. Apare însă o scădere în 2018 spre valoarea observată în 1999. Imaginația are o traiectorie oscilantă, dar pe ansamblu cunoaște și ea o tendință de creștere. Credința religioasă crește puternic în perioada de criză societală din anii 1990. Aceasta o aduce în top 3, deși în 1993 nu era între cele mai alese atribute, așa cum arată Tabelul și Tabelul . Tendința nu este unică, fiind documentată în literatură ca o revenire către tradiționalism în momente de recesiune (Inglehart, Baker, 2000). Ceea ce se petrece în România este că, după 2000, religiozitatea devine mai puțin dezirabilă, având o traiectorie clar descendentă, dar menținându-se constant în topul caracteristicilor apreciate de

populație. Acest lucru vorbește despre redistribuirea opțiunilor spre alte atribute și este semn de creștere a diversității de opinie. La rândul său, supunerea este pe o pantă descendentă indiscutabilă.

Se conturează astfel o potențială trecere tăcută spre ieșirea din tradiționalism. Pseudomodernitatea românească (Voicu, 2004), cu alte cuvinte o modernitate incompletă cu trăsături mai degrabă tradiționaliste, se înmoaie și pare a lăsa locul unei diversități mai accentuate.

Dacă urmărim și caracteristicile pe care nu le-am vizualizat în Figura 64, se observă că Independența de asemenea sugerează tendințe ascendente suprapuse unei oscilații ciclice (precum Imaginația). Toleranța este stagnantă, iar Altruismul în scădere. Asemenea Responsabilității, Hărnicia crește și apoi scade către nivele apropiate de cele inițiale. Spiritul de Economisire și Perseverența ajung la finalul perioadei sub nivelul inițial. Cu alte cuvinte, avem mai multe creșteri la valorile moderne și postmoderne, în timp ce valorile tradiționale tind a scade.

Segmentări în rândul populației

Un alt mod de a privi la cifre este de a investiga cine sunt cei ce aleg mai mult decât alții fiecare dintre cele patru atribute luate în considerare în secțiunea anterioară. Am folosit în acest sens modele de regresie logistică, cu estimarea robustă a erorilor standard, în care am prezis în fiecare val în parte alegerea pentru Imaginație, pentru Religiozitate, pentru Supunere și pentru Responsabilitate. Ca factori cu care aceste alegeri sunt asociate am optat pentru caracteristici socio-demografice: sexul respondentului, vârsta, educația, statusul marital, venitul, dimensiunea localității. De asemenea, am ținut cont dacă respondentul a respectat sau nu limitarea alegerii a maxim 5 atribute. În continuare sunt listate doar asocierile semnificative care se repetă constant de la un val la altul. Este de observat și că de fapt nu sunt mari diferențe între valuri.

Rezultatele relevă foarte mici diferențieri în cadrul populației. Imaginația este mai frecvent aleasă în orașele sub 100.000 de locuitori și crește la cohortele născute mai recent. Mai exact, cu cât respondentul este mai tânăr, cu atât este mai dispus să aleagă Imaginația.

Credința religioasă este aleasă mai frecvent în rural și scade puternic in București. Apare și o diferențiere de gen, femeile alegând mai des credința religioasă ca atribut pe care copii ar trebui să și-l însușească.

Supunerea este mai frecvent aleasă de cei cu venituri mici.

Responsabilitatea este mai des menționată de femei și este mai rar aleasă în orașele mici.

Pe ansamblu, asocierile sunt cele așteptate. Categoriile de status de la care era de așteptat să fie mai moderne, aleg mai frecvent atributele legate de modernitate și postmodernitate. Dar aceste asocieri nu sunt foarte puternice și, mai ales sunt relativ puține. Mai degrabă este de observat o lipsă de diferențiere în interiorul populației. Cu alte cuvinte, tendința de creștere a diversității observată anterior, și trecerea lină dar stabilă către alt model decât cel pseudomodern are loc în prezent în ansamblul populației și nu doar în comunități critice.

Comparația cu alte țări

Să fie România o țară altfel decât altele? Tabelul 10 și Tabelul 7 ilustrează poziționarea alegerilor românilor în comparație cu estul, iar apoi cu vestul Europei. Datele provin din EVS 2017/2018, iar selecția a fost realizată

astfel încât tabelele să nu includă țări cu ponderi mari ale depășirii limitării celor cinci alegeri (Bulgaria – 10%, Cehia – 18%, Germania – 11% Serbia – 7% se aflau în această situație).

Comparația cu Estul relevă același mix de orientări ca în România. Tabelele pun în evidență primele trei alegeri, excluzând Bunele Maniere, la fel cum am procedat și în cazul României. Responsabilitatea este aleasă majoritar pretutindeni, ca și Hărnicia. Cea din urmă se plasează în top 3 pretutindeni exceptând Albania, dar și în Albania ponderea celor care o consideră importantă este destul de mare. Toleranța completează topul aproape peste tot, mai puțin în Ungaria (unde însă atrage aproape două treimi din respondenți) și în Slovacia, unde se plasează foarte jos pe scala alegerilor. Ungaria și Slovacia acordă în schimb o atenție mai accentuată unei alte orientări moderne spre postmodern: Independența.

Ce individualizează România este opțiunea pentru Religiozitate. Oriunde în altă parte în țările considerate Est, aceasta este departe de a ajunge între primele trei alegeri. Mai mult, cifra pentru România este mult mai mare decât cea pentru oricare altă țară. Comparația cu Estonia poate părea extremă, dar cea cu Polonia considerată puternic religioasă este grăitoare. Altfel însă, profilul României nu iese cu nimic în evidență comparat cu alte țări postcomuniste.

Tabelul 10. România in comparație cu alte țări foste comuniste: EVS2017/2018*

	România	Polonia	Ungaria	Estonia	Albania	Armenia	Slovacia	Croația
Bunele maniere	85%	62%	69%	82%	96%	80%	59%	84%
Independența	40%	29%	77%	27%	16%	32%	65%	37%
Hărnicia	73%	81%	68%	71%	50%	72%	75%	64%
Sentimentul de responsabilitate	63%	71%	76%	85%	70%	68%	67%	70%
Imaginația	25%	17%	15%	18%	8%	26%	13%	17%
Toleranța și respectul pentru alte persoane	50%	78%	61%	77%	84%	57%	32%	71%
Spiritul de economie	27%	36%	43%	41%	66%	38%	41%	32%
Perseverența	23%	26%	19%	52%	36%	41%	25%	35%
Credința religioasă	48%	33%	16%	4%	20%	26%	19%	32%
Altruismul	13%	15%	22%	13%	31%	29%	19%	33%
Supunerea	12%	21%	20%	20%	20%	17%	16%	27%
ponderea celor care au ales mai multe de 5 variante de răspuns	1%	0%	0%	0%	1%	0%	0%	0%

*Cifrele pentru România includ și eșantionul WVS. Modificările ar fi minore dacă am include doar EVS.

Dacă partea fostă comunistă a continentului oferă senzația de omogenitate, și Europa de Vest furnizează impresia similară, acceptând însă variații ce o fac mai diversă. Am ales în tabel țări ce reprezintă cele patru modele majore de furnizare a bunăstării: cel mediteraneean – familist (Spania și Italia), cel continental – conservator (Franța, Austria), Olanda care face trecerea către modelul nordic – social-democrat (Suedia, Danemarca) și modelul liberal ilustrat de Marea Britanie.

Sentimentul de responsabilitate este ales intre top 3 atribute dezirabile aproape pretutindeni, ca șiîn țările estice, dar procentele sunt mai ridicate în vest. La fel ca în Est, toleranța este importantă, dar și în acest caz importanța este mai ridicată în vest. Hărnicia dispare însă ca atribut cheie, doar Franța și Marea Britanie având cifre mai ridicate. Totuși, chiar și în cazul lor, procentul celor ce spun că hărnicia este unul dintre elementele pe care copii ar trebui să îl învețe cu prioritate este în general mai mic decât în țările foste comuniste. Ce apare în prim plan este Independența. Capacitatea de a acționa autonom este un atribut tipic modernității, iar accentuarea sa nu surprinde în contextul vestic. De altfel , să remarcăm că cele trei atribute majore în Vest – Responsabilitatea, Independența, Toleranța – trimit către modernitate și postmodernitate, în contrast cu mixul prezent în Est. În plus, Altruismul devine important în Marea Britanie și Franța, dacă ne uităm la cifrele relative puse în evidență de celulele colorate din Tabelul 7, și mai ales în nordul Europei, cu precădere în Danemarca, dacă citim și procentele în sine. Să mai notăm și faptul că în Vest distanța dintre primele 3-4 atribute și restul nu mai este atât de mare ca în Est, diversitatea fiind vizibilă mai ales în Franșa, Marea Britanie și Italia.

Tabelul 7. România in comparație cu câteva țări vest-europene: EVS2017/2018*

	Romania	Spania	Italia	Franța	Austria	Olanda	Danemarca	Suedia	UK
Bunele maniere	86%	83%	75%	73%	78%	85%	78%	70%	88%
Independența	40%	47%	41%	35%	69%	55%	77%	67%	51%
Hărnicia	74%	24%	29%	43%	17%	25%	9%	8%	47%
Sentimentul de responsabilitate	62%	83%	72%	64%	79%	88%	80%	84%	44%
Imaginația	25%	36%	18%	21%	23%	27%	34%	42%	34%
Toleranța și respectul pentru alte persoane	52%	83%	61%	84%	74%	84%	87%	93%	80%
Spiritul de economie	27%	32%	24%	39%	36%	34%	9%	32%	19%
Perseverența	20%	38%	39%	45%	43%	35%	28%	41%	40%
Credința religioasă	46%	15%	19%	8%	12%	9%	5%	5%	11%
Altruismul	14%	5%	31%	45%	8%	20%	60%	35%	46%
Supunerea	13%	41%	23%	27%	15%	21%	11%	8%	22%
ponderea celor care au ales mai multe de 5 variante de răspuns	1%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%

*Cifrele pentru România includ și eșantionul WVS. Modificările ar fi minore dacă am include doar EVS.

Concluzii

Acest capitol a oferit o lectură rapidă a pattern-urilor legate de valorile parentale. Am investigat ce spun adulții despre atributele pe care ar fi util să le învețe copiii. Am observat o Românie în schimbare tacită, lentă dar stabilă, conducând către ieșirea din pseudomodernitate. România este doar ușor mai tradiționalistă decât alte țări estice, mai ales datorită primatului acordat religiozității. Comparația Est-Vest pune în evidență diferențe majore de orientare: cultural, Europa de vest se află între modern și postmodern, în timp ce fostele țări comuniste sunt în majoritatea lor între tradiționalist și modern.

Diferențierile în interiorul României sunt mici. Acest lucru face actualul trend de schimbare să fie unul greu de întors din drumul său. Societatea se schimbă și o face în întregul ei. Iar acest lucru se petrece la nivelul profund al bazelor valorice promovate pentru noile generații.

Bibliografie

Comşa, M., & Rusu, H. (2011). Value change in Eastern Europe: What is happening there?. Studia Universitatis Babes-Bolyai, Sociologia, 56(1).

Duvall, E.M. (1946). Conceptions of Parenthood. American Journal of Sociology 52 (3): 193-203.

Hagenaars, J, Halman, L., Moors, G. (2003). Exploring Europe's basic values map. Pp. 23-66 In Wil Arts, Jacques Hagenaars, Loek Halman, Wim Van De Donk and Ton Van Schaik (eds.) The Cultural Diversity of European Unity. Findings, Explanations and Reflections from the European Values Study. Leiden: Brill.

Halman, L. (2001). Individualism in Contemporary Europe. Pp 25-46 in van Harskamp & Musschenga, A. W., eds, The Many Faces of Individualism, Peeters Publishers.

Inglehart, R. (2018). Cultural evolution: people's motivations are changing, and reshaping the world. Cambridge University Press.

Inglehart, R., & Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. American sociological review, 19-51.

Kohn, M. (1977). Social competence, symptoms and underachievement in childhood: A longitudinal perspective. VH Winston & Sons.

Kohn, M. L., Slomczynski, K., & Schoenbach, C. (1986). Social stratification and the transmission of values in the family. Sociological Forum,1, 73-102.

Lynd, R. S., & Lynd, H. M. (1929). Middletown: A Study in American Culture. New York: Harcourt, Brace and Co.

Schönpflug, U. (2001). Intergenerational transmission of values: The role of transmission belts. Journal of cross-cultural psychology, 32(2), 174-185.

Tufiş, P. (2008). Social status and child-rearing values. Pp. 193-213 în Voicu, B., Voicu M. (eds) The Values of Romanians: 1993-2006. A sociological perspective, Iaşi: Institutul European

Voicu, B. (2012). Measuring child-rearing values. A research note. Social Change Review, 10(1), 47-70.

Alte lecturi recomandate

Alwin, D. F., Krosnick, J. (1985). The Measurement of values in Surveys: A Comparison of Ratings and Rankings. Public Opinion Quaterly 49 (4): 535-552.

Hitlin, S. (2006). Influences on Children's Values and Aspirations: Bridging Two Theories of Social Class and Socialization. Sociological Perspectives 49 (1): 25-46.

Voicu, B. (2013). A Cross-Country Comparisons of Student Achievement: the Role of Social Values. Revista Internacional de Sociología de la Educación, 2(3), 221-249.

Generația 2000+

Ce înseamnă să fii român?
Analiză comparativă între un eșantion național și unul de tineri liceeni

(Delia Nadolu)

Identitatea etnică este în prezent o sintagmă tot mai diluată și mai rar întâlnită în discursul cotidian, eclipsată atât de valul unei globalizări supra-statale cât mai ales de profilul societății de tip rețea, unde delimitarea specificul comunității teritoriale este cvasi-inexistent. În acest context, a vorbi despre configurația identității naționale poate părea desuet și total perimat. Cu toate acestea, grupul etnic rămâne în continuare un reper activ al integrării sociale iar raportarea identitară la acesta este fără îndoială o dimensiune cât se poate de consistentă a existenței sociale. În paginile următoare vom încerca tocmai analiza comparativă a modificărilor survenite în conturarea identității naționale între situația existentă la nivelul României în 2018 și, doar ca exercițiu, la nivelul unui eșantion de elevi de 17-18 ani din liceele de unde provin majoritatea studenților Universității de Vest din Timișoara.

Sentimentul de acasă

Așa cum orice individ se naște într-un mediul fizic, geografic concret, tot așa se poate vorbi și despre un spațiu simbolic ce se conturează ca un dat primar în devenirea fiecăruia. În acest spațiu simbolic se nasc și sunt asimilate de fiacre dintre noi reprezentările sociale. Termenul de reprezentare socială introdus de S. Moscovici în locul expresiei durkeim-iene de reprezentare colectivă pare să fie cel mai potrivit pentru a desemna seva din care este plăsmuită identitatea națională. Reprezentările ”… restructurează realitatea pentru a permite integrarea în același timp a caracteristicilor obiective ale obiectului cu experiențele anterioare ale subiectului și a sistemului său de atitudini și norme (Abric, 1997, p.108, apud Iluț, p.93).

Cadrul acestor reprezentări colective despre identitatea națională face posibil nașterea sentimentului de acasă. Acest sentiment influențează definitiv existența oricărei ființe umane. (Gavriluță, Holban 2018). Nu este vorba de un acasă spațial ci de un acasă interior. ”Acasă poate fi oriunde. Este ubicum. Depinde doar de noi să-l contextualizăm într-un loc sau altul din această lume”. (Gavriluță, Holban 2018, p. 226). În același context, în cercetarea elaborate de Vasile Dâncu ”Patriotismul la români”, principalele surse ale mândriei naționale sunt cele care atestă identitatea cu locul și cu originea (aici m-am născut și aici este țara mea), ele însumând 51% din răspunsuri (Dâncu, 2011, p.3).

Patriotismul

Respectarea din convingere a instituțiilor și legilor țării canalizează discursul spre conceptual de patriotism. În sensul cel mai larg patriotismul reprezintă esența atașamentului, identificării și loialității cuiva față de o comunitate politică. (Kleining, Keller & Primoratz, 2015). Astfel patriotismul duce la o parțialitate față de propria țară și compatrioți, ceea ce poate fi considerat o poziție inacceptabilă sau din contra o virtute morală.

Vorbind despre dimensiunea actuală a patriotismului românesc Vasile Dâncu observă că: ”în România discuția despre patriotism este pe buzele tuturor, mai ales în unele momente în care sărbătorim ceva cu rezonanță patriotică. …Doar forme ale delirului și exaltării unei mistici patriotarde sau o retorica defetistă, o formă a discursului produs de depresia colectivă a pierderii valorilor de cultură și civilizație sau a reperelor naționaliste” (Dâncu, 2011, p.1).

Identitate culturală

Clasica opoziție din discursurile despre cultură, între cultura elitist și cultura de masă își pierde antagonismul în cadrul studierii profilului identitar. Cu cine se identifică subiectul atunci când în identitatea națională el vede o identitate culturală? Cu elitele sau cu emanația culturală a maselor? La o primă privire identitatea pare asociată cu eroii naționali, fie ei din domeniul sportului, literaturii, muzicii sau chiar eroi mitologici. Dar daca considerăm că o cultură constituie ”un corp complex de norme, simboluri, mituri, și imagini, ce pătrund în intimitatea individului, îi structurează instinctele, îi orientează emoțiile” (Boudon, 1997, p.546), atunci valența în discursul identitar înclină spre cultura de masă.

Amalgamul de noțiuni ce se substituie termenului de cultură devine și mai evident dacă subsumăm acestui concept și practicile culturale. Spre exemplu în revista Economie et statistique a INSEE, în numărul din decembrie 1988, sociabilitatea este tratată drept practică culturală, luând în considerare exclusiv aspectele sale cuantificabile (Boudon, 1997, p.547). Concluzionând, putem spune că în sensul cel mai general cultura poate fi privită în sens tylor-ian, reprezentând astfel orice răspuns învățat social. La noi o analiză a mediului cultural românesc (valori ale românilor) au fost realizate începând din anul 1993 de Voicu și Voicu (2007). Din perspectiva psihologiei interculturale focalizarea a fost pe identificarea unor aspect generalizabile ce caracterizează un mediu cultural național. Odată identificate aceste pattern-uri ele pot fi utilizate în studii comparative interculturale. (David, 2015, p.94).

Identitate lingvistică

Din teoria clasică a faptului social (Durkheim), a vorbi într-o limbă sau alta nu este o alegere personală. Limba pe care o vorbim este un dat exterior și constrângător pentru individ, dar cu toate acestea fiecare ne exprimăm în limba maternal cu degajare și automatism, ca și când ar fi propria noastră alegere de a comunica în această limbă și nu în alta. Constrângerea lingvistică devine vizibilă numai în comparație cu un alter ce vorbește o altă limbă. Atunci ne dăm seama ca noi ne-am identificat cu propria noastră limbă.

Când vorbim aceeași limbă putem ajunge la o rezonanță emoțională de tipul Eu-Tu. Comunicarea cu o persoană ce vorbește o altă limbă duce, de cele mai multe ori, la o relație de tipul Eu-El, relație ce implică indiferență emoțională și răceală (Goleman, 2007). Ai mult mai multe șanse ”să te simți simțit” (Goleman, 2007, p.128) atunci când există comuniune lingvistică.

Analiză comparativă

În 2018 Departamentul de Sociologie din cadrul Universității de Vest din Timișoara a realizat o anchetă sociologică privind valorile tinerilor liceeni. Pentru aceasta a fost elaborat un chestionar sociologic similar cu cel aplicat în cadrul EVS în ideea de a realiza anumite analize comparative. Eșantionul investigat a cuprins 676 de tineri din liceele care constituie baza de selecție a studenților de la UVT (județul Timiș, Caraș-Severin, Arad, Hunedoara, Mehedinți, Gorj). Fără a postula reprezentativitatea acestor date, analiza comparativă între valorile tinerilor potențiali viitori studenți ai UVT și valorile subiecților români din EVS reprezintă totuși un exercițiu metodologic interesant de parcurs.

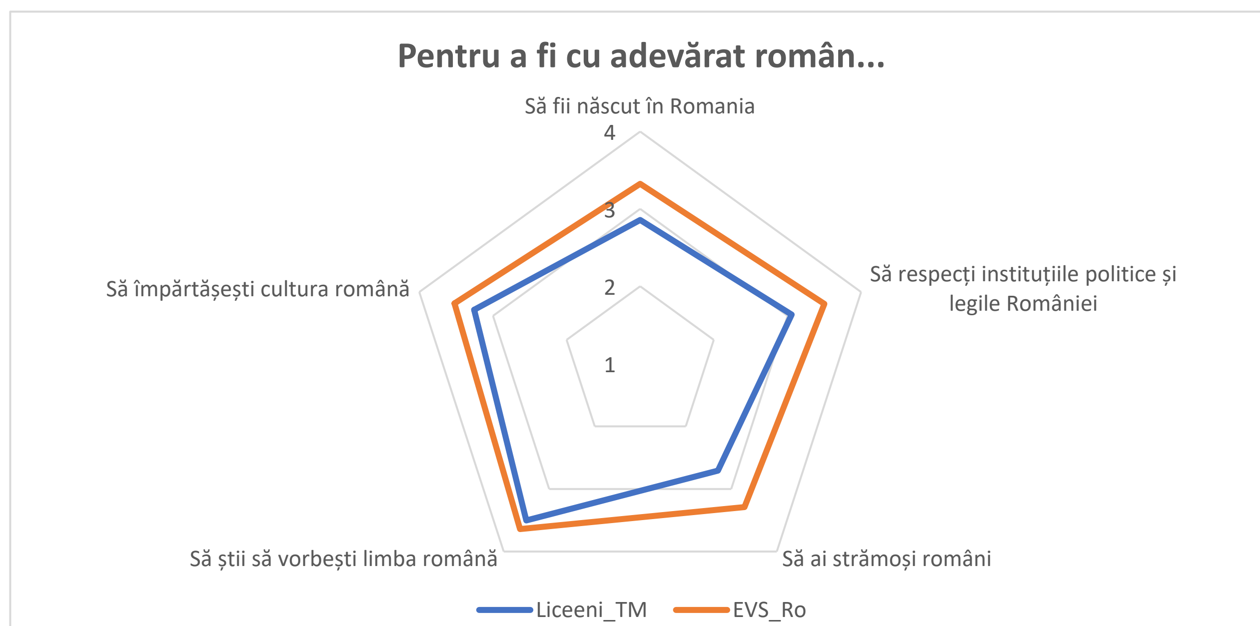
Problema identității a fost surprinsă în ambele cercetări prin intermediul unui item cu 5 dimensiuni, dezvoltate în urma operaționalizării ideii de a fi cu adevărat român (Tabelul 8).

Tabelul 8. Reprezentări asupra mărcilor identitate

% valide		Foarte important	Destul de important	Putin important	Deloc important
Să fii născut în Romania	Liceeni_TM	27	40	25	8
	EVS_Ro	53	30	14	3
Să respecți instituțiile politice și legile României	Liceeni_TM	35	41	17	6
	EVS_Ro	60	32	7	2
Să ai strămoși români	Liceeni_TM	22	37	31	10
	EVS_Ro	50	32	15	3
Să știi să vorbești limba română	Liceeni_TM	62	28	7	3
	EVS_Ro	70	25	4	1
Să împărtășești cultura română	Liceeni_TM	46	37	13	4
	EVS_Ro	60	34	6	1

Răspunsuri la întrebarea: *Unii oameni spun că următoarele lucruri sunt importante pentru a fi cu adevărat român. Alții spun ca ele nu sunt importante. TU ce crezi?*

Figura 65. Medii ale reprezentărilor despre mărcile identitare

(1=deloc important – 4 = foarte important)

Conform acestor distribuții, valorile cele mai mari au fost înregistrate de ambele eșantioane pentru dimensiunea să știi să vorbești limba română. Dintre cele 5 dimensiuni analizate aceasta este evident prima caracteristică definitorie a unei identități etnice. La polul opus, dimensiunea considerată ca fiind cel mai puțin relevantă este pentru liceeni să ai strămoși români în timp ce pentru eșantionul național este să fii născut în

România. Ambele aspecte sunt aferente unui profil tradițional de definire a apartenenței etnice și evident, sunt tot mai puțin legitime într-o societate globalizată și cu o dinamică transnațională tot mai consistentă. Analiza comparativă a scorurilor ponderate pentru fiecare dimensiune este ilustrată în Figura 65.

Conform acestui grafic, valorile ponderate ale eșantionului de liceeni investigat sunt mai mici decât valorile naționale pentru toate dimensiunile analizate, diferențele între cele două eșantioane fiind semnificative statistic. Acest lucru poate fi explicat fie prin scăderea importanței acordate de către tineri subiectului în sine, fie prin existența unor alte dimensiuni, mai relevante pentru definirea identității naționale de către aceștia.

Regruparea celor cinci dimensiuni incluse în chestionar printr-o analiză factorială exploratorie generează două modele aproape identice KMO Liceeni_TM = 0,761, KMO EVS_Ro = 0,799 (Tabelul 9).

Tabelul 9. Analiza factorială explorativă pentru cele două eșantioane

Liceeni TM	
Să împărtășești cultura română	,675
Să știi să vorbești limba română	,664
Să fii născut în Romania	,578
Să ai strămoși români	,541
Să respecți instituțiile politice și legile României	,461

EVS_Ro	
Să împărtășești cultura română	,814
Să știi să vorbești limba română	,767
Să ai strămoși români	,743
Să fii născut în Romania	,675
Să respecți instituțiile politice și legile României	,655

Tabelul 10. Media scorurilor factoriale ponderate (după coeficienții matricei factoriale) pentru fiecare cohortă în parte

	N	Mean	95% Confidence Interval for Mean	
			Lower Bound	Upper Bound
1920-1929	6	2,85	1,93	3,76
1930-1939	52	3,29	3,14	3,45
1940-1949	189	3,28	3,19	3,37
1950-1959	311	3,33	3,26	3,40
1960-1969	239	3,24	3,16	3,33
1970-1979	268	3,28	3,21	3,36
1980-1989	211	3,13	3,05	3,21
1990-1999	254	3,10	3,01	3,20
2000-2001	661	2,71	2,66	2,77

Astfel, dimensiunile care definesc cel mai bine ideea de identitate națională pentru ambele eșantioane sunt împărtășirea culturii și cunoașterea limbii, în timp ce elementul cel mai puțin relevant este respectarea instituțiilor politice și ale legislației. Cu alte cuvinte, identitatea națională este în primul rând legată de interiorizarea conținuturilor simbolice specifice (cultură, valori, limbă) și mai puțin de aspectul formal al teritorialității, descendenței sau respectului formal față de mediul instituțional.

Deși eșantionul de tineri liceeni nu permite postularea reprezentativității, deconstruirea profilului tradițional în configurarea identității naționale este fără îndoială o perspectivă perfect legitimă în contextul unei societăți globalizatoare de tip rețea care depășește simbolic și social vechile limitări ale statelor naționale. Analiza importanței acordate reperelor identitare la nivelul fiecărei cohorte în parte reflectă exact această tendință de slăbire a severității acestora:

Toate cohortele investigate în WVS au înregistrat un scor superior eșantionului de liceeni, dar într-o evidentă tendință descendentă Tinerii milenarieni acordă o importanță semnificativ mai redusă dimensiunilor identității naționale investigate prin chestionarele aplicate, atât preocuparea lor pentru astfel de subiecte cât și relevanța temei identității naționale în societatea contemporană fiind tot mai scăzute.

Bibliografie

Boudon, R. (1997). *Tratat de sociologie*. București: Humanitas

David, D. (2015). *Psihologia poporului roman*. Iași: Polirom

Dâncu, V. (2011). *Patriotismul la români. Raport de cercetare*. București: IRES. http://www.ires.com.ro/uploads/articole/ires_raport_public_patriotism-2011.pdf. Accesat 07 iulie 2019.

Dâncu, V. (2011). *Patriotismul netemperat și politizarea unei emoții*. București: IRES. http://www.ires.com.ro/uploads/articole/ires_analiza-raport-patriotism.pdf. Accesat 07 iulie 2019.

Gavriluța, N., Holban, I. (2018). *Globalizare și identitate românească*. Iași: Editura Junimea.

Goleman, D. (2007). *Inteligența socială*. București: Editura Curtea Veche.

Iluț, P. (2000). *Iluzia localismului și localizarea iluziei*. Iași: Editura Polirom

Kleing, J.,Keller, S. &Primoratz, I. (2015). *The Ethics of Patriotism: A Debate*. London: Wiley.

Știința și tehnologia în societatea informațională – o perspectivă sociologică

(Bogdan Nadolu)

Societatea contemporană este marcată de un proces de tehnologizare accelerată fără precedent. Digitalizarea vieții cotidiene este deja o caracteristică a ultimelor decenii, iar expresii de tipul homo interneticus, portabilitate, internetul obiectelor, roboți sociali, data mining, locuințe inteligente, learning machine sunt tot mai prezente în limbajul comun. Principalul vector al acestei dezvoltări tehnologice îl reprezintă Internetul și tehnologia digitală aferentă. Societatea contemporană este într-un proces complex de reconfigurare de la profilul comunitar teritorial structurat ierarhic la profilul de tip rețea (Castells, 2015) unde interacțiunile mediate de computer transcend limitele culturale și naționale generând un profil de cetățenie globală. În 2012 Banca Mondială a decretat telefonia mobilă ca fiind tehnologia cu cel mai mare impact pe termen scurt asupra omenirii din toată istoria acesteia (World Bank Raport 2012). Dezvoltările recente în domeniul Inteligenței Artificiale ridică probleme tot mai complexe legate de recunoașterea persoanelor digitale sau responsabilitatea morală pentru deciziile mașinilor dotate cu funcția de self-driveing. La intersecția dintre biologie și nano-tehnologie se așteaptă dublarea speranței de viață sănătoasă în secolului XXI, în timp ce mișcarea bio-haker-ilor prinde tot mai mult contur. Internetul obiectelor este deja o realitate generalizată iar volumele imense de date înregistrate despre comportamentul nostru permit formularea unor predicții tot mai precise.

Tabelul 11. Evaluarea importanței științei și tehnologiei

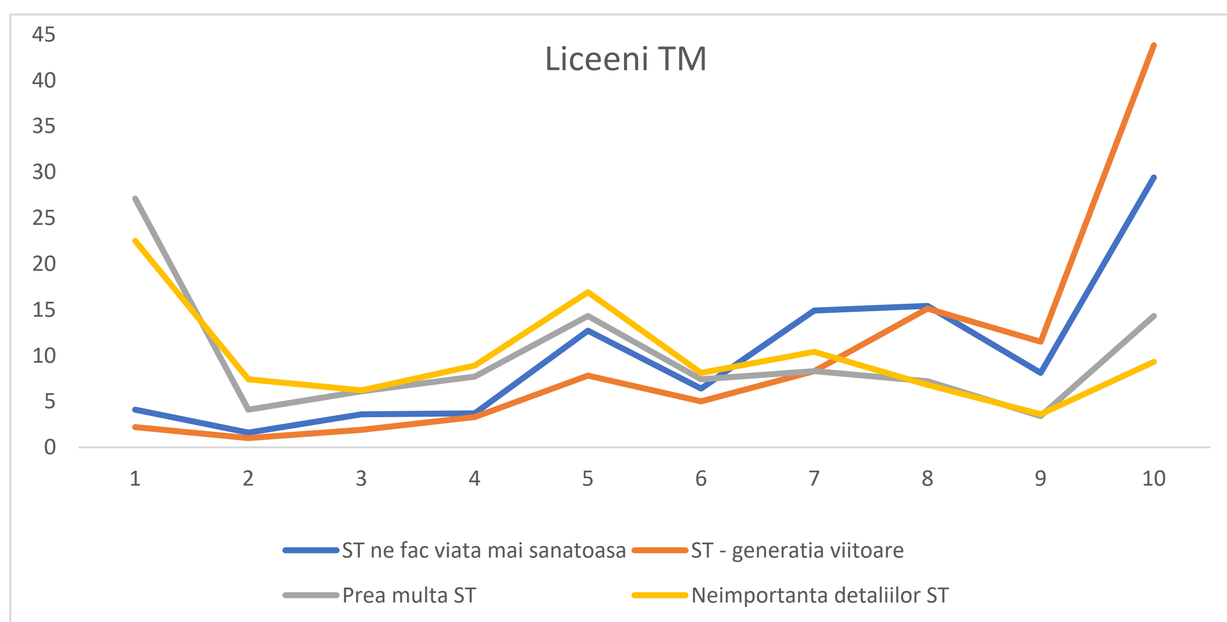
	Liceeni_TM			WVS_Ro		
	medie ponderată	mediană	abatere standard	medie ponderată	mediană	abatere standard
Știința și tehnologia ne fac viața mai sănătoasă, mai ușoară și mai confortabilă	8,6	8	2,5	9,0	9	2,4
Datorită științei și tehnologiei, generația următoare va avea mai multe posibilități.	9,6	9	2,3	9,4	9	2,3
Ne bazăm prea mult pe știință și nu suficient pe religie	5,3	5	3,2	6,7	6	3,0
În viața de zi cu zi nu este important pentru mine să știu detalii științifice	5,1	5	2,9	6,2	6	3,1

Răspunsuri la întrebarea: Folosind o scala de la 1 la 10, unde 1 înseamnă „dezacord total" iar 10 înseamnă „acord total", în ce măsură sunteți de acord cu următoarele afirmații?

Omul hiper-tehnologizat este la un click sau touch distanță de întreaga infosferă, putând accesa în câteva secunde aproape orice conținut generat în istoria umanității și uploadat pe Internet și totodată putând să angajeze interacțiuni mediate tehnologic cu mai bine de jumătate din populația planetei. Toate aceste resurse IT au oare menirea de a ne întări ca specie? Suntem mai puternici cu toată tehnologia digitală în buzunar? Cu siguranță da! Dar ce se întâmplă când nu mai avem acces la ea (să zicem pentru câteva ore)? În tot acest vârtej tehnologic rămâne în continuare cât se poate de pertinentă întrebarea: care este locul și rolul omului în universul ontic? În ce măsură ne mai controlăm viața, relațiile, conduitele, opiniile, dorințele, planurile de viitor și chiar visele? Este deja tot mai evident că o parte din gândurile noastre nu ne aparțin în mod real ci sunt determinate de expunerea cotidiană la nenumăratele fluxuri main-stream de informații globale. Pierduți într-o lume digitală fluidă și nemărginită care ne scapă deja cuprinderii și înțelegerii noastre, vom avea oare nevoie de o nouă sursă de stabilitate și limpezire a înțelegerii onticului de tipul credinței?

În paginile următoare prezentăm o mică analiză comparativă între două studii sociologice realizate în 2018 care au abordat în chestionarele aplicate și percepția publică a importanței științei și tehnologiei. Este vorba de studiul WVS realizat în România și de un studiu focusat pe valorile tinerilor realizat pe arealul de selecție al studenților Universității de Vest din Timișoara, pe un eșantion de disponibilitate de 676 de liceeni. Dacă studiul WVS permite postularea fără rezerve a reprezentativității datelor la nivel național, studiul pe liceeni este mai mult un exercițiu metodologic iar comparațiile efectuate au menirea doar de a creiona o analiză sociologică a unor tendințe (Tabelul 11).

Figura 66. Distribuția răspunsurilor pentru cele 4 afirmații privind știința și tehnologia pentru eșantionul de liceeni

Conform acestor distribuții, cele mai apreciate dimensiuni legate de impactul social al științei sunt cele relative la efectul benefic al acesteia pentru generațiile viitoare și la faptul că știința și tehnologia ne fac viața mai sănătoasă. La polul opus, pentru ambele eșantioane scorul cel mai mic a fost obținut de ideea că ne bazăm prea mult pe știință și nu suficient pe religie, respectiv că în viața de zi cu zi nu este important să știm detalii științifice. Se cuvine precizat faptul că deși la aceste două variabile scala este inversată în raport cu primele, valorile ponderate și medianele aferente nu se schimbă semnificativ în urma reorientării

răspunsurilor. Cu alte cuvinte, pentru ambele eșantioane a fost înregistrat un nivel moderat de acceptare a ideii că ne bazăm prea mult pe știință în detrimentul religiei sau că am avea nevoie de date științifice în viața de zi cu zi. Distribuția scorurilor acordate nu urmează curba de normalitate pentru niciuna din dimensiuni analizate, existând un vârf pro-știință la ambele eșantioane (Figura 66 și Figura 67)

Figura 67. Distribuția răspunsurilor pentru cele 4 afirmații privind știința și tehnologia pentru eșantionul românesc din WVS

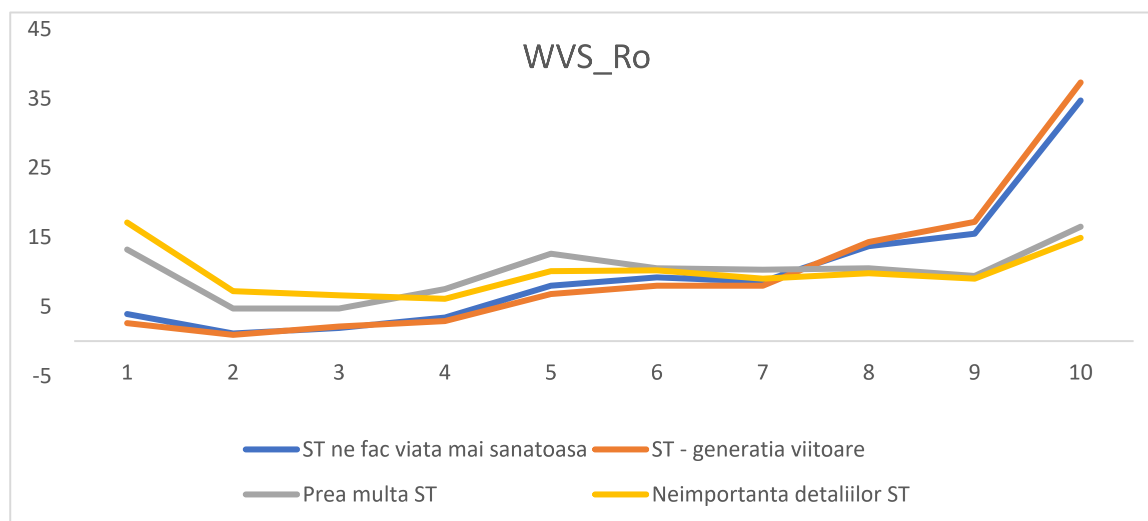
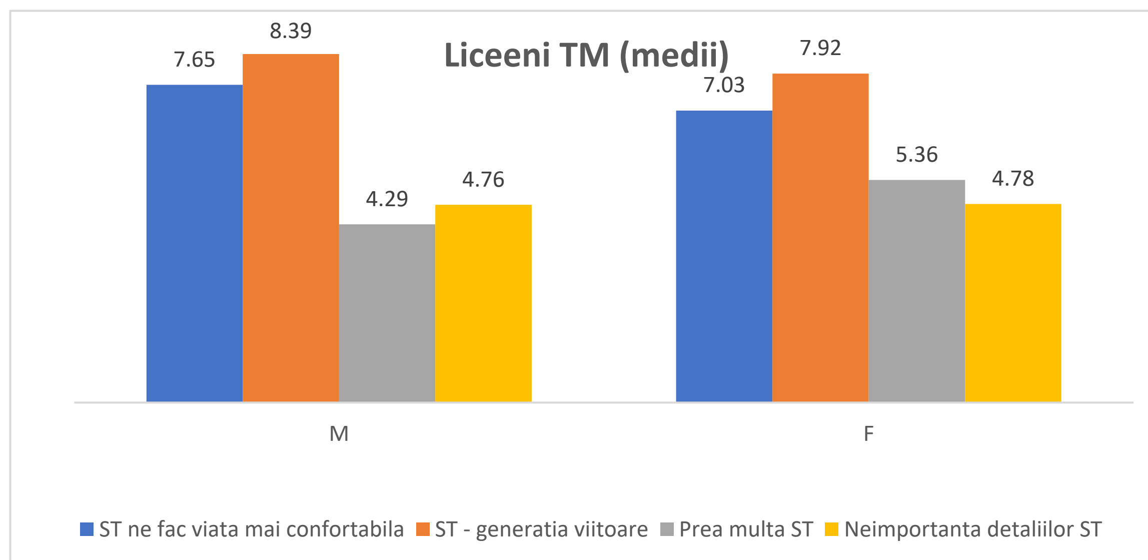

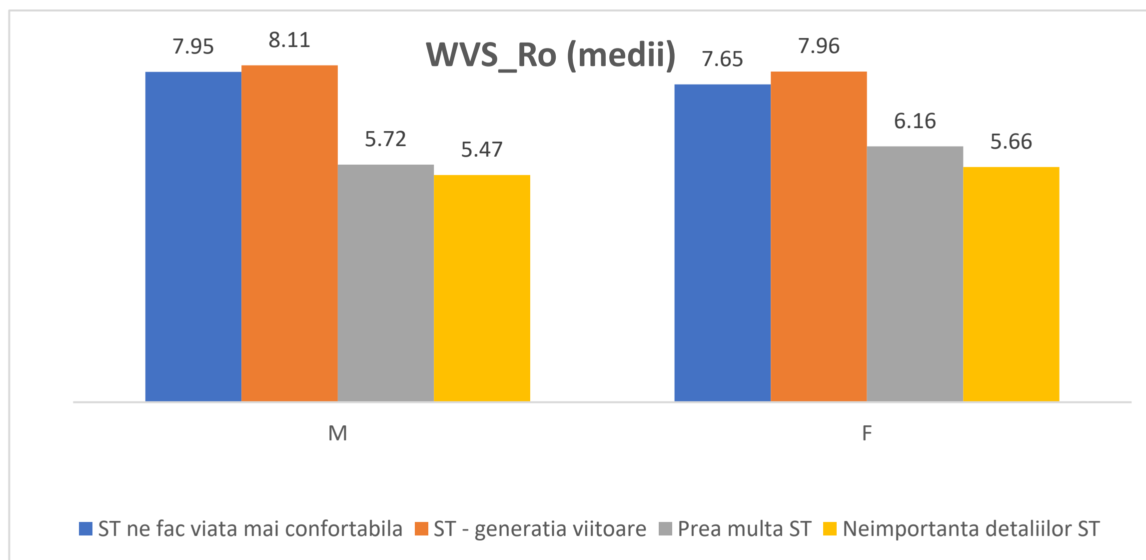
Figura 68. Distribuția mediilor scorurilor pe gen pentru eșantionul de liceeni

Analiza comparativă după variabila gen a acestor scoruri reflectă anumite diferențe între bărbați și femei privind importanța acordată științei și tehnologiei în societatea contemporană. Deși dintr-o perspectivă tradițională utilizarea tehnologiei și preocuparea pentru știință este modelată cultural cu o diferență semnificativă pe gen (fiind conținuturi de care se ocupă mai mult bărbații), profilul societății contemporane

tinde să șteargă această discrepanță, în primul rând prin accesul nediferențiat la educație dar, în egală măsură, și prin accesibilitatea tuturor noilor dispozitive de profil.

Figura 69. Distribuția mediilor scorurilor pe gen pentru eșantionul românesc din WVS

Tabelul 12. Distribuția valorilor medii pe cohorte

cohorta	Știința și tehnologia ne fac viața mai sănătoasă, mai ușoară și mai confortabilă	Datorită științei și tehnologiei, generația următoare va avea mai multe posibilități	Ne bazăm prea mult pe știință și nu suficient pe religie	În viața de zi cu zi nu este important pentru mine să știu detalii științifice
1930-1940	7,21	7,36	6,11	5,71
1940-1950	7,32	7,59	6,38	5,95
1950-1960	7,98	8,21	6,26	5,68
1960-1970	8,02	8,14	6,09	5,60
1970-1980	7,59	8,00	6,18	5,85
1980-1990	7,59	7,88	5,36	5,39
1990-2000	8,10	8,29	5,65	5,17
liceeni 2000	7,30	8,13	4,91	4,77

Deși distribuțiile celor patru dimensiuni sunt relativ similare între genuri pentru cele două eșantioane analizate, testul t reflectă anumite diferențe semnificative statistic. Astfel, în cazul liceenilor pentru trei

dimensiuni din cele patru analizate răspunsurile băieților diferă semnificativ statistic de cele ale fetelor: știința și tehnologia ne fac viața mai sănătoasă (t=3,149, p=0,002), datorită științei și tehnologiei generația următoarea va avea mai multe posibilități (t=2,654, p=0,008) și ne bazăm prea mult pe știință și prea puțin pe religie (t=-4,366, p=0,000). Singura dimensiune care a înregistrat în rândul liceenilor investigați un scor nediferențiat semnificativ statistic între genuri este cea privind în viața de zi cu zi nu este important să știu detalii științifice. Remarcăm de asemenea faptul că la primele două dimensiuni (știința ne face viața mai confortabilă, respectiv, ajută generațiile viitoare) liceenii au acordat note mai mari decât liceenele, în timp ce la itemii privind știința versus religie și cel legat de pertinența cotidiană a informațiilor de profil, situația a fost invers (fetele acordând scoruri mai mari). Situația este sensibil diferită la eșantionul românesc din WVS unde doar două dimensiuni diferă semnificativ statistic, știința și tehnologia ne fac viața mai sănătoasă (t=2,137, p=0,033) și ne bazăm prea mult pe știință și prea puțin pe religie (t=-2,461, p=0,014).

Conform acestor distribuții se constată o ușoară tendință ascendentă pentru primele două variabile analizate (utilitatea științei în viața de zi cu zi, respectiv posibilitățile asigurate de știință pentru generația următoare). În privința relației știință-religie se observă o creștere clară a scorurilor odată cu înaintarea în vârstă, milenarienii din eșantionul de liceeni acordând cea mai mică importanță religiei în raport cu știința. O situație relativ similară se observă și în privința interesului pentru informațiile științifice, scorul la această variabilă fiind mai redus la vârstele tinere.

În concluzie, există anumite diferențe între importanța acordată științei de către liceeni din eșantionul investigat, comparativ cu situația existentă la nivel național, diferențele fiind semnificative statistic pentru trei din cele patru dimensiuni analizate (ambele grupe de subiecți declarând o încredere ridicată în beneficiile științei pentru generația viitoare). Faptul că la celelalte trei dimensiuni scorurile diferă semnificativ statistic reflectă (pe lângă limitele inevitabile metodologiei de selecție a liceenilor) o tendință destul de bine conturată de dezinteres față de substratul tehnologiei utilizată cu atâta ardoare în prezent. Cu alte cuvinte, deși există un grad foarte ridicat de utilizare a noilor tehnologii informatice și derivatele acestora modul de constituire în prezent a tuturor acestor tehnologii, foarte accesibile unui public profan și nespecializat creează această premisă a dezinteresului pentru ce se află în spatele procesului. Un smart-phone nou este interesant în primul rând prin campania de marketing construită în jurul său (evenimente de lansare, resursele de prestigiu asociate și mai ales ideea de noutate), de multe ori ignorându-se cu totul parametrii săi tehnici (frecvența procesorului, parametrii sistemului de operare, funcții de conectare etc.). Dacă tehnologia devine tot mai accesibilă și neinițiaților, știința rămâne totuși într-o zonă de interes mai selectiv, înțelegerea sa presupunând un minim de cunoaștere și de preocupări în domeniu.

Bibliografie

Castells, Manuel (2015) *Comunicare și putere*, București: Comunicare.ro

Katzer, Catarina (2018) *Cyberpsihologia*, București: All

Luckett Oliver, Casey Michael (2016) The social organism, New York: Hachette Books

McLuhan, Marshall. 2010. *The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press.

Moscovici, Serge. 2001. *Social Representation. Explorations in Social Psychology*. New York: New York University Press.

Nadin, Mihai (2016) *Civilizația analfabetismului*, București: Spandugino

Sartori, Giovani. 2008. *Homo videns. Imbecilizarea prin televiziune si post-gandirea*.. Bucuresti: Humanitas

Turkle, Sherry. 2012. Connected but alone. *TED presentation* available at https://www.ted.com/talks/sherry_turkle_alone_together?language=en (accessed on 10 of January 2019)

Word Bank (2012). World Bank Report 2012 disponibil la https://siteresources.worldbank.org/EXTINFORMATIONANDCOMMUNICATIONANDTECHNOLOGIES/Resources/IC4D-2012-Report.pdf

Opiniile liceenilor despre toleranță

(Melinda Dincă, Daniel Lucheș)

Intenții

A fi tolerant înseamnă disponibilitatea de a accepta comportamente sau convingeri diferite, chiar și atunci când nu suntem de acord cu acestea. Toleranța se observă în manifestări comportamentale prin afirmarea de atitudini deschise, dialog, întrajutorare, solidaritate. Afirmarea toleranței implică conștientizarea pericolului indiferenței față de atitudini intolerante, șovine, ideologice, dogmatice.

În societatea contemporană, marcată de globalizare și urbanizare, granițele culturale, sociale și geografice s-au diluat datorită comunicării (utilizarea telefoniei mobile, a Internetului, a rețelelor mediate de comunicare - tip Facebook, Instagram, Twitter etc), intensificării schimburilor materiale sau simbolice, mobilității sociale și migrației persoanelor. Toate acestea presupun interacțiune frecventă cu alteritatea, ceea ce, conform intergroup contact theory (Pettigrew, 1998) conduce la înțelegerea și acceptarea celorlalți. Aceasta se înscrie și pe tendința contemporană spre postmodernitate (Giddens, 1990; Inglehart, 2018; Voicu, 2015) constituind un set de factori ce transformă toleranța, promovând-o ca normă socială mai importantă decât în trecut. Astfel, conceptul de toleranță și-a consolidat utilitatea în sfera interacțiunilor cotidiene, rolul social constând în a facilita un climat integrator al diversității socio-culturale și de a combate ferm extremismul, rasismul, anti-semitismul și xenofobia.

Declarația Principiilor Toleranței (UNESCO, 1995) clarifică dimensiunile funcționale ale termenului de „toleranță”, prezentate pe scurt în cele ce urmează:

a) Toleranța este armonie în diversitate și înseamnă respect, acceptare, aprecierea bogăției diversității culturilor, a formelor de expresie și umanității. Toleranța nu este doar o obligație morală, ci și una politică și legală.

b) Toleranța nu este concesie, nici indulgență. Toleranța este o atitudine exercitată activ a indivizilor, grupurilor și statelor de a promova recunoașterea drepturilor universale ale omului și a libertăților fundamentale.

c) Toleranța este responsabilitatea de a susține drepturile omului, pluralismul, democrația și justiția. Toleranța implică respingerea dogmatismului și afirmarea drepturilor universale ale omului.

d) Afirmarea toleranței nu înseamnă tolerarea injustiției sau slăbirea propriilor convingeri. A fi tolerant implică acceptarea faptului că oamenii, în mod natural fiind diverși în ceea ce privește apariția, situația de viață, limba maternă, comportamentul și valorile la care aderă, au dreptul de a trăi în pace așa cum sunt. Toleranța înseamnă faptul că perspectiva unora nu se poate impune asupra altora.

În ultimii ani, conflictele din afara Europei și criza migrației forțate în Europa au pus în acțiune tratate internaționale pentru protecția refugiaților și pentru asigurarea securității și integrării azilanților în țările de primire (Barker, 2015). Mișcările politice europene tradiționale – conservatoare, liberale și social democrate – sunt provocate să răspundă incertitudinilor și transformărilor date de o amplificare a diversității și comunităților deseori marcate de fragmentare. În astfel de situații, statele care se confruntă cu crize sociale și economice care ating securitatea și stabilitatea și provoacă crize politice, primesc ajutorul organizațiilor supra-statale, de la nivel european sau mondial. Unele dintre aceste foruri internaționale care oferă sprijin

statelor pentru promovarea toleranței și non-discriminării sunt: Organizația Națiunilor Unite (ONU), Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE), Consiliul European pentru Toleranță și Conciliere (ECTR). Oficiul OSCE pentru Instituții Democratice și Drepturile Omului (ODIHR) arată că și în prezent discriminarea și intoleranța sunt realități dureroase pentru membri unor comunități religioase și etnice din regiunea OSCE. (OSCE Annual Report 2018) Activitățile Consiliului Europei urmăresc responsabilizarea comunității internaționale în a promova toleranța în comunitățile multi-etnice și în a se angaja activ în educația în tehnici de reconciliere și facilitarea inițiativelor și soluțiilor legale pentru depășirea conflictelor. (ECTR, 2018)

Studiul nivelului de toleranță al oamenilor preocupă mai cu seamă societățile deschise, marcate de mobilitate, diversitate, multiculturale. O atenție specială este acordată categoriilor vulnerabile de populație, oamenilor care sunt dezavantajați social și economic în ceea ce privește locuirea, accesul pe piața muncii, accesul la servicii educație și sănătate. Educația pentru toleranță, despre drepturi și libertăți individuale se impune ca fiind cel mai eficient mecanism de prevenție al intoleranței și de acea este considerat un imperativ în rândul statelor membre ale Organizației Națiunilor Unite. Parteneriatul cu societatea civilă are de asemenea, un rol important în creșterea conștientizării discriminării, intoleranței și atacurilor extremiste cu care se confruntă minoritățile. (OSCE Annual Report, 2018: 39)

Specialiștii din arealul științelor sociale, prin dezvoltarea de rețele profesionale și elaborarea de studii științifice, strategii și politici publice de promovare a toleranței și celebrare a diversității (Giordano, 2012: 135) sunt chemați să sprijine decidenții politici și autoritățile în efortul de a identifica măsuri concrete, monitorizarea și evaluarea implementării acestora.

Astfel, cunoașterea modului în care se raportează la cei din proximitatea fizică, a atitudinilor pe care le manifestă cu privire la categoriile de persoane marginale sau nou apărute în arealul social cotidian, reprezintă o primă etapă prin care se poate acționa mai apoi, prin școală și educație non-formală, asupra atitudinilor și comportamentelor pe care le au tinerii cu privire la persoanele diferite sub aspectele anterior menționate. În acest sens, am recurs la inventarierea opiniilor pe care le au tinerii atunci când sunt întrebați dacă ar dori sau nu să aibă ca vecini câteva categorii de persoane (Tabelul 13).

Datele

Analizând la prima vedere felul în care s-au exprimat tinerii liceeni din Timișoara, am putea concluziona că se disting patru categorii pe persoane față de care manifestă un nivel intoleranță mai ridicat și pe care nu ar dori să îi aibă în proximitate ca vecini: alcoolicii înrăiți, persoanele dependente de droguri, homosexualii și romii.

De asemenea, putem observa similitudinea opiniilor exprimate de tinerii liceeni din Timișoara și opiniile exprimate de respondenții de la nivel național, participanți la ediția 2018 a studiului European Values Study, în ceea ce privește categoriile de persoane care au fost menționate ca fiind „nedorite ca vecini”. Deși opiniile tinerilor păstrează trendul exprimat de respondenții participanți la studiul național, putem constata că pentru toate cele patru categorii de persoane față de care se manifestă un nivel mai ridicat de intoleranță, „intensitatea intoleranței” (exprimată prin ponderea răspunsurilor de tip „NU i-aș dori ca vecini”) este mai ridicată în rândul tinerilor, comparativ cu participanții la studiul național.

Tabelul 13. Acceptarea alterității: Millenials comparativ cu restul populației (%)

Tipuri de vecini:	Liceeni (Timișoara) %			România (EVS, 2018) %	
	L-aș dori ca vecin	NU l-aș dori ca vecin		L-aș dori ca vecin	NU l-aș dori ca vecin
Persoane de rasă diferită de a ta	90	10		81	19
Alcoolici înrăiți	15	85		31	69
Imigranți/ muncitori din străinătate	69	31		72	28
Persoane dependente de droguri	17	83		26	74
Homosexuali	39	61		46	54
Creștini	84	16		76	24
Musulmani	59	41		67	33
Evrei	65	35		72	28
Romi	39	61		52	48

Note: Cifrele reprezintă procente din total respondenți. Celulele marcate cu litere îngroșate (bold) și cu fundal gri marchează diferențele semnificative ($p<.05$).

Pentru a explora mecanismele care pot sta la baza exprimării toleranței față de persoanele sau grupurile de persoane care au fost testate, ne-am propus să identificăm „resorturile interne" (factorii latenți) care ar putea explica sau fundamenta opiniile exprimate de tineri față de cele 9 categorii de persoane analizate. În acest sens, am recurs la construirea unui model factorial exploratoriu prin utilizarea analizei componentelor principale și metoda de rotație EQUAMAX. Modelul factorial exploratoriu ne-a permis extragerea a doi factori distincți, pe care i-am denumit: anti-DIVERSITATE – factorul 1, respectiv SECURITATE – factorul 2. Ca urmare a rotației, factorul 1 explică 26% din varianță, iar factorul 2 explică 17% din varianță. Tabelul 14 evidențiază categoriile de persoane față de care s-au exprimat tinerii liceeni, respectiv, saturațiile factoriale pentru factorii rotați.

Tabelul 14. Structura factorială a intoleranței

Tipuri de vecini față de care se manifestă intoleranța:	Saturația		Comunalități
	Factor 1 anti-DIVERSITATE	Factor 2 SECURITATE	
Evrei	0,827		0,694
Musulmani	0,822		0,677
Imigranți/ muncitori din străinătate	0,596		0,376
Homosexuali	0,505		0,260
Romi	0,344		0,131
Persoane de rasa diferită de a ta	0,332		0,111
Creștini	0,329		0,310
Alcoolici înrăiți		0,800	0,647
Persoane dependente de droguri		0,783	0,630

Notă: nu sunt prezentate saturațiile mai mici de 0,200.

Pentru cititorul mai puțin obișnuit cu acest tip de analiză, este util să precizăm că de fapt am redus studiul opiniilor față de diverse grupuri la două dimensiuni mari: respingerea diversității (factorul 1), respectiv preferința pentru securitate (factorul 2)

Analiza celor doi factori extrași evidențiază faptul că factorul 1 (denumit anti-diversitate) explică orientări către grupuri de persoane diferite sub aspect religios, etnic, rasial sau al apartenenței la o minoritate sexuală, iar factorul 2 (denumit securitate) explică atitudinea față de categorii de persoane care au un comportament sau atitudini care ar putea genera riscuri legate de siguranța persoanei (există o cutumă care asociază consumatorii de alcool și de droguri cu agresivitatea și violența).

Analizând cei 2 factori extrași putem aprecia că toleranța față de anumite categorii și grupuri de persoane poate fi influențată în mod direct de percepția respondenților cu privire la riscurile pe care le-ar putea genera o posibilă interacțiune cu persoane din grupurile față de care a fost măsurată toleranța socială (pentru factorul 2), respectiv toleranța ar putea fi determinată și de o componentă culturală fundamentată pe atributele de diferențiere a celuilalt comparativ cu participanții la studiu (factorul 1).

Invocarea siguranței (securitate) personale ca element latent care poate influența nivelul de toleranță al respondenților în raport cu „celălalt" sugerează în mod indirect că apartenența la un anumit sex ar putea manifesta influență asupra modului în care ne raportăm la „celălalt", respectiv îl acceptăm în proximitatea noastră în calitate de vecin.

Tabelul 15. Diferențe de gen în ce privește toleranța față de câteva grupuri sociale

Tipuri de vecini:	Nu i-aș dori ca vecini %	
	Masculin	Feminin
Evrei	40	31
Musulmani	46	37
Imigranți/ muncitori din străinătate	41	21
Homosexuali	72	50
Romi	64	58
Persoane de rasă diferită de a ta	12	9
Creștini	27	6
Alcoolici înrăiți	76	94
Persoane dependente de droguri	75	90
Medii ale factorilor de intoleranță		
(Respingere a) DIVERSITATE	-0,28	0,06
(Conservare a) SECURITATE	0,35	-0,13

Note: Cifrele din partea superioară a tabelelor reprezintă procente. În partea inferioară sunt medii ale scorurilor factoriale descrise în Tabelul 18. Cele din urmă variază în cvasimajoritatea cazurilor între -3 și +3, fiind lipsite de dimensionalitate. Importantă este cu alte cuvinte diferența dintre femei și bărbați, nu valoarea absolută a cifrelor.

Analizând distribuția opiniilor de tipul „NU i-aș dori ca vecini" după criteriul apartenenței la un anumit sex exprimate de liceeni se conturează o posibilă influență a apartenenței la un anumit sex și latența pe care s-

ar putea fundamenta lipsa de toleranță față de „celălalt”. Astfel, putem observa că lipsa de toleranță a respondenților de gen feminin este mai degrabă orientată către persoanele care putea fi apreciate că generează nesiguranță sub aspectul securității personale, pe când tinerii de gen masculin manifestă mai degrabă lipsa de toleranță față de persoanele diferite sub aspect etnic, religios, rasial sau diferite din punct de vedere al orientării sexuale.

Toleranța față de grupurile și persoanele care sunt diferite din punct de vedere rasial, religios, etnic sau care aparțin unei minorități sexuale (factorul DIVERSITATE) este diferențiată în funcție de apartenența la un anumit sex. Astfel, putem sesiza o tendință de toleranță mai redusă în rândul băieților, comparativ cu atitudinea exprimată de respondenții de sex feminin ($t = 4,709$, $p<0,000$). Drept urmare putem aprecia că fetele se autoplasează la o distanță socială mai mică comparativ cu băieții, față de grupurile sau persoanele la care s-au raportat din factorul Diversitate.

În ceea ce privește toleranța fată de persoanele și grupurile care pot genera riscuri pentru respondenți (factorul SECURITATE), opinia participanților la studiu evidențiază și de această dată o diferențiere categorică prin raportare la sexul respondenților. De această dată, intoleranța față de aceste grupuri este mai intensă în rândul respondenților de sex feminin, comparativ cu respondenții de sex masculin ($t = 6,620$, $p<0,000$). Drept urmare, fetele tind să se auto-plaseze la o distanță socială mai mare față de categoriile de persoane despre care se crede că au un potențial comportament agresiv.

O posibilă explicație a faptului ca fetele se autoplasează la o distanță socială mai mare față de grupurile sau persoanele care pot genera riscuri, comparativ cu băieții, ar putea avea și o componentă de origine culturală. Astfel, prin socializare, fetelor le sunt recomandate interacțiuni limitate cu persoane necunoscute, cu persoane consumatoare de alcool, respectiv cu persoane consumatoare de droguri, aceste două categorii generând posibile riscuri asupra integrității lor.

În loc de concluzii

Opiniile exprimate de tinerii liceeni participanți la prezentul studiu cu privire la toleranța față de anumite grupuri de persoane nu diferă în mod categoric de trendul opiniilor exprimate la nivelul societății românești. Totuși putem remarca o intensitate ușor mai ridicată a nivelului de intoleranță exprimat de liceenii participanții la studiu, comparativ cu participanții la studiul național, manifestat în ceea ce privește alcoolicii înrăiți, persoanele dependente de droguri, homosexualii și romii. Similitudinea opiniilor evidențiate de liceeni evidențiază faptul că toleranța față de celălalt (diferit prin apartenența religioasă, etnică, etc) este un construct social care reflectă starea de spirit existentă la un moment dat într-o societate.

În ceea ce privește exprimarea nivelului de toleranță prin apartenența tinerilor la un anumit gen, s-au evidențiat profile diferite de toleranță a tinerilor cu privire grupurile de persoane la care s-au raportat. Astfel, fetele au tendința de a fi mai degrabă intolerante față de persoanele despre care cred că pot dezvolta comportamente care le periclitează siguranța personală sau ar putea avea grad ridicat de risc (persoane consumatoare de alcool, persoane consumatoare de droguri). La polul opus, liceeni de gen masculin au un nivel mai ridicat de intoleranță (comparativ cu fetele) atunci când se raportează la persoane diferite din puncte de vedere rasial, etnic, religios sau aparținând unei minorități sexuale. Dacă în situația tinerelor liceene nivelul de intoleranță manifestat față de persoanele cu risc de a le periclita siguranța personală ar putea fi explicat prin învățarea unui tip de comportament (cu interacțiuni limitate) ca urmare a procesului de

socializare diferențiată a genului, în cazul băieților liceeni am putea invoca existența unor resorturi sociale conservatoare și paternaliste pe care le regăsim la nivel societal.

Bibliografie

Barker, F., 2015. Nationalism, Identity and the Governance of Diversity. Old Politics, New Arrivals, Palgrave Macmillan UK, DOI 10.1057/9781137339317

ECTR, 2018. Round table: Tackling extremism and intolerance in a diverse society, European Council on Tolerance and Reconciliation (ECTR), Monaco, 5-7 March 2018

Giddens, A. (1990). The consequences of modernity. John Wiley & Sons.

Giordano, Ch, 2012. Celebrating urban diversity in a rainbow nation: Political management of ethno-cultural differences in a Malaysian city. In Pardo, I., Prato G. B. (Eds.), 2012. Anthropology in the City. Methodology and Theory, ASHGATE, pp. 135-153, DOI: 10.4324/9781315567310-7

Inglehart, R. (2018). Cultural evolution: people's motivations are changing, and reshaping the world. Cambridge University Press

OSCE Annual Report 2018, OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, OSCE: ODIHR

Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. Annual review of psychology, 49(1), 65-85

UNESCO, 1995. Declarația Principiilor Toleranței, 1995, adoptată în cadrul celei de a 28-a Conferință Generală a UNESCO din 16 Noiembrie 1995

Voicu, Bogdan. 2015. Schimbarea capitalurilor, în Bogdan Voicu, Horaţiu Rusu şi Adela Elena Popa, eds. *Este România altfel? Societatea şi sociologia... încotro?*, online: Sibiu, Editura ULBS & print: București, Editura Tritonic.

Schimbarea generațională ca motor al schimbării?

(Bogdan Voicu)

Intenții

Există o lungă dezbatere asupra distanței dintre generații și a modului în care noile generații ar fi diferite de cele vechi în ce privește valorile sociale (Alwin, 1990; Thomas, 1974). Pentru mulți, în centrul atenției sunt valorile muncii, preocuparea fiind legată deopotrivă de tipul de motivație pentru a munci(Krahn & Galambos, 2014), precum și eventuala generare de dificultăți de comunicare între cei mai tineri și cei mai bătrâni, cu consecințe asupra capacității de funcționare a sectoarelor economice (Heng & Yazdanifard, 2013). Pentru alții, interesul este legat de valorile politice, cu consecințe în planul organizării societale (Grasso et al, 2019). Dar schimbarea generațiilor poate afecta practic orice domeniu, de la valori ce susțin rolurile de gen (Piotrowski et al, 2019) la reprezentări despre felul în care arată corpul și obezitate (Crielaard et al, 2020) și de la religiozitate (Molteni & Biolcatti, 2018) la sociabilitate (Antonucci et al, 2019).

Intenția acestei scurte note este de a ilustra potențialul de schimbare adus de generația Z (Dimock, 2019) în ce privește valorile sociale ale românilor. Mai precis, investighez diferențele dintre cohorte în ce privește importanța acordată familiei, prietenilor, timpului liber, politicii, muncii și religiei. Interesul este pe de o parte de a observa tendințele pe termen lung în ce privește discrepanțele inter-generaționale, iar pe de altă parte mă concentrez pe situația specifică a „generației următoare", mai exact a celor ce nu sunt acoperiți de sondajele valorilor, dar pentru care avem date ilustrative grație efortului colegilor de la Universitatea de Vest din Timișoara.

Am ales cele șase domenii ale vieții din trei motive: în primul rând, ele acoperă cea mai mare parte a vieții sociale; în al doilea rând, ele nu sunt analizate nicăieri în cuprinsul acestui volum, prin urmare documentarea lor aduce informație suplimentară; în al treilea rând, este posibilă documentarea pozиționărilor celor născuți după 2000, care altfel nu sunt acoperiți de bazele de date EVS și WVS.

Metoda, datele

Folosesc aceeași bază de date cu chestionare colectate de la liceeni din Timiș și din județele limitrofe Timișului, pe care o folosesc și precedentele trei capitole din acest volum. Pornind de la aceasta, compar pe cei născuți după 2000 cu cohortele anterioare, așa cum sunt ele surprinse în European Values Study și World Values Survey 2017-2018 în România.

Toate cele trei surse amintite (EVS, WVS, sondajul cu liceeni) includ un pachet de întrebări ce a fost plasat la începutul chestionarului și care solicită respondenților să indice pe o scală de la 1 la 4 în ce măsură sunt importante pentru ei familia, prietenii, timpul liber, politica, munca, religia.

Sondajul cu liceeni propune fără discuție un eșantion de disponibilitate[32], prin urmare nu permite analize univariate solide. Ceea ce propun în cele ce urmează sunt câteva modele de regresie[33], în care evaluarea

[32] Studenți în științe sociale la Universitatea de Vest din Timișoara au mers în liceele de origine și au colectat câte răspunsuri au putut de la elevi din anii terminali (424 din clasa a XI-a, respectiv 252 din clasa a XII-a).

[33] E vorba în fapt de modele multinivel, cu cazurile grupate în sondajul prin care au fost culese. Estimările au fost realizate cu modele de tip liniar, precum și prin ordinal logit. Rezultatele au fost similare, indiferent de metoda de estimare folosită.

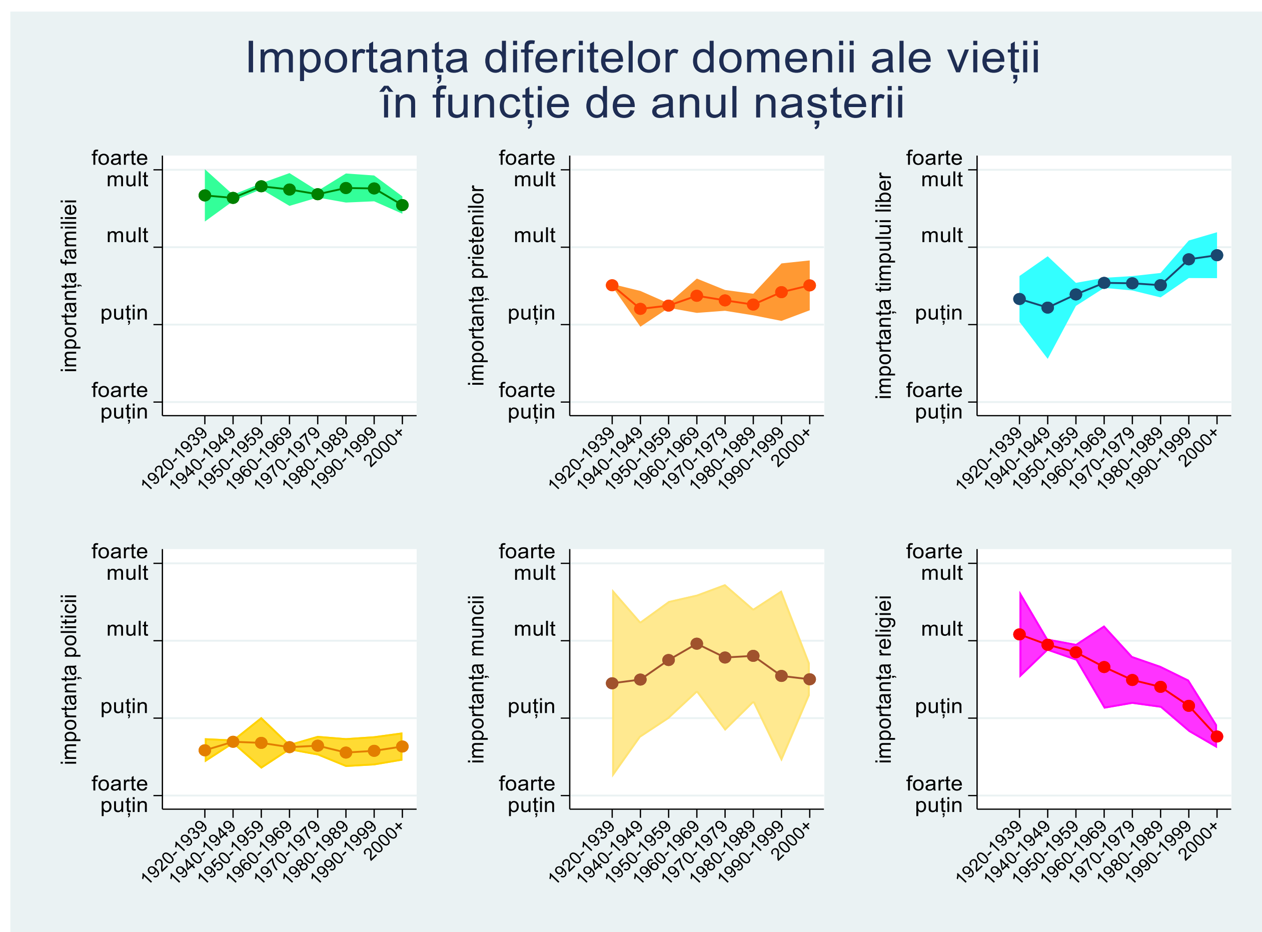
importanței celor șase domenii ale vieții este analizată simultan pentru grupe de vârstă, sau mai exact cohorte date de anul nașterii, și gender[34]. Mai exact, cele trei baze de date au fost unite și sunt acum analizate la un loc. Observ mai întâi tendințele la nivelul cohortelor pentru care avem date și apoi le contrastez cu liceeni din generația Z. Interpretarea discută mai ales poziționarea acestei tinere generații, precum și diferențele de gen.

Am împărțit respondenții în opt categorii de vârstă, determinate de momentul istoric al socializării primare. Denumesc aceste categorii drept cohorte, chiar dacă ele nu se suprapun peste înțelesul standard al cohortei din demografie. Primul grup mare include pe cei născuți și socializați înainte de comunism. Avem apoi grupări de câte zece ani, cu persoane născute în momentul reconstrucției postbelice și a consolidării revanșarde și sângeroase a puteri comuniste (anii 1950), apoi cohorta de tranziție a anilor 1960, cea a speranței rapid înăbușite din anii 1970, cea a penuriei anilor 1980, cea a postcomunismului (anii 1990). În fine, avem prima cohortă post-tranziției, a celor născuți după 2000.

Rezultatele

Figura 70 prezintă trendurile observate. Fiecare din cele șase grafice ilustrează importanța acordată subiectiv unuia dintre cele șase domenii. Linia constituie traiectoria observată. Umbrele din jurul liniei sunt intervalele de încredere 95%, adică locul unde ar fi valoarea estimată în 95 din 100 de eșantioane similare.

Figura 70. Diferențe între cohorte: importanța domeniilor vieții

[34] Vârsta și genderul au fost singurele variabile de status comune existente în cele trei baze de date.

În colțul din stânga sus este importanța familiei, domeniu pentru care nu sesizăm nicio diferență majoră de la o cohortă la alta. Doar cea mai tânără cohortă pare a avea tendința de a reduce importanța familiei, dar aceasta poate fi doar o poziționare temporară datorată vârstei, sau o simplă variație din cauza metodei de colectare a datelor.

Importanța prietenilor (panelul din mijloc sus) prezintă un trend ascendent destul de clar conturat, chiar dacă este lent. În primul rând să remarcăm poziționarea atipică a primei cohorte luate în calcul, determinată probabil de faptul că în acea cohortă, supraviețuirea este puternic selectivă, dat fiind mortalitățile diferențiate. Este probabil ca cei care au o supraviețuire mai îndelungată să fie tocmai cei pentru care prietenii sunt mai importanți. Revenind la trendul observat, generația celor născuți după anul 2000 se înscrie în tendința generală de creștere a importanței prietenilor, în sensul dat de modernizarea culturală. Procesul de modernizare, la nivel demografic presupune creșterea speranței de viață (adică viață mai lungă), precum scăderea mortalității infantile și a numărului de copii. Ultimul proces implică în timp o scădere a numărului de veri și frați sau surori, adică o diminuare a rețelei date de familia extinsă. Dimpreună cu mobilitatea geografică, aceasta lasă loc prietenilor să devină din ce în ce mai importanți. Trebuie Însă remarcat că prietenii rămân mult mai puțin importanți decât familia.

Timpul liber (sus, dreapta) prezintă aceeași tendință ascendentă, potențată la noua generație. Este cel mai probabil vorba de procesul de postmodernizare observat în societățile dezvoltate și care este reprodus și în România. Procesul este mai vizibil în generațiile noi, crescute în timpuri de relativă prosperitate și cu un progres tehnic ce a permis o securitate mai ridicată în fața riscurilor naturale.

Politica (jos, stânga) nu variază ca importanță de la o generație la alta și se menține în toate cohortele ca fiind cel mai puțin relevant domeniu al vieții.

Importanța muncii (mijloc, jos) este pe un trend descendent, dar mai important este un alt lucru: intervalele foarte largi de încredere sunt semnul unei dispersii mari a opțiunilor în toate generațiile, indicator pentru un potențial accentuat de schimbare, dar și de controversă socială. Cei născuți după 2000 acordă azi mai puțină importanță muncii și sunt și cei care sunt cei mai omogeni în acest sens (intervalul lor de încredere este cel mai suplu).

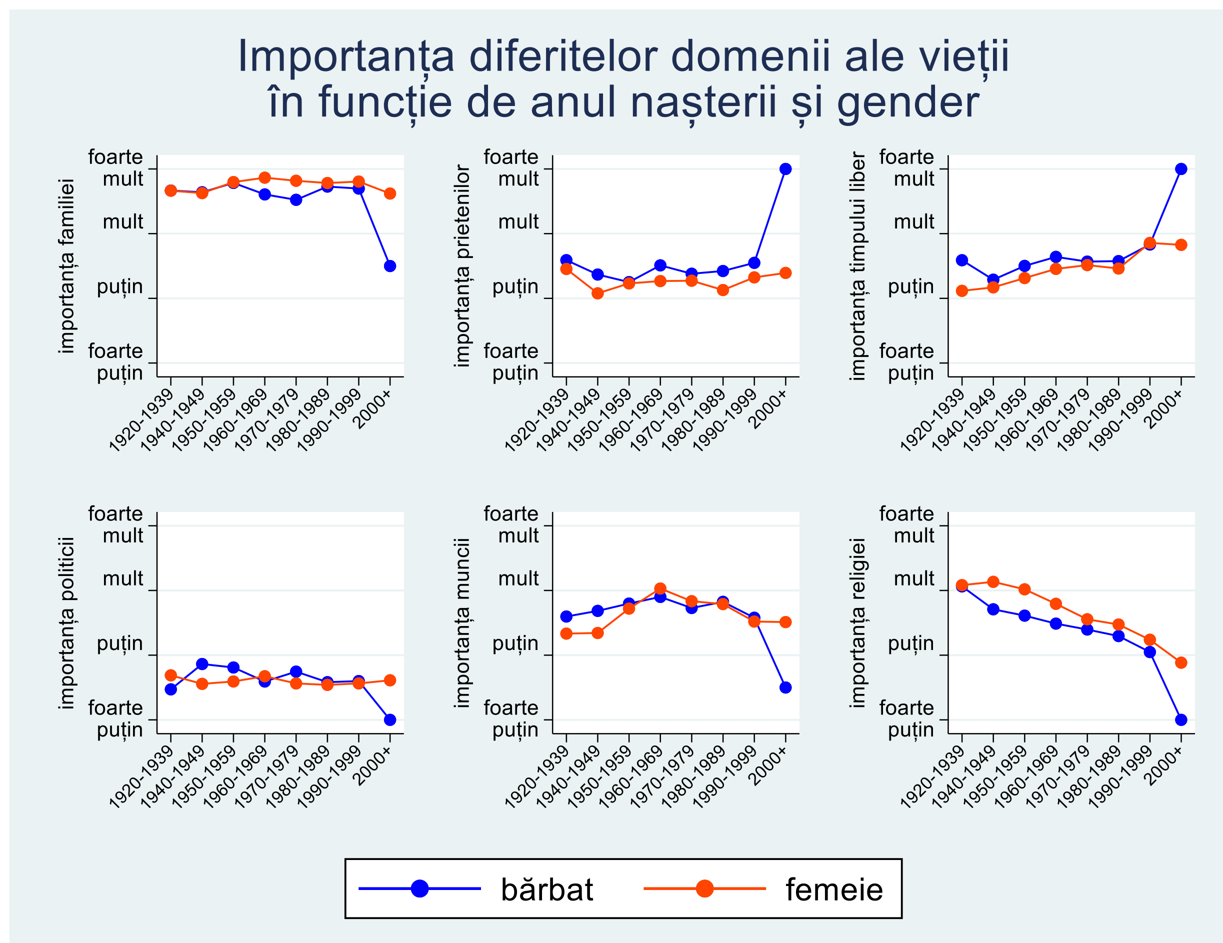
Religiozitatea este cea care atrage trendul cel mai clar, cel mai abrupt. Graficul din colțul din dreapta jos relevă o schimbare socială majoră. Pentru cei din cohortele mai vechi, religia este al doilea cel mai important element după familie. Dar importanța religiei scade constant și ajunge între ultimele la cohorta născută după 2000. Procesul de modernizare este aproape surprinzător. Ținând cont de socializarea noilor generații într-o atmosferă de impunere a religiei ca disciplină școlară (în România, spre deosebire de alte țări, obținea pe care o pot face elevii este de a nu studia religia; opționalitatea presupune în cazul altor materii în România, precum și a religiei în alte țări, alegerea de a studia acel obiect, nu de a nu o face). Este posibil ca diminuarea puternică importanței religiei la cea mai tânără cohortă luată în calcul să derive și din modul de colectare a datelor în cazul eșantionului de liceeni. Chiar și așa, scăderea față de cohorta precedentă este probabil prea mare ca să nu așteptăm un nivel curent al importanței religiei apropriată de nivelul redus observat în cazul politicii.

Dincolo de această analiză sumară a tendințelor generale, am investigat și diferențele dintre femei și bărbați[35]. Figura 71 ilustrează grafic rezultatele. Diferențele de gen practic nu există în cohortele anterioare lui 2000, pentru care intervalele de încredere, deși nereprezentate grafic, se suprapun în toate cazurile. La nivelul cohortei 2000, lucrurile se schimbă. În eșantionul de liceeni sunt 290 de băieți și 384 de fete. Dimensiunea eșantionului este deja o primă informație despre faptul că estimarea este destul de precisă, iar

[35] În acest caz, analiza de regresie a avut ca predictor interacțiunea dintre cohortă și gender.

intervalele de încredere pentru fete și băieți nu se suprapun. Băieții dau importanță mai mare decât fetele prietenilor și timpului liber, în timp ce fetele sunt mai tradiționale în a acorda importanță familiei, religiei, politicii și muncii. Chiar și așa, fetele din cohorta 2000+ tot sunt mai puțin tradiționaliste decât femeile și bărbații din oricare din cohortele anterioare.

Figura 71. Diferențe între cohorte: importanța domeniilor vieții, în funcție de genul respondentului

Discuție

Analize ale impactului vârstei sau anului nașterii sunt prezente în majoritatea capitolelor acestui volum. Această incursiune sumară în explorarea diferențelor dintre cohorte aduce în plus în principal focalizarea pe dinamica inter-generațională și integrarea eșantionului de liceeni în comparația cu celelalte cohorte. Pe ansamblu, am observat o tendință clară de modernizare culturală pentru dimensiunile analizate, exceptând importanța politicii și a familiei. În plus, cohorta născută după anul 2000 este explicit mai orientată spre modernitate, iar diferențele de gen din interiorul ei sunt destul de pregnante. Cifrele confirmă discrepanțe similare celor observate în precedentele trei capitole.

Concluzia simplă este legată de un proces de schimbare inter-generațională ce pare a fi din ce în ce mai accentuat. El ar trebui luat în calcul de angajatori pentru că o dată cu importanța diminuată a muncii, cel mai probabil se schimbă și motivația acesteia. Promotorii de programe și politici sociale ar trebui să fie preocupați

de aceste schimbări în contextul nevoii de a armoniza redistribuire între generații și de a adapta programele existente la nevoile în schimbare ale tinerei generații. Furnizorii de servicii de timp liber se pot bucura în privința unei generații ce constituie o piață mai largă decât cele anterioare, dar și au nevoie să adapteze oferta la această generație care mai are până va acumula resurse financiare mai ridicate. Biserica deja începe să se confrunte cu val acut de scădere a audienței sale, în timp ce mediul politic stagnează la un nivel îngrijorător.

Bibliografie

Alwin, D. F. (1990). Cohort replacement and changes in parental socialization values. Journal of Marriage and the Family, 347-360.

Antonucci, T. C., Ajrouch, K. J., & Webster, N. J. (2019). Convoys of social relations: Cohort similarities and differences over 25 years. *Psychology and Aging, 34*(8), 1158–1169.

Crielaard, L., Dutta, P., Quax, R., Nicolaou, M., Merabet, N., Stronks, K., & Sloot, P. M. (2020). Social norms and obesity prevalence: From cohort to system dynamics models. Obesity Reviews. https://doi.org/10.1111/obr.13044

Dimock, M. (2019). Defining generations: Where Millennials end and Generation Z begins. Pew Research Center, 17, 1-7.

Giancola, F. (2006). The generation gap: More myth than reality. People and strategy, 29(4), 32.

Grasso, M. T., Farrall, S., Gray, E., Hay, C., & Jennings, W. (2019). Thatcher's children, Blair's babies, political socialization and trickle-down value change: An age, period and cohort analysis. British Journal of Political Science, 49(1), 17-36.

Heng, C. Y., & Yazdanifard, R. (2013). Generation Gap; Is There any Solid Solution? From Human Relation Point of View. International Journal of Economy, Management and Social Sciences, 2(10), 837-840.

Krahn, H. J., & Galambos, N. L. (2014). Work values and beliefs of 'Generation X'and 'Generation Y'. Journal of Youth Studies, 17(1), 92-112.

Molteni, F., & Biolcati, F. (2018). Shifts in religiosity across cohorts in Europe: A multilevel and multidimensional analysis based on the European Values Study. Social Compass, 65(3), 413-432.

Piotrowski, M., Yoshida, A., Johnson, L., & Wolford, R. (2019). Gender role attitudes: an examination of cohort effects in japan. Journal of Marriage and Family, 81(4), 863-884.

Thomas, L. E. (1974). Generational Discontinuity in Beliefs: An Exploration of the Generation Gap 1. Journal of Social Issues, 30(3), 1-22.

Emigranții

Sunt emigranții români altfel decât românii rămași în țară?[36]

(Bogdan Voicu)

Diaspora românească constituită prin emigrare atinge 3,5-4 milioane de persoane (Dospinescu, Russo, 2018). Migrația s-a declanșat mai ales în a doua parte a anilor 1990 (Sandu, 2010). Majoritatea celor stabiliți în afara țării sunt în țările Europei de Sud (Italia, Spania), dar vestul Europei (cu precădere Germania, Marea Britanie, Franța) și America de Nord au comunități românești destul de largi.

Avem practic de a face cu o populație de cetățeni români, marea majoritate născuți și socializați primar în România și care sunt acum expuși la modele culturale alogene. Am arătat în câteva articole (Voicu, 2014; Voicu & Tufiș, 2017) cum această expunere la modele culturale distincte de cel al socializării primare se supune teoriei instituționale din sociologia valorilor (Arts, 2011) și conduce la schimbarea valorilor emigranților. Aceștia preiau din modelul cultural la care sunt expuși și îl reflectă în atitudinile și comportamentele proprii. Cu alte cuvinte, este posibil ca modul de a gândi și a acționa al diasporei să devină diferit de cel al populației care nu a emigrat. Acest lucru se poate reflecta în comportamente de consum, vot și stil de viață altfel decât cele preluate din cultura de origine.

Desigur însă, migrația este selectivă (Chiswick, 1999). Cu alte cuvinte, cei ce emigrează nu sunt identici „mediei" sau standardului normativ din societatea de origine. Migranții sunt de regulă mai tineri și au resurse mai multe decât cei ce nu emigrează. Resursele în cauză pot fi cunoaștere, avere, putere de muncă, relații, încredere în oameni și instituții, deschidere către nou. Cu alte cuvinte, cei ce emigrează sunt de regulă mai bogați în capital uman, social, material și simbolic decât cei care nu emigrează (Voicu, 2005). Acesta este tocmai acel „status dominant" de care vorbește Smith (1994) când definește voluntarii, adică acea parte mai dinamică a societății, capabilă de a genera bunuri publice independent de structura de organizare statală.

Întrebarea pe care și-o pune acest scurt capitol este în ce măsură emigranții din România sunt diferiți față de cei rămași în țară cu privire la câteva tipuri de valori și comportamente pe care le-am observat în sondajele valorilor, precum și într-un sondaj realizat în rândul emigranților români în 2019. Studiez în acest sens variația participării în asociații, a credinței în dumnezeu, a încrederii în oameni și a câtorva valori parentale cheie (ce cred oamenii că ar trebui să învețe copii – Imaginația, Responsabilitatea, Supunerea, Credința religioasă). Valorile alese reflectă disponibilitatea în sondajul valorilor migranților, dar reflectă o schemă de alegere ce jalonează trei dimensiuni ale schimbării. Primele două dimensiuni implică trecerea de la tradiționalism (măsurat prin credință religioasă) spre modernitate (responsabilitate) și modernitate târzie (imaginație), așa cum apare ea în teoria revizuită a modernității în versiunea Inglehart/Welzel (2005). A treia dimensiune este relevantă pentru țările postcomuniste și constituie dezvoltarea capitalului social, operaționalizat aici prin încredere în oameni și participare civică (Paldam & Svendsen, 2001; Voicu, 2005).

Indiferent de perspectiva aleasă, așteptarea este ca emigranții să fie mai deschiși, mai moderni, decât cei similari lor rămași în țară. Cu alte cuvinte, mă aștept ca să aibă mai multă încredere în oameni, să participe mai des în asociații, să creadă mai puțin în Dumnezeu, și să adopte mai degrabă valori parentale moderne decât tradiționale.

O a doua întrebare este legată de cei care au revenit din migrație și de cei care sunt în contact cu emigranți. Schimbul de opinii cu aceștia din urmă poate schimba pe cei din țară. Chestionarele românești ale EVS și WVS permit identificarea celor aflați în contact cu români plecați (aproximativ jumătate din eșantioane).

---

[36] Lucrul la acest capitol a fost sprijinit parțial de grantul GAR-UM- 2019-XI-5.3-9

Așteptarea este ca aceștia să fie mai moderni decât cei care nu au contacte cu migranții, dar mai puțin moderni decât cei aflați în migrație efectivă.

Datele

Pe de o parte, folosesc datele EVS și WVS 2017-2018, așa cum sunt ele descrise în tot acest volum. Lor le adaug datele din sondajul valorilor migranților români 2019 (SVMR 2019), colectate de către Grupul Românesc pentru Studiul Valorilor Sociale. Acesta este un sondaj neprobabilistic, realizat online. Anunțul despre sondaj a fost promovat prin postarea unui anunț despre el pe paginile de Facebook ale grupului amintit precum și prin anunțarea sa pe paginile de Facebook a 1174 de comunități românești din străinătate. Sondajul a inclus un prim modul a cărui completare dura aproximativ 20 de minute, la finalul căruia respondenții erau întrebați dacă pot răspunde și unui al doilea, de aproximativ 10 minute. Au fost în total 1942 de răspunsuri complete sau parțiale la sondaj. Răspunsurile parțiale pot însemna renunțări în timpul primului modul, după terminarea acestuia sau în timpul celui de-al doilea modul. Spre exemplu, la itemul de satisfacție cu viața din mijlocului primului modul au răspuns 1196 de persoane. La itemul privind încrederea în oameni, situat mai spre debutul chestionarului, au răspuns 1368 de persoane, la cel despre importanța lui Dumnezeu (mijlocul primului modul) – 1228 respondenți șamd.

Cele surse de date (EVS-WVS 2017-2018, respectiv, SVMR 2019), pentru variabilele comune, au fost unite în una și aceeași bază de date, iar analizele le-am realizat folosind această bază de date.

Încrederea în oameni este măsurată prin itemul clasic introdus în științele sociale încă din anii 1940 și care solicită respondentului să aleagă între „cei mai mulți oameni sunt de încredere” și „nu poți fi niciodată suficient de precaut în relațiile cu oamenii”. Participarea civică este indicată de a participa în minim o asociația, respondenților fiindu-le oferită o listă de 12 tipuri de asociații din care au putut alege. Credința religioasă este măsurată printr-o scală de 10 puncte în care respondentul indică importanța lui Dumnezeu în viața sa (1=neimportant, 10=foarte important). În fine, cele patru valori parentale provin din solicitarea de a indica maxim 5 astfel de valori dintr-o listă de 10, ca fiind importante pentru copii ca să le învețe. Pentru fiacre respondent în parte, am înregistrat dacă a ales sau nu fiecare dintre cele patru trăsături amintite mai sus: Imaginația, Responsabilitatea, Supunerea, Credința religioasă.

Metoda

Pentru a răspunde întrebărilor avansate, avem nevoie să comparăm indivizi absolut similari, dar aflați unii în migrație, alții în țară. Și pe cei care au contact cu migranții cu cei care nu au astfel de contact. Și pe cei ce nu au plecat vreodată cu cei care au revenit.

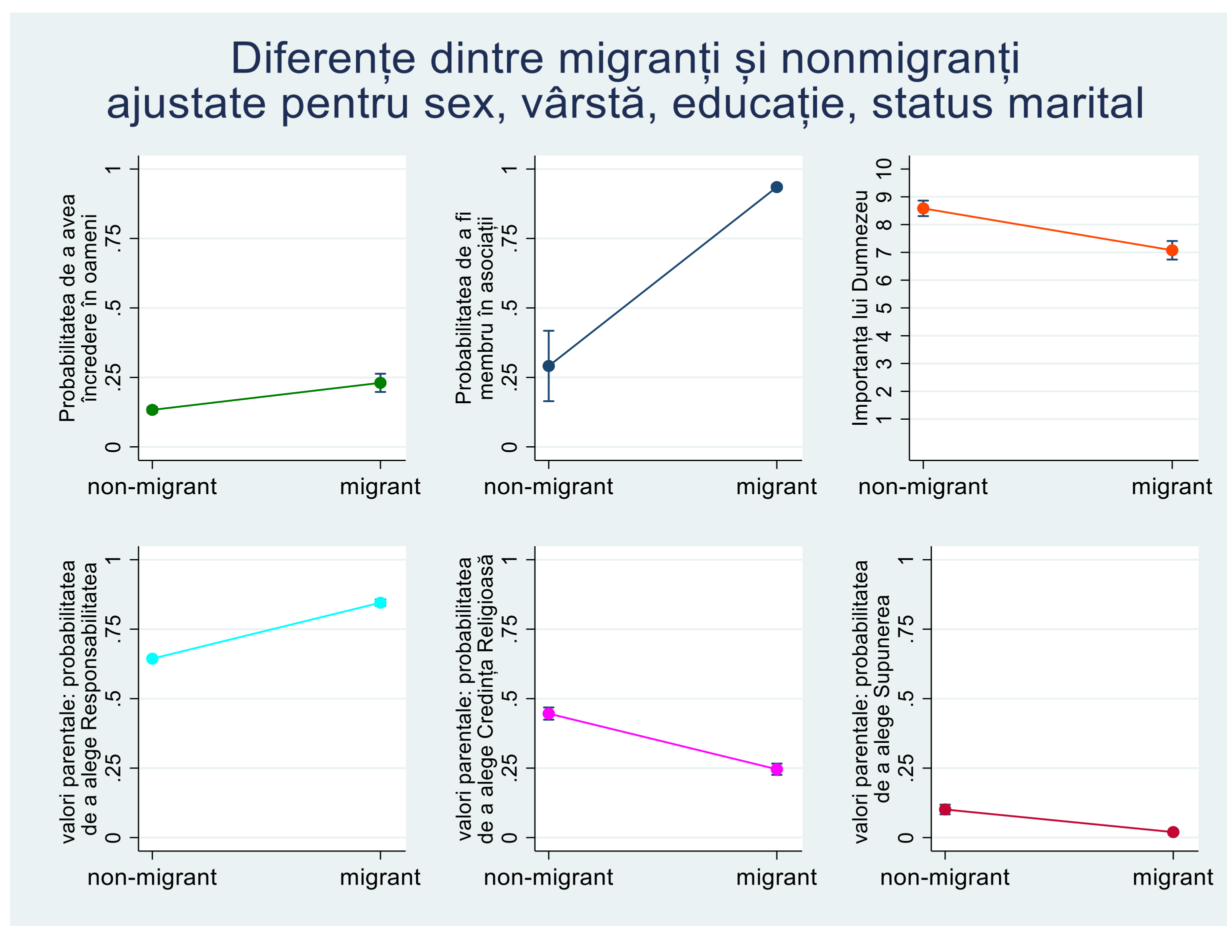
Soluția este simplă. Folosesc analiza de regresie multinivel, unde nivelul al doilea este dat de sondajul prin care s-au cules datele. Motivul este legat de nevoia de a elimina distorsiunile date de metoda de sondare a opiniei. Predictorii sunt cei amintiți mai sus ca variabile de interes pentru studiu. În plus, sunt eliminate efectele sexului, vârstei, statusului marital și educației, pentru a aduce practic eșantioanele la aceeași structură, dincolo de selecția neprobabilistică din SVMR 2019. Modelele sunt de tip logit pentru toate cele șase din cele șapte tipuri de valori luate în calcul (încredea în oameni, participarea în asociații, importanța lui Dumnezeu, și cele trei din cele patru valori parentale: responsabilitatea, imaginația, credința religioasă, supunerea), respectiv de tip liniar pentru importanța lui Dumnezeu.

În cele ce urmează comentez diferențele „semnificative”, chiar cu riscul eșantionului neprobabilistic SVMR 2019. Dimensiunea mare a eșantioanelor și variabilele de control folosite fac ca nivelul de semnificație să constituie o bună indicație asupra capacității analizei de a observa diferențe generalizabile la nivelul întregii populații (adică mă aștept să avem în linii mari aceleași rezultate dacă eșantioanele ar include in fapt toți românii, indiferent unde s-ar afla).

Rezultatele: migranți vs. rămași în țară

Încrederea în oameni, în România, este măsurată de la începutul anilor 1990. Nu sunt disponibile cifre pentru perioada comunistă, dar putem estima un nivel redus, pornind de la nivelul redus al încrederii din perioada postcomunistă și atmosfera de suspiciune generalizată din anii totalitari. Analizele realizate folosind datele descrise în secțiunile anterioare relevă o creștere a șanselor de a avea încredere în oameni cu un factor multiplicator de 1,89[37]. Cu alte cuvinte, pentru migranți, în comparație cu cei rămași în țară, raportul[38] dintre cei ce au încredere și cei ce nu au încredere în oameni este de două ori mai mare. Acest lucru este valabil după ce am eliminat eventuale efecte legate de vârstă, educație, sex, status marital.

Figura 72. Diferențe estimate între migranți si non-migranți ajustate pentru gender, vârstă, educație și status marital

[37] Toate cifrele menționate în această secțiune sunt semnificative la nivelul p<0,001.
[38] Odds ratio.

Șansa de a fi membru în asociații este și ea mai mare pentru emigranți. Raportul dintre cei ce participă în asociații și cei ce nu participă în asociații este de 39 de ori mai mare în cazul emigranților în comparație cu cei rămași în țară. Diferența este uriașă și reflectă probabil o discrepanță deopotrivă în oportunitățile de a participa, dar și în probabilitatea de a dori să participi în asociații. Una peste alta, emigranții devin potențiali agenți ai unei culturi participative mult mai dezvoltate decât cea din România.

Același tip de raport crește în cazul emigranților de 3,24 ori dacă ne uităm la cei care aleg responsabilitatea ca element pe care copii ar fi bine să îl învețe. Alegerea supunerii are o șansă de apariție de 5 ori mai mică, iar cea a credinței religioase este de 2,5 ori mai mică. Nu sunt diferențe în ce privește alegerea imaginației ca element de învățat pentru copii.

În ce privește importanța lui Dumnezeu, analiza indică faptul că, pe scala de la 1 la 10, emigranții au în medie o credință religioasă cu 1,5 mai mică decât cei care locuiesc în țară. 1,5 puncte dintr-o scală de 10-1=9 puncte este destul de mult, constituind a șasea parte din scală, sau, procentual, cam 18%. Mai mult, media în populația României a importanței lui Dumnezeu este de 8,77 puncte. Dacă am extrage 100 de eșantioane similare EVS și WVS 2017/2018, estimarea este că, în 95 dintre ele, această medie s-ar plasa în intervalul 8,67-8,86. Cu alte cuvinte, cele 1,5 puncte în minus aduse de emigrație, plasează emigrantul destul de deoparte de media populației rezidente în România.

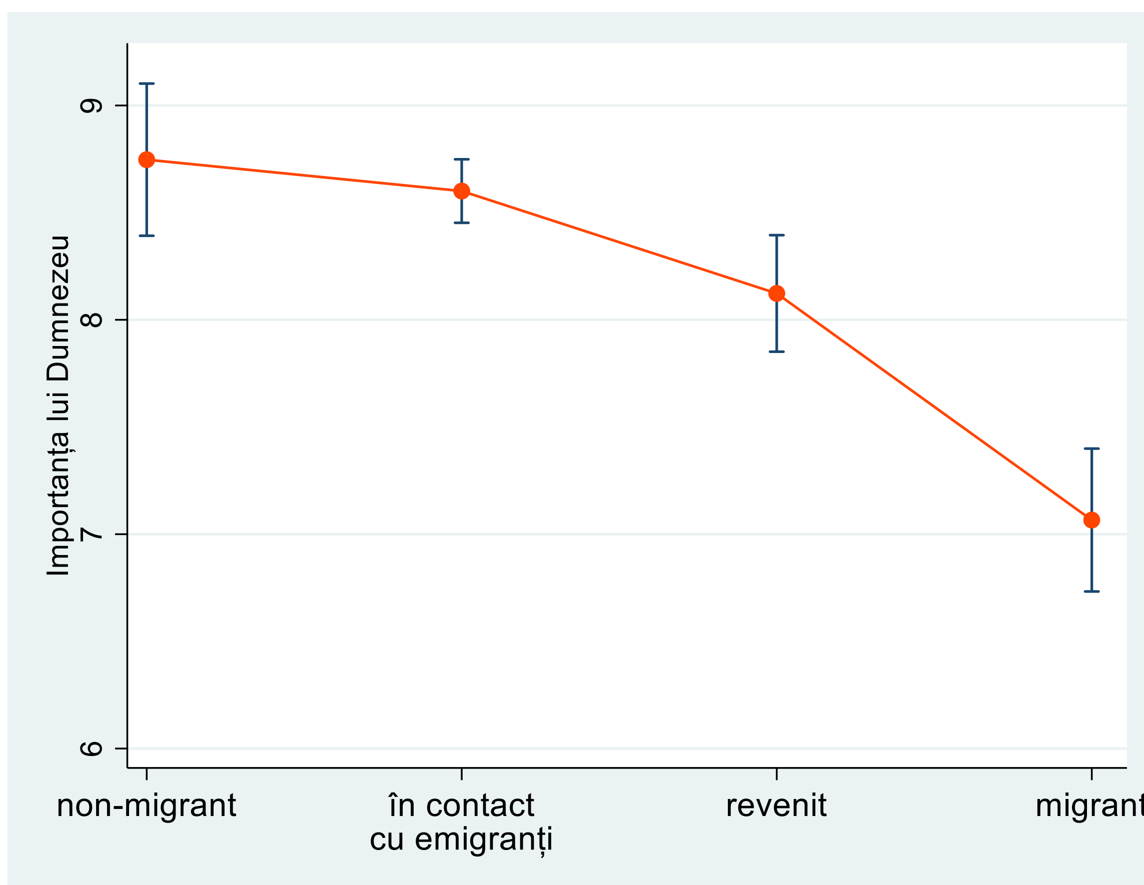
Aceste rezultate conturează o imagine certă a migrantului ca fiind diferit de populația rezidentă, în sensul așteptărilor formulate la începutul acestui capitol: este mai modern, mai încrezător în oameni, mai implicat în asociații.

A doua întrebare esențială a acestui capitol se referă la cum experiența de migrație diferențiază în interiorul populației rezidente și non-rezidente în România. Avem patru categorii de persoane la care ne referim: cei ce sunt în emigrație (investigați prin SVMR 2019); cei care au revenit în țară după ce au locuit în afara acesteia pentru alte motive în afara pelerinajului, îngrijirii sănătății sau turismului; cei care nu au plecat vreodată dar sunt în contact cu emigranți; cei care nu au plecat și nici nu au contacte cu emigranți. Ultimele trei categorii sunt cele investigate prin EVS și WVS.

Figura 73 descrie mai bine tipul de comparație invocat, indicând în ce măsură cele patru grupuri relevante de populație diferă între ele în ce privește importanța acordată lui Dumnezeu, după ce am eliminat influența genderului, educației, vârstei și statusului marital. Curba ilustrată în figură arată o descreștere a credinței religioase pe măsură ce expunerea la modele culturale alogene este mai directă. Emigranții sunt cei mai puțin religioși, și diferă semnificativ inclusiv de cei reveniți. Cei reveniți sunt însă mai puțin religioși decât cei ce nu au plecat vreodată. Contactul mediat cu altă cultură (prin menținerea comunicării cu emigranți) scade foarte puțin din religiozitate, rezultatele indicând nediferențierea față de cei ce nici nu au plecat, nici nu sunt în contact cu emigranți.

Dar aceste diferențe variază în funcție de dimensiunea studiată. În ce privește încrederea în oameni, cei aflați în țară nu diferă între ei, indiferent de expunerea la alte modele societale, și sunt mai puțin încrezători decât emigranții, așa cum am arătat mai sus. Participarea în asociații este ceva mai ridicată printre cei aflați în contact cu emigranții, dar este mai mică decât la emigranți. Dintre cele patru valori parentale, în alegerea responsabilității și a supunerii nu am observat diferențe între cei aflați în țară. În schimb, credința religioasă este aleasă mai rar de către emigranți, dar și de către reveniți, celelalte două grupuri nediferențiind-se între ele. În fine, imaginația este aleasă ceva mai frecvent de către reveniți în comparație cu cei ce nu au plecat vreodată și nu au contacte printre emigranți.

Figura 73. Diferențe estimate între categorii, în funcție de experiența de migrațiune, ajustate pentru gender, vârstă, educație și status marital

Mod de citire: Punctele roșii indică media indicatorului de importanță a lui Dumnezeu pentru categoria de pe axa orizontală. Aceasta a fost măsurată pe o scală de la 1 la 10.

Concluzii și implicații

Am investigat în acest capitol câteva tipuri de valori. Căutând să observ în ce măsură experiența e migrație este asociată cu diferențe în ce privește participarea în asociații și încrederea în oameni, valorile parentale și credința religioasă. Selecția variabilelor de interes a fost dată de prezența în SVMR 2019, dar acoperă trei dimensiuni certe, și anume cultura participativă (capitalul social), respectiv modernitatea și postmodernitatea.

Rezultatele relevă clar discrepanțe majore între emigranți și rezidenții din România. Pe dimensiunile selectate, primii sunt mai moderni, mai încrezători în oameni, mai participativi. Ultimii sunt mai tradiționaliști. Nu am observat însă diferențe în ce privește considerarea imaginației ca trăsătură pe care copii este bine să o învețe, indicator folosit pentru orientări spre postmodernitate.

Să notăm faptul că am evitat să asum vreo cauzalitate asociată relațiilor semnalate. Este posibil ca diferențele semnalate să preceadă migrația. Cum spuneam, actul migrator fiind unul dominat de selectivitate pozitivă, tocmai această modernitate mai accentuată ar fi putut conduce la migrația in sine. La fel de bine este posibil ca migrația să fi accentuat diferențele, dat fiind faptul că majoritatea covârșitoare a emigranților locuiește în țări mai moderne cultural decât România. Datele cu care lucrez permit doar observarea asocierilor dintre migrație și modernitate. Dincolo de ele, este probabil ca diferențele să preceadă migrația, dar să fie potențate

de expunerea la culturi mai moderne. Cu alte cuvinte să avem o migrație a unei populații deja mai moderne decât cea rămasă în țară și care devine și mai modernă după plecare. Cercetările ulterioare au nevoie de date panel pentru a documenta astfel de procese.

Indiferent de cum stau lucrurile, rămâne ideea discrepanței dintre cei emigrați și rezidenții din România. Devine atunci importantă întrebarea despre rezultatul contactului dintre cele două grupuri. Analizele asupra celor care păstrează legătura cu migranții și asupra celor reîntorși din migrație relevă chestiuni interesante la rândul ei. Așa cum am arătat în secțiunea anterioară, segmentarea populației devine și mai fină pe unele dimensiuni, și mai exact pe cea legată de credința religioasă. Aici se observă cum cei reveniți tind să fie mai puțin religioși decât cei rămași în țară. Contactul mediat cu alte culturi (prin legătura cu prietenii sau rudele plecate din țară) este slab asociată cu diferențe între cei rămași acasă, dar determină o propensiune mai mare de a fi membru în asociații.

Se pot ridica semne de întrebare asupra comparabilității cifrelor rezultate din eșantionul SVMR cu cele din EVS și WVS, plecând de la o potențială selectivitate a eșantionului de migranți. Fiind realizat online, acesta este posibil să atragă respondenți care sunt prin definiție mai prosociali, mai predispuși la a răspunde la chestionare. Chiar și așa, diferențele dintre migranți și non-migranți în ce privește încrederea, asociaționismul, credința religioasă, responsabilitatea, supunerea sunt atât de mari, încât nu pot fi generate exclusiv prin modul de selecție în eșantion.

Discutăm prin urmare despre o diasporă mai modernă, mai bogată în capital social în comparație cu cei rămași acasă, dar care reușește cel mult parțial să transmită din valorile sale către România. Aceasta face mai dificilă sarcina societății românești de a gestiona diferențele dintre emigranți și societatea românească. Autoritățile de la București, dar și mass-media și societatea civilă din România au nevoie să identifice punți de comunicare între această diasporă numeroasă și corpusul principal al contribuabililor, cu scopul de a asigura o dezvoltare sutenabilă social și de a evita apariția unor tensiuni sociale în interiorul populației rezidente. Cea din urmă poate să se fragmenteze în cei ce preiau valori de la migranți și le convertesc în atitudini și comportamente și cei ce se retrag spre valori mai tradiționaliste, tocmai pentru a evita schimbarea și a conserva ordinea. Această din urmă tendință a fost identificată de Pierro Ignazzi (1992) drept cauză a ascensiunii partidelor de extremă dreaptă în Europa.

Bibliografie

Arts, W. (2011). Explaining European value patterns: Problems and solutions. *Studia Universitatis Babes-Bolyai-Sociologia*, 56(1), 7-31.

Chiswick, B. (1999). Are immigrants favorably self-selected?. *American Economic Review*, 89(2), 181-185.

Dospinescu, A. S., & Russo, G. (2018). Romania–Systematic Country Diagnostic: background note–migration (No. 128064, pp. 1-22). *The World Bank*.

Ignazi, P. (1992). The silent counter-revolution: Hypotheses on the emergence of extreme right-wing parties in Europe. European Journal of Political Research, 22(1), 3-34.

Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. Cambridge University Press.

Paldam, M., & Svendsen, G. T. (2001). Missing social capital and the transition in Eastern Europe. Journal of Institutional Innovation, *Development and Transition*, (5), 21-34.

Sandu, D. (2010). *Lumile sociale ale migratiei romanesti in strainatate*. Iasi, Polirom.

Smith, D. H. (1994). Determinants of voluntary association participation and volunteering: A literature review. *Nonprofit and voluntary sector quarterly*, 23(3), 243-263.

Voicu, B. (2005). *Penuria pseudo-modernă a postcomunismului românesc*, Iași, Editura Expert Projects.

Voicu, B. (2014). Participative immigrants or participative cultures? The importance of cultural heritage in determining involvement in associations. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 25(3), 612-635.

Voicu, B., & Tufiş, C. D. (2017). Migrating trust: contextual determinants of international migrants' confidence in political institutions. *European Political Science Review*, 9(3), 351-373.

Despre autori

Mircea Comșa este profesor la Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială. Are peste 20 de ani de experiență în cercetarea sociologică, în echipe naționale și internaționale din zona academică și privată. Domeniile de expertiză sunt: metodologia anchetei, studii electorale, statistică și data mining. Este sau a fost implicat în mai multe echipe de cercetare socială: Barometrul Opiniei Publice - BOP (Open Society Foundation, 1998-2008), Studii electorale românești (din 2009), Exit-Polls (peste 20 de alegeri prezidențiale / parlamentare / locale din România), World / European Values Survey - WVS / EVS (echipa românească, din 1999) și Comparative Study of Electoral Systems- CSES (valurile 3, 4 și 5). Este membru al asociațiilor “Societatea Sociologilor din România”, “Romanian Quantitative Studies Association” și “Grupul Românesc pentru Studiul Valorilor Sociale”.

Alexandra Deliu a urmat studiile Facultății de Sociologie și Asistență socială, din cadrul Universității din București, în 2015 finalizând programul doctoral al acestei facultăți, cu lucrarea *Identity here and there. Migration as resource for identity construction*. Din 2014, este parte a echipei de cercetători ai Institutului de Cercetare a Calității Vieții, din cadrul Academiei Române. Interesele sale de cercetare includ migrația, bunăstarea subiectivă, valorile sociale.

Melinda Dincă, este doctor în sociologie (Universitatea București, 2007) și conferențiar la Universitatea de Vest din Timișoara (UVT). Predă cursuri de politici sociale, sociometrie, tehnici sociometrice de construire a echipelor de muncă. Ariile sale de competență sunt: analiza și dezvoltarea comunitară, evaluarea intervențiilor sociale, managementul diversității. Are specializări în metode de cercetare calitativă, etnografie instituțională, metode experiențiale de învățare prin proces, tehnici sociometrice de investigație și intervenție în dinamica grupurilor. Din anul 2013 organizează anual, alternativ în România și în Elveția, o școală de vară transnațională în domeniul antropologiei sociale pentru studenți de la UVT și de la Universitatea din Fribourg (UniFR), Elveția. În prezent dezvoltă un curs universitar comun pentru studenții de la UVT și de la Norwegian University of Science and Technology (NTNU) – Classroom Laboratory -, curs care formează competențe transversale, utilizează o infrastructură tehnologică avansată de reprezentare și comunicare (VR, AR) și care permite studenților români și norvegieni să coopereze în timp real, să abordeze teme de studiu bazate pe o cazuistică preluată direct din realitatea socială și în dialog cu o echipă interdisciplinară de cadre didactice, cercetători și reprezentanți ai lumii muncii din Norvegia și România. Contact: melinda.dinca@e-uvt.ro

Daniel Lucheș este doctor în sociologie al Universității București și conferențiar la Facultatea de Sociologie și Psihologie din cadrul Universității de Vest din Timișoara. Preocupările didactice și de cercetare sunt arondate domeniilor demografie, dezvoltare socială, migrație. Contact: daniel.luches@e-uvt.ro

Aurelian Muntean este doctor în sociologie al Școlii Naționale de Științe Politice și lector la Facultatea de Științe Politice, SNSPA, București. Este fondatorul și coordonatorul Masteratului de Labour Studies / Studii de Muncă (http://politice.ro/labourstudies), singurul masterat din domeniul relațiilor de muncă și industriale cu predare în limba engleză, din România, membru in consorțiul European Master in Labour Studies. La SNSPA predă cursuri de metodologie, politică comparată, forme ale capitalismului, relații de muncă, și sociologia grupurilor de interese. A publicat în reviste internaționale de specialitate cum ar fi Electoral Studies, European Journal of Industrial Relations, Government and Opposition, Europe-Asia Studies. Contact: muntean@politice.ro.

Bogdan Nadolu, este conferențiar universitar doctor la Universitatea de Vest din Timișoara unde predă cursuri de sociologia comunicării, comunicarea în organizații, sociologie politică, managementul experiențelor digitale. Începând cu anii 2000 s-a dedicat domeniului sociologiei internetului, susținând o teză de doctorat la Universitatea Babeș Bolyai, Cluj Napoca pe tema interacțiunilor sociale mediate de computer și publicând de-a lungul timpului mai multe articole și cârti în acest areal tematic. În perioada 2016-2018 a fost președintele Societății Sociologilor din Romania.

Delia Nadolu, este lector universitar doctor la Universitatea de Vest din Timișoara, cu o activitate didactică focalizată pe domeniul antropologiei sociale. A participat în echipa de monografiere a Văii Grădiștei, județul Hunedoara, desfășurată în perioada 1994-2004. A susținut o teza de doctorat la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca pe tema simbolurilor sacre ale spațiului de locuit. In perioada 2008-2012 a coordonat un masterat de Antropologie Sociala și Management Cultural.

Livia Pogan este doctor în Sociologie, asistent la Universitatea Lucian Blaga din Sibiu. Printre disciplinele predate studenților de la specializările Sociologie – Resurse Umane și Asistență Socială se regăsesc metodologia cercetării sociale, psihosociologia conducerii, comportament organizațional și analiza de date. Lucrările publicate în jurnale științifice sau prezentate în cadrul conferințelor din domeniu vizează relația muncă-familie, învățare și schimbare organizațională, leadership, alături de alte aspecte legate de muncă. Contact: livia.pogan@ulbsibiu.ro

Horațiu Rusu este profesor de sociologie la Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu. Interesele sale în sfera didactică și de cercetare gravitează în jurul unor arii precum: schimbare socială și identitate, valori sociale, solidaritate socială, muncă și organizații. Este membru al asociațiilor "Societatea Sociologilor din România", "Romanian Quantitative Studies Association" și al Grupului Românesc pentru Studiul Valorilor Sociale. Mai multe detalii se găsesc pe pagina de Internet: http://webspace.ulbsibiu.ro/horatiu.rusu/

Elena Tudor a finalizat studiile doctorale la Facultatea de Sociologie a Facultății din București în 2015, teza ei dezbătând migrația de revenire. În perioada 2014-2019 a lucrat ca cercetător științific la Institutul de Cercetare a Calității Vieții. În prezent, domeniul său de interes este acela al grupurilor vulnerabile.

Claudiu D. Tufiș este doctor în științe politice al Pennsylvania State University, conferențiar la Facultatea de Științe Politice a Universității din București, unde predă cursuri de metodologie cantitativă, societate civilă, mișcări sociale, partide și ideologii politice. Este membru fondator al Centrului pentru Studii de Dezvoltare și Cooperare Internațională (http://idc.fspub.unibuc.ro/) și al Romanian Quantitative Studies Association și membru al Grupului Românesc pentru Studiul Valorilor Sociale.

Marian Vasile este conferențiar în Departamentul de sociologie al Facultății de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București. Predă metodologie cantitativă și cursul Studiul fericirii și calității vieții. Este cercetător la Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia România. Este membru al Grupului Românesc pentru Studiul Valorilor Sociale. Domeniile sale de interes sunt calitatea vieții, valorile sociale, stilurile de viață, sociologia sănătății și excluziunea socială. În publicațiile sale analizează efectul contextului pentru fericire, satisfacția cu viața sau bunăstarea mentală. În prezent studiază relația dintre digitalizare și atitudinile față de politicile sociale. De asemenea, evaluează multidimensionalitatea excluziunii sociale la vârste înaintate, caută să identifice tipuri de excluziune și să explice relația dintre excluziunea socială și sănătate pentru această perioadă a vieții. Îl puteți contacta la marian.vasile@unibuc.ro.

Bogdan Voicu este cercetător la Institutul pentru Cercetarea Calității Vieții (Academia Română) și profesor de sociologie la Universitatea Lucian Blaga din Sibiu. Domeniul de interes include sociologia valorilor,

schimbare socială, migrație internațională, capital social, calitatea vieții. Membru al Romanian Quantitative Studies Association și al Grupului Românesc pentru Studiul Valorilor Sociale. Mai multe detalii pot fi regăsite pe pagina sa de Internet: www.BogdanVoicu.ro.

Mălina Voicu este Cercetător Științific I la Institutul de Cercetare a Calității Vieții al Academiei Române. Interesele sale de cercetare includ valorile sociale, studiile de gen, analiza schimbărilor demografice și culturale în societățile contemporane. Face parte din Grupul Românesc pentru Studiul Valorilor Sociale. Adresa de contact: malina.voicu@iccv.ro.

ISBN 978-606-37-0987-6